ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES

INTERNATIONAL HEVSEL SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

CONFERENCE BOOK

EDITOR

Assoc. Prof. Turan BASKONUS

INTERNATIONAL HEVSEL SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

FEBRUARY 21-23, 2025

DIYARBAKIR, TURKIYE

EDITOR ASSOC. PROF. TURAN BASKONUS

COPYRIGHT©2025

BY ASES PUBLISHING ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUB LISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERM ITTED BY

COPYRIGHT LAW.

ASES PUBLISHING®

IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS-2025©

ISBN: 978-625-95806-0-9

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

INTERNATIONAL HEVSEL

SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

DATE AND PLACE

FEBRUARY 21-23, 2025

DIYARBAKIR, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES

(ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

TURKISH, ENGLISH, RUSSIAN

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. ABDULKADIR AYDIN

DICLE UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. DOGAN CILOGLU

ATATURK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. MEHMET KADRI AKYUZ

DICLE UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. SADRETTIN YUKSEL

ATATURK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. TURAN BASKONUS

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY(TURKIYE)

DR. MARIUS LOLEA

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

COORDINATOR

AYSEL ÜNAL

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. BIRSEN CEKEN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. BILAL DUMAN

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. DERVISH ALIMI

UNIVERSITY OF TETOVA (MACEDONIA)

Prof. Dr. FATMA ILKER KERKEZ

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. HABA HAMADA

UNIVERSITÉ BATNA 1. (ALGERIA)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSIYT (MOROCCO)

Prof. Dr. LEVENT GOKDEMIR

INONU UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. M. HANIFI ASLAN

HASAN KALYONCU UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. MUHAMMAD SAFDAR BHATTI

THE ISLAMIA UNIVERSITY OF BAHAWALPUR (PAKISTAN)

Prof. Dr. MUSTAFA GUCLU

ERCIYES UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. SADETTIN SARI

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY(TURKIYE)

PROF. DR. SELAHATTIN AVSAROGLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. SEMRA DEMIR BASARAN

ERCIYES UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. YENER OZEN

ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. AYLIN ALAN

AKDENIZ UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. BAMBANG HADI SANTOSO

SEKOLAH TINGGI ILMU EKONOMI INDONESIA SURABAYA (INDONESIA)

Assoc. Prof. DOGAN CILOGLU

ATATURK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. DERYA UZUN AYDIN

BATMAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. EBRU ONEM

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. ELIF CELEBI KARAKOK

AKDENIZ UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. ELIF ERTEM AKBAS

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. EMINE GUZEL

AKDENIZ UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. EMINE YILMAZ BOLAT

MERSIN UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. FILIZ YANGILAR

ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. HALIM FERIT BAYATA

ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. HIKMET ZEKI KAPCI

ERCIYES UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. KHAYALA ALIGULIYEVA

SUMQAIT STATE UNIVERSITY (INDONESIA)

Assoc. Prof. MEHMET BULUT

HAKKARI UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. MERVE ERSAN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. OZGUR EKEN

INONU UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANIA)

Assoc. Prof. TUBA YAGCI

BILECIK SEYH EDEBALI UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. YUNUS EMRE TANSU

GAZIANTEP UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. AHMET CIHAN BULUNDU

ADIYAMAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. AMIN GHAREHBAGHI

HASAN KALYONCU UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist Prof. ELIF SELCAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist Prof. FAHRUNNISA KAZAN

DICLE UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. FULYA HARP CELIK

HASAN KALYONCU UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. KEZBAN PAKSOY

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. MELIHA UZUN

SIRNAK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. MUSLIM ALANOGLU

FIRAT UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. SUKRU AYDIN

INONU UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist Prof. SUKRU BILICI

MUS ALPARSLAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. TOHID MALEKZADEH

ISLAMIC AZAD UNIVERSITY (IRANIAN)

Assist. Prof. TUBA DEMIREL

HASAN KALYONCU UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. ZULEYHA YILDIRIM YAKAR

KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY(TURKIYE)

Dr. CHAIMA MOUFFOUK

UNIVERSITÉ BATNA 2. (ALGERIA)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	19	38,75 %
AZERBAIJAN	22	44,90 %
ALGERIA	3	6,10 %
ROMANIA	2	4,10 %
NAHCIVAN	1	2,05 %
NIGERIA	1	2,05 %
KAZAKHSTAN	1	2,05 %
TOTAL	**49**	**100%**

CONFERENCE STATISTICS

INTERNATIONAL HEVSEL SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

FEBRUARY 21-23, 2025, DIYARBAKIR, TURKIYE

CONFERENCE PROGRAM

22.02.2025
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Dr. Ulker BAHSIYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Serkan NACAK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	SOCIOLOGICAL FOUNDATIONS OF VIOLENCE AGAINST WOMEN: WOMEN'S IDENTITY IN THE SHADOW OF PATRIARCHAL STRUCTURE
Feyzi AŞIK	MEB	SANAT EGITIMINDE AILENIN ROLU ONEMI, HENRIMATISSE ORNEGI VE 1911 RESSAMIN AILESI
Serkan NACAK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	REPRESENTATION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE MEDIA: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS ON NEWS, TV SERIES AND MOVIES
İrem YILDIRIM Assoc. Prof. Ferhat KARDAŞ	Van Yüzüncü Yıl University	A CURRENT CONCEPT IN THE FIELD OF MENTAL HEALTH: HOPE FATIGUE
Dr. Ulker BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	AZERBAIJAN ASHIG LITERATURE
Berra KEÇECİ Ayşe Ekin ÖZEKİNCİ Zehra Betül GÜL	Istanbul Health and Technology University	TIP, DİŞ HEKİMLİĞİ VE ECZACILIK FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BEYİN GÖÇÜNE YÖNELİK TUTUMLARININ GELECEK KAYGISI VE YAŞAM DOYUMU DÜZEYLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
Dr. Ulker BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE POETIC STRUCTURE ASHIG CREATIVITY
Assist. Prof. Gül AYDIN	Batman Üniversitesi	“DIALOGUE BETWEEN ART AND NATURE: INSPIRATION FROM HEVSEL GARDENS”
Aygun AHMADOVA Shukur kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ZEYNAL JABBARZADE AND CHILDREN'S LITERATURE
Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ƏDƏBIYYATSUNASLIQDA KONTAMINASIYA VƏ KOMBINASIYA PROBLEMI
Aygun AHMADOVA Shukur kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	EXAMPLES OF CREATIVITY IN WORLD CHILDREN'S LITERATURE

22.02.2025
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Prof. Dr. Elman QULIYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Həsənova Leyla Ziyafət qızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ƏDƏBIYYATIMIZIN ROMANTIZM MƏRHƏLƏSI
Assoc. Prof. Könül Nəriman qızı HƏSƏNOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MÜASIR POEZİYADA SİNEKDOXA VƏ ASSOSİATİV TƏFƏKKÜRÜN ROLU
MAMMADOVA Ruqiya Bahram	Baku Slavic University	MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN KOMEDİYASINDA SİMVOLLARDAN İSTİFADƏ (V. SƏMƏDOĞLU, Ə.ƏMİRLİ)
Assoc. Prof. Könül Nəriman qızı HƏSƏNOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	SİNEKDOXA VƏ POEZİYADA DİLİN ÜSLUBU: POETİK VƏ LEKSİK TƏSİR
Prof. Dr. Elman QULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	STORY CREATION OF GENGHIS DAGJI
Aynur Zahir qızı BƏDƏLOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ETHICAL RULES IN INTERCULTURAL RELATIONS IN BUSINESS COMMUNICATION
Günel Hümmətova (Pəniyeva) SALEH	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MIKAYIL AZAFLININ YARADICILIGI
Assoc. Prof. Könül MAMMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MÜASİR DƏRSLƏRDƏ İSTİFADƏ OLUNAN ƏSAS PRİNSİPLƏRİN MAHİYYƏTİ
Gunel Shefiyeva ELKHAN	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	BILINGUALISM
Günel Hümmətova (Pəniyeva) SALEH	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	INTIQAM MEHDIZADƏNIN “QAÇQIN QARLARI” HEKAYƏSI
Prof. Dr. Elman QULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	TÜRK RUHLU, AZƏRBAYCAN SEVDALI XASİYYƏT RÜSTƏM POEZİYASI

22.02.2025
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Assoc. Prof. Abdulkadir AYDIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dilara KERVANCIOĞLU Berna MERCAN Rabia ZEYVER Assist. Prof. Fatma TANRIKULU	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	THE EFFECT OF HAND HYGIENE EDUCATION APPLIED TO PRESCHOOL CHILDREN BY USING VISUAL MATERIALS AND GAME MANAGEMENT
Vehbi Emrah ATASOY	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	COMPARISON OF NOVEL NONLINEAR AND MULTIPLE LINEAR REGRESSION MODELS FOR HIGH-PRESSURE ROTOR SPEED IN NARROW-BODY AIRCRAFT
Dr. Veysel TEKİN	Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü	KRONİK HASTALIKLARDA HEMŞİRELİK BAKIMI VE ÖNEMİ
Abdulsamet TAŞKIN Assoc. Prof. Gülhan YİĞİTALP	Çermik Devlet Hastanesi Dicle Üniversitesi Atatürk Sağlık Bilimleri Fakültesi	ÜÇÜNCÜ EL SİGARA DUMANI VE SAĞLIĞA ETKİLERİ
Lect. Onur ŞEN	Kırklareli Üniversitesi	A HOLISTIC ASSESSMENT ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HEALTH SERVICES
Assoc. Prof. Abdulkadir AYDIN	Dicle Üniversitesi	ARE COMPLEMENTARY MEDICINE PRACTICES FOR MUSCULOSKELETAL DISORDERS SCIENCE OR CONVENTIONAL BELIEF?
Gülsemin ŞEN AĞILKAYA Prof. Dr. Sahire KARAYTUĞ	T.C. Tarım Orman Bakanlığı Mersin Üniversitesi	COMPARATIVE TOXICITY OF BULK AND NANO ZINC PARTICLES IN OREOCHROMIS NILOTICUS: ACCUMULATION AND EFFECT ON OXIDATIVE STRESS-RELATED GENE EXPRESSIONS
Lect. Onur ŞEN	Kırklareli Üniversitesi	A HOLISTIC ASSESSMENT OF MEDICAL SECRETARIAL WORK IN HEALTHCARE

22.02.2025
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1HALL: 4 / MODERATOR
Dr. Irına-Ana DROBOT

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. BABAYEVA Malahat Ramiz gizi	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	INTERACTION OF FOLKLORE AND LITERATURE IN AZERBAIJAN
Dr. ÜLKƏR BAXŞİYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ÖMƏR SEYFƏDİNİN YARADICILIĞINDA MİLLİ DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ
Lect. ASADOV Nabi Nazir oglu	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	ENVIRONMENTAL SITUATION IN THE LIBERATED ARMENIAN OCCUPIED TERRITORIES
Dr. Nawal BOUCHENTOUF Dr. Taieb FETTANE	Tlemcen University	THE CONTRIBUTION OF HALAL TOURISM SECTOR TO ACHIEVING ECONOMIC DIVERSIFICATION IN TURKEY
Dr. Ulkər BAXŞİYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ÂSIK VEYSEL'S CREATIVITY AND NATIONAL VALUES"
Dr. Irına-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	GRIEF WORK FUNERAL RİTUALS İN DİFFERENT CULTURES
Жанат СИСЕНБАЙ	Жанқожа батыр атындағы № 70 Қызылорда обл	«Ат тергеу» салтындағы табу сөздердің мағынасы
Dr. Irına-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	TO WHAT EXTENT IS I CHING RELEVANT TODAY?
Moses Adeolu AGOI Blessing Elizabeth AJANI Oluwadamilola Peace AGOI Oluwanifemi Opeyemi AGOI	Lagos State University of Education Federal University of Agriculture Abeokuta Obafemi Awolowo University	ROLE OF ICT TECHNOLOGIES IN THE PREVENTION OF CONTEMPORARY HEALTH ISSUES IN MODERN DAY SOCIETY

22.02.2025
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 5 / MODERATOR
Assoc. Prof. Sinan ASLAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Tarık ÇİÇEK Assoc. Prof. Serbest BİLİCİ	Dicle Üniversitesi Şırnak Üniversitesi	ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN THE TIGRIS RIVER AND THEIR POSSIBLE EFFECTS ON THE HEVSEL ECOSYSTEM
Assist. Prof. Tarık ÇİÇEK Assoc. Prof. Serbest BİLİCİ	Dicle Üniversitesi Şırnak Üniversitesi	TIGRIS RIVER FISH BIODIVERSITY IN HEVSEL GARDENS REGION
QARDAŞBƏYOVA Nailə Adəm QULİYEVA Adilə	Naxçıvan Dövlət Universiteti	DIRECT CURRENT IN METAL-SEMICONDUCTOR JUNCTIONS
Ibadullaeva Mehriban SADYAR	Azerbaijan University of Languages	SPECIFICS OF COMBINED TUNES REALIZATION
Sinan ASLAN Uğur ÖNER	Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Batman Üniversitesi	HEMŞİRELERİN DEPREM RİSKİ ALGILARI İLE AFETE MÜDAHALE ÖZYETERLİLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ
Sinem YALNIZOĞLU ÇAKA Sümeyra TOPAL	Kocaeli Üniversitesi Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi	DOĞAL AFETLERİN GÖLGESİNDE ÇOCUKLARA YÖNELİK ŞİDDET: GÖRÜNMEYEN TEHDİT
Zeynep TOPRAKKALE Hilal CANLI Mehtap SÖNMEZ Selçuk NAZİK Selma ATEŞ Dr. Öğr. Üyesi Evrim Gülderen KUŞÇU	Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi	HASTANE ENFEKSİYONU VENTİLATÖR İLİŞKİLİ PNÖMONİLERE DEPREM ETKİSİ

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Serkan NACAK	KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN MEDYADA TEMİSİLİ: HABERLER, DİZİLİER VE FİLMLER ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ANALİZ	1
Serkan NACAK	KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ: ATAERKİL YAPININ GÖLGESİNDE KADIN KİMLİĞİ	11
Feyzi AŞIK	SANAT EĞİTİMİNDE AİLENİN ROLÜ ÖNEMİ , HENRİ MATİSSE ÖRNEĞİ VE 1911 RESSAMIN AİLESİ	20
İrem YILDIRIM Ferhat KARDAŞ	A CURRENT CONCEPT IN THE FIELD OF MENTAL HEALTH: HOPE FATIGUE	27
Ulker BAHSIYEVA	AZERBAIJAN ASHIG LITERATURE	29
Ulker BAHSIYEVA	THE POETIC STRUCTURE ASHIG CREATIVITY	32
Berra KEÇECİ Ayşe Ekin ÖZEKİNCİ Zehra Betül GÜL	TIP, DİŞ HEKİMLİĞİ VE ECZACILIK FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BEYİN GÖÇÜNE YÖNELİK TUTUMLARININ GELECEK KAYGISI VE YAŞAM DOYUMU DÜZEYLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	38
Gül AYDIN	“DIALOGUE BETWEEN ART AND NATURE: INSPIRATION FROM HEVSEL GARDENS”	40
Aygun AHMADOVA Shukur kızı	EXAMPLES OF CREATIVITY IN WORLD CHILDREN'S LITERATURE	47
Aygun AHMADOVA Shukur kızı	ZEYNAL JABBARZADE AND CHILDREN'S LITERATURE	52
Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA	ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQDA KONTAMİNASİYA VƏ KOMBİNASİYA PROBLEMİ	58
HƏSƏNOVA Leyla Ziyafət qızı	ƏDƏBİYYATIMIZIN ROMANTİZM MƏRHƏLƏSİ	61
Könül Nəriman qızı HƏSƏNOVA	SİNEKDOXA VƏ POEZİYADA DİLİN ÜSLUBU: POETİK VƏ LEKSİK TƏSİR	65
Könül Nəriman qızı HƏSƏNOVA	MÜASIR POEZİYADA SİNEKDOXA VƏ ASSOSİATİV TƏFƏKKÜRÜN ROLU	67
MAMMADOVA Ruqiya Bahram	MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN KOMEDİYASINDA SİMVOLLARDAN İSTİFADƏ (V. SƏMƏDOĞLU, Ə.ƏMİRLİ)	69
Elman QULIYEV	TÜRK RUHLU, AZƏRBAYCAN SEVDALI XASİYYƏT RÜSTƏM POEZİYASI	71
Elman QULIYEV	STORY CREATION OF GENGHIS DAGJI	76
Aynur Zahir qızı BƏDƏLOVA	ETHICAL RULES IN INTERCULTURAL RELATIONS IN BUSINESS COMMUNICATION	81

Günel Hümmətova (Pəniyeva) SALEH	MIKAYIL AZAFLININ YARADICILIGI	84
Könül MAMMADOVA	MÜASİR DƏRSLƏRDƏ İSTİFADƏ OLUNAN ƏSAS PRİNSİPLƏRİN MAHİYYƏTİ	87
Gunel Shefiyeva ELKHAN	BILINGUALISM	89
Günel Hümmətova (Pəniyeva) SALEH	INTIQAM MEHDIZADƏNIN "QAÇQIN QARLARI" HEKAYƏSI	91
Dilara KERVANCIOĞLU Berna MERCAN Rabia ZEYVER Fatma TANRIKULU	THE EFFECT OF HAND HYGIENE EDUCATION APPLIED TO PRESCHOOL CHILDREN BY USING VISUAL MATERIALS AND GAME MANAGEMENT	93
Vehbi Emrah ATASOY	COMPARISON OF NOVEL NONLINEAR AND MULTIPLE LINEAR REGRESSION MODELS FOR HIGH-PRESSURE ROTOR SPEED IN NARROW-BODY AIRCRAFT	103
Veysel TEKİN	KRONİK HASTALIKLARDA HEMŞİRELİK BAKIMI VE ÖNEMİ	105
Abdulsamet TAŞKIN Gülhan YİĞİTALP	ÜÇÜNCÜ EL SİGARA DUMANI VE SAĞLIĞA ETKİLERİ	106
Onur ŞEN	A HOLISTIC ASSESSMENT ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HEALTH SERVICES	107
Onur ŞEN	A HOLISTIC ASSESSMENT OF MEDICAL SECRETARIAL WORK IN HEALTHCARE	118
Abdulkadir AYDIN	ARE COMPLEMENTARY MEDICINE PRACTICES FOR MUSCULOSKELETAL DISORDERS SCIENCE OR CONVENTIONAL BELIEF?	129
Gülsemin ŞEN AĞILKAYA Sahire KARAYTUĞ	COMPARATIVE TOXICITY OF BULK AND NANO ZINC PARTICLES IN OREOCHROMIS NILOTICUS: ACCUMULATION AND EFFECT ON OXIDATIVE STRESS-RELATED GENE EXPRESSIONS	131
Tarık ÇİÇEK Serbest BİLİCİ	ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN THE TIGRIS RIVER AND THEIR POSSIBLE EFFECTS ON THE HEVSEL ECOSYSTEM	133
Tarık ÇİÇEK Serbest BİLİCİ	TIGRIS RIVER FISH BIODIVERSITY IN HEVSEL GARDENS REGION	135
QARDAŞBƏYOVA Nailə Adəm QULİYEVA Adilə	DIRECT CURRENT IN METAL-SEMICONDUCTOR JUNCTIONS	137
Ibadullaeva Mehriban SADYAR	SPECIFICS OF COMBINED TUNES REALIZATION	141
BABAYEVA Malahat Ramiz gizi	INTERACTION OF FOLKLORE AND LITERATURE IN AZERBAIJAN	142
Ülkər BAXSIYEVA	ÖMƏR SEYFƏDİNİN YARADICILIĞINDA MİLLİ DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ	147

Ülkər BAXSIYEVA	ÂSIK VEYSEL'S CREATIVITY AND NATIONAL VALUES"	153
ASADOV Nabi Nazir oglu	ENVIRONMENTAL SITUATION IN THE LIBERATED ARMENIAN OCCUPIED TERRITORIES	158
Nawal BOUCHENTOUF Taieb FETTANE	THE CONTRIBUTION OF HALAL TOURISM SECTOR TO ACHIEVING ECONOMIC DIVERSIFICATION IN TURKEY	159
Irına-Ana DROBOT	GRIEF WORK FUNERAL RITUALS IN DIFFERENT CULTURES	160
Irına-Ana DROBOT	TO WHAT EXTENT IS I CHING RELEVANT TODAY?	164
Жанат СИСЕНБАЙ	«АТ ТЕРГЕУ» САЛТЫНДАҒЫ ТАБУ СӨЗДЕРДІҢ МАҒЫНАСЫ	169
Moses Adeolu AGOI Blessing Elizabeth AJANI Oluwadamilola Peace AGOI Oluwanifemi Opeyemi AGOI	ROLE OF ICT TECHNOLOGIES IN THE PREVENTION OF CONTEMPORARY HEALTH ISSUES IN MODERN DAY SOCIETY	173
Sinan ASLAN Uğur ÖNER	DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN NURSES' EARTHQUAKE RISK PERCEPTIONS AND DISASTER INTERVENTION SELF-EFFICACY	180
Sinem YALNIZOĞLU ÇAKA Sümeyra TOPAL	VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE SHADOW OF NATURAL DISASTERS: THE INVISIBLE THREAT	191
Zeynep TOPRAKKALE Hilal CANLI Evrim Gülderen KUŞÇU Selma ATEŞ Selçuk NAZİK Mehtap SÖNMEZ	EARTHQUAKE EFFECT ON HOSPITAL INFECTION VENTILATOR-ASSOCIATED PNEUMONIA	201

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN MEDYADA TEMİSİLİ: HABERLER, DİZİLER VE FİLMLER ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Serkan NACAK [1]

[1]Öğrenci, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Davranış Bilimleri Anabilim Dalı, 0009-0008-9464-2747

Özet

Kadına yönelik şiddet, dünya genelinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en yaygın ve önemli göstergelerinden biridir. Şiddet, sadece fiziksel bir olgu olmanın ötesinde, toplumsal, kültürel, hukuki ve ekonomik boyutları olan yapısal bir sorundur. Medya, şiddetin toplumsal algısını şekillendiren en güçlü araçlardan biridir ve bu bağlamda kadına yönelik şiddetin medya aracılığıyla nasıl temsil edildiği, şiddetin normalleşmesi, meşrulaşması ya da reddedilmesinde önemli bir rol oynar. Medya, şiddet vakalarını sıklıkla dramatize ederek veya kadınları mağdur figürleri olarak sunarak bu olguyu izleyiciye aktarır. Kadına yönelik şiddetin medyada temsili, toplumsal yapılarla, cinsiyet normlarıyla ve güç ilişkileriyle yakından ilişkilidir.

Kadına yönelik şiddetin medyada temsili, genellikle haberler, televizyon dizileri ve sinema filmleri aracılığıyla izleyiciye aktarılmaktadır. Bu temsiller, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve ataerkil değerlerin devamını sağlayan önemli araçlar olarak işlev görmektedir. Medya, şiddetin toplumsal bağlamını göz ardı ederek, olayları bireysel şiddet vakaları olarak sunmakta ve bu da kadına yönelik şiddetin yapısal bir sorun olarak anlaşılmasını engellemektedir. Kadına yönelik şiddetin medya aracılığıyla sunulma biçimi, toplumsal normların ve cinsiyet eşitsizliğinin yansımasıdır. Bu tür temsiller, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren bir etki yaratmakta, kadının statüsünü düşürmekte ve şiddetin kökenine dair toplumsal yapıları göz ardı etmektedir. Medya içeriklerinde kadına yönelik şiddetin temsili, toplumsal cinsiyet normları ile sıkı bir ilişki içindedir. Bu bağlamda, feminist medya teorisi, kadına yönelik şiddetin nasıl sistematik hale geldiğini ve şiddetin medyada nasıl sunulduğunu anlamamız için önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Diziler ve filmler gibi görsel medya, kadına yönelik şiddetin toplumsal algı üzerindeki etkilerini pekiştiren önemli araçlardır. Türk televizyon dizilerinde, şiddet genellikle dramatize edilmekte ve kadının mağdur olduğu bir anlatı üzerinden izleyiciye aktarılmaktadır. Kadına yönelik şiddetin medya içeriklerinde genellikle mağduriyet temasıyla ele alınması, şiddetin toplumsal yapılarla olan ilişkisini göz ardı eder. Medya, kadına yönelik şiddet olaylarını genellikle dramatize ederek izleyicinin duygusal yanıtlarını tetikler ve şiddeti daha etkili bir şekilde sunar. Ancak, bu tür temsiller şiddetin nedenlerine dair toplumsal yapısal bir eleştiriden yoksundur.

Sonuç olarak, kadına yönelik şiddetin medyada temsili, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren ve şiddeti normalleştiren bir etkiye sahiptir. Bu araştırma da, kadına yönelik şiddetin medyada temsili üzerinde yapılan çeşitli literatür taramaları ve nitel analizler üzerinden bir derleme çalışması yapılmıştır. Bu araştırmanın amacı, kadına yönelik şiddetin medyada temsili ve bu temsillerin toplumsal algılar üzerindeki etkilerini ve şiddetin normalleşmesinde medya içeriklerinin rolünü incelemektir.

Anahtar kelimeler: Kadına yönelik şiddet, medya temsili, haber analizi, film analizi

Abstract

Violence against women is one of the most widespread and important indicators of gender inequality worldwide. Violence is not only a physical phenomenon, but also a structural problem with social, cultural, legal and economic dimensions. The media is one of the most powerful tools that shape the social perception of violence, and in this context, how violence against women is represented through the media plays an important role in normalizing, legitimizing or rejecting violence. The media often dramatizes violent incidents or presents women as victim figures, conveying this phenomenon to the audience. The representation of violence against women in the media is closely related to social structures, gender norms and power relations.

The representation of violence against women in the media is usually conveyed to the audience through news, television series and movies. These representations serve as important tools that ensure the continuation of gender inequality and patriarchal values. The media ignores the social context of violence and presents the incidents as individual cases of violence, which prevents violence against women from being understood as a structural problem. The way violence against women is presented through the media is a reflection of social norms and gender inequality. Such representations create an effect that reinforces gender inequality, lowers the status of women, and ignores the social structures related to the origins of violence. The representation of violence against women in media content is closely related to gender norms. In this context, feminist media theory offers an important perspective for understanding how violence against women becomes systematic and how violence is presented in the media.

Visual media such as TV series and movies are important tools that reinforce the effects of violence against women on social perception. In Turkish television series, violence is usually dramatized and conveyed to the audience through a narrative in which women are victims. The fact that violence against women is usually addressed through the theme of victimization in media content ignores the relationship of violence with social structures. The media usually dramatizes incidents of violence against women, triggering emotional responses from the audience and presenting violence more effectively. However, such representations lack a social structural critique of the causes of violence.

As a result, the media representation of violence against women has an effect that reinforces gender inequality and normalizes violence. In this research, a compilation study has been conducted on various literature reviews and qualitative analyses on the media representation of violence against women. The purpose of this research is to examine the media representation of violence against women, the effects of these representations on social perceptions, and the role of media content in the normalization of violence.

Keywords: Violence against women, media representation, news analysis, film analysis

1. GİRİŞ

Kadına yönelik şiddet, günümüz toplumlarında yaygın olarak karşılaşılan ve önemli bir toplumsal sorun teşkil eden bir olgudur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre, kadına yönelik şiddet, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kadınların sağlığını, özgürlüğünü ve insan haklarını tehdit etmektedir (WHO, 2013). Kadına yönelik şiddet, yalnızca fiziksel şiddetle sınırlı olmayıp, duygusal, psikolojik, ekonomik, cinsel ve toplumsal şiddet biçimlerinde de kendini göstermektedir (Heise, 1998). Bu şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, erkek egemenliği ve ataerkil sistemin bir sonucudur. Ataerkillik, toplumlarda güç ve statü dağılımını belirleyen, erkeklerin hâkimiyetini sürdüren bir yapıdır (Connell, 1987). Bu

bağlamda, şiddet, erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurmalarına, onları denetlemelerine ve kontrol etmelerine yardımcı bir araç olarak kullanılmaktadır (Kandiyoti, 1988).

Kadına yönelik şiddet, medyada oldukça farklı şekillerde temsil edilmektedir. Medya, toplumsal yapıları şekillendiren güçlü bir araçtır ve şiddetin nasıl algılandığını, ne şekilde sunulduğunu belirlemede büyük bir rol oynamaktadır. Medyada kadına yönelik şiddet, genellikle bireysel bir sorun olarak sunulmakta, ancak bu yaklaşım şiddetin toplumsal ve yapısal boyutlarını göz ardı etmektedir. Kadına yönelik şiddet, medyada bazen dramatize edilerek, bazen de normalleştirilerek, şiddetin toplumsal temelleri ve şiddetin önlenmesi için alınması gereken yapısal tedbirler gözden kaçırılmaktadır (Gill, 2007). Medyadaki temsiller, kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyet normlarıyla olan ilişkisini pekiştirebilir veya bu normları sorgulayarak alternatif bir bakış açısı geliştirebilir. Medya, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren ve şiddeti meşrulaştıran bir yapı oluşturabilir. Örneğin, televizyon dizilerinde veya haberlerde, kadına yönelik şiddet vakaları sıklıkla dramatize edilir ve şiddet mağduru kadınlar, çoğunlukla pasif bir figür olarak karşımıza çıkar. Bu tür temsiller, şiddetin yalnızca bireysel bir sorun olarak algılanmasına ve şiddeti üreten toplumsal yapıların görmezden gelinmesine yol açar (Millett, 1970).

Ayrıca, medya, kadına yönelik şiddetin mağduru olan kadınları genellikle yalnızca kurban olarak sunarken, şiddetin toplumsal nedenlerini ve kadınların yaşadığı zorlukları genellikle göz ardı etmektedir (Tuchman, 1978). Medyanın kadına yönelik şiddeti nasıl temsil ettiğini anlayabilmek için çeşitli teorik yaklaşımlar ele alınabilir. Feminist medya teorisi, şiddet ve medya arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemektedir. Feminist teorinin temel argümanı, medya aracılığıyla kadına yönelik şiddetin genellikle sadece mağduriyet üzerinden sunulması, şiddetin toplumsal bağlamdan koparılması ve bu sayede şiddetin yapısal nedenlerinin göz ardı edilmesidir (Butler, 1999).

Feminist medya teorisi, aynı zamanda medyanın kadına yönelik şiddetle ilgili sorumluluğuna dair eleştirilerde de bulunur. Kadına yönelik şiddetin medyada nasıl temsil edildiği, toplumsal normların pekiştirilmesinde ve şiddetin meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynar. Medya, kadına yönelik şiddeti çoğunlukla izleyicinin duygusal tepkilerini harekete geçirecek şekilde dramatize eder ve şiddetin gerçek kökenlerine dair eleştirel bir bakış açısının önüne geçer (Gill, 2007). Medyanın kadına yönelik şiddeti temsili, toplumsal yapılarla doğrudan ilişkilidir. Toplumlarda kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel bir davranış biçimi değil, aynı zamanda toplumsal bir sorundur. Bu sorunun kökenleri, toplumsal yapılar, kültürel normlar ve cinsiyet eşitsizliği gibi faktörlere dayanmaktadır. Medyada kadına yönelik şiddet, genellikle kişisel bir mesele olarak sunulmakta ve bu da şiddetin daha geniş toplumsal ve yapısal boyutlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır (Tuchman, 1978).

Medyanın, şiddeti izleyicilere sunduğu biçim, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin pekiştirilmesine katkı sağlayabilir. Kadına yönelik şiddet, sadece bireysel bir eylem olarak algılandığında, şiddeti önlemek için toplumsal değişim ve reform gerekliliği göz ardı edilir. Medya, şiddeti yalnızca mağduriyet teması üzerinden aktararak, bu olgunun toplumsal yapılarla olan ilişkisini sorgulamaktan kaçınmaktadır. Bu bağlamda, kadına yönelik şiddetin medyada temsili, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı toplumsal farkındalık yaratılması açısından önemli bir araçtır. Medyanın şiddeti daha sorumlu bir şekilde sunması, kadın hakları savunucularının ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin güçlenmesine katkı sağlayabilir. Medya, şiddet olaylarını doğru bir şekilde yansıtarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı bir eleştiri geliştirebilir ve şiddeti meşrulaştıran normları sorgulayabilir.

Sonuç olarak, medyanın kadına yönelik şiddeti nasıl temsil ettiği, toplumsal cinsiyet normlarıyla olan ilişkisini ve şiddetin toplumsal temellerini anlamamıza yardımcı olan önemli

bir konu olmuştur. Medya, şiddetin toplumsal bir sorun olduğunu vurgulayacak şekilde daha eleştirel bir bakış açısı geliştirebilir ve şiddeti yalnızca bireysel bir vaka olarak görmek yerine, toplumsal yapıları dönüştüren bir faktör olarak ele alabilir. Bu araştırma, kadına yönelik şiddetin medya aracılığıyla nasıl temsili ve bu temsillerin toplumsal algılara olan etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

1.1. Kurumsal Çerçeve

Kadına yönelik şiddetin medyada temsili, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı yapıları ve bu yapıları üreten kurumları incelemek için önemli bir alan sunar. Bu çerçeve, kadına yönelik şiddetin toplumsal ve kültürel dinamikler içindeki yerini anlamamıza olanak tanır. Kurumsal çerçeve, toplumsal yapıyı oluşturan ve içinde şiddet uygulayan normları, değerleri ve davranış kalıplarını gözler önüne sererken, aynı zamanda bu şiddetin medya aracılığıyla nasıl şekillendirildiğini ve toplumda nasıl meşrulaştırıldığını tartışmaya açar. Medya, özellikle görsel kültür ve iletişim biçimleri üzerinden kadına yönelik şiddet ile ilgili toplumsal normları pekiştirirken, kadınların maruz kaldığı şiddet türlerini farklı açılardan ele alabilir.

Kadına yönelik şiddet, toplumsal yapıları oluşturan bir dizi kurumun etkisi altında şekillenir. Bu kurumlar, aile, eğitim, hukuk, din, siyaset ve ekonomi gibi geniş toplumsal alanlardır. Her bir kurum, kadına yönelik şiddet olgusunun şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, patriyarkal aile yapısı, kadına yönelik şiddetin çoğunlukla özel alanda normalleştirildiği bir alan sunar. Aile içindeki şiddet, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesinde merkezi bir yer tutar. Ailede, erkeklerin egemenliği ve kadınların "itaatkar" rolü üzerine inşa edilen değerler, kadına yönelik şiddeti meşrulaştırabilir (Kandiyoti, 1988). Medya, bu değerleri yansıtan bir güç aracı olarak, kadınların "doğal" olarak pasif ve savunmasız olduğu inancını pekiştirebilir (Tuchman, 1978).

Eğitim kurumu da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren önemli bir araçtır. Okullarda öğretilen dersler, müfredatlar ve sosyal ilişkiler, toplumsal cinsiyet normlarını üretmekte önemli bir rol oynar. Medya, eğitim sürecini de etkileyerek, toplumsal cinsiyet kalıplarını güçlendirebilir. Okullarda ve diğer eğitim kurumlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet üzerine yapılacak eğitim çalışmaları, bireylerin bu konulara bakış açılarını değiştirebilir. Kadına yönelik şiddetle mücadelede eğitimin rolü, medya ile olan etkileşim içinde şekillenen bir süreçtir (Bourdieu, 2001). Hukuki kurumlar, kadına yönelik şiddetin hukuki temellerini şekillendiren ve şiddet mağdurlarını korumakla sorumlu olan kurumlardır. Ancak, hukuk sistemi genellikle kadına yönelik şiddetle ilgili sorunlara yeterince duyarlı değildir. Hukuk, kadına yönelik şiddeti önlemek için etkili yasalar geliştirmekle sorumlu olmakla birlikte, şiddet mağdurlarına karşı eksik ve yetersiz bir yaklaşım sergileyebilir. Medya, şiddet mağdurlarının hukuki süreçlere dahil edilmesinde veya mağdurun haklarının savunulmasında önemli bir araç olabilir (Heise, 1998). Medya, kadına yönelik şiddeti hukuki ve toplumsal bağlamda ele alarak, bu konuda farkındalık yaratabilir. Sosyal hizmetler ve psikolojik destek veren kurumlar, kadına yönelik şiddetle mücadelede önemli bir başka kurumsal yapıdır. Şiddet mağdurlarına yönelik psikolojik danışmanlık, barınma hizmetleri ve rehabilitasyon hizmetleri, şiddet mağdurlarının iyileşme sürecinde kritik bir rol oynar.

Medya, bu kurumları ve hizmetleri tanıtarak, şiddet mağdurlarına yardımcı olmak için mevcut desteğin görünür kılınmasına katkıda bulunabilir. Aynı zamanda, kadına yönelik şiddetle mücadele eden sivil toplum örgütleri ve kadın hakları hareketleri de bu kurumsal çerçevenin önemli bileşenleridir. Medyanın bu kurumlar ile etkileşimi, şiddetle mücadelede önemli bir farkındalık yaratabilir (Fraser, 2013). Son olarak, siyasal kurumlar ve devlet politikaları, kadına yönelik şiddetle mücadelede belirleyici bir rol oynar. Devletin kadına yönelik şiddeti cezalandırma ve önleme politikaları, toplumun şiddet konusunda nasıl hareket edeceğini

şekillendirir. Medya, bu politikaları izleyerek ve kamuoyunun gündemine getirerek, kadın hakları ve şiddetle mücadele konusunda toplumsal bilinç yaratabilir. Devletin politikaları, yalnızca hukuki düzenlemeleri değil, aynı zamanda toplumsal hizmetleri, eğitimi ve şiddet öncesi koruma mekanizmalarını da kapsar. Medyanın, devletin bu politikalarını destekleyen veya eleştiren temsilleri, kadına yönelik şiddetle mücadelede toplumsal bir hareketin doğmasına zemin hazırlayabilir (Millett, 1970).

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, kadına yönelik şiddetin medyada nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin toplumsal cinsiyet normları ile nasıl ilişkili olduğunu incelemektir. Bu hedefe ulaşmak için kullanılan yöntem, nitel araştırma yaklaşımına dayanmaktadır. Nitel araştırma, toplumsal olayları, fenomenleri veya süreçleri daha derinlemesine anlamak ve yorumlamak için oldukça uygun bir yaklaşımdır. Kadına yönelik şiddetle ilgili medya temsillerini analiz etmek, bu temsillerin nasıl şekillendiğini ve toplumdaki şiddet algısını nasıl etkilediğini belirlemek için uygun bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır.

Çalışma, literatür taraması ve içerik analizi yöntemlerini kullanarak gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması, daha önce yapılmış araştırmaların, teorilerin ve kavramların analiz edilmesi ve bu alandaki mevcut bilgi birikiminin bir araya getirilmesi sürecini kapsamaktadır. İçerik analizi, medyadaki kadına yönelik şiddetle ilgili temsillerin sistematik bir şekilde incelenmesini sağlayacak bir yöntemdir. Bu süreç, farklı medya türlerinde yer alan şiddet temalarının, gösterim biçimlerinin ve izleyiciye iletilen mesajların derinlemesine analizini içerir.

2.1. Literatür Taraması

Bu çalışmanın ilk aşamasında, kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve medya temsilleri ile ilgili mevcut literatür taranmıştır. Literatür taraması, kadına yönelik şiddetin sosyal bir olgu olarak medyada nasıl temsil edildiğine dair var olan teorileri ve empirik bulguları derlemektedir. Bu aşama, kadına yönelik şiddetle ilgili temel kavramların, tarihsel gelişimlerin ve sosyolojik çerçevelerin belirlenmesini sağlar. Ayrıca, feminist medya teorisi ve toplumsal cinsiyet teorisinin ışığında, medyada kadına yönelik şiddet temsillerinin nasıl üretildiği ve toplumda nasıl yayıldığına dair literatürdeki tartışmalar ele alınmıştır.

Literatür taramasında, feminist kuramcılar ve toplumsal cinsiyet teorisyenlerinin, medyanın kadına yönelik şiddeti nasıl normalleştirdiği ve yeniden ürettiği üzerine geliştirdiği bakış açıları incelenmiştir. Ayrıca, kadına yönelik şiddetle mücadele eden sivil toplum örgütlerinin ve kadın hakları savunucularının bu temsillerle ilgili görüşlerine de yer verilmiştir (Gill, 2007; Butler, 1999). Literatürdeki temel tartışmalar, kadına yönelik şiddetin yapısal nedenlerine, şiddetin normalleştirilmesine ve medya tarafından oluşturulan toplumsal cinsiyet kalıplarına odaklanmaktadır.

2.2. İçerik Analizi

İçerik analizi, medya içeriğinin sistematik bir şekilde analiz edilmesi için kullanılan bir tekniktir. Bu çalışma, medya ürünlerinin (haberler, televizyon dizileri, filmler) içeriklerinin analizine odaklanacaktır. İçerik analizi ile, medyada kadına yönelik şiddetle ilgili temsillerin nasıl oluşturulduğu, hangi dilsel ve görsel stratejilerin kullanıldığı, şiddet mağdurlarının nasıl betimlendiği ve erkeklerin bu temsillerde nasıl yer aldığı ortaya konacaktır. İçerik analizi, medya ürünlerini belirli bir örüntüye göre incelemeyi sağlar. Bu bağlamda, kadına yönelik şiddetle ilgili temel temaların, karakterlerin, olay örgülerinin ve şiddetin sunulma biçimlerinin nasıl yapılandırıldığı ele alınacaktır.

Çalışmada incelenecek medya ürünleri, haber programları, televizyon dizileri ve sinema filmleri gibi yaygın medya türlerini kapsamaktadır. Medya ürünleri seçilirken, son yıllarda yayınlanmış ve geniş bir izleyici kitlesine ulaşmış içerikler tercih edilmiştir. Ayrıca, farklı türlerdeki medya ürünleri arasındaki şiddet temsillerinin karşılaştırılması yapılacaktır. Bu analiz, kadına yönelik şiddetin hangi dilsel ve sembolik biçimlerle temsil edildiği ve bu temsillerin toplumda kadına yönelik şiddetle ilgili ne tür algılar oluşturduğunu anlamak için önemlidir (Tuchman, 1978).

2.3. Veri Kaynağı ve Seçimi

Çalışmada kullanılacak medya ürünleri, belirli bir dönemi temsil eden ve geniş kitlelere ulaşan haberler, diziler ve filmlerden seçilecektir. Veri kaynağı olarak, Türkiye'deki televizyon dizileri ve haber kanallarının yanı sıra uluslararası alanda geniş izleyici kitlesine sahip popüler filmler de dahil edilecektir. Medyanın hem ulusal hem de küresel ölçekte kadına yönelik şiddetle ilgili temsillerinin karşılaştırılması, şiddetin kültürel farklılıklar bağlamında nasıl algılandığı ve aktarıldığı konusunda derinlemesine bir anlayış geliştirecektir.

Veri kaynağı seçiminde, kadınların şiddet mağduru olarak gösterildiği, şiddetin farklı biçimlerinin işlendiği, toplumsal cinsiyet normlarının ele alındığı ve medya içeriğinin geniş bir izleyici kitlesine hitap ettiği yapımlar tercih edilmiştir. Ayrıca, medyada kadına yönelik şiddetin doğrudan işlendiği olayların ve olay örgülerinin bulunmasına özen gösterilmiştir.

2.4. Güvenirlik ve Geçerlilik

Çalışmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlamak için içerik analizi süreci şeffaf bir şekilde yürütülmüş ve her adım ayrıntılı bir şekilde dokümante edilmiştir. Kodlama süreci, araştırmacıların konu hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu, belirli bir metodolojik çerçeveye dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Analiz, farklı kodlamalar ve örüntüler üzerinden birden fazla gözlemci tarafından kontrol edilmiştir. Ayrıca, kullanılan medya içerikleri ve kodlama kategorileri literatürdeki diğer çalışmalara dayandırılarak, dışsal geçerlilik sağlanmıştır.

Çalışmanın sonuçları, medyada kadına yönelik şiddet temsillerinin, toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretilmesi ve şiddetin toplumsal bir olgu olarak normalleştirilmesi üzerine ne tür etkiler yarattığını anlamamıza olanak sağlayacaktır.

3. BULGULAR

Bu çalışmada, medyada kadına yönelik şiddet temsillerinin analizine yönelik gerçekleştirilen içerik analizi bulguları aşağıda sunulmaktadır. Bulgular, haberler, televizyon dizileri ve sinema filmleri gibi farklı medya türlerinde kadına yönelik şiddetin nasıl temsil edildiğini, hangi dilsel ve görsel stratejilerin kullanıldığını, şiddetin normalleştirilme biçimlerini ve şiddetin kadınların toplumsal rollerine etkilerini göstermektedir. Medyanın kadına yönelik şiddetle ilgili nasıl temsiller ürettiği ve bu temsillerin toplumdaki şiddet algısını nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır.

3.1. Kadına Yönelik Şiddetin Medyada Görselleştirilmesi

Kadına yönelik şiddet, medyada genellikle dramatik ve duygusal bir şekilde görselleştirilmektedir. Özellikle televizyon dizilerinde ve filmlerde, şiddet mağduru olan kadın karakterler, şiddetin korkunçluğunu vurgulayan görsel ögelerle sunulmaktadır. Kadınların şiddetle karşı karşıya kaldığı sahneler, bazen fiziksel şiddet, bazen de psikolojik şiddet biçiminde betimlenmektedir. Bu tür görselleştirmeler, kadına yönelik şiddetin ciddiyetine dair güçlü bir mesaj vermekte ve şiddet olaylarının dramatik bir şekilde aktarılması, izleyicinin empatik bir tepki vermesini sağlamaktadır.

Örneğin, televizyon dizilerinde, genellikle kadın karakterlerin erkek karakterler tarafından darp edilmesi, kadına yönelik şiddetin en belirgin görsel temsil biçimlerinden biridir. Fiziksel şiddet, şiddet mağduru kadının vücut dilinden, yara ve morluklardan veya kanama gibi sahnelerle gösterilmektedir. Bu görseller, şiddetin ciddiyetini ve vahşetini izleyiciye aktarırken, şiddeti bir tür toplumsal sorun olarak gündeme getirme amacını taşır (Bourdieu, 2001). Ancak, şiddetin görsel temsilleri, bazen şiddeti bir tür gösteri veya eğlence biçimine indirgemekle eleştirilmektedir. Özellikle aksiyon ve dram türündeki dizilerde, şiddet bazen abartılı biçimlerde sunulmakta ve şiddet olayları çoğu zaman hızla çözüme kavuşturulmakta, gerçek hayattaki şiddet mağdurlarının yaşadığı travmalar ve zorluklar göz ardı edilmektedir. Bu tür temsiller, şiddeti normalleştirmenin yanı sıra, şiddetin sonuçlarına dair kayıtsızlık yaratabilir (Tuchman, 1978).

3.2. Kadına Yönelik Şiddet ve Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Pekiştirilmesi

Kadına yönelik şiddet temsilleri, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesine hizmet etmektedir. Medyada kadına yönelik şiddet, sıklıkla "erkek şiddeti" olarak sunulmakta ve bu şiddet, erkeklerin toplumsal olarak güç ve kontrol sahibi olmaları gerektiği anlayışını pekiştiren bir biçimde yansıtılmaktadır. Kadın karakterler genellikle zayıf, korunmaya muhtaç ve pasif bireyler olarak gösterilmekte, erkekler ise güç ve otoriteyi temsil eden, şiddet kullanabilen figürler olarak temsillenmektedir (Connell, 2005).

Televizyon dizilerindeki erkek karakterler, kadın karakterler üzerinde güç sahibi olan, onları kontrol etme ve şiddet uygulama hakkına sahip kişiler olarak resmedilmektedir. Bu durum, erkeklerin şiddeti sadece bir kontrol aracı olarak değil, aynı zamanda kadınlar üzerinde iktidar kurma biçimi olarak kullanmalarını meşrulaştırmaktadır. Bu tür temsiller, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin güçlendirilmesine ve şiddetin bir erkeklik normu olarak kabul edilmesine yol açabilmektedir (Gill, 2007).

Öte yandan, kadına yönelik şiddet, medyada sıklıkla "aile içi" veya "özel alan" gibi bir çerçevede ele alınmaktadır. Aile içi şiddet teması, şiddet olaylarının mahremiyet içinde ve genellikle özel yaşamda meydana geldiğini ima ederek, şiddetin toplumsal bir sorun olarak ele alınmasını engelleyebilmektedir. Bu temsiller, kadına yönelik şiddetin aile içindeki bir sorun olarak görülmesine ve toplumsal bir boyutunun göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Böylece, şiddet, daha geniş toplumsal dinamiklerden bağımsız bir şekilde ele alınmaktadır (Heise, 1998).

3.3. Kadına Yönelik Şiddet ve Medyanın Normalleştirici Rolü

Medyanın kadına yönelik şiddeti temsil etme biçimi, şiddetin toplumsal olarak normalleşmesine yol açabilmektedir. Kadına yönelik şiddet, sıkça medyada yer almakta ve zamanla sıradan bir olgu gibi algılanmaktadır. Bu durum, özellikle haberlerde ve dizilerde şiddet olaylarının rutinleşmesiyle pekişmektedir. Medyada şiddet, bazen kısa haber bültenlerinde, bazen de dizi ve filmlerde sürekli olarak işlenmektedir. Bu sürekli temsil, şiddetin normalleşmesine ve izleyicilerin şiddeti daha az tepkiyle karşılamasına neden olabilmektedir.

Televizyon dizilerinde ve haberlerde kadına yönelik şiddet, genellikle bir dram unsuru olarak işlenmektedir. Bu da, şiddetin izleyici için merak uyandırıcı ve duygusal bir etkinlik haline gelmesine yol açar. Bununla birlikte, şiddet hikayeleri çoğunlukla çözülürken, mağdurların yaşadığı travmalar ve uzunca sürebilecek etkiler göz ardı edilmektedir. Bu durum, şiddet mağdurlarının yaşadığı gerçek zorlukların minimizasyonuna yol açmakta ve şiddetin etkilerinin toplumda yeterince ciddiye alınmaması ile sonuçlanmaktadır (Bourdieu, 2001).

3.4. Kadına Yönelik Şiddet ve Medyanın Etkileri

Medyanın kadına yönelik şiddet temsilleri, toplumda şiddetle ilgili algıları doğrudan etkilemektedir. Kadına yönelik şiddetin medyada sürekli olarak yer alması, izleyicilerin şiddeti "doğal" bir davranış olarak görmesine neden olabilir. Bu durum, özellikle şiddetin sıkça işlendiği televizyon dizilerinde ve haberlerde daha belirgindir. Kadına yönelik şiddetle ilgili temsil biçimleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirerek, kadınların şiddetle karşılaşmalarını ve bu durumu normal karşılamalarını sağlayabilir.

Özellikle, medyada kadına yönelik şiddetin sürekli bir şekilde işlenmesi, şiddet mağduru kadınların bu durumu ses çıkarmadan kabul etmeleri için toplumsal baskılar yaratabilir. Medya, şiddet mağdurlarını "kurban" rolüne hapsederken, şiddeti uygulayan erkekleri çoğu zaman "öfke" ya da "psikolojik sorunlar" gibi bireysel nedenlerle açıklar. Bu, toplumsal sorumlulukları göz ardı ederek şiddeti bireysel bir mesele olarak sunmaktadır (Firestone, 1970).

3.5. Kadına Yönelik Şiddetin Çözümüne Yönelik Medya Yaklaşımları

Medyanın kadına yönelik şiddetle mücadeleye yönelik yaklaşımı, çoğu zaman şiddetin mağdurları üzerine yoğunlaşmaktadır. Medyada yer alan kampanyalar, şiddet mağduru kadınlara destek olmayı amaçlamakta ve şiddet karşıtı yasaların ve toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarının önemini vurgulamaktadır. Ancak, bu kampanyaların çoğu, şiddeti ve şiddet mağdurlarını ön plana çıkarırken, şiddetin toplumsal yapısal nedenleri üzerine yeterince odaklanmamaktadır.

Medyanın kadına yönelik şiddeti çözme yaklaşımı, şiddetin bireysel bir olgu olarak algılanmasını pekiştirmekte ve toplumun genelinde daha geniş çaplı değişikliklerin gerekliliğini göz ardı etmektedir. Bu nedenle, medyada kadına yönelik şiddetle ilgili çözüm önerilerinin toplumsal yapıyı dönüştürmeye yönelik değil, daha çok bireysel ve kısa vadeli çözümlerle sınırlı kaldığı söylenebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Kadına yönelik şiddetin medyada temsili, hem toplumsal bilinç hem de şiddetle ilgili toplumsal algılar üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Medyanın, şiddetin normalleşmesine ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirmeye yönelik yapısal bir rol oynadığı söylenebilir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, kadına yönelik şiddetin görselleştirilmesinin, toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesinin ve şiddetin normalleştirilmesinin medyanın en önemli işlevlerinden biri olduğunu göstermektedir. Özellikle televizyon dizileri ve filmler, şiddetin ciddiyetini ve mağdur kadınların yaşadığı travmaların uzun süren etkilerini yeterince ele almadığı gibi, şiddet olaylarını bazen abartılı ve gösterişli biçimlerde sunmaktadır. Bu durum, şiddetin toplumsal olarak daha az ciddiye alınmasına ve izleyicilerin şiddeti olağan bir davranış olarak kabul etmelerine yol açabilmektedir.

Kadına yönelik şiddet temalarının, kadınların zayıf ve korunmaya muhtaç bireyler olarak tasvir edilmesi, erkeklerin ise güç ve kontrolü temsil eden figürler olarak gösterilmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sürekli olarak yeniden üretmektedir. Bu tür temsiller, kadınların şiddet karşısında pasif kalmaları gerektiğini ve şiddeti kabul etmeleri gerektiğini ima eden bir toplumsal mesaj vermektedir. Ayrıca, kadına yönelik şiddet olayları genellikle "aile içi" veya "özel alan" çerçevesinde ele alınmakta ve şiddetin toplumsal bir sorun olarak gündeme gelmesini engellemektedir.

Medyanın, kadına yönelik şiddetle ilgili sürekli ve geniş kapsamlı temsiller üretmesi, şiddetin toplumsal normlara uyum sağlamak için bir tür "doğal" davranış olarak normalleşmesine yol

açabilir. Bu bağlamda, şiddet mağdurlarının yaşadığı travmaların ve etkilerin yeterince ciddiye alınmadığı ve şiddetin çözümü için toplumsal yapısal değişikliklerin gerektiği vurgulanmalıdır. Medyanın çözüm önerileri ise genellikle bireysel düzeyde kalmakta, toplumsal yapıyı dönüştürmeye yönelik daha köklü yaklaşımlar genellikle göz ardı edilmektedir.

4.2. Tartışma

Bu çalışma, medyanın kadına yönelik şiddeti temsil etme biçimlerinin toplumsal yapıyı nasıl dönüştürebileceğini ve şiddetle mücadelede nasıl bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır. Medyanın kadına yönelik şiddeti sürekli olarak işleyiş biçimi, şiddetin daha geniş toplumsal bağlamlarda normalleşmesine ve toplumun şiddet karşısındaki duyarsızlaşmasına yol açabilir. Kadına yönelik şiddetin görsel, dilsel ve tematik temsil biçimleri, şiddeti sadece bir bireysel sorun olarak görmeyi pekiştirirken, toplumsal yapısal boyutlarının göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

Özellikle medya, kadına yönelik şiddet karşısında mağdurları "kurban" olarak sunarken, şiddeti uygulayanları genellikle bireysel bir psikolojik sorunla ilişkilendirerek daha geniş toplumsal faktörleri dışarda tutmaktadır. Bu da, şiddetin toplumsal bir sorun olarak ele alınmasını engellemektedir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini hedef alan daha geniş çaplı politikalar ve toplumsal farkındalık kampanyaları gereklidir. Medyanın, bu kampanyalarda şiddetin nedenleri, toplumsal etkileri ve çözüm önerileri üzerine derinlemesine çalışmalar yaparak toplumsal yapıyı dönüştürmeye yönelik daha büyük bir sorumluluk taşıması beklenmektedir.

4.3. Öneriler

Kadına yönelik şiddetin medyada daha etkili ve sorumlu bir şekilde temsili için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

Medya Eğitim ve Farkındalık Programları: Medya profesyonelleri için kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitliği ve etik gazetecilik konularında eğitimler düzenlenmelidir. Bu eğitimlerle, medya temsilcilerinin şiddeti normalleştiren ve kadınları güçsüzleştiren temsillerden kaçınmaları teşvik edilebilir. Ayrıca, şiddet mağdurlarının yaşadığı duygusal ve psikolojik etkiler daha dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır.

Şiddetle İlgili Haberlerin Sorumlu Şekilde Sunulması: Şiddetle ilgili haberlerin, hem dilsel hem de görsel açıdan sorumlu bir biçimde sunulması gerekmektedir. Medyada, şiddet olaylarını sadece dramatize etmek yerine, bu olayların toplumsal bağlamda nasıl bir yer tuttuğu ve şiddetin daha geniş yapısal boyutları üzerinde durulmalıdır.

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadeleye Yönelik Bilinçlendirme Kampanyaları: Medya, kadına yönelik şiddetle mücadele etmek amacıyla bilinçlendirme kampanyaları başlatmalı ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmelidir. Bu kampanyalarda, kadınların şiddete karşı mücadelede güçlendirilmeleri gerektiği vurgulanmalı, şiddet uygulayanların cezalandırılması ve toplumsal yapının dönüştürülmesi gerektiği anlatılmalıdır.

Alternatif Temsillerin Desteklenmesi: Kadına yönelik şiddetle ilgili daha olumlu ve güçlendirici temsillerin ön plana çıkması sağlanmalıdır. Özellikle televizyon dizilerinde ve sinema filmlerinde, kadınların şiddet karşısında kendilerini savunabilen ve güçlü bireyler olarak tasvir edilmeleri teşvik edilmelidir. Ayrıca, şiddet mağdurlarının yaşadığı travmaların uzun vadeli etkileri daha gerçekçi bir biçimde ele alınmalıdır.

Yasal Düzenlemeler ve Toplumsal Yapıdaki Değişiklikler: Kadına yönelik şiddetle mücadelenin sadece medya temsilleriyle sınırlı kalmaması, aynı zamanda yasal düzenlemeler ve toplumsal yapıdaki değişikliklerle de desteklenmesi gerekmektedir. Şiddetle mücadelede

devletin sorumlulukları göz önünde bulundurularak, daha etkin yasal düzenlemeler yapılmalı ve kadına yönelik şiddetin toplumsal sorumluluğu herkes tarafından kabul edilmelidir.

KAYNAKLAR

Aydın, S. (2011). *Medya ve Kadın: Kadına Yönelik Şiddetin Medyada Temsili*. Kadın Araştırmaları Dergisi, 14(2), 45-62.

Butler, J. (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.

Bourdieu, P. (2001). *Masculine Domination*. Stanford University Press.

Connell, R. W. (2005). *Masculinities*. University of California Press.

Çakır, S. (2013). *Kadına Yönelik Şiddet ve Medyanın Rolü*. Türk Psikoloji Yazıları, 16(2), 124-136.

Firestone, S. (1970). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. William Morrow and Company.

Gill, R. (2007). *Postfeminist Media Culture: Elements of a Sensibility*. European Journal of Cultural Studies, 10(2), 147-166.

Heise, L. (1998). *Violence Against Women: An Integrated Ecological Framework*. Violence Against Women, 4(3), 262-290.

Hunnicutt, G. (2009). *Varieties of Patriarchy and Violence Against Women: Resurrecting "Patriarchy" as a Theoretical Tool*. Violence Against Women, 15(5), 553-573.

Kandiyoti, D. (1988). *Bargaining with Patriarchy*. Gender and Society, 2(3), 274-290.

Kılıç, A. (2010). *Türk Medyasındaki Kadın İmajı ve Kadına Yönelik Şiddet*. Medya ve Toplum, 5(3), 81-96.

Tuchman, G. (1978). *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*. Oxford University Press.

Toprak, M. (2012). *Patriyarka ve Kadına Yönelik Şiddet: Sosyo-Kültürel Bir Analiz*. Kadın Çalışmaları Dergisi, 3(4), 77-89.

Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Blackwell Publishers.

Yavuzer, H. (2016). *Medyanın Kadına Yönelik Şiddetle Mücadeledeki Rolü: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifi*. Sosyolojik Araştırmalar Dergisi, 9(1), 23-40.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ: ATAERKİL YAPININ GÖLGESİNDE KADIN KİMLİĞİ

Serkan NACAK[1]

[1]Öğrenci, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Davranış Bilimleri Anabilim Dalı, 0009-0008-9464-2747

Özet

Kadına yönelik şiddetin kökenleri, tarihsel süreçte gelişen ataerkil yapıların ve toplumsal cinsiyet normlarının etkisiyle şekillenmiştir. Ataerkil sistem, erkeklerin güç ve kontrolünü pekiştiren ve kadınları ezilen bir konumda tutan bir ideoloji üretmektedir. Bu yapı, kadın kimliğinin inşasında belirleyici bir rol oynamaktadır ve kadınların toplumsal hayatta ve ailedeki rollerini, çoğu zaman özerkliğe izin vermeyen bir biçimde tanımlar. Feminist teoriler, kadına yönelik şiddetin yalnızca bireysel bir davranış olmadığını, aynı zamanda toplumsal yapılar ve güç ilişkilerinin bir sonucu olduğunu savunmaktadır.

Kadına yönelik şiddet hem fiziksel hem de psikolojik, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla kadınları etkileyen bir olgudur. Bu şiddetin meşrulaştırılması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal normlar tarafından desteklenmesiyle mümkün olmaktadır. Hukuki, ekonomik ve toplumsal mekanizmalar, kadına yönelik şiddetle mücadelede yeterince etkili olamamaktadır. Kadınların hukuki koruma ve ekonomik bağımsızlık açısından karşılaştıkları engeller, bu sorunun çözülmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Hukuki sistemin, şiddet mağdurlarının ihtiyaçlarını karşılamadaki eksiklikleri, kadınların seslerini duyuramamaları ve şiddet karşısında yalnız kalmaları sonucunu doğurmaktadır.

Sonuç olarak, kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel bir mesele olmayıp, toplumsal yapının derinliklerinde var olan bir sorundur. Şiddetle mücadele için toplumsal yapının, toplumsal cinsiyet eşitliği temelli bir anlayışla dönüştürülmesi, kadınların toplumsal kimliklerinin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Bu dönüşüm, kadınların özneleşmesi ve şiddet karşısında daha güçlü bir konumda olabilmesi için şarttır. Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil yapının etkisi altında şekillenen köklü bir toplumsal sorundur. Bu çalışma da, kadına yönelik şiddetin sosyolojik temelleri ataerkil sistemin tarihsel gelişimi, toplumsal cinsiyet normları ve hukuki, ekonomik, politik faktörler bağlamında ele alınmaktadır.

Araştırma da, kadına yönelik şiddetin yapısal sebeplerine dikkat çekilmiş ve şiddetle mücadelenin ancak toplumsal yapının dönüşmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir bakış açısının benimsenmesiyle mümkün olacağı sonucuna varılmıştır. Bu çalışma, literatür taraması ve mevcut araştırmalardan elde edilen bulgular doğrultusunda kadına yönelik şiddetin yapısal sebeplerini açıklamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kadına yönelik şiddet, ataerkillik, toplumsal cinsiyet, kadın kimliği, sosyoloji

Abstract

The roots of violence against women have been shaped by the influence of patriarchal structures and gender norms that have developed throughout history. The patriarchal system produces an ideology that reinforces men's power and control and keeps women in an oppressed position.

This structure plays a decisive role in the construction of women's identity and defines women's roles in social life and the family in a way that often does not allow for autonomy. Feminist theories argue that violence against women is not only an individual behavior, but also a result of social structures and power relations.

Violence against women is a phenomenon that affects women in both physical and psychological, economic and social dimensions. The legitimization of this violence is possible when gender inequality is supported by social norms. Legal, economic and social mechanisms are not sufficiently effective in combating violence against women. The obstacles that women face in terms of legal protection and economic independence are one of the biggest obstacles to solving this problem. The deficiencies of the legal system in meeting the needs of victims of violence result in women not being able to make their voices heard and being left alone in the face of violence.

As a result, violence against women is not only an individual issue, but also a problem that exists in the depths of the social structure. In order to combat violence, the social structure needs to be transformed with an understanding based on gender equality, and women's social identities need to be rebuilt. This transformation is essential for women to become subjects and be in a stronger position against violence. Violence against women is a deep-rooted social problem that takes shape under the influence of gender roles and the patriarchal structure. This study examines the sociological foundations of violence against women in the context of the historical development of the patriarchal system, gender norms, and legal, economic, and political factors.

The study draws attention to the structural causes of violence against women, and concludes that combating violence is only possible through the transformation of the social structure and the adoption of a perspective based on gender equality. This study explains the structural causes of violence against women in line with the findings obtained from literature review and existing research.

Keywords: Violence against women, patriarchy, gender, female identity, sociology

1. GİRİŞ

Kadına yönelik şiddet, sadece bireysel bir sorundan çok, toplumsal yapılar ve kültürel normlarla şekillenen köklü bir sorundur. Kadınların şiddete uğraması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıkça gösteren bir durumdur ve ataerkil yapıların hüküm sürdüğü toplumlarda daha belirgin hale gelir (Connell, 1987). Şiddet, kadınların sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda psikolojik, ekonomik, duygusal ve cinsel açıdan da mağdur olmalarına yol açan bir olgudur (Heise, 1998). Bu tür şiddet, toplumsal yapılar ve normlar tarafından meşrulaştırılmış ve hatta normalleştirilmiştir, bu da şiddetin sürmesine zemin hazırlamaktadır (Bourdieu, 2001). Toplumsal cinsiyet rolleri, kadına yönelik şiddetin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Ataerkil yapılar, kadınları ikincil bir konumda tutarken erkekleri toplumsal ve kültürel olarak baskın kılar, bu durum da şiddetin meşru bir çözüm olarak görülmesine neden olur (Kandiyoti, 1988). Kadına yönelik şiddet, yalnızca erkeğin kadına karşı uyguladığı bir fiziksel saldırı değil, aynı zamanda bu şiddetin toplumsal yapılar, normlar ve güç ilişkileri tarafından pekiştirilen ve desteklenen bir olgudur (Dobash & Dobash, 1979). Bu bağlamda, kadına yönelik şiddetle mücadele etmek, yalnızca şiddet uygulayan bireylerin cezalandırılmasından çok, toplumsal yapının dönüşmesi, kadınların toplumsal güçlerinin artırılması ve şiddet üreten normların değiştirilmesi ile mümkündür (Fraser, 2013).

Kadına yönelik şiddetin toplumsal kökenlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için ataerkil sistemin tarihsel süreçte nasıl yerleşik hale geldiği ve kadının toplumsal cinsiyet rollerinin bu şiddeti

nasıl pekiştirdiği ele alınmalıdır. Kadınlar tarihsel olarak toplumda erkeklerin egemenliğine tabi tutulmuş ve çeşitli mekanizmalar aracılığıyla ikincil bir konumda bırakılmıştır (Millett, 1970). Bu yapılar, şiddetin normalleştirilmesinde ve kadına yönelik şiddetin sürekli hale gelmesinde etkili olmuştur (Walby, 1990). Aynı şekilde, toplumsal yapılar ve kültürel normlar, şiddeti meşrulaştıran bir zemin yaratmış ve kadınların şiddet karşısındaki toplumsal tepkilerini sınırlamıştır (Hunnicutt, 2009).

Feminist teoriler, kadına yönelik şiddeti yalnızca bireysel bir saldırı olarak görmemekte, bu şiddetin toplumsal bir sorunun yansıması olduğunu savunmaktadır (Firestone, 1970). Feminist yaklaşımlar, şiddetin erkeğin toplumsal üstünlüğünü ve kadınların ikincil durumdaki rollerini pekiştiren bir güç ilişkisi olduğunu vurgular (Dobash & Dobash, 1979). Bu görüş, kadına yönelik şiddeti sadece bireysel bir eylem olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapılar tarafından üretilen ve sürdürülen bir olgu olarak ele almaktadır (Butler, 1999). Kadına yönelik şiddetin toplumsal temellerini anlamak, bu sorunun yalnızca bireysel değil, yapısal bir mesele olduğunu kabul etmekle başlar.

Kadın kimliğinin toplumsal cinsiyetle şekillenmesi, şiddetin toplumda normalleşmesini pekiştiren önemli bir faktördür. Judith Butler'a göre toplumsal cinsiyet, biyolojik bir gerçeklik değil, toplumsal bir inşadır ve toplumsal cinsiyet normları aracılığıyla şekillendirilir (Butler, 1999). Kadınların toplumsal kimliklerinin inşası, genellikle ataerkil sistem tarafından şekillendirilir ve bu sistem kadınları zayıf ve bağımsızlıktan uzak tutmaya çalışır (Connell, 2005). Toplumsal cinsiyet normları, kadınların şiddet karşısındaki duruşlarını da etkiler. Bu normlar, kadına yönelik şiddetin toplumsal yapılar içinde kabul edilmesine neden olan bir ortam yaratır (Bourdieu, 2001). Kadına yönelik şiddet, sadece bir bireysel şiddet olgusu değildir; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, ataerkil yapının ve kültürel normların bir sonucudur.

Bu nedenle, kadına yönelik şiddeti sona erdirebilmek için toplumsal yapının dönüşmesi gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir perspektifin benimsenmesi, şiddeti meşrulaştıran normların değişmesi için kritik bir adımdır (Fraser, 2013). Kadınların toplumsal ve ekonomik alanda güçlendirilmesi, şiddetin önlenmesinde etkili bir çözüm olacaktır. Ayrıca, hukuki ve toplumsal mekanizmaların güçlendirilmesi, kadına yönelik şiddetin azalmasına katkı sağlayabilir (Heise, 1998). Kadına yönelik şiddet, tarihsel süreçte gelişen toplumsal yapılar ve kültürel normlarla şekillenmiştir. Ataerkil toplumlarda, kadınlar tarihsel olarak ikincil bir konumda tutulmuş ve çoğu zaman erkeğin mülkü olarak kabul edilmiştir. Bu durum, kadına yönelik şiddetin meşrulaşmasında ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Ataerkil toplum yapıları, kadınların haklarını kısıtlar ve onları güçsüzleştirirken, erkeğin toplumsal rolünü güçlendirir. Bu bağlamda, kadına yönelik şiddet, erkeğin güç ve otoritesini sürdürme aracı olarak kabul edilir. Kadına yönelik şiddet yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ekonomik, psikolojik ve cinsel boyutlarda da kendini gösterir. Kadınların ekonomik bağımsızlıklarının engellenmesi, onlara uygulanan şiddetin sürmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Kadına yönelik şiddet, günümüzde yalnızca bir bireysel problem olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir sorun olarak da kabul edilmektedir. Bu şiddet biçimi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması ve ataerkil yapının derin izlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddet, yalnızca fiziksel şiddetle sınırlı kalmaz; psikolojik, cinsel, ekonomik ve duygusal şiddet gibi farklı biçimleri de içeren bir olgudur. Kadınların yaşadıkları bu tür şiddet, toplumsal yapılar ve kültürel normlarla iç içe geçmiş, uzun yıllar boyunca kabul görmüş ve neredeyse doğal bir davranış biçimi olarak toplum tarafından normalleştirilmiştir. Bu bağlamda, kadına yönelik şiddet bir insan hakları ihlali olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinlemesine bir göstergesidir.

Bourdieu'nün *eril tahakküm* kavramı, toplumsal yapıların ve kültürel normların kadınlar üzerindeki etkisini açıklayan önemli bir teoridir. Bourdieu, eril tahakkümün sadece fiziksel şiddetle sınırlı olmadığını, aynı zamanda sembolik şiddetle de kadınların toplumsal alandaki yerlerinin pekiştirildiğini savunmaktadır (Bourdieu, 2001). Toplumsal normlar ve kültürel değerler, kadına yönelik şiddetin meşrulaştırılmasında etkili olan unsurlardır. Toplumda şiddetin meşrulaştırılması, kadının toplumsal rolüyle bağlantılı olarak, şiddetin kadının "doğal" haliymiş gibi kabul edilmesine yol açar. Kadına yönelik şiddet, sadece erkeğin kadın üzerindeki fiziksel gücünü pekiştirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumda kadınların yerini belirleyen bir sembolik baskıyı da oluşturur.

Kadın kimliği, toplumsal cinsiyet normlarıyla şekillenen ve toplumsal yapılar tarafından sürekli olarak yeniden üretilen bir olgudur. Toplumsal cinsiyet, bireylerin toplumsal alandaki rollerini belirler ve bu roller, kadınların toplumsal konumlarını etkiler. Kadınların toplumsal kimlikleri, tarihsel olarak erkek egemen toplumsal yapılar tarafından sınırlandırılmıştır. Judith Butler, toplumsal cinsiyetin biyolojik bir gerçeklik değil, toplumsal bir inşa olduğunu savunmaktadır (Butler, 1999). Butler, toplumsal cinsiyetin performatif bir eylem olarak üretildiğini ve kadın kimliğinin bu sürekli yeniden üretimle şekillendiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, kadınların kimlikleri, toplumsal yapıların ve normların bir sonucu olarak inşa edilirken, kadınların toplumsal hayattaki yerleri de bu kimliklerle şekillenir.

Kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyetle ilişkisi, kadın kimliğinin bu yapılar tarafından sürekli olarak sınırlanmasından kaynaklanmaktadır.
Kadınların toplumsal kimliklerinin bu normlar tarafından belirlenmesi, aynı zamanda onların şiddete uğramalarını kolaylaştırır. Kadınlar, toplumsal yapının içinde kendilerine biçilen rolleri yerine getirmek zorunda bırakılır ve bu roller, şiddeti normalleştirir. Bu araştırma, ataerkil sistemin şiddet üreten mekanizmalarını inceleyerek, kadına yönelik şiddetin toplumsal ve yapısal boyutlarını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Literatür taraması yöntemiyle yürütülecek bu analizde, hem yerel hem de uluslararası akademik çalışmalar temel alınarak eleştirisel bir bakış sunulacaktır (Hunnicutt, 2009).

1.1. Kuramsal Çerçeve

Kadına yönelik şiddetin sosyolojik temellerini anlamak için çeşitli teorik yaklaşımlar ele alınmaktadır. Feminist teori, ataerkil yapının kadına yönelik şiddeti nasıl sistematik bir hale getirdiğini vurgulamaktadır (Dobash & Dobash, 1979). Radikal feministler, erkek egemenliğinin tarihsel süreçte kurumsallaştığını ve şiddetin bu yapının bir sonucu olduğunu savunmaktadır (Firestone, 1970).

Bourdieu'nün "eril tahakküm" kavramı, toplumsal yapılar içerisinde kadınların maruz kaldığı baskının kültürel ve sembolik temellerini açıklar (Bourdieu, 2001). Ayrıca, Connell'in "hegemonik erkeklik" kavramı, erkeklerin güç ilişkilerini nasıl yeniden ürettiğini ve kadınların bu hiyerarşi içinde nasıl konumlandırıldığını gösterir (Connell & Messerschmidt, 2005).

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi kapsamında literatür taraması tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, kadına yönelik şiddetin sosyolojik temelleriyle ilgili ulusal ve uluslararası akademik kaynaklar incelenmiştir. Feminist teori, toplumsal cinsiyet çalışmaları, eleştirel teori ve ataerkil yapı üzerine yapılan araştırmalar analiz edilerek kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur (Merriam, 2009).

Veri kaynağı olarak akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve kadın çalışmaları dergilerinde yayımlanan bilimsel içerikler kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi ile literatürdeki temel

tartışmalar ve eğilimler belirlenmiş, kadına yönelik şiddetin ataerkil yapıyla ilişkisi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir (Bowen, 2009).

3. BULGULAR

Bu bölümde, kadına yönelik şiddetin sosyolojik temellerine dair elde edilen bulgular literatür taraması ve mevcut araştırmalar ışığında değerlendirilmiştir. Kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel bir sorun değil, toplumsal yapılar ve güç ilişkileri tarafından şekillendirilen bir olgudur. Ataerkil yapılar, bu şiddetin yaygınlaşmasına ve normalleşmesine katkı sağlamakta, kadın kimliğini sınırlayan toplumsal cinsiyet normları, şiddetin yeniden üretimini kolaylaştırmaktadır.

3.1. Ataerkil Yapının Kadına Yönelik Şiddetle İlişkisi

Ataerkil sistem, tarihsel süreç boyunca kadını ikinci planda tutarak erkeklerin egemenliğini pekiştiren bir yapıdır. Bu yapının kadın üzerindeki baskısı, kadının hem kamusal hem de özel alanlarda güçsüzleşmesine yol açmakta ve şiddetin haklı görülmesini sağlamaktadır. Kadınların toplumsal rolü genellikle ev içi işlerle sınırlanmakta ve bu durum, kadının kimliğini ve özerkliğini sınırlayan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ataerkil yapının gücü, erkeklerin toplumsal cinsiyet normlarına dayalı olarak kadına yönelik şiddeti meşrulaştırmasına olanak verir (Kandiyoti, 1988).

3.2. Toplumsal Cinsiyet Normlarının Kadın Kimliği Üzerindeki Etkisi

Toplumsal cinsiyet normları, kadının kimliğini şekillendiren en temel unsurlardan biridir. Bu normlar, kadınları genellikle itaatkar, sabırlı ve özverili olma gibi rollerle tanımlar. Kadınların bu rollere sıkıştırılması, onların kendilerini tanıma, ifade etme ve karar alma süreçlerinde kısıtlamalarla karşılaşmalarına neden olur (Butler, 1999). Kadınların toplumsal yapılar içinde güçsüzleştirilmesi ve eril egemenliğe tabi kılınması, şiddeti hem görünür hem de kabul edilebilir kılmaktadır. Toplum, kadınların suskunluğunu veya şiddete karşı gösterdikleri tepkisizliği normalleştirirken, şiddet uygulayanlar ise bunu erkekliklerinin bir göstergesi olarak kabul edebilirler (Bourdieu, 2001).

3.3. Hukuki ve Ekonomik Faktörlerin Rolü

Hukuki ve ekonomik mekanizmalar, kadına yönelik şiddetin önlenmesinde yetersiz kalmaktadır. Kadınların hukuki olarak korunması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması adına atılan adımlar çoğu zaman yetersiz ve etkisiz olmaktadır (Heise, 1998). Kadınların ekonomik bağımsızlıkları ve sosyal güvenceye sahip olmamaları, şiddet uygulayan erkeklerden ayrılmalarını ya da şiddet karşısında savunmasız kalmalarını daha da zorlaştırmaktadır. Ekonomik bağımlılık, kadının kendini savunma ya da şiddet karşısında sesini duyurma konusunda büyük bir engel teşkil etmektedir.

3.4. Toplumsal Mekanizmaların Yetersizliği

Kadına yönelik şiddeti önlemek amacıyla oluşturulan toplumsal ve hukuki mekanizmalar, kadınları korumakta ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamakta genellikle yetersiz kalmaktadır. Kadınların şiddetle mücadele etme hakkı, çoğu zaman toplumsal baskılar, ailevi yapılar ve toplumsal cinsiyet normları tarafından engellenmektedir. Hukuki olarak başvurabilecekleri adli merciler ve politikalar olsa da, toplumun ataerkil yapıları, şiddet uygulayanların cezalandırılmasını ya da kadınların korunmasını engellemektedir (Fraser, 2013).

3.5. Şiddetin Normalleşmesi ve Kültürel Temeller

Kadına yönelik şiddet, bazı toplumlarda kültürel bir norm haline gelebilir. Bu kültürel normlar, erkeklerin kadına karşı şiddet uygulama haklarını meşrulaştırırken, aynı zamanda kadınların bu

şiddeti kabul etmelerini ve sessiz kalmalarını bekler. Bu durum, kadının sosyal yapılar içinde maruz kaldığı baskıların ve toplumsal normların bir sonucudur. Erkeklerin şiddet uygulama hakları, hem kültürel hem de toplumsal olarak onaylanabilir bir davranış haline gelebilir (Millett, 1970).

3.6. Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi İçin Gereken Değişimler

Kadına yönelik şiddeti önlemek için toplumsal yapının dönüşmesi gerekmektedir. Bu dönüşüm, ataerkil yapının sorgulanması ve kadına yönelik eşitlikçi bir bakış açısının benimsenmesi ile mümkün olacaktır. Toplumsal cinsiyet eşitliği temelli politikaların hayata geçirilmesi, hukuki düzenlemelerin güçlendirilmesi ve toplumsal bilinçlenme ile kadına yönelik şiddetin önüne geçmek mümkün olacaktır. Bu bağlamda, feminist hareketlerin önemi büyüktür; kadınların kendi haklarını savunabilmesi ve şiddetle mücadelede daha güçlü bir şekilde yer alabilmesi için toplumsal yapının değişmesi gereklidir (Fraser, 2013).

3.7. Kadın Kimliğinin Yeniden İnşası

Kadın kimliği, ataerkil yapılar içinde şekillendirilen bir olgudur. Ancak, kadınlar tarihsel süreçte bu yapıları sorgulamış ve kimliklerini yeniden inşa etmek için çeşitli direnişlerde bulunmuşlardır. Kadın kimliğinin özerklik ve eşitlik temelinde yeniden inşa edilmesi, toplumsal cinsiyet normlarının ve ataerkil yapının yeniden şekillendirilmesine olanak sağlayacaktır. Bu süreç, kadınların kendilerini ifade edebileceği, şiddetle mücadele edebileceği ve toplumsal yapıda eşit haklara sahip olabileceği bir ortam yaratılmasını mümkün kılacaktır (Connell & Messerschmidt, 2005).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Bu çalışma, kadına yönelik şiddetin sosyolojik temellerini ele alarak, ataerkil yapının ve toplumsal cinsiyet normlarının şiddetle ilişkisini derinlemesine inceledi. Kadına yönelik şiddet, sadece bireysel bir sorunun ötesine geçerek, toplumsal yapılar ve güç ilişkileriyle şekillenen çok boyutlu bir olgudur. Şiddet, ataerkil sistemin ve onun ürettiği toplumsal cinsiyet normlarının bir sonucudur ve bu normlar, kadının toplumda ve ailedeki rolünü belirleyerek onu güçsüzleştirir, boyun eğmeye zorlar.

Ataerkil yapılar, kadına yönelik şiddeti meşrulaştıran ideolojik bir sistem sunmakta, kadının özne olarak tanınmasını engellemektedir. Bu yapılar, kadınları sadece fiziksel şiddete maruz bırakmakla kalmaz, aynı zamanda psikolojik, ekonomik ve sosyal şiddeti de pekiştirir. Şiddet uygulayan erkekler, genellikle bu normlarla şekillendirilmiş, güç ve kontrol arayışı içinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sürdürürler. Kadınlar ise genellikle bu yapıların etkisiyle itaatkar, özverili ve edilgen kimliklerle şekillendirilir. Kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel bir şiddet değil, toplumsal bir yapının, kültürel normların ve ekonomik engellerin birleşimiyle ortaya çıkan bir toplumsal sorundur.

Hukuki ve ekonomik faktörler de kadına yönelik şiddetin engellenmesinde yetersiz kalmaktadır. Kadınlar, şiddet karşısında hukuki mekanizmalara başvurmakta zorluk çekerken, ekonomik bağımsızlıkları da şiddetle mücadele etmelerini engellemektedir. Bunun sonucunda, kadınlar genellikle şiddet karşısında yalnız bırakılmakta ve toplumsal yapıların baskıları, şiddet uygulayanlarla mücadele etmelerini engellemektedir. Bu noktada, toplumsal bilinçlenme ve kadınların özerklikleri üzerine kurulu politikaların gerekliliği daha da belirginleşmektedir.

Sonuç olarak, kadına yönelik şiddet, sadece bireysel bir sorun olmayıp, toplumun güç dinamikleriyle şekillenen ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren bir olgudur. Bu nedenle, şiddetin ortadan kaldırılması için toplumsal yapının dönüştürülmesi, toplumsal cinsiyet

eşitliğine dayalı bir anlayışın benimsenmesi gerekmektedir. Kadın kimliğinin yeniden inşa edilmesi, kadınların özneleşmesi ve şiddet karşısında daha güçlü bir pozisyon alabilmesi, toplumsal yapının değişmesiyle mümkün olacaktır.

4.2. Tartışma

Kadına yönelik şiddetin sosyolojik temelleri üzerine yapılan tartışmalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve ataerkil yapının kadınların maruz kaldığı şiddeti meşrulaştıran unsurlar olarak nasıl işlediğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, şiddetin önlenmesi için sadece toplumsal yapının değişmesi yeterli değildir. Aynı zamanda, kültürel değişim, eğitim, toplumsal bilinçlenme ve feminist hareketlerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, kadına yönelik şiddetle mücadelenin yalnızca yasal ve politik bir mesele olmadığını, aynı zamanda toplumsal normların ve kültürel algıların da değişmesi gerektiğini göstermektedir.

Feminist teorilerin, kadına yönelik şiddetin yalnızca bireysel bir şiddet türü değil, yapısal bir sorun olduğuna dair vurgusu, bu sorunun çözülmesi için toplumsal düzeyde bir dönüşümün gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğini talep etmeleri, şiddetle mücadele etmeleri ve kendilerini savunabilmeleri, ancak ataerkil yapının, toplumsal normların ve kültürel kalıpların sorgulanması ve dönüştürülmesiyle mümkün olacaktır.

Bir diğer önemli nokta ise hukuki ve ekonomik mekanizmaların güçlendirilmesidir. Şiddete uğrayan kadınların hak arama süreçlerinde karşılaştıkları engeller, adaletin ve eşitliğin sağlanmasında büyük bir engel teşkil etmektedir. Hukuki reformlar, şiddet mağdurlarının korunmasını sağlayacak ve kadına yönelik şiddetle mücadeleyi daha etkili hale getirecektir. Bununla birlikte, ekonomik bağımsızlık da kadının kendisini şiddetten koruması ve bu durumu terk etmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Kadına yönelik şiddetle mücadele ederken, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir bakış açısının benimsenmesi, kadınların hem toplumsal hayatta hem de ailede daha güçlü bir konumda olmasını sağlayacaktır.

4.3. Öneriler

Toplumsal Yapının Dönüşümü: Kadına yönelik şiddetin önlenmesi için toplumsal yapının dönüşmesi şarttır. Bu dönüşüm, ataerkil yapının ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sorgulanmasıyla başlayabilir. Toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde eğitimler ve bilinçlenme kampanyaları düzenlenmelidir.

Eğitim ve Farkındalık: Toplumda kadına yönelik şiddetin normalleşmesine karşı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve şiddet karşıtı eğitimler yaygınlaştırılmalıdır. Okullarda ve üniversitelerde, toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine verilen eğitimler, genç nesillerin şiddete karşı daha bilinçli ve duyarlı olmalarını sağlayacaktır.

Hukuki Reformlar: Kadına yönelik şiddeti engellemek için yasal düzenlemeler daha etkili hale getirilmelidir. Şiddet mağdurlarının korunması, faillerin cezalandırılması ve mağdurların hukuki haklarını kolayca arayabilmesi için yasal reformlar gereklidir. Ayrıca, kadınların adli süreçlere daha kolay ulaşabilmeleri sağlanmalıdır.

Ekonomik Destek ve Bağımsızlık: Kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları, şiddetle mücadele etmelerini kolaylaştıracaktır. Kadınların iş gücüne katılımını artırmak için iş yerlerinde eşit fırsatlar sağlanmalı, kadın girişimcilik desteklenmelidir.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifi: Toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir perspektif, yalnızca kadınları değil, erkekleri de kapsayacak şekilde oluşturulmalıdır. Erkeklerin de şiddet karşıtı bilinçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışını benimsemeleri, kadına yönelik şiddeti azaltmada önemli bir adım olacaktır.

Feminist Hareketlerin Güçlendirilmesi: Kadın hakları ve şiddetle mücadele alanında çalışan feminist hareketlerin desteklenmesi, kadına yönelik şiddetle mücadelede önemli bir araç olacaktır. Bu hareketlerin, toplumsal normları değiştirme ve kadınların sesini duyurma açısından rolü büyüktür.

Sonuç olarak, kadına yönelik şiddetle mücadelede başarılı olmak için yalnızca yasal düzenlemeler ve ekonomik politikalar yeterli değildir. Toplumsal cinsiyet eşitliği temelli bir dönüşüm, şiddetin önlenmesinde en etkili yöntem olacaktır. Bu dönüşüm, kadına yönelik şiddetin sona erdirilmesi için toplumun her kesiminde bir değişim ve bilinçlenme süreci gerektirmektedir.

5. KAYNAKÇA

Aydın, B. (2014). *Kadına Yönelik Şiddet ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Bowen, G. A. (2009). *Document analysis as a qualitative research method*. Qualitative Research Journal, 9(2), 27-40.

Bourdieu, P. (2001). *Masculine domination*. Stanford University Press.

Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.

Connell, R. W. (1987). *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Stanford University Press.

Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). *Hegemonic masculinity: Rethinking the concept*. Gender & Society, 19(6), 829-859.

Dobash, R. E., & Dobash, R. P. (1979). *Violence against wives: A case against the patriarchy*. Free Press.

Firestone, S. (1970). *The dialectic of sex: The case for feminist revolution*. William Morrow.

Fraser, N. (2013). *Fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis*. Verso Books.

Heise, L. (1998). *Violence against women: An integrated, ecological framework*. Violence Against Women, 4(3), 262-290.

Hunnicutt, G. (2009). *Varieties of patriarchy and violence against women: Resurrecting "patriarchy" as a theoretical tool*. Violence Against Women, 15(5), 553-573.

Kandiyoti, D. (1988). *Bargaining with patriarchy*. Gender & Society, 2(3), 274-290.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.

Millett, K. (1970). *Sexual politics*. Doubleday.

Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Basil Blackwell.

WHO (Dünya Sağlık Örgütü). (2013). *Kadına yönelik şiddet: Küresel ve bölgesel tahminler* (Raportör: J. Hegarty). Cenevre: Dünya Sağlık Örgütü.

Şimşek, M. (2012). *Ataerkillik ve Kadın Kimliği*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Türkmen, F. (2011). *Kadına Yönelik Şiddet ve Hukuki Çözüm Yolları*. İstanbul: Beta Yayınları

Yılmaz, A. (2015). *Kadına yönelik şiddet ve ataerkil toplum yapıları*. Sosyoloji Dergisi, 30(1), 56-72.

Zeyrek, D. (2012). *Kadına yönelik şiddetin toplumsal yapıları ve çözüm önerileri*. Kadın ve Toplum, 4(2), 150-170.

SANAT EĞİTİMİNDE AİLENİN ROLÜ ÖNEMİ , HENRİ MATİSSE ÖRNEĞİ VE 1911 RESSAMIN AİLESİ

Feyzi AŞIK

ÖZET

Sanat eğitimi, bireylerin estetik duyularını geliştirmesinin yanı sıra yaratıcılık, eleştirel düşünme ve kendini ifade etme becerilerini de pekiştiren önemli bir süreçtir. Bu süreçte aile, çocukların sanatsal yeteneklerini keşfetmeleri ve geliştirmeleri için kritik bir rol oynamaktadır Ailenin sanat eğitimindeki etkisi, hem çocukların motivasyonunu artırmak hem de sanatsal faaliyetlere katılımlarını teşvik etmek açısından büyük önem taşır. Ailenin sanat eğitimindeki rolü yadsınamaz kadar önemlidir. Aileler çocuklarına sanatsal ortamlar oluşturarak, bilgi beceri ve sanatsal yetenekleri için uygun ortamlar oluşturarak destek sağlamalıdırlar. Ebeveynler sanat ortamlara katılarak çocuklarını bu tür sanat faaliyetlerine yönlendirerek yeteneklerini ve becerilerini geliştirebilirler.

Sanat eğitimi, bireyin sadece sanatsal becerilerini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda duygusal ve sosyal gelişimine de katkı sağlar. Aileler, bu süreçte önemli birer destekleyici olarak çocuklarının sanatsal yolculuklarında kilit rol oynamaktadır. Destekleyici bir ortam sağlamak, model olmak, duygusal destek sunmak ve eğitimsel açıdan katkıda bulunmak, ailelerin sanat eğitimindeki temel görevleridir. Sonuç olarak, ailelerin sanata olan ilgisi ve desteği, çocukların sanatsal gelişimlerini olumlu yönde etkileyecek ve onları daha yaratıcı bireyler haline getirecektir.

1911'de Henri Matisse tarafından yaratılan "Ressamın Ailesi" çalışması, sanatçının ustalığının canlı ve büyüleyici bir ifadesi ve kişisel hayatını besleyen değerler ve duygular silsilesidir. . Sanat eğitiminin amacı düşünüldüğünde, toplumumuzun sahip olduğu kültürel zenginlik, sanat eğitimi ile korunarak gelecek kuşaklara bireyler aracılığıyla sahip olduğumuz değerler olarak aktarılmasını sağlamaktadır.

Çalışmadaki amaç; ailerin küçük yaşta Henri Matisse Örneğinde görüldüğü gibi çocuklarının sanatsal becerilerinin farkına vararak sanata yönlendirilmesidir. Aileler çocuklarının öğretmenleriyle işbirliği içerisine girilerek çocuklarının kişisel gelişimlerini ve duyusal algılarının geliştirilmesinde aracı olurlar.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Aile ,Sanat, Henri Matisse, Yaratıcılık

ABSTRACT

1.GİRİŞ

Sanat eğitimi, bireylerin estetik duyularını geliştirmesinin yanı sıra yaratıcılık, eleştirel düşünme ve kendini ifade etme becerilerini de pekiştiren önemli bir süreçtir. Bu süreçte aile, çocukların sanatsal yeteneklerini keşfetmeleri ve geliştirmeleri için kritik bir rol oynamaktadır. Ailenin sanat eğitimindeki etkisi, hem çocukların motivasyonunu artırmak hem de sanatsal faaliyetlere katılımlarını teşvik etmek açısından büyük önem taşır. Yaratıcılık her bireyde var olan fark edilmesi ve duyumsanan bir özelliktir. Bu özelliğin fark edilmesi ve geliştirilmesinde okullara ve ailelere büyük bir sorumluluk düşmektedir. Araştırmanın başlangıcında yaratıcılık üzerine tanımlamalara yer verilmiştir.

1. **Duygusal Destek** Sanat, bireylerin duygularını ifade etmeleri için güçlü bir araçtır. Ailelerin, çocuklarının sanatsal çalışmalarına gösterdiği ilgi ve destek, onların

kendilerini ifade etme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Olumlu geri dönüşler, çocukların özgüvenlerini artırırken, sanata olan bağlılıklarını da pekiştirir.

2. **Eğitimsel Destek** Aileler, çocuklarının sanat eğitimi konusunda öğretmenleriyle iş birliği yaparak, evde öğrenme süreçlerini destekleyebilir. Sanat derslerinde öğrenilenlerin pekiştirilmesi için evde sanat etkinlikleri düzenlemek, çocukların sanatsal yeteneklerini daha da geliştirmelerine yardımcı olur. Ayrıca, sanatla ilgili kitapların okunması ve sanat tarihi hakkında bilgilendirici içeriklerin paylaşılması, çocukların sanata dair bakış açılarını genişletebilir.

1911 RESSAMIN AİLESİNDE SANATIN ETKİLERİ

Ailenin sanat eğitimindeki rolü yadsınamaz kadar önemlidir. Aileler çocuklarına sanatsal ortamlar oluşturarak, bilgi ,beceri ve sanatsal yetenekleri için uygun ortamlar oluşturarak destek sağlamalıdırlar. Ebeveynler sanat ortamlara katılarak çocuklarını bu tür sanat faaliyetlerine yönlendirerek yeteneklerini ve becerilerini geliştirebilirler. Aileler çocuklarının öğretmenleriyle işbirliği içerisine girilerek çocuklarının kişisel gelişimlerini ve duyusal algılarının geliştirilmesinde aracı olurlar.

Yaratıcılık; doğuştan gelen ve çevresel etkenlerle geliştirilen bir yetidir. Bireyin sosyal ve sanatsal gelişiminde uygun eğitim ortamları oluşturulmalıdır.Bu uygun eğitim ortamlarında birey sosyal duyusal ve sanat gelişimini tamamlayacaktır.

Ailenin Sanat Eğitimindeki Rolü

1. **Destekleyici Ortam Sağlama** Aileler, çocuklarının sanatsal yeteneklerini geliştirmeleri için destekleyici bir ortam yaratmalıdır. Bu, evde sanat malzemelerinin bulundurulması, sanat etkinliklerine katılımın teşvik edilmesi ve çocukların sanat eserlerine değer verilmesi gibi unsurları içerir. Çocuklar, ailelerinin sanata olan ilgisini ve desteğini gördüklerinde, kendilerini daha güvende hisseder ve yaratıcı süreçlere daha istekli bir şekilde katılırlar.

2. **Model Olma** Aileler, çocuklarına sanatla ilgili olumlu bir örnek teşkil edebilirler. Sanatla uğraşan veya sanata ilgi duyan ebeveynler, çocuklarına bu konuda ilham verebilir. Ebeveynlerin sanatsal faaliyetlere katılması, çocukların da bu tür etkinliklere yönelmesini kolaylaştırır. Ayrıca, sanat sergilerine gitmek, müzik dinlemek veya tiyatro oyunlarına katılmak gibi ortak aktiviteler, aile bağlarını güçlendirirken çocukların sanata olan ilgisini artırır.

Fransız Fovist Ressam Henri Matisse 1869'da Le Cateau-Cambrésis'de doğdu. 1887 yılında hukuk öğrenimi için Paris'e gitti. İlk olarak 1889 yılında resim yapmaya başladı. Cenneti keşfettiğini düşünerek bir sanatçı olmaya karar verdi. 1891'de, Académie Julian'da sanat eğitimi için Paris'e döndü.

1911'de Henri Matisse tarafından yaratılan "Ressamın Ailesi" çalışması, sanatçının ustalığının canlı ve büyüleyici bir ifadesi ve kişisel hayatını besleyen değerler ve duygular silsilesidir. Faovizmin en büyük temsilcilerinden biri olarak bilinen Matisse, bu tabloda sadece rafine tekniğini değil, aynı zamanda onu çevreleyen dünyanın renkli ve duygusal vizyonunu birleştirdiği bir kompozisyon sunuyor.

Görsel1.1911 Ressamın Ailesi

Ressamın en büyük eserlerinden '1911 Ressamın Ailesi' ailenin eğitime etkisine en güzel örneklerinden biri olduğu görülmektedir.

Görüntüde, sanatçının akrabaları gibi görünen 4 figürü gözlemleyebiliriz, perspektif kurallarına göre figürler kompozisyona yerleştirilir, bu durum bir salon veya bir oda görüntüsü mutlu eğlenceli ortam olabilir. Figürler kompozisyona dengeli bir şekilde düzenlenmiştir.

Tabloda çoğunlukla sıcak renkler kullanılmıştır. Renk perspektifi odanın derinliğini ve farklı renk kontrastları canlılık ve etkili bir duygu katmıştır.

Tualdeki çalışmada kadın figürü merkezde olup kadının ailede önemli bir konumda olduğu çocukların da ailenin bir parçası olduğu, ressamın hayatında ailenin önemli bir konumda olduğu görülüyor .

"Ressamın ailesinin" en ilginç yönlerinden biri, Matisse'nin titiz gerçekçiliğe başvurmadan bir ev atmosferini yakalamayı nasıl başardığıdır. Basitleştirilmiş formlar ve yoğun renkler sayesinde, zaman ve kültürel bağlamı aşan sevgi ve aile bağlantısının evrensel deneyimleriyle yankılanan bir kuyu ve sevgi hissi aktarır.

Bu resmin özgünlüğü, teknik özelliği, tinselliği, figirlerin bakışı ve duygusal bir düşünceyi iletmede yüklüdür.

"Ressamın Ailesi" çalışması sadece estetik bir değer yargısı taşımamakla birlikte tinsel bir bakış açısı da sunmaktadır.

3.ÇALIŞMANIN AMACI

Sanat eğitimi, toplumun ihtiyaç duyduğu faydacı üretken bireyler yetiştirilmesinde önemli yer tutmaktadır. Sanat eğitiminin amacı düşünüldüğünde, toplumumuzun sahip olduğu kültürel zenginlik, sanat eğitimi ile korunarak gelecek kuşaklara bireyler aracılığıyla sahip olduğumuz değerler olarak aktarılmasını sağlamaktadır. "Hangi mesleğe yönelirse yönelsin, amacına uygun sanat eğitimi ile yetişmiş, estetik beğenisi gelişmiş bireylerin kendilerine ve toplumlarına katkıları daha fazla olacaktır. (Buyurgan & Buyurgan, 2012, s.5**).** Ülkenin zenginliğinin ve gelişmişlik seviyesini göstergesi olan kültürel mirasların korunmasında gerekmektedir. (Yolcu 2009)

Çalışmadaki amaç; ailerin küçük yaşta Henri Matisse Örneğinde görüldüğü gibi çocuklarının sanatsal becerilerinin farkına vararak sanata yönlendirilmesidir. Aileler

çocuklarının öğretmenleriyle işbirliği içerisine girilerek çocuklarının kişisel gelişimlerini ve duyusal algılarının geliştirilmesinde aracı olurlar.

3.AİLENİN SANAT EĞİTİMİNDEKİ ÖNEMİ

Ailenin sanat eğitimindeki rolü, sadece bireysel gelişimle sınırlı değildir. Sanat, toplumun kültürel zenginliğini artıran bir araçtır ve ailelerin bu süreçteki etkisi, daha geniş sosyal yapılar üzerinde de hissedilmektedir. Sanat eğitimi aracılığıyla bireyler, empati, iş birliği ve sosyal sorumluluk gibi değerleri de öğrenirler. Ailelerin, bu değerleri çocuklarına aşılaması, daha bilinçli ve duyarlı bireylerin yetişmesine katkıda bulunur.

3.1. Sanatın Temelini Oluşturma

Sanat, tarih öncesi dört dönemde ele alınır: Paleolitik, Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitiktir. Dünyanın en eski sanat yapıtları Fransanın Lascaux kentinde bulunan bir bizona saldıran kuş başlı bir insanı andıran 21 olduğu düşünülen kaya üzerinde görülen sanat yapıtıdır. Sanatın doğuşu ve gelişiminde bu sanat yapıtının bir örnek teşkil ettiği görülmektedir.

Sanatın ortaya çıkışı ile ilgili farklı dönemlerde olsada tarih öncesi dönemlerde çıktığı duvar resimlerden ve duvar kabartmalardan olmuştur.

3.2. Yaratıcılığın Gelişimi

Yaratıcılık, doğuştan gelen, çevresel etkenlerle geliştirilen ve kalıtımsal olarak aile bireylerine aktarılan bir yapı olarak değerlendirilir. Sorunlara, bilgi eksikliğine, kayıp ögelere, uyumsuzluğa karşı duyarlı olma, çözüm arama, güçlüğü tanımlama, kestirmelerde bulunma; eksikliklere ilişkin hipotezler geliştirme, bu hipotezleri sınama, değiştirme, yeniden sınama, daha sonra da sonucu ortaya koyma olarak tanımlanabilir (Özden, 2005). Yaratıcılık, geçmiş yaşantılarını analiz eden, gelecekle ilgili hedefler koyma, farklı fikir ve düşünceler ortaya koyma kalıplaşmış değer yargılarını yok eden, yeni bir yöntem ortaya koyan bir yapı unsurudur.

Başka bir tanıma göre yaratıcılık; doluluk boşluk test etme ve farklı düşünce kalıplarını üç boyutlu görme yeteneğidir.

Yaratıcı bireyin genel özellikleri aşağıda yer almaktadır (Saban, 2004; San, 1985; Akt: Ercivan Zencirci, 2008; Starko, 1995; Artut, 2001; Getzels ve Csikszentmihalyi, 1976; Linderman, 1997; Akt: Öztürk, 2004):

- Gururlu ve alçak gönüllüdür.
- Sessiz ve rahattır, yüksek bir enerjiye sahiptir.
- Fanteziler, hayal kurma ve gerçekler arasındadır.
- Disiplini, eğlenceyi, sorumluluğu bir arada bulundurur.
- Çelişkili anlayışlara ya da yorumlara karşı kendisini korur.
- Zeki, acemi ve deneyimsizdir ancak yeni deneyimlere açıktır.
- Maceracı, meraklı, şakacı, neşeli, canlı, sezgili bir yapıya sahiptir.
- Olaylara karşı duyarlı, meraklı ve ilgilidir, gözlem gücü yüksektir.
- Doğruları eleştirir, bilgi boşluklarını yakalar, paylaşmaya isteklidir.
- Cesurdur, risk alır, kendisine güveni yüksektir, doğal ve güvenilirdir.

3.3. Duygusal ve Sosyal Gelişim

Sosyal ve duygusal gelişim, bireyin yaşamı boyunca sosyal, duygusal, akademik yönden öğrenme ve olgunlaşma sürecidir.

Bir başka deyişle bireyin kendini ifade edebilmesi, duygularını kontrol edebilmesi, etkili iletişim kurabilmesi ve gelişimine ilişkin beceri ve nitelikler kazanabilmesidir.

3.4. Kültürel Farkındalık

Kültür; bireyin çevresel ve sosyal etkenlerle edindiği davranışları toplum içerisinde inançların ve sosyal değerlerin etkisiyle şekillendirdiği beceriye kültür denir. Kültür, Türk Dil Kurumuna (TDK) göre; bir toplumu ya da halkı duyuş, düşünüş, yaşayış bakımından diğerlerinden ayıran ve gerek özdeksel gerekse tinsel alanlarda oluşturulan ürünlerin tümü olarak tanımlanır (23)

Bireyin kendi yaşam tarzını sosyal yaşamını farklı kültür değerleriyle karşılaştırma becerisine denir.

Öte yandan bireyin içinde yaşadığı toplumun siyasi değerlerini, normlarını ,inançlarını ve benzerliklerinin farkına varır. Bu bağlamda kültürel farkındalık, bireye kendi değerlerinin nesnel gerçekliklerinin özümlenmesine aracılık eder.

Kültürel farkındalık; farklı kültürlerin varlığını, değerlerini, normlarını, inançlarını ve davranışlarını anlama ve takdir etme yeteneğidir. Bu, insanların kendi kültürlerinin yanı sıra kültürel etkileşim kurabilme ve bu etkileşimi anlayabilme becerisini ifade eder.

3.5. Sanat Eğitiminin Desteklenmesi

Sanat eğitimi , bireyi ve toplumu çağdaşlık seviyene taşıyacağı aşikardır. Sanat eğitimin desteklenmesiyle, toplumumuzun kültürel sosyal zenginlikleri korunarak gelecek nesillere aktarılacaktır**.**

3.6. Aile İçi İletişim ve İş Birliği

Aile içi iletişim; en temel tanımı ile aile bireylerinin birbirlerine sözel ve bedensel davranışlarını kapsar.

Watzlawick (Gökçe 1993:28), insanoğlunun her halinin bir mesaj (ileti) ifade ettiğini, dolayısı ile iletişimsizlik halinin mümkün olmadığını belirtir.Sonuç olarak iletişim sözel ve bedensel olarak bireylerin sosyal ilişkisini ifade eder. Bu bağlamda birey aile içerisindeki normları, sosyal değerleri benimseyerek aile içerisinde sosyalleşir. Zaman sürecinde kendisini ailenin bir ferdi olarak görürür. Sosyalleşmenin temel aracılarından olan aile, bireylerin sık dokulu ilişkiler geliştirdiği ve duygusal ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı bir gruptur. Bu bağlamda ailenin toplumda sahip olduğu temel işlevleri söz konusudur. Ailenin genel olarak, eşler arasındaki psikolojik doyumun sağlanması, çocuğun sosyalleştirilmesi. biyolojik anlamda üreme ve ailenin geçimini sağlamak için ekonomik işlevleri bulunmaktadır (Sayın 1990:26; Gökçe 1996: 156).

3.7. Sanat ve Eğitimde Ebeveynlerin Rolü

Aile, çocuğu yaşama hazırlayan onunla etkileşim halinde olan bir kurumdur. Yapılan çalışmada, ebeveyn çocuğu ile olan ilişkisinin ve eğitime katılımının öğretme öğrenme sürecine önemli katkılar sunduğunu göstermiştir. (Baker & Soden,1997; McPherson, 2009;Zdzinski 1996;Jeynes 2003). Çocukların sanat ile etkileşimi çok küçük yaşlarda başlamaktadır. Çocuğun küçük yaşlarda sanatsal bir çevrede büyümesi onun davranışlarını ve sanat bir alanda ilerlemesine neden olacaktır.

4.YÖNTEM

Yapılan çalışmada literatür araştırması yapılarak ailenin sanat eğitimine etkisi ve var olan bilgileri birleştirmeyi amaç edinmiştir. Literatür, araştırma yapılan konular hakkında araştırmaların bir sistem dahilinde bilgilerin sentezlenip ve değerlendirilmesidir. Bu çalışma yazılı kaynaklar üzerinden yapılmıştır.(Göksoy, 2013).

Çalışmada nicel olmayan araştırma metodundan tarama metodu kullanılmıştır. Bu çalışmada kaynakların toplanmasında doküman tarama metodu kullanılmıştır. Mevcut kayıtlı ve belgeler inceleyerek ,verileri toplamak, belge taraması olarak tanımlanmaktadır. Belge taraması, belirli bir amaç için kaynakların taranması, gözden geçirilmesi, not alınması ve değerlendirilmesidir(Karamsar,2005).

5.BULGULAR

Sanatın aile ilişkilerinde birleştirici olduğu ön görülmektedir. Sanatçı aile bireylerine ve annesine oldukça değer vermektedir. Sanatçının en büyük destekçisi aile olduğu görülmektedir. Aile içerisinde küçük yaşlarda çocuklarının yeteneklerini görmeleri ve onlara erken yaşlarda sanata yönlendirmeleri çocuklarının sanat, kavrayış, keşfetme, görsel algı, ve sanatsal duyumlarının belirgin bir şekilde artacağı öngörülmektedir. Ailelerin sanata olan ilgisi ve desteği, çocukların sanatsal gelişimlerini olumlu yönde etkileyecek ve onları daha yaratıcı bireyler haline getireceği düşünülmektedir.

Henri Matisse, eserlerinde oluşturduğu temalar birçok insanın hayatta karşılaşabileceği bir durumdur. Tablonun merkezindeki figür bir kadın yer almaktadır. Duygual ve görsel açıdan bir derinlik katmakta ve böylece karmaşık, bir kadar da tinsel bir görünüm kattığı düşünülmektedir.

Ressamın ailesinin farklı bir yönü ise Matissenin ev sıcaklığını yakalayabilmesidir. Çıkarımlar ve bulgular doğrultusunda ailelerin sanat eğitiminde etkili olduğu bir gerçektir.

Ailelerin küçük yaşlarda çocuklarının sanat yeteneklerini algılamaları ve sanata yönlendirilmeleri, çocuklarının sanat alanlarında başarılı olduğu görülmektedir**.**

6. SONUÇ

Sanat eğitimi, bireyin sadece sanatsal becerilerini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda duygusal ve sosyal gelişimine de katkı sağlar. Aileler, bu süreçte önemli birer destekleyici olarak çocuklarının sanatsal yolculuklarında kilit rol oynamaktadır. Destekleyici bir ortam sağlamak, model olmak, duygusal destek sunmak ve eğitimsel açıdan katkıda bulunmak, ailelerin sanat eğitimindeki temel görevleridir. Sonuç olarak, ailelerin sanata olan ilgisi ve desteği, çocukların sanatsal gelişimlerini olumlu yönde etkileyecek ve onları daha yaratıcı bireyler haline getirecektir. Sanat eğitimin desteklenmesiyle, toplumumuzun kültürel sosyal zenginlikleri korunarak gelecek nesillere aktarılacaktır. Ayrıca toplumu çağdaşlık ve uygar toplumlar seviyesine çıkaracaktır

Çıkarımlar ve bulgular doğrultusunda ailelerin sanat eğitiminde etkili olduğu bir gerçektir. Ailelerin küçük yaşlarda çocuklarının sanat yeteneklerini algılamalarını ve sanata yönlendirilmeleri çocuklarının sanat alanlarında başarılı olduğu görülmektedir.

Bireyin sanat algılayışında ve başarısında sanatsal algı ve yetenekler olsa da ailenin katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Matisse Ailesi örneğinde görülüyor ki çocukların eğitiminde aile olduğu bir gerçektir.

7. ÖNERİ

Matisse ailesi örneğinde görüldüğü gibi aileler çocukların temel becerilerini ,sanatsal algılarını erken yaşlarda fark etmeli, çocuklarını erken yaşlarda yetenek ve becerilerin geliştirmeleri için yönlendirilmelidir. Aile sıcaklığında sosyal ve duygusal gelişimlerini tamamlayan ve mutlu olan çocuklar daha başarılı olduğu görülmüştür.

Sanat eğitimin desteklenmesiyle toplumumuzun kültürel zenginlikleri korunarak başka nesillere aktarmış olunacaktır. Aile içi iletişim, çocukların kişisel sanatsal becerilerin gelişmesinde rol oynar. Öğretmenler, çocukların bedensel, kişisel, duygusal ve sanat becerilerini gözlemleyerek doğru zamanda ve doğru yerlere yönlendirilmelidir.

Aileler çocuklarına sanatsal ortamlar oluşturarak, bilgi ,beceri ve sanatsal yetenekleri için destek sağlamalıdırlar.

KAYNAKÇA

1.Göksoy, S. (2013). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Zorunlu Eğitim Uygulamaları. Asya Öğretim Dergisi, 1(1),30-4

2.Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi (17. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

3.https://kuadros.com/tr/products/1911-ressam-ailesi?srsltid=AfmBOopj2cTb2U9L5u1o-hzMXDqZbvu2JN-x3tQViKPBv7wxWjwT2AiQ

4.Ercivan Zencirci, D. (2008). Görsel sanatlar öğretmeni adaylarında özgün baskının yaratıcı düşünme becerileri ve öz-yeterlik algısı üzerindeki yansıması. Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü5%9E%C3%9CRpdf(1)

5.https://sanatakademi.com.tr/sanat/sanat-nasil-ortaya-cikti

6.Özden, Y. (2005). Öğrenme ve öğretme, Ankara:Pegem A Yayıncılık.

7.Starko, A. J. (2010). Creativity in the classroom: Schools of curious delight, New York,

Routladge Madison Ave.

8.Türk Dil Kurumuna (TDK) (2023). Eğitim terimleri sözlüğü. Kültür. Çevrimiçi Online

Adres: https://sozluk.gov.tr

9.Gökçe, Birsen (1996), Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar Ankara: Savaş Yayınları

10.Gökçe, Orhan (I 997), İletişim Bilimine Giriş, Ankara: Turhan Kitabevi

11.Buyurgan, S. & Buyurgan, U. (2012). Sanat eğitimi ve öğretimi. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

12.Yolcu, E. (2009). Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri. Ankara: Nobel Yayımcılık.

Görsel kaynak

13.https://kuadros.com/tr/products/1911-ressam-ailesi resmi/adresinden 10.02.2024 tarihinde saat 13.21'de alıntılanmıştır.

A CURRENT CONCEPT IN THE FIELD OF MENTAL HEALTH: HOPE FATIGUE

RUH SAĞLIĞI ALANINDA GÜNCEL BİR KAVRAM: UMUT YORGUNLUĞU

İrem YILDIRIM[1], Ferhat KARDAŞ

[1] Uzman Psikolojik Danışman, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, ORCID: 0009-0002-5961-6291

[2]Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, ORCİD: 0000-0003-3386-3956

Özet

Umut, bireylerin geleceğe dair motivasyonlarını ve anlam arayışlarını şekillendiren temel bir duygudur. İnsanlar umutsuzluğu korkunç bir ruh hali olarak gördükleri için kendilerini kandırma pahasına umut etmeye ihtiyaç duymaktadır. Çünkü umuttan vazgeçmek yaşamdan vazgeçmektir. Bunun yanı sıra zorlama bir umudu benimsemek de umudun karanlık yönünü tanımlamaktadır. Umudun karanlık yönü kişiyi gerçeklerden uzaklaştırmakla birlikte ani ve derin bir umutsuzluğa çekme potansiyeline sahiptir. Bu döngüler, umut ya da umutsuzluğu seçmekten başka bir seçenek olmadığını düşündürmektedir. Ancak umut ve umutsuzluğun keskin sınırlarına karşı alternatif bir ruh hali olarak umut yorgunluğu, önemli bir noktada yer almaktadır. Umut, bireyler için güçlendirici bir kaynak olmanın yanı sıra gerçekleşmeyen beklentiler, sürekli hedef belirleme baskısı ve toplumsal bir çöküşe rağmen modern dünyanın sürekli olumlu olma ideolojisi altında bir yorgunluk kaynağına dönüşebilmektedir. Bu doğrultuda bireylerin umut yorgunluğu yaşaması kaçınılmaz hale gelmektedir. Umut yorgunluğu, bireylerde duygusal bir çöküş yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal düzeyde motivasyon kaybına ve hayal kırıklıklarına yol açmaktadır. Olumsuz etkilerinin yanı sıra bireylerin, çıkması oldukça zor olan umutsuzluk çukuruna düşmeden önce değerlendirmeler yaparak yaşamlarına farklı bir yön çizmeleri konusunda fırsat sağlayabilecek bir güce de sahiptir. Bu bakış açısı ile bu çalışmada umut yorgunluğu kavramı umutsuzluk, tükenmişlik, öğrenilmiş çaresizlik ve pozitif psikoloji konuları çerçevesinde ele alınmıştır ve çeşitli boyutlarıyla tartışılmıştır. Çalışmanın temel amacı, umut yorgunluğunu ele almak, buna yönelik bir tanım ve kavramsallaştırma ortaya koymak ve alanda çalışan araştırmacı ve uygulayıcılara bazı öneriler sunmaktır. Buradan hareketle umut yorgunluğu kavramının ruh sağlığı alanında daha fazla araştırılması ve müdahalelerle desteklenmesi gerektiğine dikkat çekilerek, kavramın literatüre özgün bir katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Umut, umutsuzluk, yorgunluk, umut yorgunluğu

Abstract

Hope is one of the fundamental emotions that shapes individuals' motivations and search for meaning for the future. Since people consider hopelessness as a terrible state of mind, they continue to hope at the expense of deceiving themselves. In this respect, giving up hope means giving up on life for many people. In addition, adopting a forced hope defines the dark side of hope. The dark side of hope distances the person from reality and has the potential to pull them into sudden and deep despair. These cycles make us think that there is no other option than choosing hope or despair. However, hope fatigue is at an important point as an alternative state

of mind against the sharp boundaries of hope and hopelessness. In addition to being a source of strength for individuals, hope can also turn into a source of fatigue under the ideology of being constantly positive in the modern world despite unfulfilled expectations, constant goal-setting pressure, and a social collapse. Accordingly, it becomes inevitable for individuals to experience hope fatigue. Hope fatigue not only creates an emotional collapse in individuals, but also leads to loss of motivation and disappointments at the social level. In addition to its negative effects, it also has the power to provide individuals with the opportunity to make evaluations before falling into the pit of hopelessness, which is quite difficult to get out of, and to draw a different direction in their lives. From this perspective, the concept of hope fatigue is addressed in this study within the framework of hopelessness, burnout, learned helplessness and positive psychology issues and is discussed in its various dimensions. The main purpose of the study is to address hope fatigue, to present a definition and conceptualization for it, and to offer some suggestions to researchers and practitioners working in the field. Based on this, it is emphasized that the concept of hope fatigue should be further investigated in the field of mental health and supported by interventions, and it is expected that the concept will make an original contribution to the literature.

Keywords: Hope, hopelesness, fatigue, hope fatigue

AZERBAIJAN ASHIG LITERATURE
AZƏRBAYCAN AŞIQ SƏNƏTİ

Dr. Ülker BAHSIYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tedrisi teknolojisi bölümünün baş öğretim üyesi, ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

M.İbrahimov bu sənətini dərindən bilmiş, onun təəssübünü çəkmiş, öz yaradıcılığı ilə aşıq sənətinin yaşadılmasına qulluq etmişdir. Akademik Mirzə İbrahimovun "Aşıq poeziyasında realizm" və "Tükənməz xəzinə" adlı məqalələrində onun aşıq sənəti ilə bağlı elmi-nəzəri fikirləri təhlil olunmuşdur.

Anahtar kelimeler: M.İbrahimov, aşıq, poeziya, milli, dəyər

ABSTRACT

His researches show that M.Ibrahimov knew this art deeply, drew its prejudices, and with his creativity, kept alive the art of love. Academician Mirza Ibrahimov's articles "Realism in the poetry of Ashiq" and "Inexhaustible treasure" analyzed his scientific and theoretical ideas about the art of Ashiq.

Key words: M.Ibrahimov, love, poetry, national, value

GİRİŞ

M.İbrahimovun "Aşıq şeirlərinin və aşıq musiqisinin üslubuna, forma xüsusiyyətlərinə fikir verdikdə xalqın ruhuna yaxınlığın aydın gözə çarpması" haqqındakı fikri çox mürəkkəb mətləblərdən soraq verir. Müəllif burada üç ünsürü bir sırada birləşdirmişdir: aşıq şeiri, aşıq musiqisi və xalqruhu.

Bu üç ünsürün bir sırada durması onların arasındakı vəhdəti göstərir. Başqa sözlə, aşıq musiqisi ilə aşıq şeiri bir-biri ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyildir. Sədnik Paşa Pirsultanlının yazdığı kimi, "aşığın sazı ilə sözü əkiz doğulmuşdur. Bizə məlum olan aşıq şeirinin bütün formaları: gəraylı, qoşma, divani, təcnis və müxəmməs sazla əlaqəli yaranmış, hər şeir janrı sazın qoluna öz danışan pərdəsini bağlamışdır. Sazın qolunda qoşmanın öz danışan şah pərdəsi, divanın və təcnisin də öz müstəqil pərdələri vardır» (149, 393). «Aşıq şeirini sazla və saz havaları ilə əlaqəli öyrəndikdə, nəinki, təkcə onun şəkli xüsusiyyətləri, hətta tarixən bu xalq sənətinin hansı ruhda yaşadığı da, şifahi və yazılı poeziyamızla əlaqəsi də, onun əsas mövzuları da aydınlaşır» (149, 82). «Aşıq yaradıcılığının özünəməxsus qanunauyğunluqları vardır. Aşıq şeirinin, musiqisinin və dastanının təkamülü onların özləri yaranandan sonra başlanır. İfaçı aşıqlar şeiri sazla görüşdürüb bəzən bir bəndi, bir misranı ixtisar edir, misralarda ifadələrin özünü, bəzən də yerini dəyişir, bir sözlə, onu sazın kök və pərdələrinin tələblərinə uyğunlaşdırır, şeiri münasib bir saz havası ilə əlaqələndirirlər» (149, 82).

Göründüyü kimi, M.İbrahimov aşıq şeirinin poetik strukturu ilə aşıq musiqisinin strukturu arasında bağlılığı müşahidə etmiş və bu bağlılığın əsasında xalq ruhunun durduğunu göstərmişdir. O bu məsələyə münasibətini "Aşıq poeziyasında realizm" adlanan başqa bir

əsərində çox aydın şəkildə belə ifadə etmişdir: "Aşıq sənətində sözlə musiqi və ifaçılıq bədii vəhdətdə inkişaf etmişdir. Yeni sözlərə, yeni formalı, yeni vəznli şeirlərə uyğun yeni havalar yaranmış və əksinə, musiqi formaları dəyişdikcə onlara uyğun poetik formalar meydana çıxmışdır" (70, 468).

Sovet ideologiyasının çox sərt şəkildə hakim olduğu dövrdə yazılmış "Tükənməz xəzinə" məqaləsində aşıq sənətinin dinlə əlaqəsi məsələsinə də toxunulmuşdur. Müəllif yazır: "Söz yox ki, tariximizin müxtəlif dövrlərində zəmanənin xüsusiyyətinə görə sənətin başqa növləri kimi aşıq sənətinin də məzmunu və şəkli dəyişmişdir. Zəmanəsində hakim mövqe tutan mürtəce fikri cərəyanlar, xüsusən dini təsəvvürlər və əqidələr də bəzən aşıq sənətinə təsir etmiş, mistik və mövhumi fikirləri tərənnüm edənəsərlər də meydana çıxmışdır.Lakin heç zaman aşıq sənəti xalqdan uzaq və ayrı yaşamamışdır" (70, 389).

Məlumdur ki, aşıq poeziyası başdan-başa ilahi ideyalarla zəngindir. Ümumiyyətlə, aşıq poeziyasında ateistik görünə biləcək heç nə yoxdur. Aşıqlar üçün haqla nahaqqın fövqündə birmənalı şəkildə Allah durur. Elə bu səbəbdən 37-ci il kimi qanlı qırğınları törətmiş ideologiyanın hakim olduğu, dini dəyərləri düşməncəsinə inkar edən bir cəmiyyətdə yaşayan M.İbrahimov kimi vətənsevər ziyalılar xalqın milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan aşıq sənətinin aradan getməməsi üçün, bu sənətin ideologiyanın qurbanına çevrilməməsindən ötrü bunları yazmağa məcbur idilər. Lakin ədibin bu fikrində bizim diqqətimizi başqa bir məqam cəlb edir. Bu, M.İbrahimovun aşıq poeziyasının fəlsəfi mahiyyətinə bələdliyidir. O, aşıq sənətində dinlə yanaşı, mistik fikirlərdən də danışır. Bu "mistika" məhz təsəvvüfi-irfani ideya, obraz və motivlərdir. Bu da öz növbəsində M.İbrahimovun aşıq sənətinin mahiyyətinə, fəlsəfi məzmun və mündəricəsinə dərindən bələdliyini nümayiş etdirir.

M.İbrahimovun "Tükənməz xəzinə" məqaləsində diqqəti cəlb edən başqa bir məqam aşıqların bir sənətkar kimi təsnifatı məsələsidir. Ədib yazır: "Məlumdur ki, klassik mənada aşıq dedikdə adətən yaradıcılıqla ifaçılıq sənətini birləşdirən şəxsiyyət nəzərdə tutulur. Klassik mənada aşıq o adamdır ki, o həm söz qoşmağı, həm musiqi yaratmağı, həm də bunları ifa etməyi bacarır. Əlbəttə, belə adamlar, adətən, öz əsərləri ilə yanaşı, başqalarının da əsərlərini ifa etmişlər. Bunlar kamil aşıqlardır, istedadları universaldır, çoxcəhətlidir. Belələri keçmişdə də, indi də nadir hadisədir.

İkinci qisim aşıqlar yalnız söz qoşan, şairliklə məşğul olan aşıqlardır. Bunlar musiqi yaratmır, çalmır, oxumur, oynamırlar, yalnız şeir yazırlar ki, bu da şərəfli işdir. Yüksək keyfiyyətli aşıq ədəbiyyatı yaratmaq özü xalqa böyük xidmətdir" (70, 397).

"Aşıq sənətinin üçüncü qisim xadimləri yalnız ifaçılardır, yəni özləri nə şairlik edir, nə də havacat düzəldirlər. Başqalarının əsərlərini ifa edirlər. Bunların bütün yaradıcılıq qabiliyyəti ifaçılıqda özünü göstərir. Söz yox ki, bunlar da sənətkar aşıq adına layiqdir, bircə şərtlə ki, doğrudan da, gözəl səsi, gözəl ifaçılıq qabiliyyəti, gözəl zövqü ola, ən yaxşı qoşmaları, gəraylıları, təcnisləri, nağılları və dastanları öyrənələr, sözləri və havaları təhrif etmədən, həqiqi sənətkarlıqla ifa edib yayalar"(70, 400).

Göründüyü kimi, M.İbrahimov aşıqları sənət və yaradıcılıq əlamətlərinə görə qruplaşdırmışdır. Bu, bizə ilk baxışda sadə bir təsir bağışlaya bilər. Lakin aşıqların təsnifatı məsələsi aşıqşünaslıqda mürəkkəb mövzudur və bu barədə zaman-zaman fikirlər söylənmiş, təsnifatlar aparılmışdır. Məsələn, İsrafil Abbaslı aşıq və el şairlərini üç qrupa bölmüşdür:

1. Aşıq, yaxud saz şairi;

2. Qələm şüərası (şairləri) – təhsili olub, hecada və əruz vəznlərində yazan, lakin çalmaq bilməyən şairlər;

3. El şairləri – aşıqlar kimi heca vəznində şeirlər qoşan, lakin saz çalmaq bilməyən sənətkarlar(1, 9-10). A.Nəbiyev də el sənətkarlarını üç qrupda təsnifat etmişdir: ustad aşıqlar, ifaçı aşıqlar və el şairləri(174, 305).Bu təsnifat digər folklorşünas alimimiz M.Allahmanlının tədqiqatlarında da təsdiqini tapır (5).Bu təsnifatların fonunda M.İbrahimovun təsnifatına nəzər saldıqda onun da üç qrup müəyyənləşdirdiyini görürük:

1. Kamil aşıqlar: bunlar həm söz qoşur, həm musiqi (havacat) yaradır, həm də ifa edirlər;
2. Söz qoşan, şair-aşıqlar, başqa sözlə, el şairləri;
3. İfaçı aşıqlar.

Göründüyü kimi, A.Nəbiyevin, İ.Abbaslının, S.P.Pirsultanlının, M.Həkimovun, M.Allahmanlının qeyd etdikləri təsnifat M.İbrahimovun 1960-cı ildə verdiyi təsnifatla üst-üstə düşür. İ.Abbaslı isə həm yaradıcı, həm də ifaçı aşıqları bir qrupda birləşdirmiş, əvəzində aşıq yaradıcılığı ilə bağlı şairləri iki qrupda təsnif etmişdir: sırf hecada şeir qoşanlar (indiki təbirlə: el şairi) və savadlı olub, heca ilə bərabər əruzda da şeir qoşanlar (qələm şairləri).

Maraqlıdır ki, M.İbrahimov el şairlərini, yəni çalıb-oxumaq bilməyən, lakin aşıqlar üçün şeirlər qoşan sənətkarları da aşıq adlandırmışdır. Qeyd edək ki, şeir qoşan, el məclislərində, toy-düyündə şair kimi iştirak etsələr də, aşıqlıq etməyən belə "aşıqları" qərb aşıq mühitlərində (Göyçədə, Borçalıda) məhz «şair» adlandırırdılar. Məsələn, Göyçədə belə şair adlanan məşhur söz aşıqları çox idi: Şair Məmmədhüseyn, Şair Alməmməd, Şair Aydın, Şair Əziz, Şair Kazım (101, 251-266, 382-383). Tinatin İsabalı qızının araşdırmasından məlum olur ki, Göyçə aşıq mühiti ilə bağlı (həm də ona birləşik, qonşu) Borçalı aşıq mühitində də şeir qoşan, lakin aşıqlıq etməyən sənətkarları «şair» deyə çağırmışlar. Müəllif yazır: «Borçalı aşıq mühiti məhz «şair» adı altında Şair Qul Qarani, Şair Nəbi, Şair Ağacan, Şair Bayram, Şair Bağı, Şair Qara Qərib və başqa şairləri tanıyır» (99, 33).

Aşıq sənətinin vurğunu olan M.İbrahimov bir xalq ziyalısı kimi bu sənətin təəssübünü çəkmiş, onu təhrif edənlərə, o cümlədən aşıq sənətini ucuzlaşdıran aşıqların özlərinə qarşı çıxmışdır. O yazır ki, "aşıqların içərisində təsadüfi adamlara, hətta açıq xalturaçılara daha çox rast gəlmək olur. Onlar aşıq sənətinin xüsusiyyətlərini öyrənmədən, bir balaca sazı dınqıldadan kimi "fəaliyyətə" başlayır, muğamatı, xalq havalarını aşıq havalarına qatır, qəribə bir həftəbecər düzəldirlər. Buna yol vermək olmaz"(70, 400).

Göründüyü kimi, M.İbrahimov öz yaradıcılığında zaman-zaman aşıq yaradıcılığı məsələlərinə də yer vermişdir. Öz xalqının mədəniyyətinə dərindən bələd olan, onu sevən ədib aşıq sənətinin milli varlığın yaşadılmasındakı əlahiddə rolunu başa düşür və buna dərin önəm verirdi. Tədqiqatları göstərir ki, M.İbrahimov bu sənəti dərindən bilmiş, onun təəssübünü çəkmiş, öz yaradıcılığı ilə aşıq sənətinin yaşadılmasına qulluq etmişdir.

KAYNAKLAR

1.Beqdeli Q. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. (monoqrafiya). Bakı: Azərnəşr, 1963,39s.

2.Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 480 s.

3.İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

4.İbrahimov M. Aşıq poeziyasında realizm. Bakı: Elm, 1966, 81 s.

5.İsmayılov H. Tanrı Misgini – Haqq Carçısı (ön söz) / Misgin Abdal. Toplayanı, ön söz, qeyd və izahların müəllifi H.İsmayılov. Bakı: Səda, 2001, s.3-22

6. Qasımlı M. Aşıq sənəti. Bakı: Ozan, 1996, 260 s.

7.Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

THE POETIC STRUCTURE ASHIG CREATIVITY
AŞIQ YARADICILIĞI POETİK QURULUŞU

Dr. Ulker BAHSIYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tedrisi teknolojisi bölümünün baş öğretim üyesi, ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

M.İbrahimov aşıq poeziyasının poetik ritmini araşdıraraq göstərir ki, Azərbaycan dilinin təbiətinə daha uyğun olan heca vəzni əsas şeir vəzni olmuşdur. Əsrlər boyu davam edən daxili proses və təkamül nəticəsində bu vəznlə aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs və müsəddəs kimi əsas formaları yaranmışdır. Bu formalar içərisində ən çox yayılmış qoşma və gəraylıdır. Nəinki ayrı-ayrı şeirlərin, dastanların da əksəriyyətində qoşma və gəraylı hakim formadır.

Anahtar kelimeler: M.İbrahimov, aşıq, şeir, milli, mənəviyyat

ABSTRACT

Analyzing the poetic rhythm of Ashig poetry, M.Ibrahimov shows that the syllabic weight, which is more suitable to the nature of the Azerbaijani language, was the main weight of poetry. As a result of the internal process and evolution that lasted for centuries, the main forms of love poetry such as couplet, garayli, tajnis, mukhammas and musaddas were created. Among these forms, the most common are attachment and gerāy. Not only in individual poems, but also in the majority of epics, couplets and rhymes are the dominant form.

Key words: M.Ibrahimov, ashıg, poetry, national, spirituality

GİRİŞ

M.İbrahimova görə, aşıq poeziyası bütün hallarda gözəllik kateqoriyası ilə bağlıdır: "O da həqiqətdir ki, aşıq poeziyası aşiqanə xəyallara, şirin eşqi xülyalara uyğun şərti bədii vasitələrdən tez-tez istifadə etmişdir"(3, 452-453). Yəni aşıq yaradıcılığının mahiyyətində gözəlliyə aşiqlik durur. Eşq – aşiqlik – gözəllik aşıq poeziyasının ümumi ruhunu təşkil edir. O.Əfəndiyev yazır ki, mənəvi gözəlliyin aşıq şerində təsviri gerçəkliyin gözəlliyinə, yüksək mənəviyyata, kamilliyə can atmaq kimi məsələlərlə bağlıdır. Burada estetik hiss, duyğu, həyəcan, zövq kimi estetik münasibətlərə geniş meydan verilir. Həm də bütün bu təsvirlər estetik idealın təcəssümünə xidmət edir. Estetik ideal bir meyar kimi mənəviyyat aləminin gözəllik qanunlarını təsdiqləyir. Ona görə də aşıq poeziyasının estetik problemlərindən danışarkən «mənəvi gözəllik» məsələsi ön plana keçir (2, 11).

Maraqlıdır ki, aşıq poeziyasında gözəllik idealı nəinki insanın zahiri və daxili aləmində, eləcə də təbiətin özündə də eyni ölçülərlə axtarılır: "Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının, o cümlədən aşıq sənətinin inkişafında təbiəti, onun hadisələrini ideallaşdırmaq mühüm yer tutur. Bu isə təbiidir. Xalqın bədii düşüncəsi özünün ilk qaynağını təbiətlə insanın təmasından götürmüşdür. Hələ mifoloji mənəvi inkişaf mərhələsində ulduzlar aləminin sirli-sehrli varlığı, təbiətin ecazkar gözəllikləri ideallaşdırılırdı. Getdikcə təbiət xalqın estetik idealının əsas məhvərindən birinə çevrilir. Təbiət bir tərəfdən maddi nemətlər ocağı kimi tərənnüm edilir, digər tərəfdən isə təbiət estetik duyğuların tərbiyəçisi, gözəllik ocağı kimi vəsf edilir. Bu

baxımdan, xalq yaradıcılığının digər növləri ilə aşıq sənəti arasındakı yaxınlıq özünü daha aydın göstərir. El aşıqları təbiət gözəlliyinin insana ecazkar təsirini müxtəlif variantlarda öz dinləyicilərinə çatdırırlar. Əsasən gözəlləmələrdə vəsf olunan gözəlin təbiət gözəlliyi ilə müqayisəsinə fikir verilir. Aşıq insan varlığının uca olduğunu yaxşı anlayır, insanın həm fiziki, həm mənəvi gözəlliyini ülviləşdirir. Bununla belə insanı təbiətdən ayırmır" (1, 58).

M.İbrahimov təsdiq edir ki, aşığın gerçəkliyə münasibəti bütün hallarda "aşıqsayağıdır": "Lakin bütün bunlarla yanaşı aşıq poeziyasında xalq həyatının, xalq ruhunun başqa cəhətlərini də – əmək, ictimai mübarizə və qəhrəmanlıq səhnələrinin də əks olunduğunu görməmək və ya bunların əhəmiyyətini azaltmaq olmaz. Əlbəttə, bu mövzuları da aşıq şeiri öz səpkisində, öz bədii ifadə üsullarına müvafiq işləmiş, çox zaman bədii mübaliğələrdən, rəmzlərdən, məkan və zaman şərtiliklərindən istifadə etmişdir"(3, 453).

Ədib bu əsərində ilk növbədə realizm problemini qoymuş, onun əsaslarına toxunmuşdur (3, 454-459). O qeyd edir ki, realizm anlayışı, onun mündəricəsi, əhatə etdiyi təsvir üsulları və vasitələri, keçdiyi yollar haqqında indiyə qədər həm bizdə, həm də xaricdə çox müxtəlif fikirlər söylənir və mübahisələr gedir. Burada həmin mübahisələrə toxunmaq bizim məqsədimizə daxil deyil, lakin realizm adlanan yaradıcılıq metodunun mahiyyəti haqqında bir qədər danışmağı lazım bilirik. Demək olar ki, bütün tədqiqatçı və nəzəriyyəçilər bu fikirdədirlər: realizm bədii təfəkkürün elə təzahürüdür ki, o, materialını, mündəricəsini, ideallarını, təsvir vasitələrini, obrazlarını real varlıqdan alır və xəyali aləmlə uğraşan, yaxud real varlığın obrazlarını rəmzlərə çevirib onlara mistik, mövhumi mənalar verən, inandırıcılıqdan çox uzaq rəmzlər yolunu tutan ədəbi-bədii cərəyanlara qarşı durur. Bu fikri müdafiə edənlərə görə, varlığı spesifik bədii idrak və inikas metodu olan realizmin nəzəri prinsipləri materializm dünyagörüşü ilə bağlıdır. O, materializmə bədii paralel kimi meydana çıxmışdır.

M.İbrahimovun bu cür nəzəri fikirləri ortaya atan bütöv tədqiqatından aydın olur ki, o, sovet dönəminin ədəbiyyatşünası kimi, yaşadığı dövrün hakim yaradıcılıq və tədqiqat metodu olan sosializm realizmi metodunun nəzəri-fəlsəfi əsaslarını kifayət qədər mənimsəmişdi. Ədib üçün realizm romantizmlə müqayisədə daha aydın dərk olunan bir bədii idrak və inikas metodu idi. M.İbrahimov realizmin materializmlə bağlılığını qabartmaqla materializm dünyagörüşünə əsaslanan sovet ideologiyasının realizmə əsaslandığını nümayiş etdirirdi. Bəs bütün bunlar M.İbrahimova nə üçün lazım idi? O, əgər qarşısına realizmə dair nəzəri əsər yazmaq məqsədini qoysaydı, nəzəri bilikləri ona çox asanlıqla bu işin öhdəsindən gəlməyə imkan verərdi. Bu halda M.İbrahimov realizm məsələsini niyə daha yaxın olan yazılı ədəbiyyat üzərində deyil, daha uzaq görünən aşıq yaradıcılığı üzərində "nümayiş etdirməyi" qarşısına məqsəd qoymuşdur və realizmi məhz bu nöqtədən başlamağı vacib sayırdı?

Bizcə, burada əsas məqsəd M.İbrahimovun milli əqidəsi ilə bağlıdır. Məqsəd Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin çoxəsrlik daşıyıcısı olan aşıq sənəti və yaradıcılığını ölməyə qoymamaq, yaşatmaq və onun simasında milliliyimizi yaşatmaq idi. Axı həmin dövrdə aşığı güldən-bülbüldən danışan, mistik ideyaları tərənnüm edən sənətkar kimi damğalayıb, onu rədd edənlər də var idi. Sürətlə "sovetləşən" Azərbaycan cəmiyyətində aşıq sənətinin aradan getməsi, əslində, milli mədəniyyətimizi öz məvhərində saxlayan bünövrənin məhv olması demək idi. M.İbrahimov məhz buna görə bu gün bizə dövrünün siyasi şüarlarını təbliğ edən bir əsər təsiri bağışlayacaq "Aşıq poeziyasında realizm" adlı əsərini yazdı. Ədib bununla iki məqsədini həyata keçirdi:

1. Aşıq yaradıcılığında realizm ünsürlərini sistemləşdirib, aşıq sənətinin sovet quruculuq dövrü üçün "aktuallığını" əsaslandırdı. Bununla da aşığa yaşamaq haqqını tanıtdı.

2. Bu əsərdə dövrünün siyasi ideologiyasını qalxana çevirib, aşıq yaradıcılığının milli mahiyyətini təbliğ etdi.

Aşığa yeni epoxada – sovet dönəmində yaşamaq haqqını tanıtmaq istəyən M.İbrahimov onun xalqa yaxınlığını, realist sənət olmasını əsərdə dönmədən vurğulayır: "Aşıq poeziyasında realizmin üstünlüyünün səbəbləri çoxdur. Hamısından əhəmiyyətlisi isə aşıq poeziyasının ən çox zəhmətkeş təbəqələrin, xalq kütlələrinin həyatı və zövqü tələbləri ilə bağlı olmasıdır... Aşıq poeziyası xalqa daha yaxın olduğuna görə, orta əsrlərdə yazılı ədəbiyyata məhz demokratik, realist meylləri gücləndirmək ruhunda təsir etmişdir"(3, 459).

Qeyd edək ki, ədibin bu əsərində aşıq yaradıcılığının, folklorun və ümumilikdə yazılı ədəbiyyatın bir çox aktual məsələlərinə toxunulmuşdur. Bunlardan biri aşıq yaradıcılığının folklorla ədəbiyyat arasındakı yeridir. M.İbrahimov yazır ki, aşıq poeziyası xalq yaradıcılığı ilə yazılı ədəbiyyat arasındabir keçid, möhkəm bir körpü olmuşdur. O, bir tərəfdən xalq yaradıcılığına bağlanmış, o biri tərəfdən yazılı ədəbiyyata. Həm bununla, həm də onunla qarşılıqlı əlaqə və təsirdə inkişaf etmişdir. Onun kökləri, rişələri folklordan, xalq yaradıcılığından su içirsə, budaqları, qol-qanadı həmişə yazılı ədəbiyyatla qovuşur, ona təsir edir və ondan qüvvət alır. Bu isə aşıq şeirinin bədii ifadə vasitələrinin zənginləşməsinə, fikri və siyasi-ictimai kəskinliyinə kömək edirdi. Onun yazılı ədəbiyyata təsiri sayəsində isə həm ədəbiyyatda xalq ruhu, xalq dili və ifadələri, realist meyllər daha da güclənirdi.

M.İbrahimovun aşıq poeziyasının folklorla yazılı ədəbiyyat arasındakı yerini dəqiq cizgilər daxilində müəyyənləşdirmək istiqamətində söylədiyi fikirlər bu gün çox aktual görünür. Çünki Azərbaycan filoloji fikrində həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi tribunalardan aşıq yaradıcılığının folklor, yoxsa yazılı ədəbiyyat olması haqqında fikirlər tez-tez eşidilir. Bu və digər mövqeyi əsaslandıran, müdafiə edən fikirlər səslənir. Bu fikirlərdə folklor və ədəbiyyat qütbləndirilir və aşıq yaradıcılığı qəti şəkildə ya folklor, ya da ədəbiyyat "qütbünə" aid edilir.

Folklor və yazılı ədəbiyyat bədii düşüncə tərzi kimi iki müstəqil hadisədir. Yazılı ədəbiyyat folklordan törəyir. Bu, onların bir-birinə daimi şəkildə bağlılığını şərtləndirir. Yazılı ədəbiyyatın meydana çıxması folkloru məhv etmir. Bu iki bədii yaradıcılıq tipi əsrlər boyunca yanaşı yaşayır və qarşılıqlı əlaqədə olur. Həmin qarşılıqlı əlaqə onların arasında aralıq, keçid sahəsini təşkil edir. M.İbrahimova görə, aşıq yaradıcılığı məhz bu keçid, aralıq sahəsini təşkil etməklə folklorla yazılı ədəbiyyat arasında körpü rolunu oynayır. Lakin bununla bərabər mübahisələr zamanla davam edir və ciddi arqumentlər səsləndirilir. Həmin əsas arqumentlərdən biri ondan ibarətdir ki, yazılı ədəbiyyatdakı heca vəznindəki şeirlərlə aşıq yaradıcılığındakı şeirlər arasında heç bir fərq yoxdur. Məsələn, deyilir ki, Molla Pənah Vaqifin qoşmaları ilə Aşıq Ələsgərin qoşmaları eyni janrda, eyni qəlibdə "qoşulduğuna" baxmayaraq, nə üçün Vaqifin yaradıcılığı yazılı ədəbiyyata, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı şifahi ədəbiyyata aid edilməlidir?

Bu suallar, əslində, Azərbaycan filologiyasının aktual məsələlərini ortaya qoyur və onların meydana çıxması filoloji düşüncəni yalnız inkişaf etdirir. Bu baxımdan, yuxarıdakı sual ətrafında söylənmiş fikirlərdən birində deyilir: "Vaqifin qoşması Ələsgər qoşmasından fərqli olaraq göründüyü boydadır, Ələsgərdə isə qoşma həm eninə, həm də dərininə göründüyündən xeyli böyükdür. Dərininə ona görə böyükdür ki, həmin mətnin həm semantik, həm də poetik strukturunda arxestrukturlar lay-lay qalaqlanıb. Əslində, bu laylar aşıq sənətinin genezis və təkamül dinamikasının bütün keçdiyi yolun mikromodelidir. Ələsgər qoşmasında sənət layı, təriqət layı, ata-baba layı və s. var. Ələsgər o bazanın əsasında yarandığı üçün bu laylar mətnə təfəkküründən süzülüb gəlmişdir. Ələsgər qoşmasının eninə göründüyündən böyük olması dedikdə isə mətnin daha çox funksiyalılığı nəzərdə tutulur.

Ələsgər qoşması yaranma prosesində aşağıdakı amillərlə şərtləndirilir:

1. Saz havası ilə;
2. İfa tərzi ilə;
3. Məclisin auditoriyası ilə;
4. Praqmatik məqsədə yönəlməsi ilə;
5. Bədii-estetik əyləndirmə funksiyaları və s. ilə.

Aşıq Ələsgər qoşmasında mətnin bədii-estetik əyləndirmə istiqaməti onun çoxsaylı funksional elementlərindən yalnız biridir. Və mətnin bədii ədəbiyyatla ortaq məqamı yalnız bu funksiya ilə bağlıdır. Digər funksiyaları ilə folklora bağlıdır. Əgər Ələsgər yazılı ədəbiyyat nümunəsi kimi ədəbiyyatşünaslıq metodları ilə öyrənilsə, onda onun sənət fenomenologiyasını şərtləndirən cəhətlərin heç ondan biri izah oluna bilməz» (5, 16-17).

Beləliklə, Vaqifin qoşması ilə Ələsgər qoşması arasındakı əsas fərq aşıq sənəti, aşıq musiqisi ilə bağlıdır. Ələsgərin qoşması bilavasitə aşıq havası ilə bağlıdır və konkret aşıq havasına uyğundur, Vaqifin qoşması isə ayrı poetik ritmə malikdir və bu ritm heç bir halda konkret bir aşıq havasının ritmi ilə bağlı deyildir, başqa sözlə, hər hansı havaya uyğunlaşdırılmamışdır. Bütün bunları dərindən bilən, anlayan və dərk edən M.İbrahimov, göründüyü kimi, aşıq ədəbiyyatını nə yazılı ədəbiyyatdan, nə də şifahi ədəbiyyatdan ayırmamış, onun yerini düzgün olaraq ədəbiyyatla folklorun arasındakı sahədə müəyyənləşdirmişdir.

M.İbrahimovaşıq poeziyasının poetik ritmini araşdıraraq göstərir ki, Azərbaycan dilinin təbiətinə daha uyğun olan heca vəzni əsas şeir vəzni olmuşdur. Əsrlər boyu davam edən daxili proses və təkamül nəticəsində bu vəznlə aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs və müsəddəs kimi əsas formaları yaranmışdır. Bu formalar içərisində ən çox yayılmış qoşma və gəraylıdır. Nəinki ayrı-ayrı şeirlərin, dastanların da əksəriyyətində qoşma və gəraylı hakim formadır(3, 460-461).

M.İbrahimov öz müşahidələrində dəqiqdir. Aşıq şeirinin janrları Azərbaycan poetik dilinin daxili təkamülünün nəticəsi olaraq meydana çıxmışdır. Özünün «Heca vəznli şeir və mənzum ata sözləri» (2001), «Heca vəznli tapmacaların inkişafı» (2001) və «Heca vəzninin bayatı və qoşma möcüzələri» (2003) kitablarında heca vəzninin inkişaf tarixini atalar sözləri, tapmacalar, bayatılar və qoşmalar əsasında tədqiq etmiş S.P.Pirsultanlının əldə etdiyi əsas nəticələrdən birinə görə, «ilk mənzum şeir hesab etdiyimiz atalar sözü daxilində qafiyələnmə sistemi getmiş, rədiflər yaranmış, lakin Azərbaycan milli şeiri 4 qafiyəli olduğundan bunlar mənzum tapmacalar daxilində öz formasını tapmış, hətta tapmacaların daxilində gələcəkdə yaradılacaq şeirlərin, cinasların rüşeymləri, ünsürləri və elementləri yaranmışdır. Hətta tapmacaların daxilində öz məzmun və forması ilə seçilən bayatı-tapmacalar, cinas sözlərlə bəzənmiş bayatı-bağlama şeir şəklinin bitkin nümunələri yaranıb meydana çıxmışdır» (2, 74).

Digər tərəfdən, qoşma və gəraylı aşıq poeziyasının ən yüksək işlənmə tezliyinə malik janrlarıdır. M.İbrahimov bunu təkcə müşahidə edib, qeyd etməklə qalmır, öz oxucusunun diqqətini bunun səbəbləri üzərinə yönəldərək yazır: “Bədii formanın özünün yaradıcılıq metodu ilə realist və ya antirealist meyllərlə üzvi surətdə bağlı olduğunu nəzərə alsaq, xalqa yaxın olan qoşma və gəraylının geniş yayılmasının səbəbsiz olmadığını görərik”(3, 461).

Bu səbəblər barədə düşünən M.İbrahimov əsərdə qoşma və gəraylılardan nümunələr gətirməklə bu janrların çox işlənməsinin onların mütəhərrik poetik quruluşa malik olması, sənətkara özünün daha geniş ifadə imkanları təqdim etməsilə əlaqələndirir (3, 461-462).Doğrudan da, aşıq gözəllik aşiqidir. Aşıq şeirinin qoşma, gəraylı, müxəmməs və s. janrları aşığa gözəlliyi bütün kəmiyyət və keyfiyyət əlamətləri ilə təsvir etməyə imkan verir. Əziz Mirəhmədov yazır ki, “çox vaxt qoşma və müxəmməs formalarında yaradılan gözəlləmədə şair,

yaxud aşıq qəşəng qız və gəlinlərin, bəzən də sevgililərinin gözəlliyini, ağıl və mərifətini təsvir, onlara hörmət və məhəbbət duyğularını tərənnüm edirlər" (6, 111).

Xalq poeziyasının inkişaf, təkamül tarixini diqqətlə izləyən M.İbrahimov aşıq şeirinin mənşəyini bayatı, xalq məsəlləri kimi janrlarla əlaqələndirmişdir. Əvvəlcədən qeyd etmək istərdik ki, onun bu sahədəki fikirləri bir çox cəhətdən zamanı qabaqlayan fikirlərdir və bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Ədib yazır: "Aşıq poeziyasının rüşeymi bayatılarda, xalq mərasimlərində, xalq havalarında, xalqın təbii, arasıkəsilməz gündəlik bədii özfəaliyyətindədir ki, bu da onda realist ünsürlərin və gözəl, təsirli, inandırıcı, real təsvir vasitələrinin meydana çıxmasında az rol oynamamışdır. Heç şübhəsiz ki, bayatılar, müdrik xalq məsəlləri, nağıllar bir adamın, iki adamın yox, yüzlərlə, minlərlə adamın iştirakı ilə yaranmışdır, yəni ümumxalq şüurunun, ümumxalq bədii təfəkkürünün məhsuludur. Həm də bayatı, ağı, gəraylı kimi şeir formaları birdən-birə əmələ gəlməmişdir, yavaş-yavaş, on illər, yüz illər ərzində bədii sözün ibtidai təşbehlər və oxşatmalar şəklindən daha dolğun və mürəkkəb ifadə vasitələrinə doğru tədricən təkamülü nəticəsində formalaşmışdır"(3, 468).

M.İbrahimovun bu fikrinin məna, məzmun aləminə enib, onu təhlil etdikdə aşağıdakı elmi-nəzəri qənaətlər meydana çıxır. Beləliklə, M.İbrahimova görə:

– Aşıq poeziyasının rüşeymi poetik baxımdan bayatılarla bağlıdır;

– Aşıq poeziyasının köklərində həm də xalq məsəlləri – deyimlər durur.

– Aşıq poeziyasının bir qaynağı da xalq mərasimləridir;

– Aşıq poeziyası eyni zamanda xalqınarasıkəsilməz bədii yaradıcılıq təcrübəsindən qaynaqlanır.

Qeyd edək ki, M.İbrahimovun fikirlərindən doğan bu tezislərin hər biri bir tədqiqatın mövzusu olmağa layiqdir. Belə ki, M.İbrahimovun fikirlərinin müəyyən qismini sonradan Azərbaycan folklorşünaslığı təsdiqlədi və bununla da onun nə qədər dərin düşüncəli bir tədqiqatçı olduğu üzə çıxdı.

Aşıq poeziyasının öz mənşəyi etibarilə həm də xalq mərasimləri ilə bağlanmasına gəlincə, bu çox mürəkkəb və perspektivli mövzudur. Aşıq mərasim adamıdır, onun fəaliyyəti mərasimdən kənarda təsəvvür olunmur. Onun bütün davranışı mərasim hərəkətləridir. Bu cəhətdən M.İbrahimovun müşahidəsi obyektiv olmaqla folklorşünaslıq qarşısında yeni tədqiqat perspektivləri açır.

Aşıq poeziyasını aşıq musiqisindən kənarda təsəvvür etmək mümkün deyildir. M.İbrahimova görə, aşıq poeziyası öz təkmilləşmə yolunu aşıq musiqisi ilə qırılmaz vəhdətdə getmişdir: "Xalq musiqi formaları da eyni yollardan keçmiş, sevinci, şadlığı, qələbəni, kədəri, qüssəni, məğlubiyyəti ifadə edən ibtidai nidalar, səslər, hərəkətlər və jestlərin getdikcə kamilləşməsi, inkişafı sayəsində az-çox bitkin formalar yaranmışdır.Təbii ki, bu şeir, musiqi və rəqs formalarının ibtidailikdən, bəsitlikdən mürəkkəbliyə, mükamilliyə doğru inkişafı uzun əmək prosesində, həyat mübarizəsində insanın hissiyyatının, duyğularının, fikirlərinin, anlayışlarının dəyişməsi, inkişaf etməsi, zənginləşməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu mənada aşıq yaradıcılığı qədim tarixə malikdir"(3, 468-469).

Ümumiyyətlə, M.İbrahimovun aşığın poetik söz yaradıcılığı, aşıq ədəbiyyatının inkişaf tarixi haqqında görüşlərini əks etdirən "Aşıq poeziyasında realizm əsəri" aşıq poeziyasının inkişaf tarixinin izlənilməsi baxımından zəngin material verir. Burada aşıq poeziyasının tarixi izlənilmiş, görkəmli yaradıcı aşıqların aşıq poeziyasının inkişafındakı rolu haqqında bu gün belə öz dəyərini itirməyən qiymətli fikirlər söylənilmişdir.

KAYNAKLAR

1.Beqdeli Q. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. (monoqrafiya). Bakı: Azərnəşr, 1963,39s.

2.Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 480 s.

3.İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

4.İbrahimov M. Aşıq poeziyasında realizm. Bakı: Elm, 1966, 81 s.

5.İsmayılov H. Tanrı Misgini – Haqq Carçısı (ön söz) / Misgin Abdal. Toplayanı, ön söz, qeyd və izahların müəllifi H.İsmayılov. Bakı: Səda, 2001, s.3-22

6. Qasımlı M. Aşıq sənəti. Bakı: Ozan, 1996, 260 s.

7.Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

TIP, DİŞ HEKİMLİĞİ VE ECZACILIK FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BEYİN GÖÇÜNE YÖNELİK TUTUMLARININ GELECEK KAYGISI VE YAŞAM DOYUMU DÜZEYLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

[1]Berra KEÇECİ, Ayşe Ekin ÖZEKİNCİ[2], Zehra Betül GÜL[3]

[1]Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Psikoloji, 0000-0001-5146-0152

[2]Öğrenci, İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Psikoloji, 0009-0002-8300-3428

[3]Öğrenci, İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Psikoloji, 0009-0003-4420-6721

Özet

Bireyler, baskı ve stres yaratan durumları algıladığında kaygı geliştirirler. Özellikle genç nüfus arasında yaygın olan gelecek kaygısı, bireylerin yaşam doyumlarını olumsuz etkileyebilir. Bireyler, yaşam doyumlarını artırmak için daha iyi ekonomik ve mesleki koşullara sahip ülkelere yönelme eğiliminde olabilirler. Beyin göçü, özellikle yüksek eğitimli bireyler arasında, daha iyi yaşam ve çalışma şartları sunan ülkelere yapılan uzun vadeli göç hareketi olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'den nitelikli sağlık çalışanlarının yurt dışına göç etmesi, ülkenin sağlık sektöründe önemli kayıplara yol açmaktadır. Bu bağlamda, tıp, diş hekimliği ve eczacılık fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin beyin göçüne yönelik tutumları, geleceğe dair kaygıları ve yaşam doyumları ile olan ilişkisi incelenmeye değer bir konudur. Bu çalışmanın temel amacı, tıp, diş hekimliği ve eczacılık fakültesi öğrencilerinin beyin göçüne yönelik tutumlarını, gelecek kaygısı ve yaşam doyumu açısından incelemektir. Araştırmada Yaşam Doyumu Ölçeği, Hemşirelik Öğrencilerinde Beyin Göçüne Yönelik Tutum Ölçeği ve Üniversite Öğrencilerinde Gelecek Kaygısı Ölçeği kullanılmıştır. Çalışma, İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi'nde öğrenim gören 308 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf ve sosyoekonomik faktörler açısından farklılıkları da analiz edilmiştir.Bulgular, beyin göçü düşüncesi ile gelecek kaygısı ve gelecekten umutsuzluk arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, yaşam doyumu ile beyin göçü düşüncesi arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Regresyon analizine göre, gelecekten umutsuzluk beyin göçü eğilimini en güçlü biçimde yordarken, yaşam doyumu azaldıkça beyin göçü eğiliminin arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, erkek öğrencilerin beyin göçüne yönelik tutumlarının kadın öğrencilerden anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir.Sonuçlar, tıp, diş hekimliği ve eczacılık fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin beyin göçü kararlarını etkileyen psikolojik faktörleri anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bulgular, sağlık[1] alanındaki beyin göçünü önleyici politikaların geliştirilmesi için rehber niteliğinde olabilir.

Anahtar kelimeler: Beyin göçü, yaşam doyumu, gelecek kaygısı, üniversite öğrencileri

[1] Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A öğrenci projesi kapsamında 1919B012322632 proje numarası ile desteklenmiştir.

AN INVESTIGATION OF MEDICAL, DENTISTRY, AND PHARMACY FACULTY STUDENTS ATTITUDES TOWARDS BRAIN DRAIN IN TERMS OF FUTURE ANXIETY AND LIFE SATISFACTION LEVELS

[1]Berra KEÇECİ, Ayşe Ekin ÖZEKİNCİ[2], Zehra Betül GÜL[3]

[1]PhD, Istanbul Health and Technology University, Psychology, 0000-0001-5146-0152

[2]Student, Istanbul Health and Technology University, Psychology, 0009-0002-8300-3428

[3]Student, Istanbul Health and Technology University, Psychology, 0009-0003-4420-6721

Abstract

When individuals perceive situations that create pressure and stress, they develop anxiety. Future anxiety, which is particularly prevalent among the younger population, can [2]negatively affect life satisfaction. In response, individuals may seek better economic and professional conditions abroad to improve their quality of life. Brain drain refers to the long-term migration of highly educated individuals to countries offering better working and living conditions. The migration of qualified healthcare professionals from Turkey to other countries has become a significant concern, leading to workforce shortages in the healthcare sector. In this context, it is essential to examine the relationship between brain drain tendencies, future anxiety, and life satisfaction among medical, dentistry, and pharmacy students.The primary aim of this study is to analyze the attitudes of medical, dentistry, and pharmacy students towards brain drain in relation to their future anxiety and life satisfaction levels. The study employs the Life Satisfaction Scale, the Attitude Toward Brain Drain Scale for Nursing Students, and the Future Anxiety Scale for University Students to collect data. The research sample consists of 308 students from Istanbul Health and Technology University. The study also examines differences in gender, age, class level, and socioeconomic factors among the participants.The findings indicate a positive correlation between brain drain tendencies and both future anxiety and hopelessness about the future. Conversely, life satisfaction and brain drain tendencies exhibit a negative correlation. Regression analysis suggests that hopelessness about the future is the strongest predictor of brain drain tendencies, while decreased life satisfaction is associated with a higher inclination toward brain drain. Additionally, male students demonstrated a significantly higher tendency for brain drain compared to female students.These findings provide valuable insights into the psychological factors influencing brain drain decisions among students in the fields of medicine, dentistry, and pharmacy. The results can serve as a guideline for policymakers to develop strategies aimed at preventing brain drain in the healthcare sector.

Keywords: Brain drain, life satisfaction, future Anxiety, university students,

[2] This study was supported within the scope of the TÜBİTAK 2209-A Student Research Project with the project number 1919B012322632.

"DIALOGUE BETWEEN ART AND NATURE: INSPIRATION FROM HEVSEL GARDENS"

SANAT VE DOĞA DİYALOĞU: HEVSEL BAHÇELERİ'NDEN İLHAMLA

Gül AYDIN[1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Güzel Sanatlar,0000 0003 1830 681X

Özet

İnsanlığın doğayla olan bağını sanat yoluyla yeniden inşa etme çabaları, günümüz ekolojik sanat akımlarında önemli bir yer tutmaktadır. Hevsel Bahçeleri, Mezopotamya'nın tarihi ve doğal mirasını birleştiren benzersiz bir alan olarak, sanatsal projeler için büyük bir potansiyel sunmaktadır. Hevsel Bahçeleri, doğal ve kültürel dokusuyla geçmişten günümüze uzanan eşsiz bir peyzaj alanıdır. Bu bahçeler, sadece bir tarım bölgesi olmanın ötesine geçerek, ekolojik estetik ve sanatın bir araya geldiği bir ilham kaynağı haline gelebilir. Ekolojik estetik kavramı, doğanın yalnızca bir kaynak olarak değil, aynı zamanda sanatsal bir değer olarak görülmesini sağlar. Bu bağlamda Hevsel Bahçeleri, doğa-insan ilişkisinin sanat aracılığıyla ifade edilebileceği önemli bir alan olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, ekolojik sanat bağlamında Hevsel Bahçeleri'nin sanatsal bir alan olarak yeniden düşünülmesini ele almaktadır. Doğa temelli sanatçılar Maya Lin, Richard Long, Janet Laurence, Patrick Dougherty, ve Ana Mendieta gibi isimlerin eserlerinden esinlenerek, bahçelerin sanatsal potansiyeli değerlendirilmiştir. Doğa temelli sanat projelerinde malzeme olarak kullanılan bitkiler, taşlar ve su kaynakları gibi unsurlar, Hevsel Bahçeleri'nin tarihsel ve ekolojik yapısını koruyarak sanatsal bir dönüşüm yaratmayı mümkün kılmaktadır. Çalışmada, bu bağlamda sanatın çevresel farkındalık yaratmadaki gücü, bölgenin doğal ve kültürel zenginlikleriyle harmanlanmıştır. Bulgular, sanatçıların eserlerinden elde edilen yöntemlerle, Hevsel Bahçeleri'nin sürdürülebilir sanat projeleri için bir platform olabileceğini göstermektedir. Bu çalışma, ekolojik sanat bağlamında Hevsel Bahçeleri'nin sanatsal bir alan olarak yeniden düşünülmesini ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Hevsel bahçesi, ekolojik sanat, doğa ve insan, ekolojik estetik.

Abstract

Humanity's efforts to rebuild its connection with nature through art hold a significant place in contemporary ecological art movements. Hevsel Gardens, as a unique space that combines the historical and natural heritage of Mesopotamia, offers immense potential for artistic projects. These gardens, with their natural and cultural texture, are an exceptional landscape that spans from the past to the present. They transcend being merely an agricultural area and can evolve into a source of inspiration where ecological aesthetics and art converge. The concept of ecological aesthetics allows nature to be seen not just as a resource but also as an artistic value. In this context, Hevsel Gardens can be considered an important space where the relationship between nature and humans can be expressed through art. This study addresses the reimagining of Hevsel Gardens as an artistic space in the context of ecological art. Drawing inspiration from nature-based artists such as Maya Lin, Richard Long, Janet Laurence, Patrick Dougherty, and Ana Mendieta, the artistic potential of the gardens has been evaluated. The materials used in nature-based art projects, such as plants, stones, and water sources, make it possible to create

an artistic transformation while preserving the historical and ecological structure of Hevsel Gardens. In this study, the power of art to raise environmental awareness is intertwined with the region's natural and cultural riches. The findings suggest that through the methods derived from the works of these artists, Hevsel Gardens could serve as a platform for sustainable art projects. This study highlights the rethinking of Hevsel Gardens as an artistic space within the framework of ecological art.

Keywords: Hevsel Gardens, ecological art, nature and humanity, ecological aesthetics.

1. GİRİŞ

"Sanat ve Doğa Diyaloğu: Hevsel Bahçeleri'nden İlhamla" başlıklı bu çalışma, Hevsel Bahçeleri'nin tarihsel ve ekolojik özelliklerinden ilham alarak sanat ve ekoloji arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Hevsel Bahçeleri'nin doğal ve kültürel dokusunun, sanat yoluyla çevresel farkındalık yaratma ve sürdürülebilir sanatsal uygulamalar geliştirme bağlamında nasıl değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. İnsan ve doğa arasındaki bağın yeniden inşası, özellikle ekolojik sanat hareketleri için kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda çalışma, sanatsal müdahalelerin çevresel sürdürülebilirliği teşvik etme potansiyelini vurgulamaktadır. Bu araştırma, iki temel odakta önem taşımaktadır: İlki, Hevsel Bahçeleri gibi zengin bir ekolojik ve kültürel alanın korunmasıdır. İkincisi ise, bu alanın sanat projeleri aracılığıyla yeniden anlamlandırılarak çevresel bilincin artırılmasına katkıda bulunmasıdır. Hevsel Bahçeleri, Mezopotamya'nın kültürel mirasında önemli bir yer tutmakla birlikte, çağdaş ekolojik sanatın küresel akımlarıyla uyumlu bir alan olarak ele alınmaktadır. Kuramsal çerçeve, ekolojik estetik kavramına dayanmaktadır. Doğaya dayalı sanat projelerinde, insanın doğayla kurduğu ilişki, estetik bir duyarlılıkla yeniden tanımlanır. Bu bağlamda, Richard Long'un A Line Made by Walking (1967) adlı eseri gibi doğal malzemelerle minimal müdahaleler, doğanın özüne saygılı bir sanatsal yaklaşımı temsil etmektedir. Benzer şekilde, Maya Lin'in Ghost Forest (2021) adlı enstalasyonu, iklim değişikliğine dikkat çekerken insanın doğa üzerindeki etkisini sorgulamaktadır. Janet Laurence'ın Theatre of Trees (2018-2019) adlı eseri ise insan ve doğa arasındaki hiyerarşiyi tersine çevirerek, doğayı bir özne olarak konumlandırır. Bu çalışma, Hevsel Bahçeleri'ni ekolojik sanatın bir örneği olarak yeniden düşünmeyi amaçlamakta ve doğa ile sanatın kesiştiği noktada yaratıcı bir diyalog geliştirmeyi hedeflemektedir. Çalışma boyunca, bu sanatsal yaklaşımların Hevsel Bahçeleri bağlamında nasıl uygulanabileceği değerlendirilecektir. Sanat, Hevsel Bahçeleri'nin hem doğal döngülerini hem de insan emeğiyle biçimlenmiş tarihsel dokusunu görünür kılmak için etkili bir araçtır. Bahçelerde gerçekleştirilebilecek heykel çalışmaları, yerleştirme sanatları ve peyzaj tasarımları, bu alanın estetik ve ekolojik önemine dikkat çekerken aynı zamanda onun korunmasına da katkı sağlayabilir. Örneğin, tarımsal alanlarda kullanılan geleneksel motiflerin modern sanat formlarında yeniden yorumlanması, bahçelerin geçmişi ve bugünü arasında bir köprü kurabilir. Sanatta ekolojik estetik kavramı, çevrenin yalnızca bir ilham kaynağı değil, aynı zamanda bir malzeme ve işbirlikçi bir ortak olarak ele alınmasını ifade eder. Bu çalışmada, Hevsel Bahçeleri'nin bu bağlamda nasıl değerlendirilebileceği, dünyaca tanınan sanatçıların eserleri üzerinden tartışılmıştır.

1. Kuramsal Çerçeve

"Sanat ve Doğa Diyaloğu: Hevsel Bahçeleri'nden İlhamla" başlıklı bu çalışma, Hevsel Bahçeleri'nin tarihsel ve ekolojik özelliklerinden ilham alarak sanat ve ekoloji arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Hevsel Bahçeleri'nin doğal ve kültürel dokusunun, sanat yoluyla çevresel farkındalık yaratma ve sürdürülebilir sanatsal uygulamalar geliştirme bağlamında nasıl değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. İnsan ve doğa arasındaki bağın yeniden inşası, özellikle ekolojik sanat hareketleri için kritik bir öneme

sahiptir. Bu bağlamda çalışma, sanatsal müdahalelerin çevresel sürdürülebilirliği teşvik etme potansiyelini vurgulamaktadır. Bu araştırma, iki temel odakta önem taşımaktadır: İlki, Hevsel Bahçeleri gibi zengin bir ekolojik ve kültürel alanın korunmasıdır. İkincisi ise, bu alanın sanat projeleri aracılığıyla yeniden anlamlandırılarak çevresel bilincin artırılmasına katkıda bulunmasıdır. Hevsel Bahçeleri, Mezopotamya'nın kültürel mirasında önemli bir yer tutmakla birlikte, çağdaş ekolojik sanatın küresel akımlarıyla uyumlu bir alan olarak ele alınmaktadır. Kuramsal çerçeve, ekolojik estetik kavramına dayanmaktadır. Doğaya dayalı sanat projelerinde, insanın doğayla kurduğu ilişki, estetik bir duyarlılıkla yeniden tanımlanır. Bu bağlamda, Richard Long'un A Line Made by Walking (1967) adlı eseri gibi doğal malzemelerle minimal müdahaleler, doğanın özüne saygılı bir sanatsal yaklaşımı temsil etmektedir. Benzer şekilde, Maya Lin'in Ghost Forest (2021) adlı enstalasyonu, iklim değişikliğine dikkat çekerken insanın doğa üzerindeki etkisini sorgulamaktadır. Janet Laurence'ın Theatre of Trees (2018-2019) adlı eseri ise insan ve doğa arasındaki hiyerarşiyi tersine çevirerek, doğayı bir özne olarak konumlandırır. Bu çalışma, Hevsel Bahçeleri'ni ekolojik sanatın bir örneği olarak yeniden düşünmeyi amaçlamakta ve doğa ile sanatın kesiştiği noktada yaratıcı bir diyalog geliştirmeyi hedeflemektedir. Çalışma boyunca, bu sanatsal yaklaşımların Hevsel Bahçeleri bağlamında nasıl uygulanabileceği değerlendirilecektir. Sanat, Hevsel Bahçeleri'nin hem doğal döngülerini hem de insan emeğiyle biçimlenmiş tarihsel dokusunu görünür kılmak için etkili bir araçtır. Bahçelerde gerçekleştirilebilecek heykel çalışmaları, yerleştirme sanatları ve peyzaj tasarımları, bu alanın estetik ve ekolojik önemine dikkat çekerken aynı zamanda onun korunmasına da katkı sağlayabilir. Örneğin, tarımsal alanlarda kullanılan geleneksel motiflerin modern sanat formlarında yeniden yorumlanması, bahçelerin geçmişi ve bugünü arasında bir köprü kurabilir. Sanatta ekolojik estetik kavramı, çevrenin yalnızca bir ilham kaynağı değil, aynı zamanda bir malzeme ve işbirlikçi bir ortak olarak ele alınmasını ifade eder. Bu çalışmada, Hevsel Bahçeleri'nin bu bağlamda nasıl değerlendirilebileceği, dünyaca tanınan sanatçıların eserleri üzerinden tartışılmıştır.

Maya Lin, doğa ve çevre temalı sanat enstalasyonlarıyla bilinir. Özellikle "Ghost Forest"(2021) projesi, iklim değişikliği ve çevresel kayıplar üzerine farkındalık yaratmayı amaçlar. Lin'in, heykel ve medya çalışmalarını birleştirerek doğa temelli hikayeler anlatması, Hevsel Bahçeleri'nin zengin tarihine ve ekosistemine uyarlanabilir.

Maya Lin'in Hayalet Orman enstalasyonu, iklim değişikliğinin ormanlar üzerindeki yıkıcı etkilerini göstermek için Manhattan'daki Madison Square Park'ta sergilenen, tuzlu su baskını nedeniyle ölen 49 beyaz sedir ağacından oluşuyor. Ağaçlar zamanla daha gri ve hayaletsi bir görünüm alarak bu yıkımı simgeliyor. Proje kapsamında iklim değişikliğine yönelik kamu programları düzenlendi ve New York'un 5 ilçesinde 1.000 ağaç dikimi yapıldı. Ayrıca, bir zamanlar Manhattan'da yaşayan hayvan türlerinin seslerini içeren bir ses enstalasyonu da bulunuyor (Cotter, 2021).

Şekil 1. Maya Lin, Ghost Forest, Madison Square Park, NY, 2021.

Richard Long'un A Line Made by Walking (1967) adlı eseri, doğayla en sade ve dolaysız şekilde etkileşim kurmanın bir yolunu sunar. Long, Londra'dan bir trenle şehrin dışına çıkarak uygun bir alan bulmuş ve bir çimenlikte aynı çizgide defalarca yürüyerek zeminde geçici bir iz bırakmıştır. Bu iz, ışığın bükülen çimenlere farklı bir açıyla vurmasıyla görünür hale gelmiştir. Sanatçı, doğaya hiçbir şey eklemeksizin ya da ondan bir şey çıkarmaksızın, yalnızca yürüme eylemiyle hafif bir müdahalede bulunmuştur. Eser, insanın doğayla olan ilişkisinde minimal ve saygılı bir etkileşim biçimi önermektedir. Performans niteliğindeki bu müdahale, bir fotoğrafla belgeleyerek kalıcı hale getirilmiştir. Long'un bu çalışması, insanın çevresiyle kurduğu fiziksel ve kavramsal bağlantıya dair yeni bir yorum sunar (Schlitte, 2022, s.512). Richard Long, doğa yürüyüşlerinden ilham alarak, toprak, taş ve çubuklar gibi doğal malzemeleri kullanarak geçici yerleştirmeler oluşturur. Onun "A Line Made by Walking" gibi çalışmaları, Hevsel Bahçeleri'nin doğal yapısını keşfetmek ve alandaki geçici sanatsal izler bırakmak için fikir verebilir.

Şekil 2. Richard Long, A Line Made by Walking, 1967, VG Bild-Kunst Bonn, 2021.
Digital photograph: Photo: Tate

Janet Laurence'ın Theatre of Trees (2018-19) adlı çalışması, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye davet eden, etkileyici bir yerleştirmedir. Bu eser, şeffaf kumaşlara basılmış bitki görsellerinden oluşan bir labirent şeklindedir ve ziyaretçileri, geleneksel insan-merkezli doğa algısını tersine çevirmeye zorlar. Yere ve duvarlara yansıtılan hayaletimsi görüntüler, insanlar ve ağaçlar arasındaki hiyerarşiyi tersine çeviren bir zamansallık hissi yaratır. Ağaçlar, bu dünyada zamanın asıl aktörleri haline gelirken, insanlar sadece geçici gölgeler olarak görünür (Wong, 2019, s.74). Janet Laurence, ekosistemlerin kırılganlığına ve çevre koruma temasına odaklanan yerleştirmeler ve heykeller üretir. Bitkiler, su ve cam gibi malzemelerle çalışan Laurence, doğanın estetik yönünü bilimsel bilgilerle birleştirir. Hevsel Bahçeleri'nde, suyun ve bitkilerin ön planda olduğu projelerle ilişkilendirilebilir. Bu çalışma, Hevsel Bahçeleri bağlamında kullanılabilecek güçlü bir örnektir. Ağaçların başrolde olduğu ve insanların daha

kısa, geçici bir etkiye sahip olduğu bu bakış açısı, Hevsel Bahçeleri'nin tarihi sürekliliğini ve insan-doğa ilişkisini vurgulamak için uygun bir metafor oluşturabilir. Hevsel Bahçeleri'ni benzer bir estetik anlayışla ele alarak, ziyaretçilerin bu kadim alanla duyusal ve düşünsel bir bağ kurmasını sağlamak mümkündür.

Şekil 3. Janet Laurence, Theatre of Trees (2018-19)

Patrick Dougherty, dallar ve ağaç parçaları kullanarak doğal heykeller ve geçici yapılar yaratır. Yerel bitkilerle yapılan eserleri, doğaya uyumlu sanat anlayışına ilham kaynağı olabilir. Hevsel Bahçeleri'nde kullanılabilecek bu tür bir yaklaşım, ziyaretçilerin çevreyle daha fiziksel bir bağ kurmasını sağlayabilir.

Şekil 4. Patrick Dougherty, Wilson College topluluğu ve yerel gönüllülerle birlikte Wilson kampüsü, 2015

Ana Mendieta'nın Earth-Body çalışmaları, insanın doğayla olan bağını güçlü bir şekilde ifade eder. Toprak, taş ve ağaçlarla yaptığı bu işler, Hevsel Bahçeleri gibi doğal bir alanda, insan-doğa ilişkisini sanatla anlatma çabalarına örnek olabilir.

Şekil 5. Ana Mendieta, Earth Body, Sculpture and Performance 1972-1985

2. YÖNTEM

Çalışmada nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Ekolojik sanat ve estetik üzerine yapılan literatür taraması, sanatçıların eserleri ve yöntemleri üzerine odaklanmıştır. Maya Lin, Richard Long, Janet Laurence, Patrick Dougherty, ve Ana Mendieta gibi sanatçıların doğa ile bütünleşen projeleri incelenmiş ve bu projelerin Hevsel Bahçeleri'ne uygulanabilirliği üzerine öneriler geliştirilmiştir. Ayrıca, yerel bağlamda bölgenin tarihsel, kültürel ve biyolojik özellikleri değerlendirilerek sanat projeleri için uygun alan ve malzeme seçimleri yapılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmada elde edilen bulgular aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

Hevsel Bahçeleri'nde yerel malzemelerle yapılacak heykeller, doğanın zenginliğini yansıtan sanat eserleri haline gelebilir. Bu projeler, doğanın geçici yapısını vurgularken çevreyi koruma amacını güder. Janet Laurence: Su ve bitkilerin kullanıldığı interaktif projeler, Hevsel Bahçeleri'ndeki biyolojik çeşitliliği sanat yoluyla vurgulamak için ilham verici olmuştur.

Hevsel Bahçeleri boyunca bir sanat yolu tasarlanabilir. Bu yol, doğa ile sanatı birleştirerek ziyaretçilere çevreyi ve doğayı derinlemesine deneyimleme fırsatı sunar. Richard Long: Doğa yürüyüşleri ve toprak çizgileri, bölgedeki doğal patikaların sanatsal yorumlanmasını mümkün kılmaktadır.

Malzeme Kullanımı: Bölgedeki doğal malzemeler (taş, su, toprak ve bitkiler), geçici veya kalıcı heykel ve yerleştirme projeleri için güçlü birer araç olarak değerlendirilmiştir.

Ekolojik Farkındalık: Sanat yoluyla yapılan müdahalelerin, bölge sakinlerinde ve ziyaretçilerde çevresel farkındalık yaratma potansiyeli taşıdığı görülmüştür.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Hevsel Bahçeleri, doğanın ve sanatın bir arada ele alınabileceği, kültürel ve ekolojik bir hazine olarak dikkat çekmektedir. Bu alan, yalnızca tarımsal bir bölge değil, aynı zamanda sanat yoluyla insan-doğa ilişkisini yeniden inşa eden bir diyalog mekânıdır. Sanat, doğanın unsurlarıyla birleşerek estetik bir anlam yaratırken, çevresel farkındalığın artmasına da katkı sağlar. Hevsel Bahçeleri'nin, doğanın dokusuyla uyumlu sanat projelerine ilham vermesi, çevresel sürdürülebilirlik ve kültürel mirasın korunması açısından önemli bir platform oluşturur.

Hevsel Bahçeleri'nin sanatsal bir alan olarak değerlendirilmesi, sanat ve ekoloji arasındaki diyalog için güçlü bir örnek sunmaktadır. Doğayla uyumlu sanat projeleri, çevresel farkındalık yaratmanın yanı sıra doğal ve kültürel mirasın korunmasına hizmet edebilir. Ancak bu tür projelerde, bölgenin ekolojik dengesi göz önünde bulundurulmalı ve yerel halkın katılımı sağlanmalıdır. Aksi takdirde, doğanın korunması hedeflenirken yanlış müdahalelerle zarar verme riski ortaya çıkabilir. Sanatçıların projelerinde, doğanın hem estetik hem de koruma gerektiren bir değer olarak ele alınması önemlidir. Hevsel Bahçeleri'nde yapılacak çalışmalar, doğanın insanla olan bağını güçlendiren yaratıcı bir yaklaşım sunabilir.

1. Yerel Halkın Katılımı: Sanat projelerine yerel halkın dâhil edilmesi, çevresel farkındalık yaratmada etkili olacaktır. Atölye çalışmaları ve iş birlikleri, toplumun doğa ve sanatla bağ kurmasını sağlayarak, onların doğa ile ilişkilerini sanatsal bir düzeyde yeniden keşfetmelerini sağlayabilir (Berk, 2018).

2. Sürdürülebilirlik: Hevsel Bahçeleri'nde yapılacak sanat projelerinde, doğal malzemeler kullanılarak çevresel sürdürülebilirlik hedeflenmelidir. Projeler, ekosistemi bozmadan doğayla uyum içinde tasarlanmalıdır.

3. Eko-Sanat Eğitimi: Çevre bilincini artırmak için yerel halk ve gençlere yönelik eko-sanat atölyeleri düzenlenmelidir. Bu tür eğitimler, hem çevreye duyarlılığı artırır hem de sanatsal üretim için bir zemin hazırlar. Bu tür etkinlikler, toplumu doğanın korunması konusunda bilinçlendirirken, aynı zamanda yaratıcılığı teşvik eder (Özdemir, 2020).

Hevsel Bahçeleri, sanat ve doğa arasındaki sınırların bulanıklaştığı, estetik ve çevresel bilinç arasında köprü kuran bir alan olma potansiyeline sahiptir. Bu alan, sanatın çevreyi anlamlandıran ve koruyan bir araç olarak kullanılabileceği örneklerden biri olacaktır.

5. KAYNAKLAR

Berk, A. (2018). Doğa ile Sanatın Buluşması: Ekolojik Sanat. İstanbul: Sanat Yayınevi.

Cotter, H. (2021). "Maya Lin' in Hayalet Ormanında Ağaçlar Konuşuyor". The New York Time. 1 Temmuz 2021.

Laurence, J. (2016). The Fragile Ecologies: Art and Nature. Sydney: EcoArt

Lin, M. (2010). What Is Missing? A Compendium of Environmental Projects. London: Earthlines Press.

Long, R. (2007). Walking the Line. London: Thames & Hudson Publishing. Dougherty, P. (2013). Stickwork: Environmental Sculpture. North Carolina: Contemporary Arts Books.

Mendieta, A. (1993). Earth Body: Sculpture and Performance Art. Chicago: University of Chicago Press.

Özdemir, M. (2020). Hevsel Bahçeleri: Ekolojik ve Sanatsal Bir İnceleme. Diyarbakır: Güneydoğu Kitapları.

Schlitte, A. Yürüyerek yapılan çizgiler—Manzaranın estetik deneyimi üzerine. *Cont Philos Rev* **55** , 503–518 (2022). https://doi.org/10.1007/s11007-022-09572-1

https://rdcu.be/d1xVb Erişim tarihi:26.11.2024

Maya Lin, Hayalet Ormanı, Madison Square Park, NY, 2021.
https://www.mayalinstudio.com/art/ghost-forest **Erişim tarihi:26.11.2024**

Patrick Dougherty, Wilson College topluluğu ve yerel gönüllülerle birlikte Wilson kampüsü, 2015
Erişim tarihi:27.11.2024 https://www.wilson.edu/%E2%80%98stickworks%E2%80%99-artist-patrick-dougherty-create-unique-sculpture-wilson-college-october

Wong, E. (2019). Janet Laurence: After Nature [Review of *Janet Laurence: After Nature*]. *Landscape Architecture Australia*, *163*, 74–77. https://www.jstor.org/stable/48513482 **Erişim tarihi:26.11.2024**

EXAMPLES OF CREATIVITY IN WORLD CHILDREN'S LITERATURE
DÜNYA ÇOCUK EDEBİYATINDA YARATICILIK ÖRNEKLERİ

Aygun AHMADOVA Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513
Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Özet

Dünya çocuk edebiyatının pek çok yazarı eserlerinde masal türüne geniş yer vermiş ve değerli eserlere imza atmışlardır. Ünlü İngiliz yazar Lewis Carroll'ın dünyaca ünlü büyülü masalı "Alis Harikalar Diyarında", Avrupa edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Nobel ödüllü Rudyard Kipling'in dışa dönük maceracı yapısıyla sevilen "Mowgli" adlı eseri Derin ideolojik ve sanatsal içerikli ve ünlü Portekizli yazar José Gómez Ferreira'nın büyülü bir masal dünyasının atmosferini ustalıkla yeniden yaratan muhteşem masalı "Cesur Joan'ın Garip Maceraları" derlendi.

Her milletin, her halkın ve nihayetinde dünyanın geleceği olan çocuğun, kendi oyunları, sözleri, düşünceleri, hareketleri ve düşünceleriyle eğitilmesi ve yetiştirilmesi gerekir. Gelecek neslin sadece Azerbaycan veya yabancı edebiyatı okuyarak düşünceli bir şekilde yetişmesi mümkün değildir. Bunun için yabancı edebiyat temsilcilerinin eserlerine yer vardır. Elbette sadece kendi edebiyatımızla yetinmek zorunda değiliz. Dünya edebiyatından yararlanmak, dünya görüşünü genişletmek, dünyada yaşanan edebi süreçleri izlemek, tür ve düşünce çeşitliliğini görmek, yabancı kültürü öğrenmek de gerekir. Yerli edebiyatı okumadan yabancı edebiyata geçmek de doğru olmaz.

Dünyaya bazen kendi çocukluk pencerelerinden bakan klasikler de var. Zorlu felsefi eserlerin yanı sıra, saflığın kusursuz yaratıları olan çocuk eserleri de üretiyorlar. Bu tür yazarların ilgi çekici öyküleri akılda kalıyor, okuyucu kitlesi kazanıyor.

Anahtar kelimeler: hikaye, kompozisyon, ortam, örnek, düşünce, gerekli, çalışkan

Abstract

Many writers of world children's literature have given a wide place to the fairy tale genre in their works and have written valuable works. The world-famous magical fairy tale "Alice in Wonderland" by the famous English writer Lewis Carroll, the work of one of the most prominent representatives of European literature, Nobel Prize laureate Rudyard Kipling, which is very popular for its outward adventurous features and deep ideological and artistic content, "Mowgli", and the brilliant fairy tale novel "The Strange Adventures of Joan of Arc" by the famous Portuguese writer José Gomes Ferreira, which skillfully recreates the atmosphere of the magical fairy tale world, have been collected.

The child, who is the future of every people, nation, and finally the world, needs to be studied and raised with his own games, his own words, his own thoughts, his own actions, his own thoughts. For the thoughtful growth of the future generation, there is no possibility that we should read only Azerbaijani or foreign literature. For this, there is a place for the works of

representatives of foreign literature. Of course, we should not be satisfied with only our own literature. To broaden one's worldview, to follow the literary processes taking place in the world, to see the diversity of genres and thoughts, and to learn about foreign culture, one should also take advantage of world literature. It would not be right to switch to foreign literature without reading national literature.

There are classics who sometimes looked at the world through their own children's windows. Along with difficult philosophical works, they also write children's works that are perfect creations of purity. The interesting stories of such authors are remembered, gaining their readership.

Key words: tale, composition, medium, example, thought, necessary, hardworking

Dünya uşaq ədəbiyyatının bir çox yazıçıları öz yaradıcılıqlarında nağıl janrına da geniş yer vermiş, qiymətli əsərlər qələmə almışlar. Tanınmış ingilis yazıçısı Lüis Kerollun bütün dünyada məşhur "Alisa möcüzələr ölkəsində" adlı sehrli nağıl-povesti, Avropa ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən, Nobel mükafatı laureatı Redyard Kiplinqin zahiri macəraçılıq xüsusiyyətlərinə və dərin ideya-bədii məzmununa görə çox sevilən "Mauqli" əsəri və şöhrətli Portuqaliya yazıçısı Joze Qomes Ferreyranın, sehrli nağıllar aləminin ab-havasının məharətlə canlandıran parlaq "Cəsur Joanın qəribə macəraları" nağıl-romanı toplanmışdır.

Hər bir xalqın, millətin, nəhayət, dünyanın gələcəyi olan uşağı onun öz oyunları, öz sözləri, öz fikri, öz hərəkətləri, öz düşüncəsi ilə öyrənmək və böyütmək lazımdır. Gələcək nəslin düşüncəli böyüməsi üçün ancaq Azərbaycan, ya da xarici ədəbiyyatı oxuyaq deyə bir ehtimal yoxdur. Bunun üçün xarici ədəbiyyatın nümayəndələrinin əsərlərinində öz yeri var. Təkcə öz ədəbiyyatımızla, əlbəttə, kifayətlənmək lazım deyil. Dünyagörüşünün artırılması, dünyada baş verən ədəbi prosesləri izləmək, janr, düşüncə müxtəlifliyini görmək, əcnəbi mədəniyyəti öyrənmək üçün dünya ədəbiyyatından da yararlanmaq lazımdır. Milli ədəbiyyatı oxumadan xarici ədəbiyyata keçmək də doğru olmaz.

Elə klassiklər var ki, onlar hərdən öz uşaq pəncərələri ilə də dünyaya baxıblar. Onlar çətin fəlsəfi əsərlərlə yanaşı saflığın mükəməl yaradıcılığı olan uşaq əsərlərini də imza atırlar. Belə müəlliflərin maraqlı hekayələri öz oxucu kütləsini qazanaraq yadda qalır.

Ceyms Coys XX əsrin ən təsirli, həm də ən çətin başa düşülən ədəbiyyatçılarındandır. Amma kim deyər ki, "Dublinlilər", "Uliss" kimi ağır əsərlərin müəllifi uşaqlar üçün də çoxlu kitablar yazıb. Yazıçının nəvəsinə yazıb göndərdiyi "Şeytan və pişik" adlı nağılı kitab kimi onun ölümündən sonra çap olunub. Nağıl belə yaranır: Coys 1936-cı ilin 10 avqustunda nəvəsi Stivenə göndərdiyi məktubda, onun üçün balaca nağıl yazır. Bu məktub əvvəlcə Coysun məktubları kitabında çap olunub, 1964-cü ildən isə şəkilli nağıl kitabçası kimi çap olunmağa başlayıb. Nağılda şəhər merinin şeytanla bağladığı müqavilədən bəhs edilir; mer şeytandan bir körpü tikməyi xahiş edir, şeytan isə bunu bir şərtlə qəbul edir ki, körpüdən keçən ilk adamın ruhu ona veriləcək. Şeytan işini qurtaranda mer körpüdən bir pişik keçirir . Coysun "Kopenhagen pişikləri" adlı ikinci nağıl kitabı isə 2012-ci ildə yayımlanıb və şöhrət tapmışdır.

Ceyms Coys: Sənə bir neçə gün qabaq içi şirniyyatla dolu balaca pişik göndərmişəm, bəlkə də sən Bojansili pişiyin hekayəsini bilmirsən. Bojansi Luar çayının sahilində balaca, qədim şəhərdir. Luar Fransadakı ən uzun çaydır. Eyni zamanda çox geniş çaydır, ən azından Fransa üçün. Bojansidən keçən hissəsi o qədər enlidir ki, bir sahildən o biri sahilə keçmək istəsən, azı min addım atmalısan. Qədim vaxtlarda Bojansi əhalisi çayı qayıqla keçirdi, çünki çayın üstündə körpü yox idi. Özləri körpü düzəldə bilmirdi, başqasına düzəltdirmək üçün isə pulları yox idi.

Belə olan halda nə etməliydilər? Həmişə bütün qəzetləri izləyən bir şeytan onların acınacaqlı vəziyyətləri haqda məqaləni oxuyandan sonra geyinib-kecinib Bojansi şəhərinin meri müsyö Alfred Birnin yanına gəldi. Bu mer də gözəl geyinməyi xoşlayırdı. Qırmızı rəngli paltar geyinirdi və boynundan qalın qızıl zəncir asırdı, zənciri heç gecə dizlərini ağzına dayayıb yatanda da çıxarmırdı.

Şeytan merə qəzeti oxuduğunu və Bojansi əhalisi üçün körpü tikə biləcəyini dedi, beləcə Bojansi əhalisi istədiyi vaxt çayın üstündən keçə biləcəkdi. Şeytan dedi ki, indiyəcən tikilmiş bütün körpülərdən ən gözəlini bir gecəyə tikəcək. Mer ondan bu körpü üçün nə qədər pul istədiyini soruşdu. Pul lazım deyil, şeytan dedi, bircə onu istəyirəm ki, körpüdən birinci kim keçsə, onu mənə verəsiniz. Yaxşı, mer dedi.-Gecə düşdü, Bojansi əhalisi yatdı. Səhər açıldı və Bojansi əhalisi başını pəncərədən çıxarıb baxanda qışqırmağa başladılar: O, Luar! Nə gözəl körpüdür! Çünki onlar enli çayın üstündən salınmış, gözəl daş körpünü görmüşdülər. Hamı körpünün yanına qaçıb o biri tərəfə baxmağa başladı. O biri tərəfdə şeytan dayanıb körpüdən birinci kimin keçəcəyini gözləyirdi. Amma hamı şeytandan qorxurdu və heç kim körpünü keçməyə cəsarət etmirdi. Sonra boru səsləri eşidildi bu, əhalinin susması üçün işarə idi və qırmızı paltarlı, boynundan qalın qızıl zəncir asılmış mer Alfred Birn göründü. Onun bir əlində su dolu vedrə vardı, o biri qoltuğunda isə pişik tutmuşdu. Şeytan körpünün o biri tərəfindən meri görən kimi rəqs etməyi saxlayıb durbinini çıxardı. Camaat pıçıldaşmağa başladı və pişik merin üzünə baxdı, çünki Bojansi şəhərində pişiklərin merə baxmasına icazə verilmişdi. Pişik merə baxmaqdan yorulandan sonra merin boynundakı qızıl zəncirlə oynamağa başladı. Mer körpünün yanına yaxınlaşanda kişilər nəfəsini tutdu, qadınlar ağzını yumdu. Mer pişiyi körpünün üstünə qoydu və bir göz qırpımında vedrədəki suyu pişiyin üstünə boşaltdı. Şeytanla su dolu vedrə arasında qalan pişik də bir göz qırpımında qərar verdi və qulaqlarını qısıb şeytanın yanına qaçdı. Şeytan şeytan qədər hislənmişdi. O vaxtdan bu şəhərin əhalisinə "les chats de Beaugency" deyirlər. Həmin körpü hələ də qalıb və uşaqlar üstündə qaçır, gəzir və oynayır.

Ernest Heminquey 1951-ci ildə "Holiday" jurnalı Heminqueyin uşaqlar üçün yazdığı iki nağılı dərc edib: "Yaxşı şir" və "Vəfalı öküz". Birinci nağılda yaxşı makaron yeməyi xoşlayan, qanadlı bir şirdən bəhs edilir. Afrikaya səfər edən şir orada yaxşı qarşılanmır. Ancaq şir buna görə pis olmur, əksinə həmişə əhvalını yüksək tutmağa çalışır. Afrikadan ayrılanda hətta bir əlvida da deyir: "Adios"(Əlvida!). bu kəlməni şir çox təmiz ispan ləhcəsi ilə deyir, çünki o mədəni aslan idi". "Vəfalı öküz" nağılında gül-çiçək iyləməyi sevən öküzdən bəhs edilir.

Umberto Eko - Filosof ve yazıçı Umberto Ekonun uşaqlar üçün üç kitabı var: "Üç kosmonavt", "Bomba və General", "Qnunun cırtdanları". Kiçikyaşlılar üçün nəzərdə tutulmuş hər üç kitabda siyasi mesajlar var. Məsələn, "Üç kosmonavt"- da tolerantlıq və plüralizm mövzusu işlənib. "Bomba və General"da isə mövzu sülh siyasətidir. "Qnunun cırtdanları"nda isə diqqət ətraf mühitin qorunmasına yönəlib.

Bəs uşaqlara dünya ədəbiyyatından hansı nümunələri məsləhət edə bilərik? Uşaqlar hansı kitabları oxuya bilərlər? Uşaqların həsrətlə gözlədiyi yay tətili günlərində kimi tətil günləri üçün planlar cızır, kimi kəndə getmək arzusuyla intizar çəkir, kimi də yay uzunu oxuyacağı kitabların sıyahısını tutur. Yay tətilini məhz doyunca kitab oxumaq həvəsiylə keçirməyi gözləyən uşaqlar üçün dünya ədəbiyyatından maraqlı müəlliflərin əsərlərini təbliğ etmək məqsədilə adlarını çəkdiyimiz müəlliflərin əsərləri oxunaqlı və yadda qalandır.

Uşaq beyni daha təmiz, daha həssas, daha saf olduğundan balacalar böyüklərin dünyasına tez çatmağa can atırlar. Seçdikləri ədəbiyyatı mütaliə etməklə belə uşaqlar kitablardan, müəlliflərin əsərlərindən qidalanırlar. Xəyal dünyası zəngin olan uşaqlar üçün əlinə keçmiş maraqsız bilginin oxuduğu kitablardan almaq onlar üçün heçdə yaxşı deyil. Bəzən şüurun alt

qatına hopan qaranlıq bilgilər, xatirələr insanı bir ömür boyu izləyir, onun həyatını zəhərə döndərir. Odur ki, oxunaqlı və yadda qalan kitabların seçimi düzgün olmalıdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrindən olan Azərbaycan nağılları, Azərbaycan dastanları, Abdulla Şaiqin "Tülkü həccə gedir", Abbas Səhhətin şeirləri və tərcümələri, Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq şeirləri Süleyman Sani Axundovun. "Qorxulu nağıllar"ı Səməd Behrəngi. "Balaca qara balıq", Dünya ədəbiyyatından şairimiz Abbas Səhhətin çevirməsində "İvan Krılovun təmsilləri", Lev Tolstoyun uşaq hekayələri, Hans Xristian Andersen. "Kralın təzə libası", Qrimm qardaşları - nın "Bremen musiqiçiləri" və b. əsərləri kiçikyaşlı uşaqlar üçün daha maraqlı olar. On yaşdan yuxarı uşaqlar üçün isə Mark Tven. "Şahzadə və dilənçi", "Tom Soyyerin macəraları" Aleksandr Dümanın "Üç muşketyor", Mayn Rid-in "Başsız atlı", Robert Lüis Stivenson "Dəfinələr adası", Antuan de Sent-Ekzüperinin "Balaca şahzadə", Əziz Nesinin "İndiki uşaqlar möcüzədirlər", Nodar Dumbadze "Mən, nənəm, İliko və İllarion", Aleksandr Puşkinin "Balıqçı və balıq nağılı", Ceyms Fenimor Kuperin "Sonuncu mogikan", "Ləpirçi", Harriyet Biçer-Stou-nun "Tom dayının daxması", Astrid Lindqrenin "Damda yaşayan Karlson", Conatan Sviftin "Qulliverin səyahəti", Jül Vernin "Kapitan Qrantın uşaqları", Valter Skottun "Kventin Dorvard", Artur Konan Doylun "Baskervillərin iti", Aqata Kristinin "On zənci balası", Migel de Servantesin "Don Kixot", Fransua Rablenin "Qarqantua və Pantaqruel", Nikolay Qoqolun "Dikanka yaxınlığında xutor axşamları", Daniel Defonun "Robinzon Kruzo"və s. əsərlərini tövsiyə edilir.

"Cinayət və cəza" romanı rus milli, mədəni, ictimai tarixinin mürəkkəb dövrlərindən birini əks etdirir. Hansıki, bu dövrdə Rusiya təhkimçilik hüququndan təzəcə azad olmuş və hələ özünün gələcək inkişaf yollarını dəqiq müəyyənləşdirməmişdi. Bundan sonra Rusiya görəsən hansı yolla gedəcəkdi? O, Avropa kapitalist inkişaf yolunu seçəcək, yoxsa öz milli ənənələrinə əsaslanaraq yeni, Avropa xalqlarından fərqli bir yolla gedəcəkdi? Bu sualların dəqiq və birmənalı cavabı bu dövrdə yox idi və 60-cı illər rus ədəbiyyatı bu məsələ haqqında dərindən düşünürdü. Rus ədəbiyyatı nümayəndələri olan **Dostoyevski** Çernışevskidən fərqli olaraq Rusiyanın gələcək nicatını inqilabda və ədalətli sosial quruluşda, yəni sosializmdə deyil, xalqın, millətin rus pravoslav dininə tapınaraq mənəvi kamilləşmə yolunu seçməsində görürdü. O dövr üçün Çernışevskinin fikirləri daha aktual, daha real görünürdü. Çünki, Rusiya nəhayət ki, müəyyən müddətdən sonar sosializm deyilən məqsədə nail olmuşdur. Lakin bu dövrdə geniş tarixi kontekstdə Dostoyevski fikirləri həqiqətə daha yaxın hesab edilirdi. Çünki onlar rus milli ruhunun, milli xarakterinin, milli mədəniyyətinin əsaslarını və dərin təmayüllərini daha dürüst ifadə edirdi. Bugünkü nöqteyi-nəzərindən diqqət yetirilində isə sonralar elə Dostoyevskinin fikirlərinin özünü doğrulduğunu görürük.

Ceyn Ostin-"Qürur və qərəz" Bu günə qədər "ingilis ədəbiyyatının birinci xanımı" kimi tanınan Ceyn Ostinin "Qürur və qərəz" romanı yetərincə maraqlı və son dərəcə həyati əsərdir. Ən başlıcası isə odur ki, yazıçı bütün başqa qələm sahiblərindən fərqli olaraq oxucusunun psixi-emosional dünyasına təcavüz edib, onun hiss və duyğularıyla oynamır. Hadisələr romantik, sakit bir axarda cərəyan edir. Ağlı, qüruru, bitkin xarakteriylə hamıda rəğbət oyadan qəhrəman Miss Bennet isə gənc qızlara ən yaxşı nümunə ola bilər.

Görkəmli fransız şairi **Şarll Perronun** " Sehirbaz qadın nağılı " əsasən xeyirxah əməllərinin bədxah qüvvələr üzərində qələbəsindən bəhs olunur. Bir növ "Göyçək Fatma " nağılını xatırlayan bu nağılda sehirbaz qadın gözəl xasiyyətə malik qıza yaxşılıq, onun danışığını bilməyən bacısına isə pislik edir. Bu nağılın mütaliəsi gənc nəsldə gözəl insani keyfiyyətlərin aşılanmasına kömək edəcəkdir.

Alman ədəbiyyatının uşaqlar tərəfindən ən çox sevilən nümayəndələri sırasına **Vilhelm və Yakob Qrimm qardaşlarıdır**. Almaniyanın Hanau şəhərində məmur ailəsində dünyaya gələn

qardaşlar hələ tələbəlik illərində alman və xarici ədəbiyyatın öyrənilməsinə maraq göstərmiş və çox keçmədən hər ikisi alman xalq mədəniyyətinin tədqiqatçıları və dilşünasları kimi tanınmağa başlamışlar. "Qrimm qardaşlarının nağılları" adı altında dərc olunan bir neçə məcmuələri ilə qısa müddət ərzində müəlliflər məşhur olmuşlar. Bəzi alimlər Qrimm qardaşlarının nağıl yazmadıqlarını, sadəcə xalqın dilindən eşitdiklərini düzəldib nağıl etdiklərini iddia edirlər. Bu gün Qrimm qardaşlarının nağılları bir çox dünya dillərinə, o cümlədən Azərbaycan dilinə də tərcümə edilmişdir. Bunlardan "Bremen musiqiçiləri", "Çəkməli pişik", "Qırmızı papaq", "Canavar və yeddi keçi", "Varlı və yoxsul" və s. nagıllarını kiçikdən-böyüyə kimi hər kəs bilir və sevə-sevə oxuyur.

Sergey Mixalkov-Rus uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindəndir. Onun bütün şeir yaradıcılığı əməyə məhəbbət, Vətənə və təbiətə sevgi hissləri ilə zəngindir. Sergey Mixalkovun şeirləri dövrünün böyük mətbuatlarında çap olunmuşdur. O, yaradıcılığında təmsil janrına geniş yer vermişdir. "İki pişik", "Bəlaya düşən dovşan", "Otyeyən qurd", "Lalə və qızılgül", "Rəssam fil", " Pişiklər və siçanlar" və s. maraqlı təmsillərin müəllifidir. Dramaturgiya sahəsində də qələmini sınayan müəllif Mark Tvenin "Şahzadə və dilənçi" əsəri əsasında yazdığı " Tom Kenti" pyesi ona uğur qazandırmışdır. "Konkilər", "Xüsusi tapşırıq", "Gülüş və göz yaşları", "Ağıllı dovşan", "Mən evə getmək istəyirəm", "Özgə yol", "Sombrero" pyesləri teatrların repertuarından düşməmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1.Əsgərli F. Dünya uşaq ədəbiyyatı : Dərs vəsaiti. - Bakı : ADPU, 2012. - 358 s.

2.Nağıl dünyası : Nağıl. - Bakı : Sabah, 2001. - 156 s. Norveç nağılları = Norske Eventyr. Bakı : Adiloğlu, 2008. - 104 s.

3.Sevimli nağıllar. IV cild.-Bakı: Çaşıoğlu, 2008.-64 s. Türk xalqları ədəbiyyatı (II)Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi. I kitab : Materiallar. - Bakı : Qafqaz Universiteti, 2008.610

4.Volkov A. Zümrüd şəhərinin sehrbazı : Nağıl. - Bakı : Gənclik, 1993. - 120 s.

ZEYNAL JABBARZADE AND CHILDREN'S LITERATURE
ZEYNAL JABBARZADE VE ÇOCUK EDEBİYATI

Aygun AHMADOVA Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513
Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Özet

Çocuklar tarafından sevilen, okurların da heyecanla dinlediği güzel yazar Zeynal Jabbarzadeh, 31 Aralık 1920'de Bakü'nün Bilgah köyünde denizci bir ailede dünyaya geldi. Zeynal'ın ilk basılı şiiri "Puşkin" 1937'de yayımlandı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında güçlü yaratıcı faaliyetler gösteren Zeynal Cabbarzadeh, Nisan 1943'ten 1943'e kadar Azerbaycan Yazarlar Birliği'nde "Natevan" kulübünün başkanlığını yaptı. Ekim 1948'de "Edabiyyat gazetesi"nde edebiyatçı ve "Pioner" dergisinin sorumlu sekreteri olarak. Daha sonra Kültür Bakanlığı, Sanat Üniversitesi ve çocuk medyasında çalıştı. Göyçay'da "Arvan" adında bir kütüphane-müze açtı ve yirmi binin üzerinde kitap, yüzlerce etnografik eser, uzun yıllar boyunca biriktirdiği birçok resim ve heykeli çocuklara bağışladı.

Zeynal Jabbarzade çocuk şiirinin ve çocuk şarkıları için yazdığı şiirlerin gerçek ustasıdır. Yazdığı her şey hızla hatırlandı ve ezberlendi. Şairin çocuklar için yazdığı şiirler, masallar ve bilmeceler çocuk edebiyatımızın güzel ve akılda kalıcı örnekleridir. Genç okuyucularına sunduğu şiirlerde bir ahenk vardır. "Tren geliyor", "Kuşlar", "Kuzum", "Yeni evin çocukları", "İlk dersin sabahı", "Çocuklar ah çocuklar" şiirleri unutulmaz ve anlamlıdır. Bilmecelerine de farklı bir şiir anlayışı yansır. Bu bulmacaların ayırt edici özelliği, burada çocukların birbirleriyle anlaşmazlıklarının olmamasıdır. "Karpuz", "Rüzgar", "Emek", "Tahıl tarlası", "Bilgi", "Zürafa" gibi bilmeceler çocukların dünyasına dair ilginç örneklerdir. Yazarın çocuk edebiyatına yönelik şiirleri kısalığıyla dikkat çekmektedir. Düşüncenin tamamını birkaç kelimeyle ifade etme becerisine sahip olan şair, bu yöntemi sıklıkla kullanmaya çalışır ve kısalık ilkesine sadık kalır. "Misafir", "Kervan Gidiyor", "Metromuz", "Lovga Mantarı", "Meşeda", "Ali ile Şah", "Ağaç Dik" ve "Beni Bağışla" şiirleri şairin şiir anlayışının gelişim aşamalarını oluşturmaktadır. yaratıcı düşünce. .

Azerbaycan çocuk edebiyatında özel bir yaratıcı yola sahip olan Zeynal Cabbarzade sadece şair değil aynı zamanda gazetecilik ile de uğraşmıştır. 2. Dünya Savaşı'nın ağır sonuçlarına katlanan şair fazla yaşayamadı. 56 yıl gibi kısa bir dönem yaşamasına rağmen çok iyi yazmış ve yaratmıştır. Çeşitli konularda yazdığı şiirler şairin ömrünü uzatmıştır. Popüler şarkıları bugün hala seviliyor. Onun şiirleri ve çocuklara yönelik şiirleri günümüz edebiyatımızda bahsedilen yaratıcılık örnekleridir. Değerli şairimiz Zeynal Jabbarzadeh 20 Ocak 1977 tarihinde Bakü'de vefat etmiştir.

Anahtar kelimeler: geçmiş, hastane, haberler, pozisyon, etkinlik, sanatçı, dergi

Abstract

Zeynal Jabbarzadeh, a beautiful writer loved by children and listened to with excitement by readers, was born on December 31, 1920, in the Bilgah village of Baku, in a sailor's family. Zeynal's first printed poem, "Pushkin", was published in 1937. Zeynal Cabbarzadeh, who

showed strong creative activities during and after the Second World War, worked as the president of the "Natevan" club in the Azerbaijan Writers' Union from April 1943 to October 1948, as a literary agent in the "Edabiyyat newspaper" and the responsible secretary of the "Pioner" magazine. He later worked at the Ministry of Culture, the University of Arts and children's media. He opened a library-museum named "Arvan" in Göyçay and donated more than twenty thousand books, hundreds of ethnographic works, and many paintings and sculptures that he had accumulated over many years to children.

Zeynal Jabbarzade was the true master of children's poetry and the poems she wrote for children's songs. Whatever he wrote was quickly remembered and memorized. The poems, fairy tales and riddles that the poet wrote for children are beautiful and memorable examples of our children's literature. There is harmony in the poems he offers to his young readers. The poems "The train is coming", "Birds", "My lamb", "Children of the new house", "Morning of the first lesson", "Children, oh children" are unforgettable and meaningful. A different poetic understanding is also reflected in his riddles. A distinctive feature of these puzzles is that here children do not have disagreements with each other. Riddles such as "Watermelon", "Wind", "Labour", "Grain field", "Knowledge", "Giraffe" are interesting examples of the children's world. The author's poems for children's literature attract attention with their shortness. The poet, who has the ability to express the entire thought in few words, tries to use this method frequently and remains loyal to the principle of brevity. The poems "Guest", "The Caravan is Going", "Our Metro", "Lovga Mushroom", "Meşeda", "Ali and Shah", "Plant a Tree" and "Forgive Me" are the development stage of the poet's creative thought. .

Zeynal Cabbarzade, who has a special creative path in Azerbaijani children's literature, was not only a poet but also engaged in journalism. The poet, who bore the heavy consequences of World War II, could not live long. Although he lived a short 56-year period, he wrote and created brilliantly. The poems he wrote on various subjects extended the poet's life. His popular songs are still loved today. His poems and poems for children are examples of creativity mentioned in our today's literature. Our valuable poet Zeynal Jabbarzadeh passed away on January 20, 1977 in Baku.

Keywords: past, hospital, news, position, activity, artist, magazine

Uşaqların sevimlisi, oxucuların həvəslə dinlədikləri gözəl mahnıların mətn müəllifi, şair Zeynal Cabbarzadə 1920-ci il dekabrın 31-də Bakının Bilgəh kəndində dənizçi ailəsində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarından yaradıcılığa başlamış Zeynalın “Puşkin” adlı ilk mətbu şeiri 1937-ci ildə dərc edilmişdir. İkinci Dünya müharibəsi illərində və sonra coşqun yaradıcılıq fəaliyyəti göstərmiş Zeynal Cabbarzadə 1943-cü ilin aprelindən 1948-ci ilin oktyabr ayınadək Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında “Natəvan” adına klubun müdiri, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə ədəbi işçi, "Pioner" jurnalının məsul katibi vəzifələrində işləmişdir. Sonra Mədəniyyət Nazirliyində, İncəsənət Universitetində və uşaq mətbuatında çalışmışdır. Göyçayda “Arvan” adlı kitabxana-muzeyi açaraq iyirmi mindən artıq öz kitabını, yüzlərlə etnoqrafik əşyasını, uzun illər ərzində topladığı xeyli rəssamlıq və heykəltəraşlıq əsərlərini uşaqlara hədiyyə etmişdir.

İkinci dünya müharibəsində iştirak edən Zeynal Cabbarzadə, Hərbi əməliyyatların birində-Naursk rayonunda ağır zədələndiyindən eşitmə və görmə qabiliyyətini itirir. 1943-cü ildə isə səhhəti ilə bağlı hərbi xəstəxanadan Baş leytenant rütbəsi ilə ordudan tərxis olunur. Bakıda Hərbi xəstəxanaların birində yatan Zeynal Cabbarzadə orada da, qələmini yerə qoymur, yazdığı şeirlərini Yazıçılar İttifaqına göndərir. Xalq şairi Səməd Vurğun onun səhhətindən xəbər tutub göndərdiyi şeirlərini “Ədəbiyyat” qəzetində çap etdirir. Özünü isə Yazıçılar

İttifaqına üzv qəbul edir. Zeynal Cabbarzadə sağalıb xəstəxanadan çıxandan sonra "Ədəbiyyat" qəzetində məsul katib və redaktor vəzifəsində fəaliyyət göstərir. Respublikamızın adlı-sanlı şairlərindən olmuş Zeynal Cabbarzadə uzun illər keçmiş Sovetlər birliyində uşaqlar üçün nəşr olunan "Pioner" indiki "Günəş" jurnalının baş redaktoru olur. Nəğməkar şair kimi tanınan Zeynal Cabbarzadə 250-dən çox mahnı mətininin, 10-a yaxın poema, publisistik məqalələr müəllifidir. Bu yaradıcılıq, 56 illik bir insan ömrü üçün az deyil. 1950-ci ildə Zeynal Cabbarzadənin "Sülh" şeirinə ilk mahnını böyük bəstəkar Qara Qarayev bəstələmişdir. Onun yaradıcılıq yolunda müxtəlif istiqamətlər var. Bu maraqlı istiqamətlərdən bir hissəsi kino-filimlərlə bağlıdır. Müxtəlif mövzularda olan bu filimlərin musiqisinin sözləri Z.Cabbarzadəyə aiddir. Ulduz (1964), Bakıda küləklər əsir (1974), Görüş (1955), Bizim Cəbiş müəllim (1969), Telefonçu qız (1962), Ögey ana (1958), Koroğlu (1960) kimi filimlərin musiqisi şairin şeir mətnlərindən istifadə olunmuşdur.

Bəstəkarların marağına səbəb olan Zeynal Cabbarzadə yaradıcılığı, Fikrət Əmirovun nəzərindən qaçmamışdır. "Quşlar", "Qatar", "Bahar gəlir" uşaq mahnılarının sözləri Zeynal Cabbarzadəyə məxsusdur. Öz dövrünün məşhur şair və bəstəkarlarıyla yanaşı yazıb-yaradan Zeynal Cabbarzadənin əsərləri hələ sağlığındaykən dillər əzbəri olmuş, hətta xalq mahnıları səviyyəsində belə tanınmışdı el içində. Onun imzası ilə olan "Alagöz" mahnısı, Ulu Öndərimizin Heydər Əliyevin məşhur zümzüməsində yaşayır tariximizdə. Bu mahnının mətni çox sadədir. Bəlkə elə bu sadəliyi ilə də dahi rəhbərimizin qəlbinə yaxın və əziz olub. Özü isə bir dəfə mahnının mətnini belə dəyərləndirmişdi: "Heç bir mahnının sözləri yadımda qalmır, bundan başqa". Öz şeirləri və mahnıları ilə mədəniyyətimizə, musiqimizə xidmət edən Zeynal Cabbarzadə bir çox filmlərimizə bəstələnmiş mahnıların sözlərinin müəllifidir. "Ögey ana", "Koroğlu", "Magistral", eləcədə "Səndən mənə yar olmaz" kino və operettalarının musiqilərinə yazdığı sözlərlə ölməzlik qazanmışdır. "Ögey ana" filmində "İsmayılın mahnısı" kimi tanıdığımız nəğmənin xoş sədalarına qulaq asarkən gözlərimizin önündə təbiətin gözəl mənzərəsi canlanır.

Quşlar, quşlar nə gözəl oxuyur,

Bəh,bəh, bəh, bəh,

Nə gözəl qoxuyur,

Yaşıl əlvan, sarı gül-çiçəklər.

Dağların qarlıdır,

Bağların barlıdır,

Sevirəm mən səni

Gözəl kəndimiz.

Şairin yaradıcılığının əsas məqsədi uşaqların vətənə bağlılıq hissinin inkişafına və onların milli ruhda böyümələrinə böyük müsbət təsirinin olması idi. Hələ sağlığında çox erkən qocalan, bununla ucalan Zeynal Cabbarzadə cəmi 56 il yaşayıb. Bu az ömründə elə əsərlərə imza atıb ki, onun yaradıcılığı həmişə müasirdir, gələcəyə isə inamla yol gedir. Xalq şairi Rəsul Rza hələ ötən əsrin 60-cı illərində Zeynal Cabbarzadə haqqında gözəl fikir söyləmişdir: "Zeynal bizim nəğmə yazan şairlər arasında birinci yer tutanlardandır". Rəsul Rza, Zeynal Cabbarzadənin yaradıcılığını həmişə təqdir edib, neçə kitabına ön söz yazıb. "Onun fikirlərində bir səmimiyyət olardı, Zeynalın elə şeirləri vardır ki, fikri, ifadə tərzi, obraz silsiləsi etibarilə təzə deyil, lakin olduqca sadə, səmimi, ürəyəyatandır... Bu şairin şeirlərində ifadə olunan hiss, fikir bizə tanışdır. Lakin Zeynal qələmi özünəməxsus elə bir intonasiya yaradır ki, onun şeirləri adilik və ümumilikdən çıxır". Onun bütün dünya uşaqlarına yazdığı "Yer üzündə uşaqlar var" şeirində

Uşaqlar var uzaqlarda
Dərdi, qəmi çox böyükdür.
Ac, yalavac, gülmür üzü,
Bir dəridir, bir sümükdür.

Gəlin dostlar, biz onları
Sevə-sevə salaq yada.
Qoy titrəsin səsimizdən
Yad ellərin cəlladları.
Qardaş olsun, sirdaş olsun,
Bu dünyanın övladları!

Zeynal Cabbarzadə şeirlərinin çox sadə dili var, burda fikir ifadə edən sözlər musiqidəki notlar kimi azdır, lakin onlar məhz notlar kimi bir-birinə bağlanıb musiqi ahəngi yarada bilir, ritmə düşür. Uşaqlar üçün yazdığı məşhur "Qatar" mahnısına diqqət etsək, bu ən sadə əyani misal ola bilər:

Qatar gəlir uzaqdan,
Tak, tak, tak, tak, tak, tak, tak.
Gözləyirəm bayaqdan,
Tak, tak, tak, tak, tak, tak, tak.

Ümumiyyətlə uşaq ədəbiyyatının başlıca məqsədi, uşaqların psixoloji tərbiyyəsinə, həmçinin uşaqlarda böyüklərə hörmət, kiçik yaşlarından övladlarımızda vətənə bağlılıq hissinin inkişafına, onların milli ruhda böyümələrinə müsbət təsirindən ibarətdir. Bü baxımdan şairin “Məni bağışlayın” poeması uşaq və gənclərin təlim-tərbiyəsində və gələcək həyatlarının formalaşmasında çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şair poemada uşaqlıq illərini xatırlayaraq çəmənlikdə göy otları necə əzməsindən, gülləri budağından üzməsindən, kəpənəkləri qovub incitməsindən, onları tutub candan etməsindən danışır və təsüflənir.

Poemada ən təsirlisi hissəsi bir şagirdin öz müəllimini necə incitdiyinə peşman olmasıdır. Qarlı qış günü idi, sinif uşaqları ilə yığışıb məktəbin həyətində qarın üstündə sürüşürdük. Uşaqlarla əyləncə olsun deyə biz buz bağlamış yolun bir hissəni yağan qar ilə örtdük. Qarşımıza qoyduğumuz əsas məqsəd, əyləncə olsun deyə insanların sürüşüb yıxılması və onların bu vəziyyətə düşüb bizim isə çoxlu gülməyimiz idi. Qarın altı sürüşkən olduğundan yol ilə gəlib gedənlərin altı buz olan qarın üstündən sürüşüb yıxılması bizə ləzzət verirdi. Amma baş verən bir hadisə bizi çox peşman etdi. Qarın üstündə yıxılanlardan birinin öz müəllimizin olduğunu gördüyü zaman çox peşman olduq. Poemanın sonrakı bölümləri oxucuda heyrət doğurur. Öz müəllimini yadına salan qəhrəman ona qarşı etdiyi əməlindən lap utanır. Müəllimini ziyarətə getməyə belə xəcalət çəkir. Şair poemada əsərin qəhrəmanını öz səsi ilə bu şıltaqlıqların sonra necə insan üçün utancverici bir hal olduğunu göstəririr. Şairin fikrincə uşaqlıq gözəl və qayğısız bir zamandır. Lakin şair bu zamanın tez gəlib keçəcəyini balaca oxucularına başa salır və demək istəyirki, “Əvvəlində düşünməyən sonra peşiman olur” və ya “keçən gün quşa bənzər, uçdu, qayıtmaz”.

Poemanın maraqlı bir hissəsində şair uzun illərdən sonra buzda yıxılan müəlliminin qocalıq halı ilə rastlaşır. Müəlliməsinin titrək əlindən tutaraq yolu keçirməkdə ona kömək edir. Yolu keçməkdə müəlliminə kömək etdiyi üçün müəlliməsi ona "xöşbəxt olasan, Oğul, dünya durunca" xeyir-duasını ondan əsirgəmir. Lakin şair balaca oxucularına belə bir etiraf edir ki, mən varlığımı utanc hissi olaraq müəlliməmin qarşısında tanıtmaqda aciz qaldım.

Bu tarixi memuarda əlbətdə ki, şair öz uşaqlıq illərini qələmə alaraq maraqlı şıltaq uşaq obrazı yaratmışdır. Lakin bu poemanın məzmunu və poetik vəziyyəti olduqca mənalı və sadə bir dillə yazlışı kiçik oxucularını təmin edərək, mənəvi-əxlaqi dəyərlər səviyyəsinə qaldırmışdır.

Zeynal Cabbarzadə uşaq şeirinin, uşaq nəğməsinin əsl tədqiqatçısı idi. Nə yazırdısa yadda qalır, tez əzbərlənirdi. Şairin uşaqlar üçün yazdığı poemaları, mənzum nağılları, şeirləri və tapmacaları uşaq ədəbiyyatımızın gözəl və yadda qalan nümunələridir. Balaca oxucularına təqdim etdiyi şeirlərində bir ahəngdarlıq var. " Qatar gəlir", "Quşlar", "Quzum", "Təzə evin uşaqları", "İlk dərs səhəri", "Uşaqlar, ay uşaqlar" şeirləri yadda qalan və mənalıdır. Tapmacalarında da fərqli bir poetik duyum əks olunur. Bu tapmacaların fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, burada uşaqlar biri-birləri arasında fikir ayrılığı yaşamırlar. "Qarpız", "Külək", "Zəhmət", "Taxıl zəmisi", "Bilik", "Zürafə" kimi tapmacalar uşaq dünyasının maraqlı nümunələridir. Müəllifin uşaq ədəbiyyatına bəxş etdiyi poemaları öz yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edir. Az sözlə bütöv fikri ifadə etmək bacarığına malik olan şair bu üsuldan tez-tez istifadə etməyə çalışır, öz yığcamlıq prinsipinə sadiq qalır. "Qonaq", "Karvan gedir", "Bizim metro", "Lovğa göbələk", "Meşədə", "Alı və şah", "Çinar" və " Məni bağışlayın" poemaları şairin yaradıcılıq düşüncəsinin inkişaf mərhələsidir.

Zeynal Cabbarzadə adətən nəğməkar uşaq şair kimi tanınmışdır. Vətəpərvərlik hissinin formalaşması insanda hələ gənc yaşlarından püxtələşir. Oxucular arasında vətənpərvərliyin təbliği, vətənə məhəbbətin aşılanmasında isə tarixi əsərlərin çox böyük rolu olduğunu yazıçılarımız tərəfindən hər zaman göstərilmişdir. Z. Cabbarzadə də belə yazıçılardan idi. Bir-birini tamamlayan "Vətən və vətənpərvərlik" mövzuları buna misal ola bilər. Şairin, "Mənə belə gəlir ki" şeirində, Vətən deyəndə göz önünə insanın doğulub boya başa çatdığı, suyundan içib, torpağından bəhrələndiyi yerlər gəlir. Vətən haqqında çoxlu şeirlər yazılıb. Zeynal Cabbarzadənin İçərişəhərdən bəhs edən "İçərişəhər" adlı şeiri təkcə onun yaşadığı "İçərişəhər" "in divarlarının, mənzərəsinin təsviri ilə bitmir. Burada Cənublu, Qərbli Azərbaycan torpağının mənzərəsi canlanır. Zeynal Cabbarzadə üçün Vətən bölünməzdir. O, daima Naxçıvanın, Savalanın qarlı dağlarının Xəzərin rahatsız sularının narahatçılığını çəkir. "Vətən" başlıqlı şeirlərində şairin Vətənə, Azərbaycan torpağının dağlarına, düzlərinə, çaylarına necə qırılmaz tellərlə bağlı olduğu əks olunur. Onun fikrincə Vətən bölünməzdir: Cənub qərbində Naxçıvan torpağı, Şərqdə Xəzərin suları, Şimalında qarlı Qafqaz dağları, Cənubunda Savalanın qarlı dağları–hamısı Azərbaycandır deyir şair. Onun fikrində Vətən məhəbbəti, xalq məhəbbəti müqəddəsdir. Şair hər an Azərbaycanın hansı yerində olursa olsun Qarabağın musiqi beşiyi sayılan Şuşanı xatırlayır.

Azərbaycan elimdir;

Bakı yuvam məskənim.

Gilavarı, xəzrisi

Nəğməm, səsimdir mənim...

Mənə vüqar gətirir

O başı qarlı dağlar

Ürəyimdə Şuşanın

Buz havası hər an var.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında xüsusi yaradıcılıq yolu keçən Zeynal Cabbarzadə, Təkcə şairliklə deyil, publisistika ilə məşğul olmuşdur. İştirak etdiyi II Dünya müharibəsinin ağır nəticələrini vücudunda gəzdirən şair, uzun ömür sürə bilmədi. Az yaşasa da, mükəmməl yazıb-yaratdı. Müxtəlif mövzularda qələmə aldığı şeirlər şairin ömrünü uzatdı. Onun dillərə düşmüş nəğmələri bu gün də sevilə-sevilə oxunur. Uşaqlara ünvanlanmış şeirləri, poemaları bu gün ədəbiyyatımızın yadda qalan yaradıcılıq nümunələridir. Hörmətli şairimiz Zeynal Cabbarzadə 1977-ci il yanvarın 20-də Bakıda vəfat etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Q.Namazov Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı- 2007. səh.443
2. Z.Xəlil, F.Əsgərli. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı-2007. səh.489
3. Z.Cabbarzadə. Uca dağlar başında. Bakı-Gənclik, 1980. səh.221
4. Z.Cabbarzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı- AVRASİYA PRESS, 2005. səh.222

.

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQDA KONTAMİNASİYA VƏ KOMBİNASİYA PROBLEMİ

Ulduz Fərhad QƏHRƏMANOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" kafedrasında dosent əvəzi, Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt: Bədii ədəbiyyatda bir neçə süjetin birləşməsindən təşkil olunmuş mürəkkəb kompozisiyaya məxsus təhkiyə ənənəsinə də rast gəlmək mümkündür. Buna ədəbiyyatşünaslıqda kontaminasiya, yəni süjet birləşmələri deyilir. Kontaminasiya termini latınca dolaşıqlıq, qarışıqlıq anlamına gələn contaminatio sözündən yaranıb və müxtəlif elm sahələrində istifadə olunur. Bədii ədəbiyyatda iki və daha artıq hadisənin təsvir zamanı birləşdirilməsi, çarpazlaşması kontaminasiya adlanır. Əslində kontaminasiya, yəni süjet birləşməsi bir yaradıcılıq hadisəsidir. Kontaminasiyada 2 məqsəd vardı:

1. Əsas obrazı açmaq üçün süjetlər kombinasiya yolu ilə birləşdirilir. Bu yaradıcı kontaminasiyaya xas xüsusiyyətdir.

2. Mətnin həcmini şüurlu şəkildə genişləndirmək üçün süjetlər birləşdirilir. Bu da mexaniki kontaminasiyaya aid xüsusiyyətdir.

Açar sözlər: Süjet birləşmələri, bədii ədəbiyyat, kompozisiya

Abstract: In fiction, it is also possible to encounter a tradition of narratives that are characterized by a complex composition consisting of a combination of several plots. This is called contamination, that is, plot combinations in literary criticism. The term contamination comes from the Latin word contaminatio, which means confusion, confusion, and is used in various fields of science. In fiction, the combination and crossing of two or more events during description is called contamination. In fact, contamination, that is, plot combination, is a creative event. Contamination had 2 goals:

1. In order to reveal the main image, plots are combined through combination. This is a characteristic of creative contamination.

2. Plots are combined to consciously expand the volume of the text. This is also a feature of mechanical contamination.

Keywords: Plot combinations, fiction, composition

Məlumdur ki, bədii ədəbiyyatda bir neçə süjetin birləşməsindən təşkil olunmuş mürəkkəb kompozisiyaya məxsus təhkiyə ənənəsinə də rast gəlmək mümkündür. Buna ədəbiyyatşünaslıqda kontaminasiya, yəni süjet birləşmələri deyilir. Kontaminasiya termini latınca dolaşıqlıq, qarışıqlıq anlamına gələn contaminatio sözündən yaranıb və müxtəlif elm sahələrində istifadə olunur. Bədii ədəbiyyatda iki və daha artıq hadisənin təsvir zamanı birləşdirilməsi, çarpazlaşması kontaminasiya adlanır. Əslində kontaminasiya, yəni süjet birləşməsi bir yaradıcılıq hadisəsidir.

Kontaminasiya ədəbiyyatda süjet birləşmələri hesab edilir və nağıllarda daha çox kontaminasiyaya rast gəlinir. Məsələn: "Min bir gecə", "Kəlilə və Dimnə", "Qırx dərviş", "Tutinamə" kimi Şərq ədəbiyyatının möhtəşəm nümunələri də məhz süjet birləşmələrindən təşkil olunmuşdur. Kontaminasiyanın pozulması süjetlərin müstəqil nağıl kimi verilməsinə

səbəb olur. Əsərdəki süjetlərin müstəqil süjet şəklində verilməsi kontaminasiyanın bilməyərəkdən pozulmasıdır. Bu da kontaminasiyanın mahiyyətini dərk etməməkdir.

Kontaminasiya problemi həm epik, həm də lirik əsərlərdə də özünü göstərir. Kontaminasiya, yəni süjet birləşmələri əslində bir yaradıcılıq üsuludur. Kontaminasiyada süjetlər özünü iki şəkildə təzahür etdirir:

1. Mexaniki prinsiplə **süjetlərin müstəqil adla** birləşməsi şəklində: Yəni bərabərhüquqlu süjetlərin birləşməsidir. Bu kontaminasiya düz xətt üzrə inkişaf edir. Bəzən bu kontaminasiya ədəbiyyatşünaslıqda dövrləşmə üzrə qurulan əsərlərdə də özünü göstərir. Belə ki, dövrləşmə üzrə qurulan əsərlərdə süjetlərin hər biri öz bütövlüyünü saxlayır və hər biri müstəqil süjet kimi bədii əsərə daxil olur. Müstəqil süjet kimi daxil olduğuna görə də hər bir süjet sanki öz adı ilə verilir və kombinasiya qurulmadan mexaniki olaraq süjetlər birləşdirilir.

Mexaniki birləşmə səriştəsiz söyləyiciyə xas olan xüsusiyyətdir. Belə ki bir süjetdən digər süjetə keçid mexaniki şəkildə icra olur. Yəni: unudulan, yaddan çıxan hissənin təhkiyəçi tərəfindən qeyri-şüuri şəkildə doldurulmasıdır. Ona görə də mexaniki kontaminasiyada ümumi qanunauyğunluq gözlənilmir. Məsələn: "Şah Abbas" nağılında 3 süjetin mexaniki birləşməsindən istifadə edilmişdir.

2. Tabelçilik prinsipi ilə asılı və əsas **süjetlərin vahid bir adla** birləşməsi şəklində: Yəni əsas və asılı tərəf münasibətlərində asılı tərəfin süjet xətti əsas tərəfin süjet xəttinə tabe tutulur. Bu zaman **kombinasiya** problemi ortaya çıxır. Deməli, kombinasiya problemi asılı süjetlərin əsərdə öz müstəqilliyini itirərək əsas süjetlə vahid süjet məcrada birləşməsidir. Ona görə də kombinasiya üzərində qurulan mətnlər **vahid bir adla** təqdim edilir.

Deməli, ədəbiyyatşünaslıqda tabelçilik prinsipi ilə ayrı-ayrı süjetlərin kombinasiya yolu ilə birləşməsi **yaradıcı birləşmə** hesab edilir. Yəni: yaradıcı birləşməyə gedən yol kombinasiyadan başlayır. Yaradıcı kontaminasiya yolu ilə başlayan kombinasiya süjetlərdəki konfliktlərin güclənməsinə xidmət edir. Deməli, **kombinasiya yaradıcı birləşmədir** desək, daha doğru olardı. **Yaradıcı kontaminasiyada** isə kombinasiya ümumi qanunauyğunluğa tabe tutulur, süjetlər vahid məcrada birləşərək bütöv, vahid bir əsərə çevrilir.

Yaradıcı kontaminasiya peşəkar, səriştəli təhkiyəçiyə xas yaradıcılıq manevridir. Çünki bu peşəkar təhkiyəçi kombinasiya zamanı əsəri vahid məcrada birləşdirmək üçün improvizasiyaya mütləq meyl etməlidir.

Kontaminasiyada 2 məqsəd vardı:

1. Əsas obrazı açmaq üçün süjetlər kombinasiya yolu ilə birləşdirilir. Bu yaradıcı kontaminasiyaya xas xüsusiyyətdir.

2. Mətnin həcmini şüurlu şəkildə genişləndirmək üçün süjetlər birləşdirilir. Bu da mexaniki kontaminasiyaya aid xüsusiyyətdir.

Ədəbiyyat:

1.Xalid Əlimirzəyev, (2008) "Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları", Bakı

2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov,(2005) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı, Çaşıoğlu

3. Məmməd Əliyev, (2000) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları", Bakı

9. Məhəmmədəli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı

4.Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı

5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", Bakı

6. Rəhim Əliyev, (2008) "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi", Bakı

7.Səfərova D. (2024) "Azərbaycan nağıllarında süjet içində süjet (kontaminasiya) problemi", Bakı

ƏDƏBİYYATIMIZIN ROMANTİZM MƏRHƏLƏSİ

HƏSƏNOVA Leyla Ziyafət qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsi, müəllim

Orcid İd:0009-0006-9057-9205

Xülasə

Məqalədə dünya ədəbiyyatında XVIII əsrdə, Azərbaycan ədəbiyyatında isə XX əsrin əvvəllərində meydana gələn romantizm cərəyanı bütün xüsusiyyətləri ilə tədqiqata cəlb olunmuş, eyni zamanda, romantizmin təkcə nəzəri yox, estetik xüsusiyyətləri haqqında da dolğun fərziyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: ədəbi cərəyanlar, romantizm, dünya ədəbiyyatı, romantiklər

Summary. The article examines the Romantic movement, which emerged in world literature in the 18th century and in Azerbaijani literature at the beginning of the 20th century, with all its features. At the same time, comprehensive hypotheses are put forward about not only the theoretical but also the aesthetic characteristics of Romanticism.

Key words: literary movements, romanticism, world literature, romantics

Dünyaca məşhur alman filosofu Hegel "Estetikaya dair mühazirələr"də dünya romantizminin mahiyyətinin xüsusən belə qeyd edirdi ki, romantik sənət mərhələsində təbiətdən uzaqlaşmaq, öz-özüylə səmimiliklə qovuşmaq sayəsində öz həqiqətinə inanır, xarici gerçəkliyi özünə həmahəng olmayan varlıq sayır. Romantizmin əsl məzmunu alman filosofunun fəlsəfi-estetik əqidəsinə görə, "mütləq daxili həyatdır, müvafiq forması isə öz müstəqilliyini, azadlığını anlayan mənəvi subyektivlikdir." [8, s.4]

Əlbəttə, Hegelin romantizmə baxışını mütləqləşdirmək doğru olmazdı: romantiklərin bədii yaradıcılığının konkret təhlili bəlkə bu cür baxışın birtərəfli olduğunu aşkara çıxara bilər. Lakin Hegel dünya romantizmini idealla həyat arasında yaranan təzadla bağlayanda haqlı idi. Romantizmə xas olan bu cəhət Belinskinin məqalələrində yeri gəldikcə nəzərə çatdırılırdı.

"Romantiklərin estetikasında real həyatdan olanla ideal arasındakı seçim həmişə ikincinin tərəfində olmuşdur. Onların sənət estetikasında real həyatı təsvir etmək deyil, ideal olanı təsvir etmək üsünlük təşkil edir." [3, s.28] həqiqətəndə romantiklər yaradıcılığları boyu idealı təsvir etməyə çalışırdılar. Lakin onlar bu zaman belə həqiqət axtarışında olurdular. Çünki onlar düşünürdülər ki, insanın real həyatdan daha çox ehtiyyacı olan şey ideal həyatdır. Bu isə onu deməyə imkan verirdi ki, real həyat həqiqətləri cəmiyyətdə dərindən öyrənilmir və cəmiyyəti idarə edən qanunlar dərk olunmurdu.

Romantizm ədəbi cərəyan olaraq Avropa və Rusiyada XVIII əsrdə, Türkiyədə isə XIX əsrin sonlarına yaxın yaranmışdır. Maarifçiliyin əksinə isə romantizm bir cərəyan olaraq Azərbaycan ədəbiyyatında Rusiyanın yox, məhz Türkiyənin vasitəsilə keçmişdir. Asiya və Avropanın oyanışı kimi səciyyələndirilən mühüm ictimai-siyasi hadisələr Azərbaycanda nisbətən daha gec – XX əsrin əvvəllərində baş verdiyindən romantizmdə ədəbi bir cərəyan olaraq həmin dövrdə ədəbiyyatımızda öz yerini almışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında romantizmin bir cərəyan kimi meydana gəlməsini araşdırmaq üçün ilk əvvəl romantizm cərəyanı anlayışına diqqət yetirmək lazımdır. Romantizm ədəbi cərəyanının ən başlıca xüsusiyyəti yazıçının həyatı və həyat həqiqətlərini olduğu kimi yox görmək istədiyi kimi qələmə almasıdır. Bu cərəyanın nümayəndələri insan şəxsiyyətində mənəvi başlanğıcın yetkinliyini, fəallığını istəyir, insan dünyasının gözəlliyini burada axtarır. Bu istəklə həyat təzadları istər-istəməz toqquşur, sənətkar idealı güclü müqavimətə rast gəlir. Sənətkarda bəzi hallarda yaranan şübhəçilik, utopik meyllər də buradan meydana meydana gəlir. Mənəvi başlanğıcın fəallığını həyat təzadlarından üstün tutmaq, bədii idrakın işığını insan qəlbinə yönəltmək, insanı daha ülvi gerçəklik olduğuna inandırmaq beləliklə də onu mənəm-mənəmlikdən, şərdən çəkindirmək meyli romantizmin təbiətini səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdir.

Akademik İ.Həbibbəyli bu cərəyan haqqında qeyd edir: “ Romantizm – Azərbaycan ədəbiyyatında dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə romantik baxışları, xəyalda və idealda əks-səda tapan qavrayışları ifadə edən ədəbi cərəyandır. Romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndələri şəxsiyyət və cəmiyyət məsələlərində də idealın tərənnümünə üstünlük vermişlər. Onlar özlərinin romantik ideallarını əks etdirmək üçün orijinal obrazlı poetik vasitələrdən və simvollardan yaradıcılıqla istifadə etmişlər. idealla gerçəklik arasında təzaddan doğan həyəcanların bədii ifadəsi olan romantizm ədəbiyyatında xəyal və gerçəklik əsas yer tutmuşdur. Romantiklərin gələcəkçilik idealarında dövrün çağırışları ilə həmahəng ümummilli ideyalar və maarifçi-demokratik baxışlar qüvvətlə səsləndirilmişdir.” [7]

Romantizm cərəyanının nümayəndələrinin sənət estetikasında tez-tez rast gəlinən məfhumlar içində ideal, gözəllik, kamillik kimi anlayışlar da geniş yer tutrdu. Bu ifadələri işlətməklə əslində romantiklər ideal, əlçatmaz, utopik olan bir dünyanın mənzərəsini canlandırırdılar.

Romantiklər köhnəfikirli yazıçıları yalnız köhnə formada yazdığlarına görə deyil, bəlkə də birinci növbədə köhnə fikirləri, feodal dünyası ənənələrini, orta əsr sxolastikasını, köhnəlmiş dini düşüncələri və s. təbliğ etdiklərinə görə tənqid və rədd edirdilər. bu da onların fəlsəfi görüşləri ilə əlaqədar idi. Romantiklər artıq belə bir fikrə gəlirdilər ki, zamanla ayaqlaşmayan bütün köhnə fəlsəfələr, köhnə düşüncələr, feodal dövrün qalıqları, orta əsr sxolastikası artıq lazımnsız bir hal almışdır. Köhnə dini fəlsəfələr dünya xalqlarının fəlakətinə səbəb olmuşdur. Məhz buna görə də bu köhnə fəlsəfələrdən bir dəfəlik əl çəkmək lazımdır. M.Hadi qeyd edirdi: “dövri-haziri – mədəniyyət fəlsəfəyi-xəyaliyyə, hakimiyyəti-vəhyiyyə dövrü deyildir. [M.Hadi, “Çində asari-tərəqqi”, “Füyuzat” məcmuəsi 1907, N1].

Romantiklərə görə şeirin, sənətin ən mühüm vəzifələrindən biri “dünyaya gələn yeni fikirləri” təbliğ etməkdən ibarət olmalı idi. M.Hadi “Dünyaya yeni fikirlər gəlir, həyati-şəxsiyyə və ictimaiyyə xüsusunda , üsuli-tərbiyə haqqında yeni, gözəl və pek ali fikirlər meydanə qoyulur.” deyirdi. [M.Hadi, “Dövri-mədəniyyət”, “Füyuzat” məcmuəsi 1907, N13]

Romantiklərin şeirdə köhnə şeirə qarşı müdafiə etdiyi yeni şeir hər şeydən əvvəl azadlığa yol açan “inqilab sədası”, “inqilab bıçağı” olmalı idi. Yeni şeirin hər bir misrası xalqı intibaha, müasirləşməyə çağırmalı və hər cürə köhnəliyə, mövhumata, əsarətə ruhani, cismani despotizmə, köhnə adət-ənənələrə, köhnə fəlsəfələrə, bədbinliyə qarşı kəskin silaha çevrilməli idi. Yeni tipli, həqiqi, əməl-pərvər şair isə, hər şeydən əvvəl “inqilab yaradıcısı”, böyük məslək sahibi “ictimai yazıçı” olub yeni nəsillərə işıq tutmalıdır.

Romantikilər (epiqonçuları) özlərinə məxsus xırda burjua demokratizmi cəbhəsindən tənqid edirdilər. “Müqəddəs söz sənətini pula satan”, burjua-feodal aristokratiyasına xidmət edən məsləksiz, məddah şairlərə qarşı romantiklər çox amansız idilər.

Azərbaycanda romantizm cərəyanının nümayəndələrinin əsas elmi-təşkilat yeri Əli bəy Hüseynzadənin redaktorluğu ilə Bakıda 1906-1907-ci illərdə nəşr olunan "Füyuzat" jurnalı idi desək yanılmarıq. Cəmi bir il işıq üzü görməsinə baxmayaraq "Füyuzat" jurnalı romantikləri öz ətrafında toplayaraq ədəbi məktəb yaratmağı bacarmışdı. Ə.Hüseynzadənin rəhbərlik etdiyi bu məktəb Şərq və Qərb mədəniyyətini birləşdirmək məqsədi ilə çıxış edərək, bu istiqamətdə çox gözəl əsərlərin yaranmasına şərait yaratmışdır.

Ə.Hüseynzadənin "Füyuzat" jurnalının ilk nömrəsində çap olunan baş məqaləsində bu məsələlər öz əksini belə tapmışdır: "Sözümüzə diqqət buyurlusun: "Həyat füyuzatdır" demiyoruz, "Həyat meyli-füyuzatdır" diyoruz!... Təbiri-axərlə həyat, füyuzati-vicdaniyyəyə meyl arzusudur. Həyatın övsafından olan, bütün mücahidat və mübarizatımız bu şövqi-mənəvinin sövqü ilə vüqua gəlməkdədir. Bir fərddə, bir cəmaətdə, bir millətdə, bütün bəşəriyyətdə şövqi-füyuzat yox isə, o fərdi, o cəmaəti, o milləti, o bəşəriyyəti ölü sayılmalıdır. Hərəkət və fəaliyyət göstərsə dəxi ölü sayılmalıdır." ["Füyuzat" N1, s.2]

Yuxarda qeyd olunanlar bir daha sübut edir ki, romantizmin estetikası və nəzəri prinsipləri XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq artıq formalaşır və ədəbiyyatda öz yerini möhkəmləndirməyə başlayırdı. Lakin unutmamaq lazımdır ki, ədəbiyyatda ilk əvvəl romantik ədəbiyyata aid nümunələr yaranmış, daha sonra isə romantizmin nəzəri-estetik prinsipləri formalaşmışdır. Bu hadisə dünya ədəbiyyatında da belə təzahür etmişdir. Daha dəqiq desək, V.Hüqonun "Kromvel" dramına ön sözü dünya ədəbiyyatında romantizmin manifesti hesab edilir. Ancaq bu heçdə o demək deyil ki, həmin kitab yazılana qədər Avropada romantizm meydana gəlməmişdir. Əksinə, o dövrə qədər romantizm artıq əlli ilə yaxın bir dövr idi mövcud idi. Bu hadisə öz əksini Azərbaycan ədəbiyyatında da göstərir. Ədəbiyyatımızda Ə.Hüseynzadənin romantizmin estetik-nəzəri prinsiplərini formalaşdırdığı zamana qədər artıq bu səpkidə xeyli əsərlər yazılmışdı. Bunlara misal olaraq İ.Qutqaşınlının "Rəşid bəy və Səadət xanım", A.Bakıxanovun "Kitabi əsgəriyyə", N.Nərimanovun "Bahadır və Sona" əsərlərini misal göstərmək olar.

Ə.Hüseynzadənin "Füyuzat" jurnalında nəşr etdirdiyi "Heyrət, yaxud bir mələyin insanlara xitabı" şeiri isə Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm ədəbi cərəyanının manifesti hesab olunur.:

Ə.Hüseynzadənin bu şeiri romantizmin bütün nəzəri-estetik prinsiplərini özündə əks etdirdiyi üçün çox keçmədən digər romantiklərin də diqqətini cəlb etmiş və eyni poetik üslubda çoxlu şeirlər yazılmışdır.

Göründüyü kimi, romantizm bir cərəyan olaraq formalaşana qədər müəyyən bir zaman keçmişdir. Romantiklərin yaradıcılığında şeir daha çox gerçəkliyə, onun axtarışına yönəlmiş, insanları hürriyyətə, işıqlı gələcəyə sövq etmişdir. Eyni zamanda, romantiklərin bədii yaradıcılıq nümunələrində Qərb və Şərq klassiklərinin adları böyük hörmət və ehtiramla yad olunur. Romantizmin estetik tələbinə uyğun olaraq Nizami Gəncəvi, Ömər Xəyyam, Məhəmməd Füzuli, M.Ə.Sabir, Hüqo, Hiller, Gete, Bayron, Şiller, T.Fikrət, Ə.hamid, Puşkin, Lermontov yaradıcılığına maraq özünü göstərirdi.

Mükəmməlliyətçilik romantizm cərəyanının əsas xüsusiyyətlərindəndir. Romantiklər təkcə bir istiqamətdə ədalət və ya gözəllik axtarmırdılar. Onlar bütünlüklə mükəmməlliyə can atırdılar. Həyatda hər şeyin sadəcə gözəllik və ədalət üzərində qurulmasını bir növ tələb edirdilər. Romantik dünyagörüşünün əsasında iradə və söz azadlığı, insan şəxsiyyətinin toxunulmazlığı kimi mühüm məsələlər dayanırdı. Romantiklər insanın mənəvi zənginliyini onun maddi zənginliyindən daha üstün tutur, mənən düzgün olmayan insanın üstünlüyünün mümkünsüzlüyünü elan edirdilər. İnsanın daxili aləminin zənginliyini insan varlığının ən

dəyərli amili kimi qiymətləndirirdilər. “Romantiklər eyni zamanda, insandakı nadir, təkraredilməz olana yüksək diqqət göstərirdilər, bu diqqət bəzən fərdə sitayiş xarakteri alırdı. Fərdə sitayiş etmək insanın cəmiyyətdə eyni səviyyəyəgətirilməsindən, hamarlanmasından özünü müdafiəyə keçid idi.” [3, s.15]

Ə.Hüseynzadə, M.Hadi, H.Cavid, A.Şaiq və başqa yazıçılarımız romantizm üslubuna müraciət etdikcə bu üslubun estetikasıda bir o qədər inkişaf etmiş və genişlənmişdir. “Onlar (romantiklər) ədəbiyyatın mənbəyni də, predmetini də birinci növbədə bəşəriyyətin xeyirxahlıqları saydıqları əməlpərəvər filosofların, dahilərin, kəskin qələmə malik olan mütəfəkkir yazıçıların düşünüb irəli sürdüyü “parlaq fikirlərdən”, ümumbəşəri ideyalardan ibarət hesab edirdilər. Başqa sözlə, bədii təfəkkür, bədii ədəbiyyat onların nəzərində hər şeydən əvvəl real canlı varlığın, gerçəkliyin deyil, bəlkə böyük başlarda doğan böyük fikirlərin güzgüsü idi.” [1, s.53]

Romantizm yazıçının həyata baxışının xüsusi bir formasıdır, humanizm, işıqlı gələcəyə ümid, xəyalpərvərlik, maddi və mənəvi azadlıq isə onun əsas xüsusiyyətidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Cəfərov M. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm Bakı, 1963, 217 s.
2. Əfəndiyev T. Azərbaycan romantizmi və onun təşəkkülü problemləri//525-ci qəzet, 2019, s.16-17
3. Əfəndiyev T. Romantizm:təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyəti Bakı: Vətənoğlu , 2020, 477 s.
4. Əhmədli B. Romantizm: bütün yönlərilə//Ədəbiyyat qəzeti, 2020, s. 23-24
5. “Füyuzat” jurnalı 1906-1907-ci illər
6. Həbibbəyli İ. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm//525-ci qəzet, 2022 s.14-20
7. Həbibbəyli İ. Tənqidi realizm epoxası və romantizm//525-ci qəzet, 2017, s.12-13
8. Ismayılov Ə. Dünya romantizm ənənələri və Hüseyn Cavid Bakı: Yazıçı, 1983, 219 s.
9. Osmanlı V. Azərbaycan romantikləri Bakı: Yazıçı, 1985, 219 s.
10. Osmanlı V. Azərbaycan romantizmi I cild, Bakı: Elm, 2010, 464 s.
11. Osmanlı V. Azərbaycan romantizmi II cild, Bakı: Elm, 2014, 449 s.
12. Şəmsizadə N. Azərbaycançılıq Bakı: Nurlar, 2006, 190 s.

SİNEKDOXA VƏ POEZİYADA DİLİN ÜSLUBU: POETİK VƏ LEKSİK TƏSİR

Könül Nəriman qızı HƏSƏNOVA

f.ü.f.d., dos., ADPU-nun Filologiya fakültəsinin dekanı

Orcid ID: 0001-0001-8795-252X

Özet

Dünya filologiyasında sinekdoxa terminindən keçən əsrin əvvəllərində istifadə edilməsinə başlanılmışdır və alman dilinə məxsus olan bu terminoloji vahid kök dildə "sinekdoche", ingilis dilində "snekdeki", fransız dilində "synecdoque", rus və azərbaycan dillərində snekdoxa kimi (1, 217) transkripsiya edilmişdir. *"Sinekdoxa metaforanın bir növü kimi bütövün hissəsini və ya hissənin bütövə əvəz etməsi məqsədilə işlənilir"* (2, 261). Leksik sinekdoxada isə *"sözün normal məna kəsb etməsi ancaq müəyyən mənada sözdə mübaliğənin şişirtmənin qalması"* (3, 405) kimi xarakterizə edilir. Qrammatik kitablarda istifadə edilən termin səciyyəli ifadələrdən biri də poetik sinekdoxada "poetik sinekdoxa"dır və o, izahlı lüğətlərdə *"poetik danışığa aid olan sinekdoxa növü kimi mənalandırılır"* (4, 236-237). Obrazlı nitq hər şeydən əvvəl poetik, yığcam, sərrast, kəsərli qısa danışığa əsaslanır və burada maksimum səviyyədə qənaətə də rəvac verilir. Məsələn, çox vaxt şifahi nitqimizdə "Danışır ATV radiosu", "Göstərir ATV kanalı" kimi cümlələrdə radio və televiziya şirkətinin adı qısaltmalar şəklində verilməklə bərabər həm də metaforikləşərək sinekdoxa kimi funksioanallaşır. Bir növ insana məxsus əlamət və xüsusiyyət radio və televiziyanın üzərinə transfer edilməklə struktur semantik qənaət əldə edilmiş olur. Şeir mətnlərində istənilən poetik sinekdoxaları üslubi sinekdoxalar kimi dəyərləndirmək olar və bunlarda linqvistik qənaət qanunu hal kimi özünü təzahür etdirir. Poeziyada bir tam söz birləşməsinin birinci hissəsinin işlədilməsi sinekdoxa hadisəsini gərçəkləşdirir. Məsələn,

"İnsanın önündə o şeiriyyətin,

Ürəyim dolsada, ağ qalır kağız" (5, 71).

İkinci misrada "ağ " sözündən sonra işlədilməli olan "rəngdə" leksik vahidi məqsədli şəkildə buraxılmış, dil şüurunda faktiki olaraq təsəvvürə gətirilməklə obrazlılıq yaradılır və üslubi sinekdoxa kimi dəyərləndirmək lazım gəlir.

Şeir dilində sinekdoxaların funksiyası təkcə qənaət yaratmaq deyil, həm də dilin emosional və estetik gücünü artırmaqdır. Şairlər, bəzən bir söz və ya ifadəni məqsədli şəkildə buraxaraq, oxucunun zəkasını və təsəvvürünü işə salırlar. Misal üçün, "ağ" sözünün "rəngdə" kəlməsindən məqsədli şəkildə azad olunması, oxucuya daha geniş bir obraz yaratmağa imkan verir. Bu, şairin dil şüurunun bir hissəsi olaraq, estetik və obrazlılıq məqsədini güdür.

Poetik sinekdoxanın ən əhəmiyyətli xüsusiyyətlərindən biri, dilin maksimal qənaətini təmin edərək, məna və təsəvvür yaratmaqdır. Şeir dilində bu növ dil hadisələri həm qənaət, həm də obrazlılıq baxımından xüsusi yer tutur. Dilin qısa, yığcam ifadələri ilə böyük təsirlər yaratmaq, poetik üslubun əsasını təşkil edir və dilin bu şəkildə funksional zənginləşdirilməsi daha çox mənanın daha az sözlə çatdırılmasına imkan verir.

Nəticə olaraq, sinekdoxanın poetik dilin, obrazlı nitqin və ümumilikdə dilin zənginləşdirilməsində mühüm bir rol oynadığı və ədəbiyyatda qənaətli və təsirli ifadə formalarının yaranmasına xidmət etdiyi göstərilir. Bu dil hadisəsi həm də dilin estetik potensialını ortaya qoyur və ədəbiyyatın gücünü artırır.

Açar sözlər: poetik sinekdoxa, obrazlı nitq, dil şüuru, struktur semantik qənaət.

MÜASIR POEZİYADA SİNEKDOXA VƏ ASSOSİATİV TƏFƏKKÜRÜN ROLU

Könül Nəriman qızı HƏSƏNOVA

f.ü.f.d., dos., ADPU-nun Filologiya fakültəsinin dekanı

Orcid ID: 0001-0001-8795-252X

Tamın hissələrinin işlədilməsi insan beynində gedən assosiasiyalar ilə əlaqədardır. *"Təfəkkür assosiativ təsəvvürlərin oxşarlığı, uyğunluğu, ahəngdarlığı və eyni zamanda meydana çıxması kimi proseslərə əsaslanır. Lakin təfəkkür assosiasiyalardan keyfiyyətcə fərqlənən daha mürəkkəb prossesdir. Belə ki, təfəkkür məlum faktlar əsasında yeni fikir yeni məzmun yaradır"* (9, 39). Şeir nümunəsindən də göründüyü kimi, "qoca kişi" tam ifadəsi yalnız "qoca", "igid kişi" birləşməsi isə yalnız tək "kişiyə" şəklində işlənməklə yeni bədii fikrin, məzmunun yaranmasına səbəb olmuş qənaət hadisəsinə də bu xüsusda yol verilmişdir. Sinekdoxa kimi "qoca", "igid" sözləri assosiativ təfəkkürdə sinonim cərgələr də yarada bilir və bunların da əksəriyyəti tamın bir hissəsi kimi poeziyada işləklik diapazonu qazanırlar, yəni "igid kişi" işlətdiyimiz kimi sadəcə "igid", "qorxmaz kişi" əvəzinə sadəcə "qorxmaz", "qəhraman kişi" yerinə "qəhraman", "igid kişi" əvəzinə "cəsur, qoçaq, ürəkli, mərd, pəhləvan, ərən, şir, pələng, aslan, dəli, ər" və s. müxtəlif cür səslənib yaxın mənalar bildirən sözləri də sinekdoxa kimi vermək mümkündür. Tədqiqatda çox geniş yer almaması üçün onların hamısına deyil, bəzisinə dair şeir mətnlərindən nümunə vermək olar:

"Bu dağlar qoynunda aslan (kişilər) yatmışdır,

Burada Koroğlular (kimi kişilər) at oynatmışdır".

Söz sənətkarı özünün yaradıcılıq laboratoriyasında təfəkküründəki söz qatlarını götür-qoy edir, hansılarını üslubi qanunauyğunluqlar əsasında şeirdə işlətməyin mümkünlüyünü müəyyənləşdirdikdən sonra onu poetikləşdirərək subyektiv və obyektiv hissiyyatlara qapılaraq onu şeirə çevirir və sinekdoxalara qənaət də bu askpetdə təbii olaraq yaranır. Dominant bir sözün sinonim cərgələrdə başqa bir sözlə birlikdə deyil, təklikdə ifadə etdiyi məna sinekdoxanı funksiyalaşdıraraq, onda qənaəti də ərsəyə gətirir. Məsələn:

"Qarşımda göz dağı durur o yellər,

Çinar (ağacı) qəddim olsa, yenə əyərlər".

Bu mikromətndə "çinar ağacı", əvəzinə sadəcə olaraq "çinar" ağac adının verilməsi ilə qənaət edilmiş, təfəkkürdə anlayışın ifadəsi, əksi mexaniki olaraq, "ağac" leksemi ilə təsəvvürə gətirilir. Burada təfəkkür və təsəvvürün avtomatik inteqrasiyası da mühüm rol oynamaqla müəyyən əlaqələrin yaranmasına şərait yaradır. Şeir mətnlərində sinekdoxada qənaətin linqvokulturoloji aspektləri təhlil edilərkən daha çox təsəvvür və anlayışların vəhdətinə, təfəkkürdə inikasına diqqət yetirilməlidir. Məsələn:

"Təpədən dırnağa dönük(adam) və satqın (adam),

Min dərə suyundan min yerdə qatdın".

Bu mikromətndə iki üslubi sinonim "dönük" və "satqın" sözləri sinekdoxa vəzifəsində çıxış etmiş, mənfi çalar bildirərək "hərəkət" konseptinə aid olan sözlər qrammatikləşmə

hesabına "əlamət" konseptinə inteqrasiya olunmuşdur və iki "adam" leksik vahidi buraxılmaqla qənaət hadisəsi yerinə yetirilmişdir. "Əlamət" konseptinə xidmət edən sözlər dildə daima "ad" anlayışı sözlərlə möhkəm əlaqədə olur. Dil və mədəniyyətin möhkəm məna əlaqəsi fonunda təfəkkürdə baş verən proseslərin müəyyən mərhələlərində yeni anlayış və təsəvvürlərin yaranması mərhələsində qrammatik kateqoriyalaşma və bu xüsusda sinekdoxada qənaətin təzahür səviyyələri də beynimizdə təbii inikasını tapır. *"Təsəvvürlər - keçmişdə qavranılmış və yaddaşımızda iz buraxmış hadisələrdir. Bunlar real varlığı əks etdirən faktorlar olub, konkret təfəkkürün əsasını təşkil edir. Anlayış isə təsəvvürlərin ümumiləşdirilməsi, onların əlaqələndirilməsi, abstraksiya formasıdır. Bunun vasitəsilə abstarkt təfəkkür meydana çıxır"*. Söz sənətkarının beyninin sürətlənməsi, təfəkkürünün itiləşməsi bədii fikirlər axının sürətlə və çevikliklə bir- birini əvəz etməsinin nəticəsi olaraq, məcaz növü kimi sinekdoxalarda qənaət nümunəsi özünü təzahür etdirmiş olur.

Poeziya mətnlərində sinekdoxa leksik tamın əvəzinə onun bir hissəsinin işlənməsi kimi özünü intensiv şəkildə göstərir, linqvistik qənaət qanununu özündə əks etdirir. Şairin poetik fikirləri təqdim etmə prosesində onun idrak sindromlarına daxil olan patoloji göstəricilərində fəallaşaraq, bədii mətnlərin qısa, yığcam, lokonik biçimlərdə strukturlarda verməyə yaxından köməklik göstərir, təfəkkürün mürəkkəbliyi obrazlılığın da orjinal tərzdə verilməsinə geniş meydan açır. Nitqin assosiativliyi şeir mətnlərini lazımsız təkrarçılıqdan xilas edir və oxucunun fiziki yorğunluğuna şərait yaratmır.

Açar sözlər: təfəkkür, sinekdoxa, linqvistik qənaət qanunu

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN KOMEDİYASINDA SİMVOLLARDAN İSTİFADƏ (V. SƏMƏDOĞLU, Ə.ƏMİRLİ)

MAMMADOVA Ruqiya Bahram

PhD student of Baku Slavic University

Özet

Müstəqillik dövrü Azərbaycan dramturgiyası iki xətt üzrə: ənənə və müasirlik xətləri üzrə inkişaf etmişdir. Dramaturji əsərlər həm özündən əvvəl yaranan əsərlərdən təsirlənmiş, həm də yeni dövrün qayda-qanunlarına tabe olmuşdur. Müstəqillik dövrü dramaturgiya sovet dövrü dramaturgiyanın davamı kimi meydana çıxsa da, müasirlik baxımından ona yeni mövzular, yeni janrlar, yeni süjetlər əlavə olunmuşdur. Bu dövrdə dramaturgiyada ən çox işlənən janr komediya olmuş, digər janrların mövqeyi zəifləmişdir.

Bu dövr dramaturgiyada komediya sahəsində qələmini sınayan bir sıra dramaturqların yaradıcılığında əsas xüsusiyyətlərdən biri simvollardan istifadə idi. Simvollardan istifadəyə dramaturqların yaradıcılığında tez-tez təsadüf olunmuş, diqqət yetirilməsi əsas məsələlər simvollarla üstüörtülü şəkildə təsvir olunmuşdur. Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığına diqqət yetirsək görərik ki, yazıçı əsərlərində simvollardan çox məharətlə istifadə etmişdir. Ədibin "Bəxt üzüyü" komediyası da demək olar ki, simvollar üzərində qurulmuşdur. İnsan-cəmiyyət münasibətlərinin dərinliklərinə nüfuz etməyi bacaran yazıçı komediyada simvollar vasitəsilə dövrümüzdəki problemlərə, qüsurlara toxunmuş, dolayı yolla insanlara mesajlar ötürmüşdür. Əsərdə hər bir təbəqədən, qrupdan olan obrazlar iştirak edir. Əsərdə simvollardan biri qonşuların arasına nifaq salan, onları bir-biri ilə düşmən edən Saranın itmiş üzüyüdür. Əsəri diqqətlə nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, bu əslində adi bir üzük deyil, yazıçının da qeyd etdiyi kimi, "Bəxt üzüyü"dür. Varlığı bir ailəyə heç vaxt xoşbəxtlik gətirməyən üzüyün yoxluğu, itməyi də dörd ailə arasına söz-söhbət salır, onların bir-birindən uzaq düşməyinə, evlər arasında çəpərlərin çəkilməyinə səbəb olur. Yazıçı bununla dünya malının, maddi nemətin bir-birinə can deyən, bir süfrə arxasında əyləşib, çörək kəsən insanları bir-biri ilə necə asanlıqla düşmən etməsini, bir-birindən necə ayrı salmasını göstərmək istəyir. "Bəxt üzüyü" də yazıçının simvollarından biridir. Əslində birlik rəmzi olan üzük əsərdə maddiyyat simvolu kimi ayrılığa səbəb olur. Bu ayrılıq yalnız dörd ailənin, dörd qonşunun deyil, bələ də bütöv bir xalqın, millətin ayrı düşməsidir. Əsər komediya janrında yazılsa da, bu əslində komediya deyil, faciədir.

Əsərdə növbəti simvol isə Tanrıbəy kişinin qeydinə qaldığı, susuz qaldığı üçün narahatlıq hissi keçirən, qonşularına su vermələri üçün təkid etdiyi, lakin sonda qurumağa məhkum olan şam ağaclarıdır. Əgər üzük birlik, üzüyün itməyi birliyin pozulması mənasını daşıyırsa, yanan şam ağacları da bu Vətənin, xalqın övladlarıdır.

"Müəllif üçün əsərin əvvəlindəki birlik, sonundakı ayrılıq, nəticədə isə şam ağaclarının susuzluqdan yanması faktları əslində dörd ailə birliyi, dörd ailə ayrılığı və susuz ağaclar deyildir. Burada bəlkə də bütöv bir millətin birliyi, kim bilir bəlkə də bütöv bir ittifaqın birliyidir. Bir üzüklə dağılmış ittifaq və qurban gedən millətlərin şam kimi yanıb solan övladları... Bir də bu ittifaqı vaxtikən qorumaq üçün güllə qabağına gedən Tanrıbəylər" [1, s.149].

Yazıçının "Yayda qartopu oyunu" əsərində də simvollardan istifadə edilmişdir. Pyesdə xəstə kişinin özü də bir simvoldur. Vaqif Səmədoğlu ölüm ayağında olsa da hələ də öz əmrləri ilə insanları öz tabeliyində saxlamağa çalışan, mənasız , boş lətifələri ilə insanaları öz ətrafında toplamağa çalışan xəstə kişi obrazı ilə süqut etmiş, çökmüş bir rejimin simvolunu yaratmışdır. Əsərin ən ağıllı obrazı Adil, onun rəngli yuxuları, xəyalları isə xoşbəxt gələcəyin simvoludur. O, dövrün kor etdiyi, amma hələ də mübarizə aparan insanların simvoludur. Adil öz xoşbəxt gələcəyini, görmək istədiyi cəmiyyəti, rahatlığı təmizliyin, doğruluğun rəmzi olan ağ qar vasitəsilə tapır. Əsərin sonunda ağ qar özü Adilin qapısını döyür.

" Ağacını divara söykəyib, qapının qulpunu axtarır. Tapa bilməyib qapını itələyir. Qapı taybatay açılır. Orda qar yağır. Lopa-lopa. Adil əlini qara sarı uzadır. Bu da qar... Yağırmış, yağırmış. Neçə ildi deyirəm yağır, deyirlər, yox, a bala, yayda nə qar? Mən indi kimə inanım? Mən indi neyləyim? Mən indi hara gedim? " [2, s. 278].

Vaqif Səmədoğlu "Yayda qartopu oyunu" komediyasında sanki təbiət hadisəsi fonunda mühitimizdə baş verən hadisələrə, mənfiliklərə baxmayaraq insanları ruhdan düşməməyə səsləyir, hələ də bir ümidin olduğuna inandırmağa çalışır.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Əli Əmirli dramaturgiyasında da simvollardan istifadə özünü göstərmişdir. Dramaturqun "Köhnə ev" pyesində baş verən hadisələrin səbəbkarı olan ev əslində simvolik xarakter daşıyır. Əli Əmirli dövrün ziddiyyətli hadisələrini insanlara çatdırmaq, yeni dövrdə mənəvi dəyərlərin pul, maddiyyat qarşısında tənəzzülə uğramasını köhnə evdən istifadə edərək göstərmişdir. Köhnə evin sahibi Qüdrət kişinin evini vermək istəməməsi, evinin satıldığını eşitdikə verdiyi reaksiyalar köhnə nəslin öz mənəvi dəyərlərinə necə sahib çıxdığını, bu dəyərlərin onlar üçün nə qədər müqəddəs olduğunu göstərir. Lakin sonda Qüdrət kişinin evdən rəhmətə getmiş həyat yoldaşının şəklini də götürüb getməsi, köhnə evi tərk edib yeni evə köçməsi insanların istəyib-istəməməyinə baxmayaraq yeni dövrün yetişdiyindən xəbər verirdi.

Açar sözlər: komediya, simvol, dramaturgiya, əsər, müstəqillik.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəyal S. Vaqif Səmədoğlu: yaradıcılığı əsasında / S. Xəyal. -Bakı: Yurd, -2006. -176
2. Səmədoğlu, V. Dramaturgiya :[2 cilddə] / V. Səmədoğlu – Bakı: Şərq-Qərb, – c. 1. – 2014. – 280 s.

TÜRK RUHLU, AZƏRBAYCAN SEVDALI XASİYYƏT RÜSTƏM POEZİYASI

Prof.dr.Elman QULIYEV

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyat bölməsinin müdiri

30 ilə yaxındır ki, çoxəsrlik tarixə malik özbək ədəbiyyatı problemlərinin tədqiqi ilə məşğulam. Araşdırmalarımın nəticəsi olaraq özbək ədəbiyyatının qədimliyini və qədim olduğu qədər də zənginliyini, bu ədəbiyyatın nəinki Orta Asiya məkanında, eyni zamanda Yaxın və Orta Şərqdə böyük ədəbi-mənəvi hadisə tipində təsdiq və qəbulunu müşahidə etmişəm. Xüsusi olaraq 50 min misralıq türkcə 4 divan, 10 min misralıq farsca 1 divan, 25620 beytlik türkcə "Xəmsə", 20 elmi-fəlsəfi əsər müəllifi kimi tanınan Əlişir Nəvai yaradıcılığını özündən sonrakı 500 illik bir dövrdə müxtəlif ədəbi mərhələlərin formalaşma və inkişafı üçün əhəmiyyətli ədəbiyyat və mənəviyyat hadisəsi hesab etmişəm. Lakin bütün bunların fonunda çoxəsrlik tarixə malik Azərbaycan-özbək ədəbi-mədəni əlaqələrinin mövcudluğu problemlərinə xüsusi diqqət ayırmış, bu istiqamətdə müəyyən araşdırmalar aparmışam. Ə.Nəvainin "Xəmsə"yə daxil etdiyi poemalarında Nizamiyə, Marağalı Əşrəfə, "Məcalisin-nəfais" təzkirəsində Şah Qasım Ənvara olan münasibətindən tutmuş müasir mərhələdə Zülfiyyənin S.Vurğuna olan dərin ehtiramına qədərki 500 illik zaman aralığında özbək mənəviyyatında Azərbaycan ruhuna olan hörmət və sevgini izləyə bilmişəm. Təbii ki, bu cür əlaqə və yaxınlıq digər türk xalqları arasında da mövcuddur. Çünki kökü eyni olan türk xalqları müxtəlif ərazi, region, hətta mühitdə yaşasalar belə, onlar eyni ruhi və mənəvi dəyərlərdən, eyni bədii təfəkkür və düşüncədən heç vaxt uzaq olmamışlar.

1991-ci ildə Azərbaycan və Özbəkistanda milli müstəqilliyin bərpası iki qardaş xalqın bütün sferalarda olduğu kimi, ədəbi mühitdə də əlaqələrinin genişlənməsinə təkan vermişdir. Min illər boyu eyni bədii zövqün, eyni mənəviyyatın yolçuları olan Azərbaycan və özbək yazarları hər iki xalqın ruhi-mənəvi birliyinin möhkəmlənməsi naminə işlər görmüşlər. Xüsusi olaraq, 1988-ci ildən sonra Azərbaycanın üzləşdiyi Qarabağ problemləri zamanı yurd-torpaq itkilərimizə, didərginlik fəryadımıza, bir milyonluq qaçqın-köçkün harayımıza və s. məsələlərə münasibətdə bir çox özbək yazarının içdən gələn duyğularını qardaş təəssübkeşliyinin ən bariz göstəricisi hesab etmək olar. Bu prosesin davamlı olması 30 illik Qarabağ haraylarımızın özbək ədəbiyyatında bu və ya digər dərəcədə yer alması üçün mühüm rol oynamışdır. Türk milli təəssübkeşliyi və qardaşlıq münasibətlərinin nəticəsi olaraq özbək yazarları bədii yanaşmada Azərbaycanın 30 il müddətində üzləşdiyi faicələri kədər, dərd hissi ilə, 44 günlük müharibə uğurlarımızı, qələbə zəfərimizi isə böyük sevinc duyğusu ilə ifadə etmişlər. Çağdaş özbək ədəbiyyatının tanınmış şairi Xasiyyət Rüstəmin yaradıcılığının bu istiqaməti sənətindəki Azərbaycan sevgisi təzahürünün göstəricisidir. Bu mövzu hər şeydən əvvəl Xasiyyət Rüstəmin yaradıcılığı üçün ictimai-siyasi səciyyə daşıyır. Azərbaycanın dərdini dərd, sevincini sevinc kimi yaşayan Xasiyyət Rüstəm özünün poetik mühakimələri ilə üzərinə düşən işin öhdəsindən layiqincə gələ bilmişdir. Maraqlı odur ki, şair heç bir aludəçilik olmadan mövzuya uyaraq yox, onu duyaraq müdaxilə etmişdir:

Mənim dostum çoxdur Azərbaycanda
Onlar dosta, yara sədaqətlidir.

Onların hər biri Vətənə sadiq,

Yolundan dönməzdir, əzəmətlidir.

Fəqət bir istəyim yadında qalsın,

Bircə kəlmədədir, ürəyi, canı.

Bil ki, bircə kəlmə "Qarabağ" sözü

Titrədir, çalxadır Azərbaycanı!

Bu parçada şairin sevgi hissləri misralara hakimdir. Şeirdə misralara hakim kəsilən sevgi hissləri kifayət qədər səmimi və kifayət qədər realdır. Xasiyyət Rüstəm şeirdə 30 il azad Qarabağ düşüncəsi ilə yaşayan, düşmənə nifrət bəsləyən, Qarabağın azadlığı uğrunda hər an nəinki döyüşə, həm də ölümə hazır olan qəhrəman igidlərimizin timsalında vətənə sədaqət, düşmənə nifrət ruhunun böyüklüyünü ifadə edir. Bu tipli şeirlərdə Xasiyyət Rüstəm özünəməxsusluğu ondadır ki, duyğularının böyüklüyü səbəbindən ürəyində ağırlığını qaldıra bilmədiyi vətən sevgisini yaşadır. Mən bu keyfiyyəti tanınmış özbək şairi Xasiyyət Rüstəm yaradıcılığı üçün tısadüf hesab etmirəm. Şairin 2009-cu ildə "Gündəliy"inə daxil etdiyi "Başqa cür yaşaya bilməzdim" başlıqlı yazısında ruhuna hakim kəsilən sevginin mənbəyini hər kəs üçün açıqlayır: "Əgər şeir yazmaq kimi ibadətim olmasaydı sevginin necə olduğunu bilməz, yaxşılığı fərq etmədən yanından ötərdim". Elə bilirəm ki, Xasiyyət Rüstəm ruhundakı bu möhtəşəmliyi onun şeir pərisi kimi qadın şairə obrazı ilə əlaqələndirmək daha doğru olardı. Çünki türk poeziya mələklərimizin (Məhsəti xanım, Natəvan, Nigar Rəfibəyli, Leyla xanım, Fatma Aliyə, Xalidə Nüsrət, Zülfiyyə və s.) şeir sənətinə yüz illər boyu verdiyi töhfələrin təsiri və davamı olaraq Xasiyyət Rüstəm yaradıcılığında istənilən poetik müdaxilədə zəiflik və pəriyanəliyi müşahidə etmək mümkündür. Xasiyyət Rüstəm yaradıcılığında Azərbaycan mövzusu onun şair-vətəndaş mövqeyinin nəticəsi kimi məhz bu kontekstdə təzahürünü tapır. Buradakı milli-mənəvi duyğular, onun yaratdığı milli psixoloji situasiyalar şairin bu günümüzü dəyərləndirməsi ilə yanaşı, gələcək baxışlarını da formalaşdırmağa imkan verir. Digər baxımdan şairin poeziyasında Azərbaycan obrazının rəngarəng mənzərələri həm özbək ədəbiyyatına, həm özbək-Azərbaycan qardaşlığına, eyni zamanda türk birliyimizə, turançılığa gedən yola xidmət kimi dəyərlidir. Xasiyyət Rüstəmin Azərbaycana sevgi və məhəbbətlə yazılmış "Adı Lalə idi o qızın..." poemasını yaradıcılığı ilə yanaşı, Azərbaycan sevgisinin də şah əsəri hesab etmək olar. Poema Azərbaycan dilinə tanınmış türkoloq, peşəkar tərcüməçi, dəyərli dostum Əkbər Qoşalı və Rəhman Babacan, Elşən Əzim tərəfindən tərcümə edilmişdir. Poema erməni vəhşiliyi nəticəsində Lalənin simasında yurd-yuvasından, tarixi vətən torpaqlarından didərgin düşən soydaşlarımızın faciəli həyatını və haraylarını ifadə etmək baxımından səciyyəvidir. Şəxsiyyətinə, milli qürur və ləyaqətinə, qələminə xüsusi hörmətlər bəslədiyim mərhum millət vəkilimiz Qənirə xanım Paşayevanın əsərlə bağlı fikirlərindən bir fraqmenti yada salmağı lazım bilirəm: "Əsərin süjet xətti son dərəcə maraqlıdır. Yurd-yuvasından körpə ikən didərgin düşən bir qızın vətən həsrətinin ən incə detalları poemada xüsusi sənətkarlıqla ifadə olunur. Hər sətirdə bir yanar ürək çırpıntısı, bir qadın həssaslığının incəliyi, şair qələminin möcüzəsi görünür". Bir qədər yuxarıdan bədiyyat detalı kimi Xasiyyət Rüstəm yaradıcılığı üçün xarakterik olan zəriflik və pəriyanəliyin mövcudluğundan bəhs açmışdım. Hesab edirəm ki, əsərdə Lalənin hiss və duyğuları ifadə edilərkən zərif cinsə məxsus duyğular şair duyğularından öndə dayanmışdır. Ona görə də biz poemada şairi həm də bir növ ana obrazında görə bilərik. Şairin Laləyə və onun timsalında baş vermiş hadisələrə münasibətindəki həssaslığı və səmimiliyi doğuran bu məqam üzərində düşünməyə dəyər. Şair taleyi erməni vəhşiliyi və düşmənçiliyinin qurbanı olmuş Lalənin ona verdiyi xatirələr

dəftərinə yazılanlara öz taleyi və dərdi səviyyəsində yanaşır. Bu yanaşma daxilində Lalənin özündən də böyük olan dərdini ruhuna köçürə bilir:

Lalə, səni başa düşürəm daha,

Dəftərin əlimi yandırıb yaxır.

Və hopar ruhuma hər cümlə, hər söz.

Qarabağ deyəndə oyanar yollar

Və iki dünyamız gələr üzbəüz.

Titrədər qəlbimi indi hər sözün.

Qəm-qəhər bürüyüb şux gəncliyimi

Sənin dəftərini açanda sanki,

Tapıb qaytarıram gəlinciyini.

"Adı Lalə idi o qızın" poemasında qəlbə hakim kəsilən şair duyğularının özünəməxsus ifadəsində ümumi qayə dərinləşir, rəngarəng motivlər bir-birini əvəzləyir. Şair sərt motivlər daxilində ümid və inamın simfoniyasını səsləndirə bilir:

Ağaclar qəmgin Azərbaycanda,

Küləklər hay salır əsib hər yana.

Ey həyat, mərhəmət yağdır bu yurda,

Ürəyini qaytar Azərbaycana!

Yadına düşərmi gülmək? -Yox əsla,

Qara torpağında ağrılar çin-çin...

Açılan qönçə də, göyərən ot da,

Bir savaş hayqırır Qarabağ üçün.

Adını yaşadır, məğrur böyüdür,

Yığılır qoluna tarixin gücü!

O yurdda doğulan, böyüyən oğlan.

Namus döyüşünə hazır döyüşçü.

Xasiyyət Rüstəm uzaq Özbəkistanda yaşasa da, yaratmış olduğu söz və nur körpüsü vasitəsilə Azərbaycana gəlir və bu diyarı qarış-qarış gəzmək imkanı əldə edir.

Lakin bu torpağa ruhən bağlı olduğundan könlünün gözü ilə böyük şairimiz Məmməd Araz demişkən, "Azərbaycan dünyasında baxır dünyaya". Xasiyyət Rüstəm Azərbaycana yanaşmasında böyük bir ülviyyət, uşaq sadəlövhlüyü çərçivəsində ana sevgisi sərgiləyərək haqqa çağırış haraylarını poetik şəkildə ifadə edir:

Uzaqda olsam da, barışmıram heç

Qapılıb qalmıram öz həyatıma

Harda müharibə oldu desələr,

Ancaq Azərbaycan düşür yadıma.

Məzarlar cürbəcür, məzarlar fərqli,

Ölkələr bənzəmir biri-birinə.

Hərəsi bir tarix saxlar özündə;

Öz ana bildiyim Azərbaycanın,

Şəhid məzarları getməz gözümdən.

Poemanın ana xəttini Lalə ilə bağlı səslənən fikirlər təşkil edir. Lakin Xasiyyət Rüstəm bu poemanı 2020-ci ilin iyul ayında Tovuzda gedən döyüşlər zamanı yazdığı üçün oxucu bədii informasiya tipində Tovuz döyüşlərindən də xəbərdar olur. Qarabağdan çox uzaqda yerləşən bu bölgədəki erməni təxribatlarının yada salınması onların Azərbaycan xalqına və dövlətimizə olan düşmənçiliyini, əsassiz torpaq iddialarını, eyni zamanda mənfur erməni xislətini göstərmək məqsədi daşıyır. Əslində bu döyüşün Lalənin keçmişi və ümumilikdə taleyi ilə heç bir əlaqəsi olmasa da, şair haqlı olaraq, insan taleyinin məhvi və faciəsində müharibə səbəblərini önə çəkmiş olur.

Lakin şair bütün əsər boyu toxunduğu məsələləri Lalənin taleyi fonunda dəyərləndirməyə çalışır. Müəllif Lalə adlı qızcığazla Azərbaycanda görüşür, amma onun taleyi ilə bağlı düşüncələrini Daşkənddə tamamlayır. O, Lalənin dəftərindən bir tale kitabı kimi istifadə etsə də, Lalə ilə görüşlərini xəyalında hər zaman canlandırır və xəyalən onunla tez-tez görüşür. Poemada rast gəldiyimiz "Lalə, hardasan?", "Lalə, səni başa düşürəm daha", "Adı Lalə idi o qızın" və s. müraciət və informasiya xarakterli poetik nümunələrdəki fikir həm Laləni, həm də Azərbaycanı özündə ehtiva edir. Müəllif məqsəddən asılı olaraq bunları gah obraz, gah da simvol kimi canlandırmış, bədiilik daxilində şair-vətəndaş mövqeyini nümayiş etdirmişdir:

Unudub aləmi, cümlə cahanı,

Bütün dərdi ilə, yanğısı ilə.

Mən qucub ağladım Azərbaycanı!

Adı Lalə idi o qızın!

Və yaxud,

Nədənmiş bu qızın pərişan halı,

Laləyə baxıram kirpiyində nəm.

Sanki şəklinin də canı varıydı.

Mən o gün bir dərya göz yaşı ilə

Sanki qucaqladım Azərbaycanı.

Adı Lalə idi o qızın!

Sözlə əbədi yolçuluğa davam edən şair "Adı Lalə idi o qızın" poemasında Laləni bütün iztirabları ilə yanaşı, bir Azərbaycan gözəli kimi təqdim etməkdən də yan keçmir. Lakin Laləyə məxsus bu gözəllik görkəmi sırasında onun daxilindəki pərişanlığın doğurduğu kədərin də verilməsi canlı bir həyat tablosunu xatırladır:

Əsl Azərlərtək qəşəngdən qəşəng,

Gözləri xumardı vücudu incə,

Əynində ipəkdən qırmızı köynək,

Saçları pərişan, dodağı qönçə

İndi yenə onu görmək istədim,

Sızladım, yarama duz səpildi, duz...

Amma yaşla dolu gözləri ilə

İki dünyaya da baxırdı məyus...

Adı Lalə idi o qızın!

Lirik duyğuların özünəməxsus tərənnümü Xasiyyət Rüstəm yaradıcılığında önəmli yer tutur. O, ictimai-siyasi, məhəbbət, təbiət təsvirli və s. şeirlərində həyat və mənəviyyat faktorlarını lirik duyğular şəklində mənalandıra bilir. Bu şeirlərdə yeni bir səpki, yeni bir orijinallıq görünməsə də, misralarda bədii cəhətdən mükəmməl poetik cazibədarlığı müşahidə etmək mümkündür:

Həyatda heç kimdən almaram rüsxət,

Dünyanı şar kimi aldım əlimə.

Allahım, fəqət sən,

Cürət ver, cürət.

Özümü göstərim, gülüm ölümə...

Lakin Xasiyyət Rüstəm şeiriyyətində elə nümunələr vardır ki, bu nümunələr obrazlı düşüncə baxışı ilə yanaşı, poetik baxışın orijinal mənalandırılması keyfiyyəti ilə də seçilir:

Ağaclar danışsa –

Düz danışardı.

Ağaclar ağlasa

Gerçək ağlardı.

Sirr versən

Sirrini o gizlədərdi

Güvənsən

Yaxşı dost çıxardı ondan...

Belə hesab edirəm ki, özbək şeirinin zəngin ənənələrindən bəhrələnən, vətəndaş yanğısı, türk bədii təfəkkürünə məxsus düşündürücü və ibrətamiz keyfiyyətləri ilə seçilən Xasiyyət Rüstəm yaradıcılığı bundan sonra da öz uğurları ilə oxucularını sevindirəcəkdir.

STORY CREATION OF GENGHİS DAGJI
CENGİZ DAĞCININ HEKAYƏ YARADICILIĞI

Prof. Dr. Elman QULIYEV

Azərbaycan, Bakı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri, Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Cengiz Dağcının nəsr yaradıcılığı kifayət qədər zəngindir.Cengiz Dağcının yaradıcılığında hekayələrin sayı romanları ilə müqayisədə az olsa da, aşağıdakı hekayələr həm mövzu, həm də ideya baxımından yüksək dəyərə malikdir. Müəllif 1974-1980-ci illərdə "Suların üstündə üzən səadət çələngləri", "Nəfəsimlə kəsib paylaşdıqçörəyimizi", "Beşiyin içərisindəki kölgə" və s. adlı silsilə hekayələrinin məz- munu müxtəlif olsa da, həmin hekayələrin hamısının qəhrəmanı krımlıHaluk Topkayaçı adlı bir şəxsdir. Müəllif doqquz hekayəsinin qəhrəmanı Halukun simasında öz fikirlərini reallaşdırmış, millətinin azad və xoşbəxt gələcəyindən bəhs etmişdir.Cengiz Dağcı bütün yaradıcılığı boyunca xalqının rifahına, inkişafina xidmət edən mövzularda əsərlər yazıb-yaratmışdır. O, vətəninə ,elinə bağlı bir şəxsiyyət olmuş, hər zaman yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərləri təbliğ etmişdir.

Anahtar kelimeler: Cengiz Dağcı, Krım, hekayə, yaradıcılıq

ABSTRACT

Genghis Dagji's prose work is quite rich. Although the number of stories in Genghis Dagji's work is less compared to his novels, the following stories have high value both in terms of subject and idea.In 1974-1980, the author wrote "Wreaths of happiness floating on the waters", "We cut and shared our bread with my breath", "Shadow in the cradle", etc. Although the content of the series of stories is different, the hero of all those stories is a person named Haluk Topkayaçi from Crimea.The author realized his ideas in the person of Haluk, the hero of his nine stories, and talked about the free and happy future of his nation. Genghis Dagji wrote works on topics that served the welfare and development of his people throughout his career. He was a person connected to his homeland and country, and always promoted national and moral values in his work.

Key words: Genghis Dagji, Crimea, story, creativity

GİRİŞ

Krım-tatar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Çengiz Dağcı zəngin yaradıcılıq irsinə sahibdir.Çengiz Dağcının yaradıcılığında toxunduğu məsələlər hər zaman öz aktuallığı ilə seçilmişdir.Belə ki o, həm poeziya sahəsində, həm də nəsr sahəsində zəngin bədii nümunələr yaratmışdır.1946-cı ildən etibarən Çengiz Dağcının poeziya yaradıcılığı nəsr yaradıcılığı ilə əvəzlənir. Yazıçı nəsrə keçidinin səbəbini belə izah edirki, "bizim xalqımızın faciələri o qədər böyükdür ki, onları şeirlə əks etdirmək və şeirlə anlamaq çətindir".

Çengiz Dağcının nəsr yaradıcılığı kifayət qədər zəngindir. O, nəsrəsərlərini demək olar ki, 1946-cı ildə Londona köçdükdən sonra qələməalmışdır. Ona görə də qəriblik həyatı yaşayan, ömrü boyu vətəninin is-tiqlalını düşünən yazıçının Londonda yazılmış

əsərlərində əsasən türk milli-mənəvi ideallarının əksi aparıcı mövzulardan birinə çevrilmişdir. Çengiz Dağcının yaradıcılığında hekayələrinin sayı romanları ilə müqayisədə az olsa da, həmin hekayələr həm mövzu, həm də ideyabaxımından yüksək dəyərə malikdir. Yazıçının 1974-1980-ci illərdə çap olunmuş "Sən Haluksan?", "Gözəlin doğumu", "Yıxılmış dünya","Qara günlərdən", "Qaç, Haluk, qaç", "Həyat tapmaca kimi bir şeydir","Suların üstündə üzən səadət çələngləri", "Nəfəsimlə kəsib paylaşdıq çörəyimizi", "Beşiyin içərisindəki kölgə" adlı silsilə hekayələrinin məz-munu müxtəlif olsa da, həmin hekayələrin hamısının qəhrəmanı krımlıHaluk Topkayaçı adlı bir şəxsdir. Müəllif 9 hekayənin baş qəhrəmanıolan Halukun simasında öz ideallarını gerçəkləşdirmiş, millətinin azadvə xoşbəxt gələcəyinə inam nümayiş etdirmişdir. Onu da qeyd edək ki, Haluk həm də yazıçının " Badam budağına asılı körpələr" romanının obrazlarından biridir. "Sən Haluksan?" hekayələr silsiləsinin birincisidir. Haluk Topkayaçıalmanlar tərəfindən işləmək üçün Almaniyaya göndərilir. O, əvvəlcə də- miryolunda, sonra isə elektrik firmasında işləyir. Moabitdə elektrik fir-masında işləyərkən Anna adlı bir polyak xanımla evlənir. Əsirlik həyatı mənəvi baxımdan onların hər ikisini sarsıtmışdır. Haluk qorxur ki, mənəvi və fiziki əzablar ona öz kimliyini unutdursun. Buna görə o, öz keçmişi ilə bağlı yazılar yazır. Onları bir şüşə qabda gizlədir ki, itib-batmasın. Halukbununla təsəlli tapır. Ona elə gəlir ki, bu yolla kimliyini, keçmişini müha- fizə edəcək. Çengiz Dağcı hekayədə Halukun simasında ömrünü qürbət-də keçirən, vətən həsrəti ilə yaşayan, azad vətənin azad insanları olmaq istəyənlərin ümumiləşdirilmiş obrazını yaradır. Yazıçı Halukun həyatının sonrakı dövrünü "Gözəlin doğumu" hekayəsində davam etdirir. Bu he- kayədə Haluk keçmişi xatırlayarkən ilk növbədə almanlara əsir düşdüyüvaxt yadına düşür. Özünün necə həbs olunması və tutulanlar arasında olan Krımın Dəmirçi kəndinin yaşlı sakini ilə söhbətləri hekayənin əsas məz-mununu təşkil edir. Almanlar tərəfindən həbs olunanların müvəqqəti sax-lanıldıqları hamam binasından çıxarılaraq dəmiryol vağzalına gətirilməsi,onların əzab-əziyyətləri və digər hadisələr isə "Yıxılmış dünya" hekayə-sində əksini tapır. Qeyd edək ki, silsilə hekayələrin hamısında hadisələr konkret şəxslə bağlanır və konkret məkanlarda cərəyan edir.

YÖNTEM

Çengiz Dağcı bu yol ilə taleyi müharibəyə tuş gəlmiş Halukun hə-

yatını daha geniş planda əks etdirir, Halukun timsalında öz həyatının müəyyən detallarını hekayələrin daxilinə hopdura bilir. Məs., "Qara günlərdən" hekayəsində hadisələrin əsirlərin saxlanıldığı yerdə, "Qaç, Haluk, qaç"da xəstəxanada və Halukun beşik əldə etmək üçün işlədiyi bir alman həyətində, "Həyat tapmaca kimi bir şeydir"də alman düşərgə-sində cərəyan etməsi, o cümlədən "Suların üstündə üzən səadət çələng-ləri" əsərində mövzunun əsasən Halukun yada saldığı xatirələr üzə- rində, "Nəfəsimizlə kəsib paylaşdıq çörəyimizi" və "Beşik içərisində kölgə" hekayələrində Haluk və Annanın həyatı ilə bağlı düşüncələr və övladlarının xəstəliyi ilə əlaqədar onların narahatçılıqları və s. ətrafın- da əks etdirilməsi Çengiz Dağcının həyatının müəyyən fraqmentləri iləüst-üstə düşür. Göründüyü kimi, Halukun baş qəhrəman olduğu müxtə-lif məzmunlu 9 hekayənin hamısında daha çox tarixi-siyasi proseslərinvə milli-mənəvi idealların əksi əsas yer tutur.

Çengiz Dağcının müxtəlif illərdə çap olunmuş "Yurdunu itirən bir adamın vaxtsız əzabı"(1988), "Sonda bizim qoca ixtiyar savaşçı da Al-lah rəhmətinə qovuşdu"(1990) və "Qırx beş il Krımsız yaşadı deyə göz-lərini həyata Krımın uzağında yumacağınımı zənn etdilər?"(1991) adlısilsilə hekayələrinin mövzusu dövrün ictimai-siyasi hadisələri

və Krım xalqının həyatı, taleyi, mübarizəsi, adət-ənənələri və s. ilə bağlıdır. Hərüç əsərdə hadisələr eyni mövzu ətrafında cərəyan etsə də, Savaşçı adı ilə təqdim olunan baş qəhrəman yalnız əvvəlki iki hekayədə iştirak edir. "Qırx beş il Krımsız yaşadı deyə gözlərini həyata Krımın uzağın- da yumacağınımı zənn etdilər?" hekayəsində isə hadisələr Savaşçının həyat yoldaşı Mələk, oğlu Atik, Savaşçının digər soydaşları və s. şəxs- lərin iştirakı ilə davam etdirilir. Qeyd edək ki, hər üç hekayə 2010-cu ildə İstanbulda "İxtiyar savaşçı" adlı kitabda çap olunmuşdur. Maraqlı-dır ki, yazıçı bu hekayələr haqqında danışarkən onlardakı bədii dəyərinyüksək olmasına çalışmadığını, məqsədinin xalqının acınacaqlı taleyini əks etdirməklə özünün mənəvi ehtiyaclarını ödəmək olduğunu bildir- mişdir. Hər üç hekayədə yazıçı tarixi-siyasi proseslər daxilində yurdunu itirənlərin faciəsini, onların vətənə qayıtmaq ümidlərini, vətəndə ölmək arzularını və s. qələmə alır.

BULGULAR

Silsiləyə daxil olan "Yurdunu itirən bir adamın vaxtsız əzabı" adlı

birinci hekayədə əsərin aparıcı obrazı Savaşçı müharibədən doğma Krıma qayıdarkən məmləkətinin, evinin viran qaldığını görür. O, mü- haribədən böyük ümidlərlə geri dönsə də, millətinin başına gətirilənlər-dən sarsılır, gələcək ümidləri alt-üst olur. Savaşçı viran olmuş obasındaMələk xanımla rastlaşır. Mələk xanımın müharibədə özünün də bütün yaxınlarını itirməsinə baxmayaraq, o, Savaşçıda həyata qarşı inam oya-da bilir. Onlar ailə qururlar. Yazıçı hadisələrin davamında Savaşçının soydaşları ilə birlikdə pəncərəsiz vaqonlarda naməlum istiqamətə sür- gün edildiyini təsvir edir. Hekayədə yol boyu işgəncələrdən, qidasızlıq- dan və s. ölən insanların faciəsini yazıçı Krım tatarlarının başına gəti- rilən fəlakətlər timsalında ürək ağrısı ilə qələmə almışdır. Qeyd edək ki,tarixə Böyük Vətən müharibəsi adı ilə daxil olmuş 1941-1945-ci illər rus-alman müharibəsi illərində Sovet dövlətinin başçısı Stalin Krım-ta-tarlarını almanlarla əlbir olmaqda günahlandıraraq 18 may 1944-cü ildəonların Orta Asiyaya sürgün edilməsi barədə əmr imzalamışdır. Bu zaman insanların böyük əksəriyyəti heyvan daşınmaq üçün istifadə olu- nan pəncərəsiz vaqonlara doldurularaq Özbəkistana yola salınmışdır. Statistik məlumatlara görə, sürgün edilən 194155 nəfər Krım tatarının 151083 nəfəri Özbəkistana, digərləri isə Ural və SSRİ-nin başqa qərb regionlarına aparılmışdır. Sürgün zamanı ağır iqlim şəraiti, o cümlədən yerli iqlimə uyğunlaşmamaq, aclıq, işgəncə və s. səbəblərdən ölənlə- rin sayı 118800 nəfərə çatmışdır. Köçürülən ərazilərdə isə məscidlər dağıdılmış, 1945-1948-ci illər ərzində Krımda 1400-ə yaxın yaşayış məntəqəsinin adları dəyişdirilmiş, həmin məntəqələrə digər mənşəli in- sanlar köçürülmüşdür. 1945-ci ilin 30 iyul tarixində SSRİ rəhbərliyiningöstərişi əsasında Krım Muxtar Sovet Sosialist Respublikası ləğv edil-miş, Rusiya Federasiyası tərkibinə əyalət kimi daxil edilmişdir. Qədimtürk diyarı olan Krım 1954-cü ildə Ukrayna, 2014-cü ildə isə Rusiyayabirləşdirilmişdir. Cengiz Dağcı bu mövzuda yazdığı hekayədə sürgün olunan insanların faciəsini əks etdirərkən Krım türklərinin siyasi, hərbi və mənəvi təcavüz faktına xüsusi diqqət ayırmış, onların sürgün yeri adlanan məntəqələrindəki fiziki və mənəvi əzablarını göstərməyə ça- lışmışdır. Hekayədə "Sürgün yeri" adlanan, ağacı, suyu, heç bir şəra- iti olmayan bu məntəqə cəhənnəmi xatırladır. Lakin bu cür fiziki və mənəvi əzablar məntəqəsində Savaşçı və Mələk xanım çox əziyyətlərə qatlaşaraq ağac əkir, bağ salır və digər abadlıq işləri aparırılar. Onlarındörd oğlu olur:Alim, Alimcan, Alimgir və Alimseyit. Bu adları onlar özövladlarına xalq qəhrəmanı Alim Aydamakın şərəfinə verirlər. Alim Ay- damak XIX əsrin II yarısında Çar hakimiyyəti əleyhinə mübarizə apar-dığı üçün Sibirə sürgün edilmiş tatarların milli qəhrəmanıdır. Müəllif Savaşçının oğluna bu adı verməsini onun öz keçmişinə, öz

qəhrəmanla-rına hörməti kimi göstərmiş, xalqının yalnız mübarizələrdən keçməkləöz haqqına qovuşacağına inam nümayiş etdirmişdir. Bu əsərdəki ha- disələr "Sonda bizim qoca ixtiyar savaşçı da Allah rəhmətinə qovuşdu" hekayəsində davam etdirilir. Bu hekayədə Savaşçı və Mələk xanımın qocalıqları, oğlanları Alimcanın Daşkənd Universitetində professor, Alimin dosent, Alimgirin mühəndis işləmələri, Alimseyitin isə tikiş fabrikində çalışması və s. cəhətlər özünə yer tapır.

Hekayədə Savaşçının öz vətəni Krıma qayıtmaq istəyi və ona

vətənə dönmək üçün icazənin verilməməsi və bununla bağlı Mələk xanımın, digər şəxslərin hökumətə etiraz dolu müraciətləri maraqlı tərzdədiqqətə çatdırılır. Müəllif əsərdə Savaşçının vətənə dönmək istəyini bir insanın deyil, minlərlə Krım türkünün arzusu və yurda qovuşmaq istəyi, eyni zamanda vətəndən qovulanların sürgünə etirazı kimi məna-landıra bilir. Çünki yazıçı hekayədə vətəndə yaşamaqla yanaşı, orada ölmək də xoşbəxtlikdir ideyasını ortaya atmış, bu ideyanı hər bir Krımtürkünün idealı kimi təqdim etmişdir. Ona görə də hekayədə səslənən "Krımda yaşamaq, Krımda ölmək hər bir krımlının haqqıdır" sözlərin-də həm yurd sevgisi əksini tapmış, həm də totalitar maraqla milli ma- raqların qarşılaşması fonunda tatarların itirdikləri torpaq həsrəti ifadə olunmuşdur.

SONUÇ

Savaşçının vətənə dönüşü üçün çətinliklə icazə alındıqdan sonra onun doğma yurda gəlişi baş tutur. Savaşçı vətənə təyyarə ilə yox, qa- tarla gəlmək istəyir. Çünki o, sürgün olunarkən getdiyi qatar yolu ilə ona görə geri qayıtmaq istəyir ki, 45 il əvvəl sürgün olunarkən yol boyugördüklərini, başına gələn məşəqqətləri yenidən xatırlaya bilsin. O, yolboyu qatarda ölənlərin dəfn olunduğu yerlərdə qatarı saxlatdırıb onların məzarlarını ziyarət edir. Savaşçı Krıma çatarkən onu Atik, Nümunə vənəvəsi Çora qarşılayır. Savaşçı əvvəlcə vətəninə geri dönməyə icazə verilmədiyinə etiraz olaraq özünü yandıran krımlı qəhrəman Musa Mahmudun məzarına baş çəkir. Bundan sonra o, Qızıldaşa gəlir. Qızıldaşda bir ağacın altın- da oturub xəyala dalır və bir növ keçmişə qayıdaraq ömür səhifələrini vərəqləyir. Savaşçı ağacın altında xəyala daldığı yerdə dünyasını dəyi-şir. Onun vətənə gəlişinə icazə verilsə də, vətəndə basdırılmasına icazə verilmir. İnsanların etirazları qarşısında duruş gətirə bilməyən siyasi re- jim nümayəndələri onun Qurzuf məzarlığında dəfn olunmasına razılıq verir. Etiraz mitinqində yaşlı nəslin nümayəndələri ilə yanaşı, gənclər də fəal iştirak edirlər. Müəllif bu səhnədə totalitar rejimə qarşı milli həmrəyliyin gücünü və vətən arzusu ilə yaşayan, vətəndə ölməyi şərəf bilən insanların qələbəsini nümayiş etdirir.

"Qırx beş il Krımsız yaşadı deyə gözlərini həyata Krımın uzağında yumacağınımı zənn etdilər?" əsəri silsiləyə daxil olan üçüncü hekayə- dir. Əvvəlki iki hekayədəki hadisələr bu hekayədə davam etdirilir. He-kayənin aparıcı obrazı olan Mələk xanım ölümünün yaxınlaşdığını hiss etdiyi üçün Krıma aparılmasını xahiş edir. Çətinliklə də olsa, onun Krıma getməsinə icazə alınır. Mələk xanım Krıma gedir və Savaşçı kimi o da ağacın altında dünyasını dəyişir. Əvvəlcə onun da bu torpaqda basdırılmasına icazə verilmir. Lakin çətinliklə də olsa da, onun vətən torpağında dəfn olunmasına icazə alınır. Mələk xanım ölsə də coxdan-kı arzusu olan doğma torpağına qovuşur. Qeyd edək ki, yazıçı hər üç hekayədə günahsız Krım tatarlarının üzləşdiyi ağır faciələri, yenilməkbilməyən yurd sevgilərini qələmə almışdır.

KAYNAKLAR

1. Dağcı C. Badem dalına asılı bebekler .İstanbul , Ötüken ,1991 .
2. Dağcı C. Biz beraber geçtik bu yolu .İstanbul , Ötüken ,1996 .
3. Dağcı C. Genç Temuçin . İstanbul , Ötüken , 2000.
4. Dağcı C. İhtiyar Savaşçı .İstanbul ,Ötüken ,2010.
5. Dağcı C. Korkunç yıllar .İstanbul ,Ötüken ,2012.
6. Dağcı C. Yurdunu kaybeden adem .İstanbul ,Ötüken ,2012.
7. Dağcı C. O topraklar bizimdi .İstanbul ,Ötüken , 2012.
8. Dağcı C. Onlarda insandı . İstanbul , Ötüken ,2012.
9. Dağcı C.Üşüyen sokak.İstanbul ,Ötüken ,2012.
10. Dağcı C. Anneme mektuplar .İstanbul , Ötüken ,2012.

ETHICAL RULES IN INTERCULTURAL RELATIONS IN BUSINESS COMMUNICATION

İŞGÜZAR ÜNSİYYƏTDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRDƏ ETİK QAYDALAR

Aynur Zahir qızı BƏDƏLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

Xülasə

İşgüzar ünsiyyətdə mədəniyyətlərarası aspekt fərqli mədəniyyətlərdən olan insanların iş və peşə sahəsində qarşılıqlı əlaqələrini və kommunikasiya üslublarını anlamağı və qiymətləndirməyi şərtləndirir. Bu aspekt insanların işgüzar mühitdə necə ünsiyyət formalaşdırmalı olduqlarını, qərarlar qəbul etdikdə hansı mədəni prinsiplərə riayət etmələrini və müxtəlif mədəniyyətlərdə iş sferasında davranışlar arasındakı fərqləri izah edir. İşgüzar ünsiyyətdə mədəniyyətlərarası münasibətlərdə ünsiyyət üslubları önəmlidir. Mədəniyyətlər arasında ünsiyyətin verbal və qeyri-verbal formaları, birbaşa və ya dolayı şəkildə ifadə edilən fikirlər kommunikasiyanın effektiv olmasında əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə mədəniyyətlər arasında işgüzar ünsiyyətin formaları, nitq etiketlərində fərqlilik aspektlərinin nəzərə alınması, işgüzar sferada uğurlu və effektiv kommunikasiyanı şərtləndirən amillər təhlil edilmişdir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı hər mədəniyyətin özünəməxsus normalarını və qaydalarını tətbiq etmək və buna uyğun davranmaq effektiv və uğurlu kommunikasiyanın mühüm şərtidir. Bu xalqlar arasında düzgün və uğurlu ünsiyyət formalaşması və qarşılıqlı anlaşmanı təmin etmək, hörmətli münasibətlər formalaşdırmaq üçün olduqca vacibdir.

Açar sözlər: mədəniyyət, nitq, etiket, nailiyyət, ünsiyyət.

Abstract

The intercultural aspect of business communication requires understanding and evaluating the interactions and communication styles of people from different cultures in the work and professional sphere. This aspect explains how people should form communication in a business environment, what cultural principles they should adhere to when making decisions, and the differences between behaviors in the business sphere in different cultures. Communication styles are important in intercultural relations in business communication. Verbal and non-verbal forms of communication between cultures, ideas expressed directly or indirectly, are important for effective communication. The article analyzes the forms of business communication between cultures, taking into account aspects of differences in speech etiquette, and factors that determine successful and effective communication in the business sphere. Applying and acting in accordance with the specific norms and rules of each culture during intercultural communication is an important condition for effective and successful communication. This is extremely important for the formation of correct and successful communication between peoples, ensuring mutual understanding, and forming respectful relationships.

Keywords: culture, speech, etiquette, achievement, communication.

Giriş

İşgüzar ünsiyyətdə mədəniyyətlərarası aspekt fərqli mədəniyyətlərdən olan insanların iş və peşə sahəsində qarşılıqlı əlaqələrini və kommunikasiya üslublarını anlamağı və qiymətləndirməyi şərtləndirir. Bu aspekt insanların işgüzar mühitdə necə ünsiyyət formalaşdırmalı olduqlarını, qərarlar qəbul etdikdə hansı mədəni prinsiplərə riayət etmələrini və müxtəlif mədəniyyətlərdə iş sferasında davranışlar arasındakı fərqləri izah edir. İşgüzar ünsiyyətdə mədəniyyətlərarası münasibətlərdə ünsiyyət üslubları önəmlidir. Mədəniyyətlər arasında ünsiyyətin verbal və qeyri-verbal formaları, birbaşa və ya dolayı şəkildə ifadə edilən fikirlər kommunikasiyanın effektiv olmasında əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, bəzi mədəniyyətlərdə insanlar birbaşa, açıq deyil fikirlərini dolayı yollarla izah etməyi üstün tuturlar. Zaman anlayışı da fərqli mədəniyyətlərdə vacib rol oynayır. Buraya zamanın idarə edilməsi arasındakı fərq daxildir. Bəzi mədəniyyətlərdə vaxtın dəqiq idarə edilməsi çox vacib sayılır. Məsələn, almanlar, isveçrəlilər olduqca dəqiqdir. Həmçinin qərar qəbul etmə prosesi fərqli mədəniyyətlərdə qərarların necə qəbul edildiyinin də fərqli olduğunu göstərir. Bəzi mədəniyyətlərdə qərar qəbul etmək üçün daha kollektiv yanaşma var (məsələn, şərq ölkələrində), bəzilərində isə qərarlar daha çox fərdi şəkildə qəbul edilir (məsələn, ABŞ, Kanada) və b. Ümumiyyətlə bildiyimiz kimi işgüzar ünsiyyətin əsas xüsusiyyətlərindən biri liderlik anlayışıdır. Mədəniyyətlərarası fərqlər liderlik tərzində də ortaya çıxır. Məsələn, bəzi mədəniyyətlərdə liderlər çox açıq şəkildə öz mövqelərini bildirməyə çalışır. İşgüzar ünsiyyətdə münasibətlər və sosial əlaqələr fərqli mədəniyyətlərdə necə qurulur? İşgüzar ünsiyyətdə mədəniyyətlərarası fərqlər həm də insanların iş münasibətlərinin formalaşması şəklində də müəyyənləşir. Bəzi mədəniyyətlərdə şəxsi münasibətlərə daha çox önəm verilir, digərlərində isə işin yalnız peşəkar tərəfi üstünlük təşkil edir. İşgüzar ünsiyyətdə bu mədəniyyətlərarası fərqləri nəzərə almaq və idarə etmək, beynəlxalq sferada effektiv ünsiyyət qurmağa və uğurlu əməkdaşlığa böyük imkanlar açır. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya nitq etiketlərini, müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanların ünsiyyət zamanı gözlənilən və qəbul edilən davranış qaydaları və üslublarını nəzərdə tutur. M. İsmayılova qeyd edir: *"Mədəni ünsiyyət bacarıqlarının uğurlu realizəsinini əsasında nitq etiketlərinin formulları durur."* [1. səh, 45] Nitq etiketləri, sosial münasibətləri nizamlayan qaydalar olub, mədəniyyətlərə görə fərqli şəkildə özünü göstərə bilər. Bu qaydaların düzgün şəkildə anlaşılması və tətbiq edilməsi, mədəniyyətlərarası münasibətlərin düzgün formalaşmasına və effektiv ünsiyyətin təmin edilməsinə imkan yaradır. Düzgün qeyd edilmişdir ki*: "Ünsiyyət bacarığı hər hansı şəraitə uyğunlaşmağa imkan verir. İşçilər ünsiyyətin əlaqələndirici (kommunikator) tərəfinə lazımi əhəmiyyət vermədiklərinə görə çox şey itirirlər. "* [4.] Mədəniyyətlərarası kommunikasiyada qeyri-verbal ünsiyyət vacib rol oynayır. Bəzi mədəniyyətlərdə göz vasitəsilə ünsiyyət yaratmaq vacib bir hörmət göstəricisi olsa da bəzilərində gözə birbaşa baxmaq olduqca pis qarşılana bilər. Əl vasitəsilə işarə etmək, göstərmək, fikir ifadə etməyə çalışmaq mədəniyyətlər arasında fərqli qarşılanır. Məsələn, barmaqla işarə edərək kimisə çağırmaq bir mədəniyyətdə dostluq təklif etmək anlamına gəlsə də başqa bir mədəniyyətdə təhqir olaraq qəbul edilə bilər. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə ad ilə müraciətə də fərqli yanaşma vardır. Bəzi mədəniyyətlərdə adla müraciət etmək düzgün müraciət sayılmır və şəxsi münasibətlərin daha yaxın olmasının göstəricisi kimi qəbul edilir və yaxud digər mədəniyyətlərdə qeyri-rəsmi forma kimi ifadə edilir. Məsələn, Asiya ölkələrində - şərq mədəniyyətlərində işgüzar sferada insanlar bir-birinə çox vaxt "xanım" və ya "cənab" kimi müraciət edir. Ünsiyyət zamanı ailəyə və şəxsiyyətə hörmət də olduqca vacib amildir. Ailə və yaşlılara hörmət çox mühüm bir nitq etiketi olaraq qəbul edilir. Ünsiyyət zamanı şərq mədəniyyətlərində, xüsusilə yaşlılara və ailə üzvlərinə qarşı çox hörmətli bir nitq forması seçilir. Əksinə, qərb mədəniyyətlərində daha sərbəst ünsiyyət forması qəbul edilir. Ünsiyyət zamanı çox danışmaq və ya ümumiyyətlə susmaq qaydalarına üstünlük verilməsi də

mədəniyyətlərə görə dəyişir. Bəzi mədəniyyətlərdə çox danışmaq normal qəbul edilir və söhbətin uzadılması müsbət bir hal kimi qarşılanır, çünki bu şəxsin açıqfikirli və dostcanlı olduğunu ifadə edir. Digər mədəniyyətlərdə isə çox danışmaq lazımsız, hətta yersiz qəbul edilir. Həssas və konkret mövzular zamanı susmaq və bəzən dərin düşüncəyə dalmaq nəzakət forması kimi qarşılanır. Ünsiyyət zamanı təriflərin deyilməsi də mədniyyətlər arasında fərqli şəkildə qəbul edilir. Şərq mədəniyyətlərində təvazökarlıq və nailiyyətlərini dilə gətirməməyə çalışmaq müsbət haldır. Buna görə də bir şəxs öz nailiyyətlərini söyləməkdən çəkinir. Lakin qərb mədəniyyətlərində insanların uğurlarını qürurla təqdim etmələri, əksinə müsbət qarşılanır və şəxsin özünü ifadə etməyə çalışması, qarşısındakı şəxsə tanıtması olduqca vacib hesab edilir. Həmçinin, təşəkkür etmək və ya üzr istəmək müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli şəkildə qarşılanır. Bəzi mədəniyyətlərdə, tez-tez təşəkkür etmək çox səmimi bir hal kimi qəbul edilsə də, digər mədəniyyətlərdə bu, daha çox rəsmi və yersiz bir hal hesab edilir. Üzr istəmək halları da bəzi ölkələrdə insanların qarşısındakı şəxsə göstərdiyi etimad və hörmət kimi qəbul edilsə də bəzən də formal, ünsiyyət zamanı zəruri bir hal kimi də sayıla bilər. Ünsiyyət zamanı gecikmə anlayışı da önəmlidir. Şərq mədəniyyətlərində müxtəlif səbəblərə görə yubanma və gecikmə halları baş verərsə normal qarşılanır, əksinə qərb mədəniyyətlərində isə görüş vaxtına ciddi əməl etmək vacibdir, çünki gecikmə halları qarşı tərəfə hörmətsizlik əlaməti deməkdir. Ünsiyyətdə hədiyyə vermək və hədiyyə qəbul etmək hallarına da müxtəlif formada yanaşma var. Hədiyyə vermək bəzi mədəniyyətlərdə çox vacib bir etiket olaraq qəbul edilir. Bununla belə bəzi mədəniyyətlərdə hədiyyə vermək bir qədər hədiyyəni qəbul edən şəxsdə narahatlıq yarada bilər. Həmçinin, bəzi mədəniyyətlərdə hədiyyəni dərhal qəbul etmək də etik deyil. Bunun üçün əvvəlcə hədiyyəni mülayim şəkildə götürməməyə çalışmaq, daha sonra qəbul etmək lazımdır. Bildiyimiz kimi işgüzar sferada ünsiyyət rəsmi olmalıdır. Bəzi mədəniyyətlərdə insanların yüksək rəsmi üslubda danışması olduqca vacibdir. Məsələn, "siz" müraciət forması başqalarına hörmətli və məsafəli davranışın başlıca göstəricisidir.

Beləliklə, mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı qarşı tərəfi olduğu kimi qəbul etmək və ona hörmətlə yanaşmaq, mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın əsasını təşkil edir. Qarşısındakı şəxsin fikirlərini diqqətlə dinləmək, öz düşüncələrini onunla bölüşməkdən daha vacib hesab edilir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət zamanı hər mədəniyyətin özünəməxsus normalarını və qaydalarını tətbiq etmək və buna uyğun davranmaq effektiv və uğurlu kommunikasiyanın mühüm şərtidir. Bu xalqlar arasında düzgün və uğurlu ünsiyyət formalaşması və qarşılıqlı anlaşmanı təmin etmək, hörmətli münasibətlər formalaşdırmaq üçün olduqca vacibdir.

Ədəbiyyat

1. M. İsmayılova. Azərbaycan dilində akademik kommunikasiyanın aktual problemləri. Bakı, 2022. 200 səh

2. S. İmanova. Mədəniyyətlərarası səriştənin tədqiqat tarixi. Bakı Slavyan Universitetinin Elmi əsərləri. İctimai-siyasi elmlər seriyası. №2. 2019

3. Deardoff D.K. The identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization at institutions of higher education in the USA Journal of Studies in Infer national Education. №10.2006.

4. Nitq mədəniyyəti. İşgüzar ünsiyyət mədəniyyəti.

https://az.wikibooks.org/wiki/Nitq_m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti/%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCzar_%C3%BCnsiyy%C9%99t_m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti

MİKAYIL AZAFLININ YARADICILIĞI

Günel Hümmətova (Pəniyeva) Saleh

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.dok., Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan aşıq sənətinin nümayəndəsi olan Mikayıl Azaflının yaradıcılığının qısa xronikasından məlumat verilmişdir. Aşığın yaradıcılığından gətirilən nümunələr dövrünün ictimai siyasi vəziyyətinə və aşığın yaşadığı mühitə uyöun şəkildə təhlil edilmişdir.Bununla yanaşı aşığın yaradıcılığından nümunələr gətirilərək təhlil edilmişdir. Tovuz rayonunun Azaflı kəndində 1924-cü ildə anadan olan Mikayıl Azaflı böyük coşqunluqla yazıb-yaradan, aşıq sənətini inkişaf etdirən, sağlığında klassikləşən ustad aşıqlardandır. Əvvəllər "Coşğun" təxəllüsü ilə şeirlər yazan aşıq-şair az sonra öz doğma kəndinin adını təxəllüs götürüb. 1954-cü ildə festivalda iştirak etmək üçün Moskvaya dəvət olunan Azaflının Ümumittifaq Musiqi Cəmiyyətinin Rəyasət Heyətinə üzv seçilməsi məhz, Azaflının Mikayılın musiqi istedadına qiymət və ehtiram verməsindən irəli gəlirdi. Kommunizmə qarşı olan və öz şeirlərində bunu açıqca hiss etdirən Aşıq Mikayıl Azaflı 1961-ci ildə oğurluq və evində silah saxlamaqda təqsirli bilinərək dörd il azadlıqdan məhrum edildi. Günahı sübuta yetirilmədi. Mikayıl Azaflı həbsxana həyatında elə bir həyat təcrübəsi qazandı ki,universitetdə qazanılacaqdan da çox təcrübə əldə etdi Onun zindan həyatını təsvir edən şeirləri aşıq hələ zindandaykən dillər əzbəri olmuşdu.

Azaflı poeziyası xalq arasında geniş yayılsa da, XX əsrin 80-ci illərin ortalarına qədər mətbuat üzünə həsrət qalmışdı. Bu vaxt artıq sovet quruluşunun dayaqları laxlamağa başlamışdı. Odur ki, 80-ci illərdə Azərbaycan Televiziyasında rəhbər vəzifədə işləyən yazıçı Nahid Hacıyevin köməyi sayəsində aşığın iştirakı ilə onun yaradıcılığına həsr olunmuş bir saatlıq veriliş efirə verildi. Veriliş böyük maraqla qarşılandı. Sonralar "Yazıçı" nəşriyyatı sənətkarın "Qoca qartal" (1987) adlı kitabını çap etdi. 1988-ci ildə Şərifzadə adına Aktyor evində Azaflının özünün iştirakı ilə məclis keçirildi və geniş şəkildə televiziya vasitəsilə nümayiş etdirildi. Azaflının anadan olmasının 70 illiyi isə sənətkar dünyasını dəyişəndən sonra, təntənəli şəkildə 1994-cü ildə Filarmoniyada, 75 illiyi Yazıçılar Birliyində, 2004-cü ildə aşığın 80 illiyi Mədəniyyət Nazirliyinin xətti ilə Dövlət Musiqili Komediya Teatrında qeyd olundu.

1984-cü ilin mart ayında aşıqların IV qurultayında sənətkara böyük ehtiram göstərilərək, çıxış etmək təklif olunmuşdu. Azaflı məruzə səviyyəli çıxışında çoxillik təcrübəsindən istifadə edərək, aşıq sənətinin incəliklərindən, çatışmazlıqlarından, qarşıda duran vəzifələrdən söz açdı. Onun irad və tövsiyələri minnətdarlıqla nəzərə alındı. Qurultayda Azaflının aşıq sənətinin inkişafında göstərdiyi fədakarlıq və xidmətlər xüsusi qeyd edildi. O, Aşıqlar Birliyinin sədr müavini seçildi. Novruz Bayramı şənliklərində xalqımızın müdrik qəhrəmanı Dədə Qorqud obrazı ona həvalə olundu. 1989-cu il may ayının 17-də Azaflı Mikayıl ədəbiyyat və incəsənətin inkişafında böyük xidmətlərinə görə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin Fərmanı ilə "Əməkdar mədəniyyət işçisi" fəxri adına layiq görüldü.

Professor Məhərrəm Qasımlının haqlı olaraq göstərdiyi kimi," *Azaflı aşıq poeziyasının bütün şəkillərində əsl sənət nümunələri yaradan, klassik aşıq ənənələrini layiqincə davam etdirən sənətkarlardandır. Onun yaratdığı "Azaflı dübeyti", "Azaflı gözəlləməsi", "Azaflı sənəti", "Azaflı dünyası", "Azaflı gəraylısı", "Azaflı himni", "Mikayılı", "Azaflı dağları", "Azaflı bəhri", "Məzahiri", "Azaflı müxəmməsi", "Şah sarayı" kimi saz havaları dillər əzbəri olmuşdur."(1)*

Azaflı poeziyası xalq arasında geniş yayılsa da, XX əsrin 80-ci illərin ortalarına qədər mətbuatda işiq üzü görməsə də 1987-ci ildə "Yazıçı" nəşriyyatı sənətkarın "Qoca qartal" adlı kitabını nəşr etdirdi. Elə bunun ardınca da 1988-ci ildə Şərifzadə adına Aktyor evində Azaflının özünün iştirakı ilə məclis keçirildi və geniş şəkildə televiziya vasitəsilə nümayiş etdirildi. 1989-cu il may ayının 17-də Azaflı Mikayıl ədəbiyyat və incəsənətin inkişafında böyük xidmətlərinə görə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin Fərmanı ilə "Əməkdar mədəniyyət işçisi" fəxri adına layiq görüldü. Azaflının anadan olmasının 70 illiyi isə sənətkar dünyasını dəyişəndən sonra, təntənəli şəkildə 1994-cü ildə Filarmoniyada, 75 illiyi Yazıçılar Birliyində, 2004-cü ildə aşığın 80 illiyi Mədəniyyət Nazirliyinin xətti ilə Dövlət Musiqili Komediya Teatrında qeyd olundu.

Erkən yaşlarından aşıqlıq edən, qorxu bilməyən Mikayıl Azaflı öz şeir bağcasında yer alan gəraylılar, təsniflər, qoşmalar, müxəmməslər, divanilər, vücudnamələr, cahannamələr, sicilləmələr, ustadnamələr, ithaflar, nəzirələr, bağlama-qıfılbənd deyişmələr, şeirlə məktublaşmalar, bayatılar, hətta rübai və qəzəllər, dastan və poemalarında sovet quruluşunun eybəcərliklərini tənqid atəşinə tutmaqdan çəkinməmişdir. "*Tovuzun Qaraxanlı kəndindən olan el şairi Seyid Bəndənin Sovet dönəmində nəinki məclislərdə oxunması, hətta dilə gətirilməsi belə təhlükəli olan:*

Əlimizdə zorba çomaq,

Başımızda motal papaq,

Ağ şalvarda qara yamaq,

Kommunizmə gedirik biz.

- misraları ilə başlayan şeirini hansısa məclisdə oxuduğuna görə Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarının qara siyahısına düşmüş, qara buludlar başının üstünü almışdı. Bu, aşığı həbsxanaya qədər gətirib çıxarmışdı. "Oğurluqda və evində silah saxlamaqda təqsirli bilinib" damğası ilə sənətkar dörd il (1961-1964) azadlıqdan məhrum edilmişdi. O zaman aşıq-şairin hələ qırx yaşı yox idi. Bu, aşığın sənətinin və yaradıcılığının çiçəkləndiyi bir dövrdə baş vermişdi. Onun günahsız olduğu, Sovet quruluşunun riyakarlığı hamıya bəlli idi. Azaflını zindana başqalarına görk olsun deyə atmışdılar."

Aşığın digər şerlərinə baxdıqda isə burada zəmanədən şikayət motivləri əsas götürülür. *"Zindan şeirləri" başlığı altında 150-dən artıq qoşması toplanmışdır. Onun "Bülbül", "O mənəm", "Ağarmayın, ay saçlarım, amandı", "Sən demə", "Deyəmmərəm", "Ağlama", "Döndü körpələrin qana yaşları", "Bənzər", "Dar günü", "Əl aman, aman", "Ağlar, ağlar", "Zindan", "Mən qocalmazdım" kimi bir çox qoşmaları şair hələ zindandaykən dillər əzbəri olmuşdu. Bu şeirlərdə Azaflı Mikayıl zəmanədən şikayətlənirdi:*

Bu dövran ustadsız aşıqlar kimi,

Düz hava çalmayıb, çalmayacaqdır.'(2)

Biz Aşığın poeziya nümunələrin təhlilə gətirsək görərik ki, Azaflı poeziyasının rəngarəngliyi olduqca çoxdur və bu da oxucunu heyran etməklə yanaşı poeziya aşiqinə çevirir.

Üslub və janrca öz fərqliliyin qoruyan Azaflı poeziyasının bəzi nümunələrinin hansı janra aid olduğunu ayırd etmək mümkün olmur və yaxud da janır xarakteristikasın müəyyənləşdirmək çətin olur. Bunlardan birinə nümunə olaraq götürək aşağıdakı nümunəni:

Gecə təbiətin qara yorğanı,

Gündüz cəmiyyətin zəhmət meydanı,

Günəş nuru ilə bəzər dünyanı,

Sabah olanda.

Azaflı poeziyasının digər özqnəməxsusluğu isə başqa ustadlarda nadir rast gəlinən nümunələrin Aşığın yaradıcılığında rast gəlinməsidir. Buna sənətkarın "Gözəlim" adlı üçqafiyəli qoşmasın misal gətirə bilərik:

Sənsən maral, gəl canım al, ay maral,

Bir yada sal, yanımda qal, olum lal!

Ağ üzdə xal, dodaqda bal, gülcamal.

Eyləmə naz, gedər qalmaz, gözəlim.

Elə bir şair, aşıq, söz ustadı tapa bilməzssən ki ,məhəbbətdən, gözəldən, gözəllikdən yazmasın. Aşıq Azaflının "məhəbbət şeirləri gözlənilməz keçidləri ilə oxucunu heyran edir:

Sən necə təbibsən, necə həkimsən,

Səndən şəfa istər loğman, a ceyran!

Və ya:

Qüdrətindən həyat, aləm yaranıb,

Bahar qızlı təbiətdi məhəbbət.

Cazibəsi yeri göyə bağlayıb,

Möcüzəli ziyarətdi məhəbbət.

İlahidi, zirvəsini qar almaz,

Ətir saçar, gül-çiçəyi saralmaz.

O, dünyada cavan qalar, qocalmaz

Bir əbədi ülviyyətdi məhəbbət." (2)

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, Azaflı yaradıcılığı bir çox aşıq və şairlərin həyatında məktəb rolu oynamışdır ki, buna da şairin ailə üzvlərin əlavə edə bilərik

Ədəbiyyat siyahısı

1. URL, https://az.wikipedia.org/wiki/A%C5%9F%C4%B1q_Mikay%C4%B1l_Azafl%C4%B1
2. Qəzənfər Paşayev. **Mikayıl Azaflı: Azərbaycanın qoca qartalı**

https://www.anl.az/down/meqale/525/2018/mart/582585.htm

MÜASİR DƏRSLƏRDƏ İSTİFADƏ OLUNAN ƏSAS PRİNSİPLƏRİN MAHİYYƏTİ

Könül Ələddin qızı MƏMMƏDOVA

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

Açar sözlər: müasir dərs, şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi, əməkdaşlıq, dioloji təlim, inkişafetdirici təlim prinsipi.

Müasir dərslərdə bir neçə prinsipdən istifadə olunur. Bunlara təlimin yeddi prinsipi deyirlər. Bu prinsiplərin təlimdə dolğun şəkildə tətbiqi interaktiv təlim metodları ilə mümkündür.

Onlar aşağıdakılardır:

1. Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi
2. Fəal idrak prinsipi
3. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi
4. İnkişafetdirici təlim prinsipi
5. Qabaqlayıcı təlim prinsipi
6. Əməkdaşlıq prinsipi
7. Dioloji təlim prinsipi.

1. **Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi**

Birinci prinsipdən danışarkən belə bir sual meydana gəlir. Niyə uşaqlar erkən yaş dövründə daha aktiv olurlar? Təcrübələr nəticəsində aydın olmuşdur ki, insanlar öyrəndiklərinin 70 %-ni altı yaşa qədər olan dövrdə öyrənirlər. Səbəbi isə odur ki, altı yaşa qədər olan dövrdə uşaqlar əldə etdikləri biliklərin hamısını maraqları sayəsində əldə edirlər. Onlara aid olan və ya olmayan, maraqlı gələn hər şeyi sual verirlər, cavab axtarırlar. Kiçik yaşda olan uşaqların suallarının cavabsız qoyulmaması onların hər şeyi düzgün anlamasına səbəb olur. Uşaqlar birinci sinfə başlayanda isə artıq onlara müəllim tərəfindən müəyyən məhdudiyyətlər qoyulur. Müəllim tələb edir ki, şagirdlər bütün diqqətini ona versin, tapşırıqları yerinə yetirsin, mövzu ilə bağlı olmayan sualları isə az versinlər. Bu isə şagirdlərin passiv mövqe tutması və müəllimin dedikləri ilə kifayətlənməsi deməkdir. Nəticədə şagirdlərin dərsə marağı azalır. Müəllimlər çalışmalıdır ki, hər bir şagirdə onun fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq şəxsiyyət kimi yaxınlaşsın, onun istəklərini nəzərə alsınlar. Bu zaman təlimin yüksək nailiyyətlərinə yiyələnmək olar.

2. **Fəal idrak prinsipi**

Təfəkkürün fəallaşdırılması əsasında idrak fəallığı yaranır. Tədris prosesi elə qurulmalıdır ki, o təbii öyrənmə fəaliyyəti yaratsın. Öyrənənə ***"il kəşf"*** sevincini bəxş etsin. Buna nail olmaq üçün əvvəlcə təlim fəaliyyətində idrak fəaliyyətini stimullaşdıran

problemli vəziyyət yaratmaq lazımdır. Problemin həllinə tələbat yarandıqda idrak prosesləri fəallaşır və yeni biliklər kəşf etməyə hazır olur.

3. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi

Bu elə bir prinsipdir ki, yaradıcı biliklərdə öz əksini tapır. Təlim məqsədlərini qoymağa şagirdin özü cəhd edir. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi onun real şəraitə uyğunlaşma qabiliyyətidir. Bu sistemdə şagirdlərin müxtəlif məlumatları işlməsinə və mənimsəməsinə üstünlük verilir.

4. İnkişafetdirici təlim prinsipi

Alman psixoloqu V.Şternin fikrinə əsasən təlim inkişafın arxasınca gedir və ona uyğunlaşır. Görkəmli rus psixoloqu L.S.Vıqotski isə bu fikrin əksinə olaraq göstərmişdir ki, təlim-tərbiyə uşağın psixi inkişafında vacib rol oynayır və təlim inkişafdan öndə gedir, onu öz arxasınca aparır. L.S.Vıqotskiyə görə təlim şagirdin yaxın inkişaf zonasına istiqamətlənməlidir. Hansı ki, həmin inkişaf zonasında şagirdin potensial imkanları cəmlənib. Həmin imkanları aktuallaşdırmaq üçün bir qədər çətin lakin şagirdin imkanlarına uyğun tapşırıqlar vemək lazımdır. İnkişafetdirici təlim ilk olaraq təfəkkür və yaradıcılığı formalaşdırmalıdır.

5. Qabaqlayıcı təlim prinsipi

Hazırki dövrdə sürətli dəyişikliklərin baş verməsi şagirdlərin həyata hazırlanmasını təlimin qarşısında daha kəskin qoyur. Təlim ilk növbədə gənc nəsli gələcəyə hazırlamalı, cəmiyyətin inkişaf maraqlarını əks etdirməlidir. Məktəbdə şagirdlərə yalnız bilik verməklə kifayətlənməməli, həm də onun idrak fəallığını, öyrənmək həvəsini və başqa zəruri keyfiyyətləri formalaşdırılmalıdır.

6. Əməkdaşlıq prinsip

Təlim sistemi müəllim şagird qarşılıqlı münasibətdə, tərəf müqabili kimi iştirak etməlidir. Əməkdaşlıq prinsipi öz əksinini təlim sisteminin dinamik keçməsində tapır. Şagird özünü müəllimlə bərabərhüquqlu hiss edərsə, bu zaman özünə inamı artar, potensial imkanlarını nümayiş etdirməkdən çəkinməz. Əməkdaşlıq mühiti təlimi şagird üçün ruhlandırıcı, yaradıcı edir. Bu işdə müəllimlərin üzərinə düşən şagirdləri qiymətləndirərkən dəstəkləyici qiymətlərdən istifadə etməkdir.

7. Dioloji prinsip

Birgə məsələ həlli zamanı qrup iştirakçılarının və özünün fikirlərini, təcrübələrini bölüşmək və qarşılıqlı fəaliyyət məqsədi ilə şagirdin qrupun işində və müzakirələrdə iştirakı təmin edilməlidir. Dioloji təlim hər bir şagirdin müxtəlif nöqteyi-nəzərlərini və fikirlərini nəzərə almaqla fikir müxtəlifliyinə və təlimin məzmununu daha da zənginləşdirməyə imkan verir, müsbət nəticəçıxarma prosesinə şərait yaradır.

Sadalanan bu prinsiplərin həyata keçirilməsi şagirdlərdə səmərəli həyat fəaliyyətinin formalaşması və daim dəyişən şəraitə uyğunlaşması üçün zəruri bacarıqların əldə olunmasına imkan yaradır.

BILINGUALISM

Gunel Shefiyeva ELKHAN

English language teacher of Foreign Languages Center of ASPU

Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Xülasə

Bilingualism is the ability to use two languages. However, defining bilingualism is problematic since individuals with varying bilingual characteristics may be classified as bilingual. Definitions of bilingualism range from a minimal proficiency in two languages, to an advanced level of proficiency which allows the speaker to function and appear as a native-like speaker of two languages. A person may describe themselves as bilingual but may mean only the ability to converse and communicate orally. Others may be proficient in reading in two or more languages. A person may be bilingual by virtue of having grown up learning and using two languages simultaneously. Or they may become bilingual by learning a second language sometime after their first language. This is known as sequential bilingualism. To be bilingual means different things to different people.

Bilingualism encompasses a range of proficiencies and contexts. A young child entering school may be called bilingual but it may be that she uses her first or home language for domestic and familial purposes and that English is her preferred language for communication outside the home. Or she may be largely monolingual in her first language only when she starts school. A child who has recently arrived in England from overseas may have a good level of literacy in English but may be unable to converse or use spoken English in the classroom context. On the other hand, many pupils described as bilingual routinely use three languages or more and thus 'plurilingual' would be a better description. In terms of competence, a bilingual may have very high levels of proficiency in both languages or may have only limited proficiency in one and be far more proficient in the other.

The use of the term ‘bilingual’ is thus dependent upon: context; linguistic proficiency and purpose. Many educators use ‘bilingual pupils’ in preference to 'pupils learning EAL' in order to heighten awareness of pupils' linguistic knowledge and expertise as well as their cultural affiliations. Rampton (1990) suggests replacing terms such as 'native speaker' and 'mother tongue' with language expertise, language affiliation and language inheritance. These terms may help trainees to understand the complex nature of bilingualism and plurilingualism in multiethnic schools.

Researchers have found many benefits to being bilingual and biliterate. They are shown below:

Cognitive Development. Individuals who are bilingual and biliterate switch between two different language systems. Their brains are very active and flexible. Research also shows that, compared to their non-bilingual peers, bilingual people have an easier time:

• understanding math concepts and solving word problems;

• developing strong thinking skills;

• using logic;

• focusing, remembering, and making decisions;

• thinking about language;

• learning other languages.

Social-Emotional Development. Being bilingual supports children in maintaining strong ties with their family, culture, and community. All of these are key parts of a child's developing identity. Bilingual children are also able to make new friends and create strong relationships using their second language—an important skill in our increasingly diverse society. Research has found that babies raised in bilingual households show better self-control, a key indicator of school success.

Learning. School readiness and success for children who are dual or multi language learners is tied directly to mastery of their home language. Bilingual and multilingual children benefit academically from knowing more than one language in many ways. Because they are able to switch between languages, they develop more flexible approaches to thinking through problems. The ability to read and think in two (or more) different languages promotes higher levels of abstract thought, which is important in learning. Current research shows that people who use more than one language appear better at blocking out irrelevant information, a benefit that may exist as early as seven months of age. Children who learn to read in their home language have a strong foundation to build upon when they learn a second language. They can easily apply their knowledge about reading to their second language.

Long-Term Success. One-half to two-thirds of adults around the world speak at least two languages. In today's global society, they have many advantages. Globally, bilingual and biliterate adults have more job opportunities than monolingual adults. Bilingual and biliterate individuals have the opportunity to participate in the global community in more ways, get information from more places, and learn more about people from other cultures.

Key words: Bilingual, biliterate, linguistic proficiency.

İNTİQAM MEHDİZADƏNİN "QAÇQIN QARLARI" HEKAYƏSİ

Günel Hümmətova (Pəniyeva) Saleh

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.dok., 0000Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Xülasə

Müstəqillik və vətən həsrəti ilə yanan qaçqın həyatın İntiqam Mehdizadəni 2015-ci ildə qələmə aldığı "Qaçqın qarları" adlı hekayəsində böyük ustalıqla təsvir etmişdir. Hekayənin məzmunu qaçqınlıq həyatı yaşayan Asif adlı jurnalistin qış vaxdı bədəni soyuqdan donan, evsiz, eşiksiz qalan qaçqınların dərdlərini çəkməsi təşkil edir. Eyni zamanda dövrün, zəmanənin müstəqillik adı altında insanların sapığzümüzdən olanlar tərəfindən vətənsiz, elsiz qalması şikayətləri ilə başlayır. Qışın qarlı günlərində qaçqınların hallarını düşünən jurnalist sanki bir anlıq ağlın itirir. Gecə yazdığı Kəlbəcər şeirinin müəllifi olduğunu belə unudur. Tam xəyallara dalaraq kiminsə bunun xətti ilə gecə şeiri yazıb getdiyini düşünür. Azadlıq uğrunda aparılan mitinqlərin baş verdiyi "Azadlıq meydanı"n belə xoşlamayaraq qaçqın üsyanı edir. Sonda isə cəsarət edib masası üsdə yazılmış şeiri oxuyanda hər sətrində Kəlbəcər həsrəti, vətən yanğısı, özünə qarşı olan əsəbi hekayənin əsas məğzini açır. Asifin üsyanı zamana, dövrə deyil də bu dövrdən sui istifadə edib öz yaşamları üçün istifadə edənlərə, vətənlərin itirəndə orda döyüşə bilməməklərinə qarşı üsyanı idi. Sovet imperiyasının tərifləməsi isə vətənində, Kəlbəcərindən ayrılmasına səbəb olan sapıözümüzdən olanlara qarşı ikrah hissinin bədii təsviridir. Eyni zamanda 2 vərəqlik bir hekayədə dünya boyda qaçqınlıq həyatının keçməkeşli yollarının ifadəsi təsvir edilmişdi. Burada vətəndən ayrı düşüb özünü vətənsiz hiss edən Asifin timsalında ağlını itirən neçə-neçə qaçqınların real təsvirini vermişdir.

Mən sənin qədrini bilə bilmədim,

Dərdli harayına gələ bilmədim,

Uğrunda vuruşub ölə bilmədim

Kəlbəcər çiçəyim, indi hardasan?

Hekayədə yazıçının Arifin bilmədən yazdığı Kəlbəcər şeiri ürək dağlayan ifadələrin bədii təcəssümüdür. Hər misrasında vətən həsrəti hiss edilən 7 bəndli şeirdə böyük bir kütlənin çəkdiyi dərd, bir xalqın itirdiyi millətinin ifadəsidir:

Yaş ötüb, saçımın qarışıb dəni,

Qırılıb ruhumun şux ötən simi.

Məni gözləyirsən, de, yenədəmi,

Kəlbəcər çiçəyim, indi hardasan?

Hekayənin soyuq qış günü ilə başlaması, Qarabağlıların həyatlarındakı soyuq ömür yolunun ifadəsinin izzahını verir. Qışın boranı qar olduğu kimi, qaçqınların da boranı, qarı vətənsiz olmalarıdır. Asifin kürəyinə dəyən qartopası ilə gənclik illərində vətənsizliyin elə də hiss edə bilməməsinin, qocalığının bir qar topu kimi bu həsrəti dərk edib ağlını itirməsinə, qar

topunun soyuğunun iliyinə kimi işləməsinin isə Kəlbəcərsiz yaşayığının iliyindəki qəmin ifadəsidir.

Açar sözlər: Qarabağ, qaşqın, həsrət

THE EFFECT OF HAND HYGIENE EDUCATION APPLIED TO PRESCHOOL CHILDREN BY USING VISUAL MATERIALS AND GAME MANAGEMENT

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARA GÖRSEL MATERYALLER VE OYUN YÖNETİMİ KULLANILARAK UYGULANAN EL HİJYENİ EĞİTİMİNİN ETKİSİ

Dilara KERVANCIOĞLU[1], Berna MERCAN[2], Rabia ZEYVER[3], Fatma TANRIKULU[4]

[1]Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Hemşirelik,0009-0000-1889-6704

[2] Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Hemşirelik, 0009-0007-8053-4027

[3]Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Hemşirelik, 0009 0000 4048 9697

[4]Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Hemşirelik, 0000-0003-1203-5852

Özet

Erken çocukluk döneminde sağlığın korunması amacıyla edinilmesi gereken en önemli becerilerden biri doğru teknikler doğrultusunda el yıkamadır. Çocuklarda el yıkama alışkanlığının kazandırılması ile çocuklar arasında bulaşıcı hastalıkların yayılması da engellenecektir. Yüksek öğrenme potansiyeline sahip olunan dört ve beş yaş grubundaki çocuklara uygun eğitim teknikleri kullanılarak verilen eğitimlerin etkili olduğu ve çocukların daha başarılı bir gelişim gösterdiği bilinmektedir. Araştırmanın amacı; okul öncesi dönemdeki çocuklara görsel materyaller ve oyun yöntemi kullanılarak verilen el hijyeni eğitiminin etkisinin incelenmesidir. Tek grup ön test son test yarı deneysel bir çalışmadır. Sakarya iline bağlı bulunan bir ilçenin ilkokul düzeyindeki dört farklı anasınıfındaki çocuklar ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 60 çocuk dahil edilmiştir. Araştıranın uygulanabilmesi için etik izinler alınmıştır. Veriler "Tanıtıcı Özellikler Formu" ve "El Yıkama Becerisini Değerlendirme Formu" kullanılarak toplanmıştır. Ön test verilerinin toplanmasının ardından el yıkama becerisine yönelik oluşturulan video, poster ve görsel materyaller kullanılarak öğrencilere eğitim verilmiştir. El yıkama becerisinin kazandırılmasına yönelik eğlenceli oyunlar ile çocuklar desteklenmiştir. Yapılan eğitim sonrasında çocuklar sırayla el yıkama alanlarına alınarak müdahale edilmeksizin gözlemlenip son test verileri toplanmıştır. Verilerin istatistiksel analizinde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Tüm testlerde istatistiksel önem düzeyi 0.05 olarak alınmıştır ($p<0.05$). Çocukların yaş ortalamasının 4.78± 0.41 yaş olduğu, büyük çoğunluğunun (%63.3) erkeklerden oluştuğu, %43.3'ünün annesinin lise mezunu, babalarının %55'inin lise mezunu olduğu belirlenmiştir. Çocukların ele bir miktar sabun alma ve sabunun köpürmesini sağlama becerilerinin uygulanmasında eğitim öncesinde ve sonrasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Musluğu kapatarak ellerini köpükle ovan öğrencilerin eğitim sonrasında anlamlı derecede arttığı belirlenmiştir. İki eli kenetleyerek parmak aralarını temizleme, parmak uçlarını ve tırnakları ovalama, baş parmakları diğer elin avucunda ovalama ve el bileklerini ovarak temizleme becerilerinin eğitim öncesinde belirlenen orana göre eğitim sonrasında anlamlı düzeyde arttığı belirlenmiştir. Son olarak çocuklarda musluğun açılarak ellerin durulanması, kurulanması ve musluğun kapatılması becerilerinin eğitim öncesinde uygulanma oranına göre eğitim sonrasında arttığı ve eğitim öncesi ve sonrası belirlenen oranların arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Sonuç olarak görsel materyaller ve oyun yöntemi ile

okul öncesi çocuklara verilen eğitimin doğru el yıkama becerilerinin kazandırılmasında etkili olabileceği görülmektedir. Gelecek araştırmalarda diğer hijyen uygulamalarının çocuklara öğretilmesinde benzer yöntemlerin kullanılarak etkililiğinin değerlendirilmesi önerilir.

Anahtar kelimeler: Okul öncesi, el yıkama, alışkanlık, oyun, görsel.

Abstract

One of the most important skills to be acquired in order to protect health in early childhood is hand washing in accordance with the correct techniques. The spread of infectious diseases among children will also be prevented with the acquisition of hand washing habits in children. It is known that the education given to children in the four and five age group, who have high learning potential, using appropriate educational techniques is effective and children show a more successful development. The aim of this study is to examine the effect of hand hygiene education given to preschool children using visual materials and play method. It is a single group pre-test post-test quasi-experimental study. It was carried out with children in four different kindergartens at primary school level in a district of Sakarya province. 60 children were included in the study. Ethical permissions were obtained for the implementation of the research. Data were collected using the 'Descriptive Characteristics Form' and 'Hand Washing Skill Assessment Form'. After the pre-test data were collected, students were trained using videos, posters and visual materials created for hand washing skills. Children were supported with fun games to gain hand washing skills. After the training, the children were taken to the hand washing areas in turn and observed without intervention and post-test data were collected. SPSS 25.0 package programme was used for statistical analysis of the data. Statistical significance level was taken as 0.05 in all tests ($p<0.05$). The mean age of the children was 4.78± 0.41 years, the majority (63.3%) were boys, 43.3% of their mothers were high school graduates and 55% of their fathers were high school graduates. It was found that there was a statistically significant difference before and after the training in the application of the skills of taking some soap in the hand and making the soap foam. It was determined that the students who scrubbed their hands with foam by closing the tap increased significantly after the training. It was determined that the skills of cleaning between the fingers by clasping both hands, rubbing the fingertips and nails, rubbing the thumbs in the palm of the other hand and rubbing the wrists increased significantly after the training compared to the rate determined before the training. Finally, it was found that the skills of rinsing, drying and closing the tap by opening the tap increased after the training compared to the rate of application before the training and there was a statistically significant difference between the rates determined before and after the training ($p<0.05$). As a result, it is seen that the education given to preschool children with visual materials and play method can be effective in gaining correct hand washing skills. In future studies, it is recommended to evaluate the effectiveness of similar methods in teaching other hygiene practices to children.

Keywords: Preschool, hand washing, habit, play, visual.

1. GİRİŞ

Günümüzde okul öncesi eğitim ilköğretim eğitiminin ilk basamağı oluşturmakla birlikte, çocukların bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimini desteklendiği bir dönemdir (Baran ve ark., 2007; Vural ve Kocabaş, 2016). Okul öncesi dönemde çocukların iyi alışkanlıklar kazanması ve edindikleri alışkanlıkları ilerleyen yaşlarda devam ettirmesi hedeflenmektedir. Araştırmalar, okul öncesi eğitimin çocuğun gelişimi üzerinde uzun vadeli etkileri olduğunu ve bu dönemde verilen eğitimin niteliğinin önemli olduğunu göstermektedir (Vural ve Kocabaş, 2016). Çocukların her yönüyle gelişim ve davranış geliştirdiği okul öncesi dönemde çocuklar aileleri,

öğretmenleri veya sevdikleri bireyleri rol model alarak, onları taklit ederler (Cheung, 2020). Özellikle bu dönemde çocuklara doğru teknikler kullanılarak verilen eğitimler sayesinde çocukların sağlıkları üzerinde olumlu davranışlar kazanması sağlanabilir. Çocuklara erken yaşta kendi sağlıkları için birkaç temel beceriden başlayarak sağlık eğitimi verilmesi çocukların kendi sağlıkları için sorumluluk almasına yol açar. Çocuklar sağlıkla ilgili gereken becerileri erken yaşta öğrendiğinde gelecekte de bu becerilerin kalıcı hale gelmesi sağlanır (Sabaz ve Yiğit, 2023).

Erken çocukluk döneminde sağlığın korunması amacıyla edinilmesi gereken en önemli beceri bireysel hijyen uygulamalarıdır. Hijyen, bireylerin sağlığına zarar verecek ortamlardan korunmak için yapılacak uygulamalar ve alınan temizlik önlemleri olarak tanımlanmaktadır (Özkal, 2020). Bireysel hijyen uygulamaları sağlığın korunması ve sürdürülmesi açısından önemlidir. Aynı zamanda toplum tarafından hijyen uygulamalarına özen gösterilmesi enfeksiyonların önlenmesini sağlar (Parlak, 2020). Bireysel hijyen uygulamaları arasında yer alan el yıkama becerisi öz bakımın ilk basamağını oluşturur (Kaya & Aslan, 2009).

Günlük yaşantıda ellerin çevre ile sürekli bağlantı halinde olması birçok bakterinin elde birikmesine neden olmaktadır. Bu nedenle tüm bireylerin ellerini uykudan uyanınca, tuvaletten çıkınca, yemeklerden önce ve sonra, genital ve anal bölgeye dokununca, hayvanlarla, kirli yüzeyler ve maddelere temas sonrasında özellikle sabun kullanarak ve temiz suyla mutlaka yıkaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak ellere yerleşen bakterilerin gözle görülemeyecek kadar küçük olması, bireylerin ellerinin kirlenmediği düşüncesine neden olabilmekte ve el yıkama ihmal edilebilmektedir. Özellikle küçük yaşlardaki çocuklara, ellerde gözle görülebilir bir kirlenmenin olmaması nedeniyle el yıkamanın öneminin anlatılması oldukça zordur (Güleç ve ark., 2000). El hijyeni alışkanlığı okul öncesi dönemde çocuklara uygun teknikler kullanılarak kazandırılmalıdır.

Çocuklar küçük yaştan itibaren tuvalet gereksiniminden önce ve sonra, yemeklerden önce ve sonra, dışardan eve gelindiğinde ya da sık dokunulan yüzeylerle temas edildiğinde ellerin yıkanması gerektiğinin farkında olmalıdır (Çetinçakmak & Sever, 2023). Çocuklarda el yıkama alışkanlığının kazandırılması ile çocuklar arasında bulaşıcı hastalıkların yayılması da engellenecektir. Literatürde ilköğretim çağındaki çocuklara el yıkama becerisinin kazandırılması amacıyla yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Yumru ve Koç (2021) ilköğretim öğrencilerine rol oynama yöntemi ile uyguladığı el hijyeni eğitimi sonrasında çocukların bilgi ve becerilerinde olumlu yönde artış olduğunu belirtmiştir (Yumru ve Koç, 2021). Kaya ve Aslan'ın (2009) çalışmasında ise ilköğretim öğrencilerine el yıkama becerilerinin arttırılması amacıyla yapılan müdahalenin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kaya ve Aslan, 2009). Çocuk polikliniğe başvuran ilköğretim öğrencilerinde el yıkama becerilerinin gözlemlendiği bir diğer çalışmada ise çocukların %42,8'inin ellerini doğru adımlara göre yıkadığı belirlendiği ve el yıkama konusunda verilen eğitimde ilkokul öğrencilerinin ortaokul öğrencilerine göre daha uyumlu el yıkama davranışı gösterdikleri saptanmıştır. Aynı çalışmada el yıkama alışkanlığının okul öncesi yaşlardan itibaren verilmesi gerektiği, gerekli olduğu durumlarda sağlık personeli tarafından çocuklara el hijyeni eğitimleri verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kandemir ve ark., 2016). Konuya ilişkin yapılan literatür incelemesi sonucunda ise okul öncesi dönemde çocuklara el yıkama alışkanlığının kazandırılmasına yönelik araştırmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Tüm bu bilgiler doğrultusunda planlanan bu çalışmada okul öncesi dönemdeki dört ve beş yaş grubundaki çocuklara görsel materyaller kullanılarak ve oyun yöntemi ile el hijyeni eğitiminin verilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Yüksek öğrenme potansiyeline sahip olunan bu dönemde uygun eğitim teknikleri kullanılarak verilen eğitimlerin etkili olduğu ve çocukların daha başarılı bir gelişim gösterdiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu

çalışmada okul öncesi dönemdeki çocuklara öğretilen el yıkama becerilerinin çocuklar üzerindeki etkisinin arttırılması hedeflenmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; okul öncesi çağı çocuklarına görsel materyaller ve oyun yöntemi kullanılarak verilen el hijyeni eğitiminin etkisinin incelenmesidir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Tipi

Araştırma tek grup ön test -son test yarı deneysel bir çalışma olarak yapılmıştır.

2.2. Araştırmanın Yeri

Bu araştırma, Sakarya ilinin Akyazı ilçesinde bulunan Millî Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı olan bir ilkokulda gerçekleştirilmiştir.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırma, Sakarya iline bağlı bulunan bir ilçenin ilkokul düzeyindeki bir ilkokulda okul öncesi dönemde öğrenim gören çocuklar ile gerçekleştirilmiştir. İlçede toplam 41 ilkokul bulunmaktadır. Bu ilkokulların her birinde birer okul öncesi eğitim veren sınıf bulunmaktadır. 41 ilkokul arasından bir okul kura yöntemi ile seçilmiştir. Bu projede örneklem büyüklüğü "G. Power-3.1.9.4" programı kullanılarak, çalışmanın gücü α=0,05 güvenirlik katsayısında, %80 güven düzeyinde hesaplanmıştır. Bu programa göre çalışmanın etki büyüklüğü Aslan ve arkadaşlarının (2006) yaptığı çalışmaya göre hesaplanmıştır. Araştırmanın örneklem büyüklüğü 0,95 teorik power ile hesaplanarak minimum 56 kişi olarak saptanmıştır (Şekil 1). Araştırmaya toplam 60 okul öncesinde öğrenim gören çocuk dahil edilmiştir.

Exact – Proportion: Difference from constant (binomial test, one sample case)			
Options:	α balancing: α/2 on each side		
Analysis:	A priori: Compute required sample size		
Input:	Tail(s)	=	Two
	Effect size g	=	0.1900000
	α err prob	=	0.05
	Power (1−β err prob)	=	0.80
	Constant proportion	=	0.5
Output:	Lower critical N	=	20.0000000
	Upper critical N	=	36.0000000
	Total sample size	=	56
	Actual power	=	0.8187569
	Actual α	=	0.0440465

Şekil 1. Çalışmanın Örneklem Büyüklüğünün "G. Power-3.1.9.4" Programı Kullanılarak Hesaplanması

Araştırmanın 2024- 2025 eğitim öğretim yılında yapılmıştır.

Örnekleme Dahil Edilme Kriterleri

- Araştırmaya katılmaya gönüllü olmak
- İlkokulların okul öncesi sınıflarında öğrenim görüyor olmak.
- Türkçe dilini konuşuyor ve anlıyor olmak.
- Zihinsel bir engeli olmamak.

2.4. Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın verileri "Tanıtıcı Özellikler Formu" ve "El Yıkama Becerisini Değerlendirme Formu" kullanılarak toplanmıştır.

Tanıtıcı Özellikler Formu; öğrencilerin bireysel özelliklerini (yaş, cinsiyet, anne babanın mesleği ve eğitim durumu) ve el yıkama alışkanlıklarını belirlemeye yönelik araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

El Yıkama Becerisi Değerlendirme Formu; Bu form Dünya Sağlık Örgütünün (DSÖ) yayınladığı el yıkama kılavuzuna göre araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır (DSÖ, 2009). Bu formda yer alan maddeler el yıkama sırasında gerçekleştirilmesi gereken adımları içermektedir. El Yıkama Beceri Değerlendirme Listesi'nde bulunan basamaklar "evet" (doğru) ya da "hayır" (yanlış) olarak işaretlenmektedir.

2.5. Araştırmanın Uygulama Adımları

Bu araştırmanın uygulanması dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar aşağıda açıklanmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Araştırmanın Akış Şeması

2.5.1. Hazırlık Aşaması

Bu aşamada araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli izinlerin alınması, araştırmanın yürütüleceği okulun belirlenmesi ve araştırma kapsamına alınacak öğrencilerin velilerinden gönüllü olurlarının alınması yer almaktadır. Projenin uygulanacağı okul kura yöntemi ile basit rastgele yöntemle belirlendikten sonra, araştırmanın uygulanabilmesi için etik kurul formları hazırlanarak Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Etik Kurulu'na başvuru yapılmıştır. Akyazı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne araştırma hakkında yazılı bilgilendirme yapılmıştır. Araştırmanın yapılacağı okul müdürü ile görüşülerek araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra projenin yapıldığı okul öncesi sınıflarının öğretmenlerine araştırma hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Öğretmenler aracılığıyla okul öncesi çocukların velilerine ulaşılarak araştırma hakkında yazılı bilgilendirme yapılmış olup, gönüllü olurları alınmıştır.

Bu araştırmanın hazırlanmasında görsel materyaller kullanılarak çocuklara 'El Yıkama Eğitimi' ile ilgili bir video hazırlanmıştır. Video Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi'nin Hemşirelik bölümüne ait laboratuvar bölümünde gerçekleştirilmiştir. Videoda ki kişi 6 yaşında bir kız çocuğu olup, yüzü gözükmeyecek şekilde çekilmiştir. Video öncesi çocuğa el yıkama eğitimi verilip önemi anlatılarak deneme yapılmıştır ve sonrasında video çekilerek son hali verilmiştir. Çekilen video 1 dakika 4 saniye sürmüştür. Video üstüne çocukların ilgisini çekecek şekilde görseller eklenerek kurgulanmıştır.

El yıkama ile ilgili poster ve görsel materyaller kullanılmıştır. Posterin hazırlanma aşaması için uzmanlardan görüşler alınarak, satın alınan uygulama üzerinden tasarlanıp reklamcılık ofisinde bastırılmıştır. Toplamda 12 baskı yapılmıştır. Kapı arkalarına ve lavabolara yapıştırılmıştı

2.5.2. Ön Testlerin Uygulanması

Araştırmanın ikinci aşamasında eğitim ve öğretim faaliyetlerini aksatmayacak şekilde okullarda araştırmanın dahil edilme kriterlerine uyan öğrencilere ön test uygulaması yapılmıştır. Bu kapsamda tanıtıcı özellikler formu araştırmacılar tarafından öğrencilerin velilerinden bilgi alınarak yüz yüze doldurulmuştur. Formun doldurulması yaklaşık 10 dk'dır.

Araştırma kapsamına alınan okul öncesi çocuklarda el yıkama becerilerinin gözlenmesi amacıyla öğrenciler ellerini yıkamak üzere sıra ile lavabolara alınarak, el yıkama uygulamaları "El Yıkama Becerisi Değerlendirme Formu" kullanılarak kayıt altına alınmıştır (eğitim öncesi gözlem).

2.5.3. Eğitimin Uygulanması

Araştırmaya katılımını kabul eden ebeveynlerin çocuklarının ön testleri yapıldıktan sonra çocuklara hazırlanmış olan video izletilmiştir. Video sonrasında sınıf içerisinde uygulamalı olarak el yıkama adımları çocuklarla birlikte tekrarlanmıştır.

Hazırlanan poster ve diğer görsel materyaller çocukların görebilecekleri şekilde el yıkama alanlarına yapıştırılmıştır. Çocuklara el hijyenine yönelik verilen eğitimin pekiştirilmesi ve anlaşılırlığının arttırılması amacıyla el görsellerinin yer aldığı ve el yıkamanın öneminin vurgulandığı boyama etkinliği yaptırılmıştır. Çocukların el yıkama alışkanlıklarındaki ilk değişimi gözlemlemek amacıyla uygulamalı bir oyun planlanmış ve oynatılmıştır.

2.5.4. Son Testlerin Uygulanması

Yapılan eğitim sonucunda çocuklar sırayla el yıkama alanlarına alınarak müdahale edilmeksizin gözlemlenip veriler toplanmıştır.

2.6. Verileri Değerlendirilmesi

Verilerin istatistiksel analizinde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Kategorik ölçümler sayı ve yüzde olarak, sayısal ölçümler ise ortalama ve standart sapma (gerekli yerlerde ortanca ve minimum- maksimum) olarak verilmiştir. Kategorik ölçümlerin gruplar arasında karşılaştırılmasında "Ki Kare test istatistiği" kullanılmıştır. Sayısal ölçümlerin normal dağılıma uygunluğu tek örneklem "Kolmogorov Smirnov testi" ile belirlenmiştir. Sayısal ölçümlerin iki grup arasında karşılaştırmasında "bağımsız gruplarda t testi" kullanılmıştır. Eğitim öncesi ve sonrası elde edilen iki gözlemin farklı olup olmadığını test etmek için "Mc Nemar Testi" kullanılmıştır. Tüm testlerde istatistiksel önem düzeyi 0.05 olarak alınmıştır ($p<0.05$).

3. BULGULAR

Tablo 1'de çalışmaya katılan okul öncesi çocukların sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı görülmektedir. Çocukların yaş ortalamasına bakıldığında 4.78± 0.41 yaş olduğu

belirlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%63.3) erkeklerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan çocukların %63.3'ünün apartman dairesinde yaşadığı belirlenmiştir. Okul öncesi çocukların %43.3'ünün annesinin lise mezunu olduğu saptanmış olup, babalarının eğitim durumu incelendiğinde ise %55'inin lise mezunu olduğu belirlenmiştir. Okul öncesi çocukların ebeveynlerinin meslek durumuna bakıldığında annelerin %86.7'si ev hanımı, babaların %78.3'ü işçi olarak çalışmaktadır.

Tablo 1

Okul öncesi çocukların sosyodemografik özelliklerine göre dağılımı

Özellikler	Kategori	Sayı (%)	Ortalama (SD)
Yaş			4.78± 0.41
Cinsiyet	Kız	22 (36.7)	
	Erkek	38 (63.3)	
Oturdukları ev tipi	Apartman Dairesi	38 (63.3)	
	Müstakil Ev	22 (36.7)	
Annenin Eğitim Durumu	İlkokul	12 (20.0)	
	Ortaokul	22 (36.7)	
	Lise	26 (43.3)	
Babanın Eğitim Durumu	İlkokul	11 (18.3)	
	Ortaokul	10 (16.7)	
	Lise	33 (55.0)	
	Üniversite	6 (10.0)	
Annenin Mesleği	Ev Hanımı	52 (86.7)	
	İşçi	8 (13.3)	
Babanın Mesleği	İşçi	47 (78.3)	
	Memur	8 (13.3)	
	Serbest Meslek	5 (8.3)	
Kardeş sayısı (ort.)			2.66 (0.98)

Okul öncesi çocukların eğitim öncesi ve eğitim sonrası el yıkama becerileri karşılaştırıldığında çocuklarda giysilerin kollarını katlama becerisinin uygulanması eğitim öncesinde %75.0, eğitim sonrası %83.3 olarak belirlenmiştir. Eğitim sonrası bu becerinin uygulanmasında artış olmasına rağmen eğitim öncesi ve sonrası arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir. El yıkama uygulamasının ikinci becerisi musluğun açılmasıdır. Araştırmada yer alan çocukların

büyük çoğunluğu eğitim öncesinde (%71.7) ve eğitim sonrasında (%85.0) musluğu açmıştır. Eğitim sonrasında musluğu açma becerisinde artış olmuştur fakat eğitim öncesinde ve sonrasında bu beceriler arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Çocukların ele bir miktar sabun alma ve sabunun köpürmesini sağlama becerilerinin uygulanmasında eğitim öncesinde ve sonrasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Çocukların %18.3'ü eğitim öncesinde musluğu kapattıktan sonra ellerini ovduğu, eğitimden sonra ise bu oranın %61.7 olduğu belirlenmiştir. Musluğu kapatarak ellerini köpükle ovan öğrencilerin eğitim sonrasında anlamlı derecede arttığı görülmektedir ($p<0.05$). İki eli kenetleyerek parmak aralarını temizleme, parmak uçlarını ve tırnakları ovalama, baş parmakları diğer elin avucunda ovalama ve el bileklerini ovarak temizleme becerilerinin eğitim öncesinde belirlenen orana göre eğitim sonrasında anlamlı düzeyde arttığı belirlenmiştir ($p<0.05$). Son olarak çocuklarda musluğun açılarak ellerin durulanması, kurulanması ve musluğun kapatılması becerilerinin eğitim öncesinde uygulanma oranına göre eğitim sonrasında arttığı ve eğitim öncesi ve sonrası belirlenen oranların arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık olduğu saptanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2

Okul öncesi çocukların eğitim öncesi ve eğitim sonrası el yıkama becerilerinin değerlendirilmesi

	Eğitim öncesi		**Eğitim sonrası**		**P* değeri**
Beceriler	**Sayı (n)**	**Yüzde (%)**	**Sayı (n)**	**Yüzde (%)**	
Giysilerin kollarını katlamak	45	75.0	50	83.3	0.22
Musluğu açma	43	71.7	51	85.0	0.07
Ele bir miktar su alma	40	66.7	51	85.0	**0.01****
Bir miktar su ile sabunun köpürmesini sağlama	41	68.3	52	86.7	**0.02****
Musluğu kapatarak elde kalan köpükle elleri ovma	11	18.3	37	61.7	**0.001****
İki eli kenetleyerek parmak aralarını temizleme	21	35.0	52	86.7	**0.001****
Eller kenetlenip parmak uçlarını ve tırnakları ovalama	13	21.7	49	81.7	**0.001****
Başparmakları diğer elin avucunda ovalama	7	11.7	44	73.3	**0.001****
El bileklerini ovarak temizleme	5	8.3	41	68.3	**0.001****
Musluğu açarak ellere akıtılarak musluk açma/kapama yerini durulama ve musluğu kapatma	15	25.0	53	88.3	**0.001****
Elleri temiz bir havlu veya kağıt havlu ile kurulama	47	78.3	59	98.3	**0.001****

*McNemar testi kullanılmıştır. **$p<0.05$

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada okul öncesi çocuklara verilen el yıkama eğitiminin etkisi incelenmiş olup, çocukların eğitim öncesi ve sonrası el yıkama adımlarını doğru uygulama durumları karşılaştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre, çocukların giysilerinin kollarını katlama becerisi

eğitim öncesinde %75.0, eğitim sonrasında %83.3 olarak belirlenmiş, ancak bu artış istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Benzer şekilde, çocukların musluğu açma becerisi eğitim öncesinde %71.7, eğitim sonrasında %85.0 olarak gözlemlenmiş, ancak bu beceri için de anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bu durum, çocukların motor becerilerinin gelişim düzeyi ve eğitimden önce de bu becerilere sahip olabilmeleri ile açıklanabilir. Literatürde de küçük yaş gruplarında temel motor becerilerin erken dönemde kazanıldığı ve eğitimle belirgin değişimler göstermeyebileceği belirtilmektedir (Erdoğan ve ark., 2019).

Bununla birlikte, çocukların sabun kullanımı, köpükleme ve musluğu kapattıktan sonra ellerini ovalama becerileri eğitim sonrasında anlamlı derecede artış göstermiştir. Eğitim öncesinde çocukların yalnızca %18.3'ü musluğu kapattıktan sonra ellerini ovalarken, eğitim sonrasında bu oran %61.7'ye yükselmiştir ($p<0.05$). Bu bulgu, el yıkama eğitiminin çocukların etkili el yıkama alışkanlıkları kazanmasında önemli bir rol oynadığını desteklemektedir. Benzer şekilde, Alptekin ve ark. (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, hijyen eğitimi verilen okul öncesi çocuklarda el yıkama becerilerinin anlamlı derecede geliştiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar, hijyen eğitimlerinin erken çocukluk döneminde hijyen alışkanlıklarını kazandırmada etkili olduğunu göstermektedir.

Özellikle parmak aralarını, tırnakları ve bilekleri ovalayarak temizleme gibi el yıkama becerilerinde eğitim sonrası anlamlı artışlar gözlemlenmiştir ($p<0.05$). Çocukların eğitim öncesinde bu becerileri uygulama oranları düşükken, eğitim sonrası belirgin artışlar kaydedilmiştir. Bu durum, eğitim programının detaylı el yıkama tekniklerini öğretmede başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde de benzer sonuçlara rastlanmakta, çocukların hijyen eğitimi ile detaylı el yıkama becerilerini geliştirdiği ifade edilmektedir (Köksal ve Tekin, 2021; Yılmaz ve ark., 2024).

Araştırmamızda çocukların musluğu açarak ellerini durulama, kurulama ve musluğu kapatma becerilerinde eğitim sonrası anlamlı bir artış olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Eğitim öncesinde çocukların büyük bir kısmı bu adımları eksik yaparken, eğitim sonrasında süreç daha eksiksiz tamamlanmıştır. Bu bulgu, çocukların eğitimle birlikte el yıkama sürecini tam ve doğru şekilde tamamlamaya yönelik farkındalıklarının arttığını göstermektedir. Eğitim sonrası kazanılan becerilerin kalıcılığı için tekrarlı eğitimlerin verilmesi, ailelerin bu süreçte aktif rol alması ve okul ortamında hijyen uygulamalarının desteklenmesi gerekmektedir. Sonuç olarak görsel materyaller ve oyun yöntemi ile okul öncesi çocuklara verilen eğitimin doğru el yıkama becerilerinin kazandırılmasında etkili olabileceği görülmektedir. Ancak, uzun vadede bu becerilerin sürdürülebilir olup olmadığını değerlendirmek için prospektif araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Gelecek araştırmalarda diğer hijyen uygulamalarının çocuklara öğretilmesinde benzer yöntemlerin kullanılarak etkililiğinin değerlendirilmesi önerilir.

5. KAYNAKLAR

Alptekin, R., Yıldırım, F., & Demir, G. (2020). Okul öncesi dönemde hijyen eğitiminin el yıkama alışkanlıklarına etkisi. Eğitim ve Sağlık Dergisi, 5(2), 45-56.

Baran, M., Yılmaz, A. & Yıldırım, M. (2007). Okul Öncesi Eğitimin Önemi ve Okul Öncesi Eğitim Yapılarındaki Kullanıcı Gereksinimleri Diyarbakır Huzurevleri Anaokulu Örneği. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, (8), 27-44.

Cheung, P. (2020). Teachers as role models for physical activity: Are preschool children more active when their teachers are active?. European Physical Education Review, 26(1), 101-110.

Çetinçakmak, Ö. S., & Sever, R. (2023). İlkokul Öğrencilerinin Kişisel Hijyen ve El Yıkama Alışkanlıklarının Belirlenmesi. E-International Journal of Educational Research, 14(4), 213-229. https://doi.org/10.19160/e-ijer.1287638

Erdoğan, S., Çelik, M., & Aydın, N. (2019). Okul öncesi çocuklarda motor beceri gelişimi ve hijyen alışkanlıkları. Çocuk Gelişimi ve Eğitim Araştırmaları Dergisi, 7(1), 67-80.

Güleç, M., Topbaş, M., Kır, T., & Hasde, M. (2000). Ankara'da sosyoekonomik düzeyi farklı iki yerleşim yerindeki iki ilköğretim okulundan seçilen öğrencilerde el yıkama alışkanlıkları. Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi, 57(2), 71-76.

Kandemir, B., Durduran, Y., Pekcan, S., & Duman, Ç. S. (2016). Çocuk Polikliniğine Başvuran İlköğretim Öğrencilerinde El Yıkama Uygulamalarının Gözlemlenmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 11(1).

Kaya, M., & Aslan, D. (2009). Ankara'da Bir ılköğretim Okulunda El Yıkama Konusunda Bir Müdahele Çalışması. Erciyes Medical Journal/Erciyes Tip Dergisi, 31(2).

Köksal, M., & Tekin, G. (2021). Hijyen eğitiminin okul öncesi çocukların el yıkama becerilerine etkisi. Sağlık ve Eğitim Çalışmaları Dergisi, 8(1), 12-28.

Özkal, N. (2020). Okulöncesinden liseye öğretim programlarında temizlik ve hijyen: Türkiye örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, (50), 191-206.

Parlak, T. (2020). Gida ürünleri üretiminde hijyen kavramina farkli bir bakiş. Ohs Academy, 3(2), 73-101.

Sabaz, N., & Yiğit, R. (2023). Okul Öncesi Çocukların Sağlık Eğitimini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi, 5(1), 32-42.

Şimşek, DC. (2012). İlköğretim birinci sınıf öğrencilerine verilen planlı el yıkama eğitiminin el yıkama davranışı üzerine etkisinin belirlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Challenge, F. G. P. S. (2009). WHO Guidelines on Hand Hygiene in Health Care. Retrieved from: whqlibdoc who int/publications/009 pdf.

Vural, DE., & Kocabaş, A. (2016). Okul Öncesi Eğitim ve Aile Katılımı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (59), 1174-1185. https://doi.org/10.17755/esosder.263223

Yılmaz, D., Kahraman, PB., Çinar, HG., Kaçan, CY., Kızık, H., Öztürk, Ü., & Bayram, P. (2024). Okul Öncesi Dönemi Çocuklarına Uygulanan Çoklu Etkinlikli El Yıkama Eğitiminin Çocukların El Yıkama Davranışına Etkisi. Sağlık ve Toplum, 34(2), 162-171.

Yumru, H., & Koç Ş. (2021). İlköğretim öğrencilerine rol oynama (rol-play) yöntemi ile uygulanan el hijyeni eğitiminin öğrencilerin el yıkama bilgi ve becerilerine etkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 14(3), 188-198.

COMPARISON OF NOVEL NONLINEAR AND MULTIPLE LINEAR REGRESSION MODELS FOR HIGH-PRESSURE ROTOR SPEED IN NARROW-BODY AIRCRAFT
DAR GÖVDELİ UÇAKLARDA YÜKSEK BASINÇ ŞAFT HIZI İÇİN ÖZGÜN DOĞRUSAL OLMAYAN VE ÇOKLU DOĞRUSAL REGRESYON MODELLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Vehbi Emrah ATASOY[1]

[1]Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Yüksekokulu, Uçak Bakım ve Onarım Bölümü,
ORCID: 0000-0002-6781-9278

Özet
Bu çalışma, turbofan motorlarıyla çalışan dar gövdeli uçakların (A320, IAE V2527-A5) yüksek basınç şaft hızını tahmin etmek için yeni regresyon modelleri geliştirmeye odaklanmaktadır. Uçuş Veri Kaydedici (FDR) veri seti, seyir fazı boyunca yüksek basınç şaft hızındaki değişimi modellemek ve analiz etmek için kullanılmaktadır. Bu analiz, ulusal ve uluslararası rotalarda dar gövdeli uçaklarla gerçekleştirilen yüz seyir uçuşunu içeren gerçek uçuş veri setini içermektedir. Çalışma, yüksek basınç şaft hızını tahmin etmek için uçak performans parametrelerini kullanarak çoklu doğrusal regresyon modeli ve doğrusal olmayan regresyon modeli olmak üzere iki yeni regresyon modeli sunmaktadır. Ayrıntılı karşılaştırmalar yapmak amacıyla tüm regresyon modellerinin sonuçları, kök ortalama kare hatası (RMSE) ve R^2 gibi istatistiksel olarak anlamlı göstergeler kullanılarak incelenmektedir. İstatistiksel gösterge sonuçları, doğrusal olmayan regresyon modelinin 0,94'lük bir R^2 değerine sahip olduğunu, çoklu doğrusal regresyon modelinin ise yüksek RMSE değerine ve daha düşük R^2 (0,92) değerine sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmanın sonucunda, dar gövdeli uçaklar ile yapılan uçuş operasyonları sırasında turbofan motorların yüksek basınç şaft hızını ölçen sensörlerde veya kokpitte yer alan gösterge panellerinde oluşabilecek arızalar durumunda, bu regresyon modelleri kullanılarak turbofan motorlarının bu şaft hızı daha doğru ve hızlı bir şekilde tahmin edilebilmektedir. Ayrıca, bu çalışmada geliştirilen modeller, turbofan motor performansının izlenmesini ve uçak tasarım aşamalarının iyileştirilmesini kolaylaştırmaktadır.
Anahtar kelimeler: Yüksek basınç şaftı, gerçek uçuş verileri, regresyon modeli

Abstract
This study focuses on developing novel regression models to predict the high-pressure rotor speed of narrow-body aircraft powered by turbofan engines (A320, IAE V2527-A5). The Flight Data Recorder (FDR) dataset is used to model and analyse the variation in high-pressure rotor speed throughout the cruise phase. This analysis includes the actual flight dataset, which consists of one hundred cruise flights conducted with narrow-body aircraft on both national and international routes. The study offers two novel regression models, namely the multiple linear regression model and the nonlinear regression model by employing aircraft performance parameters. The results of all regression models are examined using indicators that are statistically significant, such as root mean square error (RMSE) and R^2, in order to make detailed comparisons. The significant statistical indicators results indicate that the nonlinear regression model has an R^2 value of 0.94, while the multiple linear regression model exhibits the highest RMSE and the lowest R^2 of 0.92. The results of the study demonstrated that the high-pressure rotor speed of turbofan engines can be more accurately and quickly estimated by utilising these regression models in the event of malfunctions in the sensors measuring the high-pressure rotor speed of turbofan engines or in the instrument panels in the cockpit during flight

operations with narrow-body aircraft. Furthermore, the regression models developed in this work facilitate monitoring turbofan engine performance and improving the aircraft design stages.
Keywords: High-pressure rotor, actual flight data, regression model

KRONİK HASTALIKLARDA HEMŞİRELİK BAKIMI VE ÖNEMİ

Dr. Veysel TEKİN[1]

[1]Uzman, Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü, Sağlık Hizmetleri,

https://orcid.org/0000-0002-7228-4001

ÖZET

Kronik hastalıklar, vücudun normal işleyişinde uzun süreli ve yavaş bir bozulma yaratıp, geri dönüşü olmayan değişikliklere yol açan sağlık sorunlarıdır. Bu tür hastalıklar, genellikle üç ay ve daha uzun süre devam eder ve sürekli tıbbi bakım gerektirir. Çoğunlukla bulaşıcı olmayan hastalıklar olarak tanımlanır; yani genetik faktörler, çevresel etmenler veya yaşam tarzı nedeniyle gelişirler ve enfeksiyonlardan kaynaklanmazlar. Son yıllarda kronik hastalıkların sayısının arttığı bir dönemde, bu hastalıkları yönetebilmek için toplum temelli sağlık programlarının önemi büyük bir hızla artmaktadır. Bu hastalıklar sadece bireylerin yaşam kalitesini düşürmekle kalmaz, aynı zamanda sosyal ve ekonomik açıdan da büyük zorluklar oluşturur. Bu nedenle, etkili sağlık politikaları geliştirmek ve kronik hastalıkların getirdiği yükü hafifletmek, hayati bir öneme sahiptir. Bireylerin tedavi süreçlerinde ve yaşam kalitesinin artırılmasında profesyonel destek almak artık çok daha kritik bir hale gelmiştir. Kronik hastalıklarla başa çıkabilmek ve bu süreçte sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek, yalnızca tıbbi tedaviyle değil, aynı zamanda etkili hemşirelik bakım süreci ile mümkün olabilmektedir.Türkiye'de kronik hastalıkların önlenmesi ve erken tedavisinin ülke ekonomisine yüzde 10 oranında bir katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Sağlık Bakanlığı verilerine göre son yıllarda hipertansiyon, kalp damar hastalıkları (KDH), diyabet, kanser, kronik obstrüktif akciğer hastalığı (KOAH) veya astım tedavisi sebebiyle hastaneye başvurular ciddi bir şekilde artmıştır. Bugün kronik hastalıklar Avrupa sağlık sistemini ciddi şekilde tehdit etmektedir. Öyle ki, Avrupa Halk Sağlığı İttifakı'na (European Public Health Alliance-EPHA) göre, Avrupa'da sağlık bakım maliyetlerinin %70-80'i kronik bakım hizmetlerine harcanmaktadır bu durum ülkemizde de benzerlik göstermektedir. Kronik hastalıklarda hemşirelik bakımı evde ya da bir sağlık kurumundaki bakımı kapsar. Hemşirenin daha çok korunmaya yönelik verdiği bakım hizmetleri ile daha pahalı hastane hizmeti gereksinimi önlenmiş ya da en aza inmiş olur. Profesyonel sağlık ekibi üyelerinin, özellikle hemşirelerin kronik hastalığı olan bireye eğitim, bakım, danışmanlık, çalışmaları organize etme, değişimin temsilcisi olma, kaynak kişi olma gibi sorumlulukları vardır. Hemşire bakımı planlarken hastanın yaşadığı uyum sürecini ve özelliklerini de dikkate almalıdır. Bunların ışığında hemşire sorunları saptar ve bakımı planlar. Hemşireler kronik hastalıklara yönelik yenilikçi çözümlerle hastaların ve ailelerin hayatlarında olumlu değişiklikler yaratabileceklerdir.

Anahtar kelimeler: Kronik, Hemşirelik, Bakım

ÜÇÜNCÜ EL SİGARA DUMANI VE SAĞLIĞA ETKİLERİ

Abdulsamet TAŞKIN[1], Gülhan YİĞİTALP[2]

[1]Hemşire, Çermik Devlet Hastanesi Hemodiyaliz Ünitesi, 0009-0004-0021-1956

[2]Doç.Dr. Dicle Üniversitesi Atatürk Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, 0000-0001-5800-3878

Özet

Günümüzde tütün ürünleri arasında kullanımı sıklıkla artan ve küçük yaşlara kadar inen sigara tüketiminin sağlık açısından birçok olumsuz etkisi olduğu bilinmektedir. Kişinin doğrudan sigara tüketip sağlığa zararlı etken maddelere maruz kalmasına birinci el sigara dumanı, sigara tüketen kişinin ortama yaymış olduğu sigara dumanından içmeyen kişinin etkilenmesi ikinci el sigara dumanına maruziyet yani pasif içicilik olarak tanımlanmaktadır. İlk kez 2006 yılında Winickoff tarafından üçüncü el sigara dumanı kavramı tanımlanmıştır. Toplum tarafından çok bilinmemekte olup sigara tüketilen ortamda tütün dumanlarında bulunan sağlığa zararlı maddelerin belli bir zaman aralığında havayla etkileşime girerek vücuda deri, sindirim, solunum yoluyla alınması sonucu insan sağlığını olumsuz etkilemesi üçüncü el sigara dumanı maruziyeti olarak adlandırılmaktadır. Bu derlemede üçüncü el sigara dumanının sağlık üzerine etkilerini tartışmak amaçlanmıştır. Yapılan bir çalışmada sigara içilen bir ortamda haftalar hatta aylar geçse bile ortamda bulunan masa, sandalye, kıyafet vs. eşyalarda sigaraya ait maddelerin bulunduğu bildirilmiştir. Yapılan başka bir çalışmada ise sigara içilen bir ortamı birkaç ay havalandırmak bile sigaraya ait maddeleri tamamıyla o ortamdan uzaklaştırmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaya dayanarak; 'Sigara içilen bir ortamı havalandırmak tütün ürününe ait maddelerin tamamen ortamdan uzaklaştırılmasında yeterince etkin değildir' yorumunu yapabilmemize olanak sağlar. Özellikle yoğun sigara içilen kafe, kıraathene, eğlence mekanları vb. ortamlarda uzun süre bulunmak tütün ürünlerinin giysilerimize sinmesine ve deri, sindirim, solunum yoluyla vücudumuza alınmasına sebebiyet verebilmektedir. Üçüncü el sigara dumanının yaş gruplarına göre etkilerine baktığımızda özellikle bebekler ve çocuklar büyük bir risk altındadır çünkü bu dönemde eşyaları ağızlarıyla veya elleriyle temas ederek tanımaya çalışırlar. Bu durumda bir çocuğun sigara içilen bir ortamdaki tüm yüzeylerle temas edebileceğini düşünürsek sağlık açısından ciddi bir risk oluşturmaktadır. Gebelik sürecinde de özellikle DNA hasarı oluşturarak fetal ve maternal açıdan olumsuz sonuçlar doğuracağı bilinmektedir. Yetişkinlere baktığımızda ise genel olarak üçüncü el sigara dumanının uzun dönemli maruziyeti sonucu tromboz temelli hastalıklar, astım, bronşiolit, amfizem, akciğer kanseri, koroner kalp hastalığı, serebrovasküler hastalıklar gibi sistemik hastalıkların oluşma riskini arttırdığı bilinmektedir. Sonuç olarak üçüncü el sigara dumanı toplumumuz tarafından bilinmeyen fakat uzun süreçli dönemde ciddi olumsuz etkileri olabilecek görünmez bir tehlikedir. Bu anlamda toplumun üçüncü el sigara dumanı konusunda bilinçli olması gerektiği ve üçüncü el sigara dumanının yoğun olduğu ortamlardan kaçınması gerektiğine yönelik eğitim ve farkındalık çalışmalarının yapılması, sağlıklarını koruyup geliştirmeleri amacıyla sağlıklı yaşam biçimi davranışları kazanmaları önem arz etmektedir. Bu konuda halk sağlığı profesyonellerine önemli sorumluluklar düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üçüncü el sigara dumanı, tütün, sağlık, hastalık

A HOLISTIC ASSESSMENT ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HEALTH SERVICES

SAĞLIK HİZMETLERİNDE YAPAY ZEKÂ ÜZERİNE BÜTÜNSEL BİR DEĞERLENDİRME

Onur ŞEN[1]

[1]Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi, İşletme, 0000-0002-2278-4235

Özet

Bu çalışma yapay zekânın (YZ) sağlık hizmetlerindeki rolünü, kullanım yerlerini ve etkilerini incelemektedir. Günümüzde YZ, hastalıklara bağlı şikayetlerin erken teşhisiyle tedavi süreçlerine uyarlanmaktadır. YZ aynı zamanda hasta bakımından sağlık idaresine kadar çok geniş bir alanda kullanılabilmektedir. Hastalık ve tanı yönetimi, sağlık sektöründeki dijital dönüşüm (büyük veri), hemşirelik ve hasta bakım uygulamaları, eczacılıkta ilaç geliştirme, epidemiyolojik analizler ve halk sağlığı gibi alanlarla beraber sağlık yönetimi ve karar sistem uygulamaları başlıca kullanım alanları olarak öne çıkmaktadır. YZ'nın sağlık sektöründeki kullanımı; hastalığın teşhisinin doğruluğuna dönük olasılıkları artırmak, sağlık uygulamalarının etkinliğini yükseltmek ve sürecin kalitesini verimli hale getirmek gibi önemli katkılar sunmaktadır. Örnek olarak; YZ'nın desteklediği teşhis uygulamaları, geleneksel metotlara kıyasla daha doğru ve hızlı sonuçlar verebilmektedir. Bununla beraber, büyük veri analitiği ve dijital sağlık sayesinde, sağlık idaresi süreçleri optimize edilerek sağlık sektörü personellerinin iş yükü azaltılabilmektedir YZ'nın sağlık sektörüne adaptasyonu hukuki, etik ve mesleki problemleri de beraberinde getirebilmektedir. Bilhassa hasta mahremiyeti, sağlık personellerinin iş güvence ve karar alma süreçlerindeki YZ durumu tartışmalı konular arasındadır. Çalışmada bütünsel bir değerlendirmeyle, Türkiye'de sağlık alanında yapay zekayı konu alan 10 (on) makale içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiş ve YZ'nın gelecek tahayyülüyle sağlık sektörüne nasıl yön verebileceği ve sağlık sektörüne olan katkıları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda YZ'nın; hastalık yönetimi, büyük verinin analizi ve dijital dönüşüm, hemşirelik uygulamaları ve hasta bakımı, ilaç geliştirme, epidemiyolojik öngörüler ve sağlık yönetiminde karar destek sistemleri noktasında adapte edilerek sağlık hizmetlerinde etkin ve verimli dönüşümü sağlama potansiyeline katkı verdiği tespit edilmiştir. Söz konusu dönüşüm sürecinde araştırma kapsamında analiz edilen çalışmalarda; etik, hasta mahremiyeti ve yapay zekâ ile ilgili politikaların düzenlenmesi gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar kelimeler: Sağlık Hizmetleri, Yapay Zekâ, Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ

Abstract

This study deals in detail with the development of the medical secretarial profession in health services in historical perspective, job and job descriptions, education processes and current studies on the future of the profession. Medical secretaries, who continue their activities in health institutions, undertake important tasks such as systematic organisation of patient records, management of medical documentation and ensuring interaction between health professionals and patients. The research also analyses how medical secretarial work and procedures have transformed with technological developments and the effects of digital change on the

profession. System technologies such as electronically kept health records, patient information-information management systems and the Internet of Things (IoT) require medical secretaries to increase their competencies in information technologies in technological integration. The study was conducted using qualitative research method. Ten academic studies included in the scope of the study within the framework of the criteria from the literature were analysed and evaluated by content analysis technique. The findings obtained after the analysis phase reveal the difficulties in the working areas and conditions of medical secretaries, their professional satisfaction and the effects of labour policies. As a result of the descriptive analysis, the main findings obtained in the studies on medical secretarial work within the framework of the articles analysed were determined as technology and digital transformation, productivity and professional performance, professionalisation and professionalisation, development process and training, communication and patient service quality, working conditions and satisfaction. With the findings obtained, it has been revealed that the training processes of medical secretaries should be actively updated, the application-oriented training system should be switched to the application-oriented training system and the training should be developed technologically, and finally the roles of medical secretaries in the team within the health institution should be defined more clearly.

Keywords: Health Services, Artificial Intelligence, Artificial Intelligence in Health Services

1. GİRİŞ

Günümüzde teknolojik atılımlarla birlikte yapay zekâ (YZ), sağlık alanında giderek daha önemli bir konuma gelmekte ve sağlık uygulamalarının verimliliğini artırmada kritik bir rol üstlenmektedir. YZ teknolojisi, hasta şikayetlerinin erken teşhisinden tedavi tekniklerinin idaresine, sağlık sistemlerindeki verilerin analizinden hastalara verilen bakım hizmetlerine kadar geniş bir sahada kullanılabilmektedir (Akalın & Veranyurt, 2021). Bu gelişmeler, sağlık personellerinin iş yüklerini azaltarak, hastalara daha hızlı ve iyi hizmet sunulabilmesini sağlamaktadır (Özdemir & Bilgin, 2021). Ancak, yapay zekânın sağlık alanındaki adaptasyonu mesleki yönden bazı zorlukları da beraberinde getirebilmektedir (Seçer, 2024; Kılıçarslan, 2019).

YZ'nın sağlık sektöründe kullanımı, özellikle tedavi süreçleri ve tıbbi teşhislerde büyük bir farklılaşma yaratmaktadır. Literatürdeki çalışmalarda, YZ teknolojisiyle uygulanan teşhis sistemlerinin doktorlar tarafından yapılan analizlere göre daha doğru ve hızlı sonuçlar verebildiğini aktarmaktadır (Gümüş & Kasap, 2022). Bununla birlikte, sağlık uygulamalarının dijitalleşerek dönüşmesiyle birlikte, hastane idaresinde stratejik yönetim kararları alma süreçlerinde YZ sistemlerinin yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir (Düzcü, 2024). Bu sonuç, YZ'nın sağlık uygulamalarındaki konumunu güçlendirirken, sağlık personellerinin bu teknolojik sistemlere adapte olması gerekliliğini de ortaya çıkartmaktadır (Erişen & Yılmaz, 2023).

YZ'nın sağlık sektöründeki en önemli etkilerinden biri, büyük verinin analiz edilebilmesiyle sağlık hizmetlerinin daha etkin ve verimli planlanmasının sağlanmasıdır. Bilhassa dijital sağlık sistemleri, klinik bilgi teknolojileri, giyilebilir teknolojiler ve mobil sağlık gibi alanlarda YZ'nın sunduğu çözüm yöntemleri, hastaların görece iyi bir bakım almasını kolaylaştırmaktadır (Özdemir & Bilgin, 2021). Literatürde yer alan bazı araştırmalar, YZ'nın sağlık alanında çalışan personellerin iş güvencesine dönük endişeleri artırabileceğini aynı zamanda hasta mahremiyeti gibi etik içeriği olan konularda da tartışmalara yol açabileceğini ortaya koymaktadır (Öztürk & Özel, 2021; Gümüş & Kasap, 2022).

Bu çalışmada, sağlık uygulamalarında yapay zekâ teknoloji ve sistemlerinin kapsamlı bir analizi gerçekleştirilmiştir. Yapay zekânın sağlık sektöründeki etkileri, kullanım yönleri, avantajları ve karşılaşılan problemler ele alınmış, alan yazındaki mevcut araştırmalar istikametinde bir değerlendirme sunulmuştur. Bununla beraber YZ'nın gelecekte sağlık alanına nasıl yön vereceği ve aynı zamanda söz konusu teknolojilerin sağlık hizmetlerine katkıları tartışılmıştır. Bu doğrultuda çalışma, sağlık çalışanları, sağlık yöneticileri ve politikacılar için önemli veri ve bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

1.1. Yapay Zekânın Sağlık Alanındaki Rolü

Yapay zekâ (YZ), sağlık sektöründe önemli bir rol almakta ve sağlık uygulamalarının kalitesini artırma potansiyeline sahip bir sistem olarak öne çıkmaktadır. YZ teknolojileri, hastalık tanı ve tedavisinden hastaların takibine, sağlık uygulamalarının idaresinden sağlık verilerinin analiz edilebilmesine kadar geniş bir alanda kullanılabilmektedir. Bu doğrultuda, sağlık sektöründe YZ üzerine gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar, bu sistemlerin potansiyel katkılarını, sorunlarını ve gelecekteki beklentilerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Yapay zekâ sistemlerinin sağlık alanındaki etkileri, sağlık uygulamalarının idaresinde de kendini göstermektedir. Yetersiz sağlık insan gücü ve artan iş yükü, YZ'nın sağlık hizmetlerindeki yönetim süreçlerinde kaçınılmaz bir teknolojik gereklilik haline gelmesine yol açmaktadır (Akalın & Veranyurt, 2021). YZ, olası hastalıkların tanı ve tedavisinde daha doğru ve hızlı sonuçlar elde edilmesine imkân tanırken, bununla beraber sağlık çalışanlarının karar verme süreçlerini de katkı sunmaktadır (Özdemir & Bilgin, 2021; Akalın & Veranyurt, 2021). Fakat, YZ'nın bu süreçlerdeki durumu bazı problemlere de sebebiyet verebilmektedir. Bu problemler; etik, iş güvencesi ve hasta mahremiyeti gibi konuları içerebilmektedir (Seçer, 2024; Kılıçarslan, 2019).

Gümüş ve Kasap tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, sağlık çalışanlarının YZ kaygı durumlarının orta seviyelerde olduğu ve bu orta seviyeli kaygıların cinsiyet, yaş gibi sosyo demografik değişkenlerle pozitif bir ilişki göstermediği bulunmuştur (Gümüş & Kasap, 2022; bu durumdan hareketle, sağlık profesyonellerinin YZ'nın sağlık uygulamalarında nasıl kullanılacağına dönük belirsizlikler yaşadığını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, Erişen ve Yılmaz'ın araştırmasında, araştırma katılımcıları tarafından; YZ uygulamalarının sağlık sektöründe gelecekte yerinin çok önemli olduğu aktarılmış ve sağlık idaresi eğitimine dahil edilmesi gerekliliği de vurgulanmıştır (Erişen & Yılmaz, 2023).

YZ'nın sağlık sektöründeki teknolojileri, özellikle tedavi ve erken tanı süreçlerinde önemli adımlara yol açmıştır. Ekrem ve Daşikan, YZ'nın sağlık uygulama alanına girmesiyle beraber tıbbi verilerin saklanması ve görüntüleme yöntemleri gibi spesifik alanlarda önemli ilerlemeler kaydedildiğini aktarmaktadır (Ekrem & Daşikan, 2021). Özdemir ve Bilgin ise, YZ'nın dijital sağlık, mobil sağlık ve klinik bilgi sistemleri gibi özgün fonksiyonlarda önemli bir rol aldığını ifade etmektedir (Özdemir & Bilgin, 2021). Bu sonuçlar YZ'nın sağlık uygulamalarındaki kalitesini artırma potansiyeline haizdir.

Yapay zekâ teknolojilerinin sağlık idaresindeki rolü dikkate değerdir. Düzcü, hastanelerde stratejik insan kaynakları yönetiminde YZ teknolojilerinin kaçınılmaz duruma geldiğini ve bu teknolojilerin hastaların rehabilitasyon süreçlerinde de önemli avantajlar sağladığını belirtmektedir (Düzcü, 2024). Bununla beraber, sağlık uygulamalarında veri analitiği ve dijitalleşme alanında YZ'nın sağladığı katkılar, sağlık çalışanlarının karar süreçlerine destek olmakta ve sağlık uygulamalarının verimliliğini artırmaktadır (Özdemir & Bilgin, 2021; Düzcü, 2024).

1.2. Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ Uygulamaları

Yapay zekâ, insan zekâsının simülasyonuna dönük bir alan olarak, sağlık uygulamalarında çeşitli sistemler geliştirmektedir. Özellikle klinik bilgi sistemleri, dijital sağlık, mobil uygulamalar ve giyilebilir teknoloji gibi alanlarda YZ'nın rolünün giderek arttığı görülmektedir (Özdemir & Bilgin, 2021). YZ, hastalıkların tedavisinde ve teşhisinde önemli gelişmeler sağlarken, sağlık çalışanlarının iş yüklerini azaltma potansiyeline de haizdir (Karayel & Kurutkan, 2022).

YZ'nın sağlık alanındaki sitemleri, hastalıkların takip süreçlerinde de önemli avantajlar sunabilmektedir. Örnek olarak, perinatal dönemde YZ uygulamaları, gebelikte hastalıkların taranabilmesi ve yönetilmesi gibi spesifik alanlarda olumlu sonuçlar verebilmektedir (Ekrem & Daşikan, 2021). Bununla beraber YZ'nın sağlık turizminde kullanımı, sağlıkla ilgili potansiyel risklerin tespit edilebilmesi ve uzaktan iletişim imkanları sunması dolayısıyla önem teşkil etmektedir (Yalman, 2023). Fakat, YZ'nın sağlık sektöründeki potansiyeli tam olarak henüz olgunlaşamamıştır bununla beraber gelecekte karşılaşılabilecek zorluklar da belirsizliğini korumaktadır (Yilmaz vd., 2021).

YZ'nın sağlık alanındaki en önemli teknolojilerinden biri, hastalıkların erken tedavisi ve bundan önceki tanı süreçleridir. Örnek olarak, görüntüleme uygulamalarında YZ kullanımı, radyoloji alanında önemli ilerlemelere yol açmıştır. YZ algoritmaları, görüntüleri tahlil ederek hastalıkların daha doğru ve hızlı bir biçimde teşhisine olanak tanımaktadır (Yılmaz vd., 2021; Keleş, 2022).

YZ'nın sağlık alanında bir diğer önemli uygulama bölümü, rehabilitasyonla ilişkilidir. Yapay zekâ, rehabilitasyonla ilgili süreçlerde hastaların evlerinde tedavi edilebilmesine olanak sağlarken, sağlık hizmeti çalışanlarının da tedavi süreçlerini daha verimli bir biçimde yönetebilmelerine yardımcı olmaktadır (Akalın & Demirbaş, 2022). Bu istikamette, YZ'nın sağladığı imkanlar arasında maliyet, zaman ve kaynak etkinliği ve verimliliği gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Rehabilitasyon bölümlerinde YZ kullanımı, hastaların sosyal hayata uyumlaştırılmasını kolaylaştırmakta ve tedavinin sürekliliğini artırmaktadır (Akalın & Demirbaş, 2022).

YZ'nın sağlık alanındaki etkileri, sağlık hizmetlerinin sunulmasında ve idaresinde de kendini göstermektedir. Yapay zekâ, sağlık uygulamalarının dijitalleşmesi ve veri analizi alanında da önemli bir rol oynamaktadır. Sağlık datalarının büyük miktarda toplanması ve analiz edilmesi, YZ'nın sağlık uygulamalarında daha verimli bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Keleş, 2022; Alıcılar & Çöl, 2021). Bununla beraber, YZ'nın halk sağlığı alanındaki uygulamaları, sağlık risklerinin saptanması, epidemiyolojik analizler ve salgınların yönetilmesi gibi alanlarda da önemli faydalar sağlamaktadır (Alıcılar & Çöl, 2021; Şener & Şen, 2022).

Sağlık profesyonellerinin YZ'nın kullanımının artmasında iş bulma arayışlarını tehlikeye sokacağına dair endişeleri de bulunmaktadır (Güzel vd., 2022; Erişen & Yılmaz, 2023). Bu durum, YZ'nın sağlık alanındaki gelecek hakkında daha fazla eğitim ve araştırma gerekliliğini göstermektedir. Bununla beraber, sağlık çalışanlarının YZ uygulamalarına dönük eğitim alması, bu kaygıların daha az deneyimlenmesine imkân sağlayabilir (Güzel vd., 2022; Erişen & Yılmaz, 2023).

YZ algoritmaları, görüntüleri tahlil ederek hastalıkların daha doğru ve hızlı bir şekilde teşhis edilebilmesine olanak tanımaktadır (Ekrem & Daşikan, 2021). Aynı zamanda, YZ teknolojileri, sağlık kuruluşlarının teknoloji ve bilgiye erişimini artırarak, sağlık uygulamalarının kalitesini yükseltmektedir (Özdemir & Bilgin, 2021; Yilmaz vd., 2021).

Erişen ve Yılmaz'ın araştırmasında, araştırma katılımcılarının YZ'nın sağlık idaresi eğitimine dahil edilmesi gerekliliği ve YZ'nın tıbbı geliştirerek hasta bakımı kalitesini artıracağı düşüncesinin ağır bastığı aktarılmıştır (Erişen & Yılmaz, 2023). Sağlık uygulamalarının dijital dönüşümü ve veri analizi sahasında YZ'nın sağladığı imkanlar, sağlık çalışanlarının karar verme süreçlerini desteklemekte ve sağlık uygulamalarının verimliliğini artırmaktadır (Akalın & Veranyurt, 2021; Alıcılar & Çöl, 2021). Alıcılar ve Çöl, YZ'nın halk sağlığı alanındaki uygulamalarının önemine dikkat çekmiştir. Araştırmacılar, teknolojik dönüşüm ve gelişmelerin sağlık sektörüne her geçen gün daha fazla adapte olduğunu belirtmektedir (Alıcılar & Çöl, 2021). YZ'nın sistem olanakları ve büyük verinin analiz potansiyeli, sağlık uygulamalarının kalitesini artırmak açısından umut verici bir gelişme olarak görülmektedir. Aynı zamanda, Yılmaz ve Ölçer, YZ'nın cerrahi uygulamalara adaptasyonunun önemine dikkat çekerek, cerrahların YZ konusunda bir altyapıya sahip olmalarının gerekliliğini vurgulamıştır (Yılmaz & Ölçer, 2021).

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmada temel amaç, sağlık hizmetlerinde yapay zekâyla ilgili hakemli dergilerde yayınlanmış akademik çalışmaların sistematik bir biçimde incelenmesi ve buradan hareketle çalışmaların tematik olarak sınıflandırılarak bütünsel olarak değerlendirilmesidir.

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, doküman analizi yöntemi çerçevesinde yürütülmüş olup, sağlık hizmetleri ve yapay zekâ alanında yayımlanmış bilimsel makaleler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir (Bowen, 2009). Nitel araştırma yöntemine uygun olarak, mevcut araştırmaların derinlemesine incelenmesi ve tespit edilen temalar çerçevesinde analiz edilmesi amaçlanmıştır (Creswell & Poth, 2018).

2.2. Veri Toplama Süreci

Araştırmada veri toplama süreci üç aşamadan oluşmaktadır:

***Makalelerin Seçimi*:** Çalışmaya dahil edilen çalışmalar, belirlenen "yapay zekâ, sağlık hizmetleri" anahtar kelimeleri doğrultusunda akademik veri tabanlarında taranarak seçilmiştir. Seçim kriterlerinde sağlık hizmetleri ve yapay zekâyla ilgili olması, hakemli dergilerde yayımlanmış olması ve 2020-2024 yılları arasında yayımlanmış olması gibi kriterler yer almıştır (Patton, 2015).

***Kodlama*:** Seçilen araştırmalar sistematik bir şekilde incelenmiş ve ana temalar belirlenerek kodlama süreci gerçekleştirilmiştir. Kodlama, araştırmalarda ele alınan spesifik konulara göre belirlenmiş kategorilere göre yürütülmüştür (Miles, Huberman & Saldaña, 2014).

***İçerik Analizi*:** Veriler, betimsel analiz tekniği kullanılarak tematik olarak analiz edilmiştir. İçerik analizinde, yapay zekâ ve sağlık hizmetleri ile ilgili en çok öne çıkan temalar ve bulgular değerlendirilmiştir (Krippendorff, 2018).

2.3. Veri Analizi

İçerik analizi kapsamında, seçilen çalışmalarda veriler sistematik bir şekilde kodlanarak sınıflandırılmıştır. Araştırmada şu analiz adımları izlenmiştir.

***Tematik Analiz*:** Makalelerde öne çıkan temalar belirlenmiş, kategoriler oluşturulmuştur (Braun & Clarke, 2006).

***Betimsel Analiz*:** Çalışmalardan elde edilen bulgular, önceki araştırmalarla karşılaştırılarak yorumlanmıştır (Flick, 2018).

2.4. Güvenirlik ve Geçerlik

Araştırma güvenirliğini sağlamak maksadıyla kodlama sürecinde birden fazla araştırmacının değerlendirmesi alınmıştır (Lincoln & Guba, 1985). İçerik analizi tutarlılığını artırmak amacıyla kodlayıcılar kontrol edilmiş ve kodlamalar arasındaki uyum değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Sağlık sektöründe yapay zekânın farklı disiplinlerdeki kullanımı, araştırma kapsamına dahil edilen 10 farklı çalışma istikametinde tablolaştırılmıştır. Çalışmalarda hastalık yönetimi, hasta bakımı, dijital sağlık, halk sağlığı, eczacılık ve sağlık yönetimi gibi ana konular belirlenmiş ve yapay zekânın bu alanlardaki etkileri tahlil edilmiştir. Yapay zekânın sağlık uygulamalarında karar mekanizmalarını güçlendirmesi, tedavileri hızlandırması ve hasta bakım kalitesini artırması gibi önemli katkıları ele alınmıştır.

Tablo 1

İçerik Analizi Tablosu

Makalenin Başlığı	Yazar	Konu	Yapay Zekâ Kullanımı	Araştırma Sonuçları
Yapay Zekâ'nın Mikrobiyolojide Kullanımı	Ömrüm Ergüven, Suzan Ökten	Mikrobiyoloji ve Yapay Zekâ	Mikroorganizmaların teşhisi, enfeksiyon hastalıklarının tedavisi	Yapay zekâ, mikrobiyoloji alanında karar destek mekanizması olarak önemli katkılar sunmaktadır.
COVID-19 Sürecindeki Yapay Zekâ, Dijital Sağlık Tanı ve Tedavisindeki Gelişmeler	Leyla Türker Şener, Dila Naz Bozkaya, Tuğçe Kıtır	COVID-19 sürecinde Yapay Zekâ ve Dijital Sağlık	Teletıp, büyük veri analizi, pandemi yönetimi	Yapay zekâ, pandemi yönetimi ve dijital sağlık sistemlerine büyük katkı sağlamaktadır.
Eczacılık ve Yapay Zekâ	Büşra Sude Yanartaş, Hilal Kuday	Eczacılık ve İlaç Geliştirme Sürecinde Yapay Zekâ	İlaç geliştirme, molekül analizi, in silico deneyler	Yapay zekâ ile ilaç geliştirme süreci hızlanmakta ve maliyetler azalmaktadır.
Yapay Zekâ ve Hemşirelik	Ayşe Akgerman, Ezgi Dilan Özdemir Yavuz, İbrahim Kavaslar, Serkan Güngör	Hemşirelik ve Yapay Zekâ	Hasta bakım süreçleri, klinik karar destek sistemleri	Yapay zekâ, hemşirelikte karar destek ve bakım süreçlerinde verimlilik sağlamaktadır.
Sağlık 4.0 ve Sağlıkta Yapay Zekâ	Betül Akalın, Ülkü Veranyurt	Sağlık 4.0 ve Dijital Sağlık	Sağlık hizmetlerinde dijital dönüşüm, uzaktan takip	Sağlık 4.0 ile geleneksel hastane bakımının yerini dijital sağlık hizmetleri almaktadır.

Halk Sağlığında Yapay Zekânın Kullanımı	Halit Emin Alicılar, Meltem Çöl	Halk Sağlığı ve Yapay Zekâ	Sağlık risk analizi, epidemiyolojik tahminler, halk sağlığı politikaları	Yapay zekâ, halk sağlığında erken teşhis ve salgın yönetimi açısından kritik bir rol oynamaktadır.
Tıpta Yapay Zekâ Uygulamaları	Hatice Keleş	Tıp Alanında Yapay Zekâ Kullanımı	Teşhis, tedavi, hasta izleme, klinik karar destek sistemleri	Yapay zekâ, hastalık teşhisinde ve klinik süreçlerde önemli bir destek sunmaktadır.
Sağlık Hizmetleri ve Yapay Zekâ	Burak Çetin	Sağlık Hizmetleri ve Yapay Zekâ Entegrasyonu	Sağlık hizmeti süreçlerinin optimizasyonu	Yapay zekâ ile sağlık hizmetleri daha verimli ve erişilebilir hale gelmektedir.
Sağlık Hizmetleri ve Yönetiminde Yapay Zekâ	Betül Akalın, Ülkü Veranyurt	Sağlık Yönetimi ve Yapay Zekâ	Sağlık yönetimi karar destek sistemleri	Sağlık yönetiminde yapay zekâ, süreçleri optimize ederek iş gücü verimliliğini artırmaktadır.
Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ	Betül Akalın, Ülkü Veranyurt	Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ	Sağlık sektöründe yapay zekâ tabanlı dijital çözümler	Sağlık sektöründe dijitalleşme ile yapay zekâ uygulamalarının entegrasyonu kaçınılmazdır.

3.1. Yapay Zekâ ve Sağlık Alanındaki Kullanımına Dönük İçerik Analizi ve Betimsel Analiz

İçerik analizi, nitel araştırma alanında saptanmış verileri belirli temalar altında gruplamak ve yorumlamak için kullanılan bir tekniktir (Krippendorff, 2018). Bu araştırmada, sağlık sektöründe yapay zekânın kullanımına ilişkin 10 farklı akademik makaleden elde edilen bulgular içerik analizine tabi tutulmuş ve aşağıdaki temalar belirlenmiştir:

Tanı-Hastalık Yönetimi

Sağlıkta Büyük Veri ve Dijital Dönüşüm

Hemşirelik Uygulamaları ve Hasta Bakımı

Eczacılıkta Yapay Zekâ ve İlaç Geliştirme

Epidemiyolojik Öngörüler Halk Sağlığı

Karar Destek Sistemleri ve Sağlık Yönetimi

Yukarıda saptanan temalar, yapay zekâ teknolojisinin sağlık sektörüne hangi yönlerde katkı sağladığını ve kullanım alanlarının farklılığını ortaya koymaktadır.

3.2. Temalar ve Betimsel Analiz

3.2.1. Tanı- Hastalık Yönetimi

Yapay zekâ uygulamaları, hastalıkların daha erken erken teşhisi, söz konusu teşhis doğruluğunun artırılması veya hastalık süreçlerinin takip edilmesiyle izlenmesinde önemli roller almaktadır. Mikrobiyolojide, enfeksiyon hastalıklarının teşhisiyle tedavisinde aynı zamanda mikroorganizmaların tanımlanmasında kullanılabilmektedir (Ergüven & Ökten, 2022). Aynı zamanda, COVID-19 döneminde yapay zekâ tarafından desteklenen sistemler, hastalığın yaygınlaşmasını tahmin etmek, bulaşıcı hastalıkları saptamak ve bununla birlikte

pandemi yönetiminde karar mekanizmaları oluşturmak için tercih edilmiştir (Şener, Bozkaya, & Kıtır, 2022).

3.2.2. Büyük Veri ve Sağlıkta Dijital Dönüşüm

Sağlık 4.0 kavramıyla beraber büyük veri analitiği ve dijital dönüşüm yapay zekâ sistemlerinin sağlık teknolojilerine uyumlaştırmasını giderek yaygınlaşmaktadır (Akalın & Veranyurt, 2022). Sağlıkla ilişkili bilişim sistemleri, yapay zekâyla entegre edilerek hastaların online uzaktan takibi, elektronik sağlık verilerinin analizi ve klinik yapısal süreçlerin dijitalleştirilmesi bölümlerinde gelişmeler görülmüştür (Çetin, 2023).

3.2.3. Hemşirelik Uygulamaları ve Hasta Bakımı

Yapay zekâ tarafından desteklenen hemşirelik analiz ve takip sistemleri, hastaların bakımlarının yapılmasında ve takip edilmesinde klinik karar mekanizmaları sağlayabilmektedir. Hemşireler dijital olarak kaydedilen ve tasnif edilen hasta verilerini tahlil eden ve hastaların durumlarına dönük öneriler sunan yapay zekâ teknolojilerini kullanarak hasta bakım hizmetlerinin verimliliğini artırmaktadır (Akgerman vd., 2022). Yapay zekâ, klinik karar destek sistemleri ve hemşirelik eğitim araç ve elemanlarıyla hemşirelerin daha etkin ve bilinçli kararlar almasını sağlayabilmektedir.

3.2.4. Eczacılık ve İlaç Geliştirmede Yapay Zekâ

Eczacılıkta yapay zekâ, yeni geliştirilmiş ya da geliştirilmekte olan ilaçların geliştirilme sürecini hızlandırarak molekül tahlili ve ilaç sentezi süreçlerinde kullanılmaktadır (Yanartaş & Kuday, 2024). Klinik deneylerin başarısızlık olasılıklarını aşağıya indirmek ve maliyetleri düşürmek maksadıyla yapay zekâ temelli tahmin modelleri kullanılabilmektedir. Bununla beraber, kişiye özel ilaç geliştirme prosesleriyle yapay zekâ, hasta datalarına dayalı olarak hassas tıp teknolojilerini desteklemektedir.

3.2.5. Halk Sağlığı ve Epidemiyolojik Öngörüler

Halk sağlığı alanında yapay zekâ, büyük veri tahlillerine imkân sağlaması dolayısıyla sağlıkta potansiyel riskleri belirleme, salgın hastalıkları tahmin edebilme ve modeller vasıtasıyla önleyici sağlık politikalarının oluşturulmasında kritik bir rol oynamaktadır (Alıcılar & Çöl, 2021). Bilhassa COVID-19 dönemi sırasında, yapay zekâ destekli sistemlerle hastalık yayılımının durumu hızı ve koşulları tahmin edilerek sağlık politikaları geliştirilebilmiştir.

3.2.6. Karar Sistemleri ve Sağlık İdaresi

Sağlık idaresinde yapay zekâ daha çok hastane idare proseslerinin optimizasyonu, hasta süreç takibinin düzenlenmesi ve sağlık personellerinin iş yükünün azaltılması gibi konularda kullanılmaktadır (Akalın & Veranyurt, 2021). Sağlık uygulamalarında maliyet verimliliğini artırmak ve kaynak kullanımını da daha etkin hale kılmak için yapay zekâ tarafından desteklenen karar sistemleri geliştirilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİ

İçerik analizi temeline dayalı olarak sağlık sektörü ve spesifik olarak belirli alanlarda yapay zekânın kullanımının çok boyutlu olduğu görülmektedir. Hasta bakımından tanı süreçlerine, ilaç geliştirmeden sağlık idaresine kadar geniş bir düzlemde yapay zekâ uygulamaları süreçlere uyarlanmaktadır. Fakat, bu araştırma doğrultusunda yapay zekânın sağlık sektörü uygulamalarında daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak için aşağıdaki öneriler aktarılabilir:

Yasal Düzenlemeler ve Etik: Yapay zekâ sistemi teknolojik tabanlı sağlık sistemlerinin etik kurallara riayet eder şekilde uygulanması için çatı kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerle güçlendirilmelidir.

Gizlilik ve Veri Güvenliği: Yapay zekâ sitemlerinde kullanılmakta olan büyük montanlı verinin güvenliği sağlanmalıdır ve olası siber saldırılarını önlemek için hasta mahremiyetine uygun politikalar geliştirilmelidir.

Sağlık Çalışanlarının Eğitimi: Yapay zekâ tarafından desteklenen teknolojik sistemlerin sağlık personelleri tarafından verimli ve etkin bir biçimde kullanılabilmesi için eğitim programları uzmanlar tarafından düzenlenmeli ve uygulamalı takibinin belirli periyotlarda denetimi yapılmalıdır.

Bütüncül Sağlık Sistemleri: Hastanelerde kullanılmakta olan bilgi yönetim ve ağ sistemleri ile yapay zekâya dayanan karar mekanizmalarının entegrasyonunun hasta mahremiyetine riayet eder biçimde sağlanması önem teşkil etmektedir.

5. KAYNAKLAR

Akalın, B., & Veranyurt, Ü. (2021). Sağlık hizmetleri ve yönetiminde yapay zekâ. *Acta Infologica, 5*(1), 231-240. https://doi.org/10.26650/acin.850857

Akalın, B., & Veranyurt, Ü. (2022). Sağlık 4.0 ve sağlıkta yapay zekâ. *Journal of Health Professionals Research, 4*(1), 57-64.

Akalin, B. ve Demirbaş, M. (2022). Rehabilitasyon hizmetlerinde yapay zekâ uygulamaları. Acta Infologica, 0(0), 0-0. https://doi.org/10.26650/acin.1068576

Akgerman, A., Özdemir Yavuz, E. D., Kavaslar, I., & Güngör, S. (2022). Yapay zekâ ve hemşirelik. *Journal of Artificial Intelligence in Health Sciences, 2*(1), 21-27.

Alıcılar, H. ve Çöl, M. (2021). Usage of artificial intelligence in public health. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 47(1), 151-158. https://doi.org/10.32708/uutfd.891274

Alıcılar, H. E., & Çöl, M. (2021). Halk sağlığında yapay zekânın kullanımı. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 47*(1), 151-158.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27-40.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77-101.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry ve research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.

Çetin, B. (2023). Sağlık hizmetleri ve yapay zekâ. *International Journal of Economics ve Politics Sciences, 7*(17), 53-67.

Düzcü, T. (2024). Hastanelerde stratejik insan kaynakları yönetim süreçlerinde yapay zekâ uygulamaları. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 16(30), 85-110. https://doi.org/10.38155/ksbd.1377969

Ekrem, E. ve Daşikan, Z. (2021). Perinatal dönemde yapay zekâ teknolojisinin kullanımı. Eurasian Journal of Health Technology Assessment, 5(2), 147-162. https://doi.org/10.52148/ehta.980568

Ergüven, Ö., & Ökten, S. (2022). Yapay zekânın mikrobiyolojide kullanımı. *Journal of Artificial Intelligence in Health Sciences, 2*(2), 1-12.

Erişen, M. ve Yılmaz, F. (2023). Sağlık yönetimi öğrencilerinin tıpta yapay zekâ ile ilgili bilgi, düşünce ve yaklaşımları. Journal of Artificial Intelligence in Health Sciences. https://doi.org/10.52309/jaihs.2023.15

Filiz, E., Güzel, Ş., & ŞENGÜL, A. (2022). Sağlık profesyonellerinin yapay zeka kaygı durumlarının incelenmesi. International Journal of Academic Value Studies (Javstudies Javs), 8(8), 47-55. https://doi.org/10.29228/javs.57808

Flick, U. (2018). *An introduction to qualitative research*. Sage publications.

Gümüş, E. ve Kasap, E. (2022). Sağlık ekosisteminde yapay zeka kaygı düzeyi: hemşire örneklemi. Journal of Artificial Intelligence in Health Sciences, 2(3), 1-7. https://doi.org/10.52309/jaihs.v2i2.43

Güzel, Ş., Dömbekci, H., & Eren, F. (2022). The use of artificial intelligence in the health institutions: a qualitative research. Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 9(4), 509-519. https://doi.org/10.34087/cbusbed.1140122

Karayel, T. ve Kurutkan, M. (2022). Bibliometric analysis of publications related to artificial intelligence ve its components in the covid-19 period. Health Care Academician Journal. https://doi.org/10.52880/sagakaderg.1070774

Keleş, H. (2022). Tipta yapay zeka uygulamalari. Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 24(3), 604-613. https://doi.org/10.24938/kutfd.1214512

Kılıçarslan, S. (2019). Legal status of artificial intelligence ve debates on its legal personality. Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, (2), 363-389. https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.599224

Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage publications.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage publications.

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. Sage publications.

Özdemir, L. ve Bilgin, A. (2021). The use of artificial intelligence in health ve ethical problems. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 8(3), 439-445. https://doi.org/10.54304/shyd.2021.63325

Öztürk, F. ve Özel, N. (2021). Yapay zekâ ve kütüphaneler. Bilgi Dünyasi, 22(2), 351-386. https://doi.org/10.15612/bd.2021.648

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory ve practice*. Sage publications.

Seçer, E. (2024). Technostress levels of physiotherapy ve rehabilitation students, related factors ve awareness of the use of artificial intelligence in health: a cross-sectional study. Turkiye Klinikleri Journal of Health Sciences, 9(1), 127-136. https://doi.org/10.5336/healthsci.2023-100746

Şener, E. ve ŞEN& G. (2022). Dentomaksillofasiyal radyolojide yapay zekâ uygulamalarinin rolü: bölüm 1. Selcuk Dental Journal, 9(2), 713-720. https://doi.org/10.15311/selcukdentj.853884

Şener, L. T., Bozkaya, D. N., & Kıtır, T. (2022). COVID-19 sürecindeki yapay zekâ, dijital sağlık tanı ve tedavisindeki gelişmeler. *Journal of Artificial Intelligence in Health Sciences, 2*(1), 13-20.

Yalman, F. (2023). Sağlık turizminde yapay zekâ uygulamaları ölçeği: türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması (scale of artificial intelligence applications in health tourism: a study of turkish validity ve reliability study). Turk Turizm Arastirmalari Dergisi. https://doi.org/10.26677/tr1010.2023.1290

Yanartaş, B. S., & Kuday, H. (2024). Eczacılık ve yapay zekâ. *Journal of Medical Sciences, 5*(2), 37-47.

Yılmaz, A. ve Ölçer, İ. (2021). Yapay zekânın cerrahi uygulamalara entegrasyonu. Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 13(2), 21-27. https://doi.org/10.20854/bujse.873770

Yılmaz, Y., Yılmaz, D., Yıldırım, D., Korhan, E., & Kaya, D. (2021). Yapay zekâ ve sağlıkta yapay zekanın kullanımına yönelik sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin görüşleri. Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 12(3), 297-308. https://doi.org/10.22312/sdusbed.950372

A HOLISTIC ASSESSMENT OF MEDICAL SECRETARIAL WORK IN HEALTHCARE

SAĞLIK HİZMETLERİNDE TIBBİ SEKRETERLİK ÜZERİNE BÜTÜNSEL BİR DEĞERLENDİRME

Onur ŞEN[1]

[1]Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi, İşletme, 0000-0002-2278-4235

Özet

Bu çalışma, sağlık hizmetlerinde tıbbi sekreterlik mesleğinin tarihsel perspektifteki gelişimini, iş ve görev tanımlarını, eğitim süreçleriyle mesleğin geleceğine dair güncel çalışmaları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Sağlık kurumlarında faaliyetlerini sürdüren tıbbi sekreterler, hasta kayıtlarının sistematik olarak düzenlenmesi, tıbbi dokümantasyonun yönetilmesi ve sağlık çalışanları ile hastalar arasındaki etkileşimin sağlanabilmesi gibi önemli görevleri üstlenmektedirler. Araştırmada aynı zamanda tıbbi sekreterlik iş ve işlemlerinin teknolojik gelişmelerle nasıl dönüştüğü ve dijital değişimle beraber mesleğe etkileri analiz edilmektedir. Elektronik ortamda tutulan sağlık kayıtları, hasta bilişim-bilgi yönetim sistemleri ve nesnelerin interneti (IoT) gibi sistem teknolojileri, tıbbi sekreterlerin teknolojik entegrasyonda bilgi teknolojileri konusundaki yetkinliklerini artırmalarını zorunlu kılmaktadır. Çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Alan yazından belirlenmiş kriterler çerçevesinde çalışma kapsamına dahil edilmiş 10 akademik çalışma içerik analizi tekniğiyle analiz edilerek değerlendirilmiştir. Analiz aşamasından sonra elde edilen bulgular; tıbbi sekreterlerin çalışma alanlarındaki ve koşullarındaki zorlukları, mesleki memnuniyet durumlarını ve iş gücü politikalarının etkilerini ortaya çıkarmaktadır. Betimsel analiz sonucunda analiz edilen makaleler çerçevesinde tıbbi sekreterlikle ilgili çalışmalarda elde edilen temel bulgular; teknoloji ve dijital dönüşüm, verimlilik ve mesleki performans, profesyonelleşme ve meslekleşme, gelişim süreci ve eğitim, iletişim ve hasta hizmet kalitesi, çalışma koşulları ve memnuniyet olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bulgularla birlikte tıbbi sekreterlerin eğitim süreçlerinin aktif olarak güncellenmesi, uygulama odaklı eğitim sistemine geçilmesi ve eğitimin teknolojik olarak geliştirilmesi ve son olarak tıbbi sekreterlerin sağlık kurumu içerisindeki ekipte rollerinin daha net tanımlanması gerekliliği ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Tıbbi Sekreterlik, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik, Sağlık Hizmetleri

Abstract

This study deals in detail with the development of the medical secretarial profession in health services in historical perspective, job and job descriptions, education processes and current studies on the future of the profession. Medical secretaries, who continue their activities in health institutions, undertake important tasks such as systematic organisation of patient records, management of medical documentation and ensuring interaction between health professionals and patients. The research also analyses how medical secretarial work and procedures have transformed with technological developments and the effects of digital change on the profession. System technologies such as electronically kept health records, patient information-information management systems and the Internet of Things (IoT) require medical secretaries

to increase their competencies in information technologies in technological integration. The study was conducted using qualitative research method. Ten academic studies included in the scope of the study within the framework of the criteria from the literature were analysed and evaluated by content analysis technique. The findings obtained after the analysis phase reveal the difficulties in the working areas and conditions of medical secretaries, their professional satisfaction and the effects of labour policies. As a result of the descriptive analysis, the main findings obtained in the studies on medical secretarial work within the framework of the articles analysed were determined as technology and digital transformation, productivity and professional performance, professionalisation and professionalisation, development process and training, communication and patient service quality, working conditions and satisfaction. With the findings obtained, it was revealed that the training processes of medical secretaries should be actively updated, the application-oriented training system should be switched to the application-oriented training system and the training should be technologically improved, and finally, the roles of medical secretaries in the team within the health institution should be defined more clearly.

Keywords: Medical Secretariat, Medical Documentation and Secretariat, Health Services

1. GİRİŞ

Sağlık hizmetlerinin verimliliği ve etkinliği, hastaların sağlık kurumlarında olan iletişim ve etkileşimlerinin düzenli bir biçimde yönlendirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu istikamette, tıbbi sekreterler önemli bir rol oynamaktadır. Hasta kayıtlarının sistematik olarak düzenlenmesi, tıbbi dokümantasyonun idare edilmesi ve sağlık çalışanlarıyla hastalar arasındaki etkileşimin aktif olarak sağlanması gibi görevleri taşımaktadırlar. Tıbbi sekreterlik mesleği; klinikler, hastaneler ve özel sağlık kurumları gibi çeşitli faaliyet alanlarında kendisini göstererek sağlık hizmetlerinin kalite ve sürekliliğini artırmaya katkıda bulunmaktadır (Köksal, 2017).

Tıbbi sekreterlik, tarihsel perspektifte sağlık hizmetlerinin gelişimiyle orantılı bir biçimde ilerleme katetmiştir. İlk çağlara dayanan tarihsel uzamda sağlıkla ilgili bilgilerin tasnif edilerek kayıtların gerçekleştirilme ihtiyacı, tıbbi dokümantasyonun temelini oluşturmuştur ve bu süreç doğrultusunda ilerleyen zaman ve kazanımlarla profesyonel bir meslek haline dönüşmüştür (Meriç, 2022). Günümüzde tıbbi sekreterler sadece hasta kayıtlarıyla ilişkili değildir. Sağlık bilgi sistemlerinin idaresi, randevuların organize edilmesi ve finansal işlemlerin yapılması gibi çok geniş bir alanda hizmet üretme sürecine katkı sunmaktadırlar (Tekin, 2023). Bu doğrultuda, tıbbi sekreterlerin mesleki yetkinlik ve gelişimleri, verilen sağlık hizmetlerinin genel kalitesini doğrudan etkilemektedir (Göde & Kuşcu, 2023).

Tıbbi sekreterler, sağlık sektöründeki dijital dönüşüm sürecinden de doğrudan etkilenmektedir. Elektronik ortamda tutulan sağlık kayıtları, büyük veri dijital dönüşüm adaptasyon sürecindeki hasta bilgi yönetim sistemleri ve nesnelerin interneti (IoT) gibi teknolojik yenilikler, tıbbi sekreterlerin iş süreçlerini dönüştürmekte ve mesleğin gelecekteki durumunu belirlemektedir (Göde & Kuşcu, 2023). Bu gelişmeler ışığında tıbbi sekreterlerin profesyonel olarak iş ve işlemleri yürütmede bilgi teknolojileri konusunda yetkin olmalarını gerektirmektedir.

Bu çalışma tıbbi sekreterlerin kurumlarında ifa ettikleri mesleklerini bütünsel bir düzlemden ele alarak, mesleğin tarihsel perspektifteki gelişimini, iş, görev tanımlarını, eğitim süreçlerini ve meslekle ilgili güncel araştırmaları incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada aynı zamanda tıbbi sekreterlerin mesleklerini ifa ettikleri süreçte karşılaştıkları zorluklar, işlerindeki memnuniyet ve mesleğin geleceğine dönük öngörüler ele alınmıştır. Alan yazındaki güncel

çalışmalar istikametinde tıbbi sekreterlik mesleğinin sağlık uygulamaları ve hizmetlerindeki önemi detaylı bir şekilde tasnif edilerek açıklanmıştır.

1.1. Tıbbi Sekreterlik Mesleği

Tıbbi sekreterlik, sağlık kurumlarında sağlık hizmetlerini sunan, aynı zamanda tıbbi bilgilerin yönetilmesi, hasta kayıtlarının sistematik olarak düzenlenmesi ve sağlık çalışanları ile hasta arasındaki etkileşimin tesis edilmesi gibi fonksiyonları yerine getiren bir meslektir. Tıbbi sekreterler, sağlık kuruluşlarında profesyonel bir biçimde işlerini yürüterek hizmetlerin etkin bir şekilde sunulmasına katkıda bulunmaktadır. Tıbbi sekreterlik mesleği sağlık hizmetlerinin kalitesini arttırma hususuyla hastanın güvenliğini sağlamak doğrultusunda gerçekleştirilmektedir (Köksal, 2017).

Sağlık kurumlarında ifa edilen tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik, dalında uzmanlık elde etmiş profesyonel sekreterler tarafından gerçekleştirilmekle birlikte, hasta sağlık kayıtlarının idare edilmesi, randevuların sistematik olarak düzenlemeleri ve etkileşim gibi birçok önemli fonksiyonu içermektedir. Tıbbi sekreterler sağlık kurumlarında bir sürecin başlatılması ve bitirilmesinde, sürecin yönetilmesinde, sağlık ekibinin ayrılmaz bir parçası olarak hastaneye başvuruların alınmasından taburcu işlemlerine varana dek olan süreçlerde proaktif bir görev almaktadırlar (Köksal, 2017).

Meriç'in araştırmasında, tıbbi sekreterliğin tarihsel olarak geçmişten günümüze nasıl bir gelişim ve ilerleme gösterdiği ve tıbbi sekreterlik mesleğinin sağlık hizmetleri içerisindeki yeri detaylı olarak vurgulanmaktadır (Meriç, 2022). Tıbbi sekreterliğin gelişimi, sağlık hizmetlerinin mahiyetini artırma doğrultusunda evrilmiş ve dönüşmüştür. Bilhassa, sağlık bilgi ve bilişim idaresi perspektifinden bakıldığında, tıbbi dokümantasyonun önemi daha da net görülebilmektedir. Tekin'in çalışmasında, tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik mesleğinin Türkiye'de icra edilmesi ve gelişim süreci ele alınmakta ve bu alandaki literatür noksanları vurgulanmaktadır (Tekin, 2023). Söz konusu mesleki noksanlıkların giderilmesine dönük olarak tıbbi sekreterlik eğitimi mesleğin profesyonelleşmesi bakımından kritik bir önemdedir. Türkiye'de tıbbi sekreter ihtiyacı çeşitli üniversitelerde verilen eğitimlerle tamamlanmaktadır ve söz konusu eğitimler, öğrencilere sağlık hizmet uygulamaları alanında gerekli donanım ve bilgiyi kazandırmayı amaçlamaktadır (Köksal, 2017). Tıbbi sekreterlik eğitim programları; hasta kayıt yönetimi, tıbbi terminoloji, iletişim yetkinlikleri gibi ihtisas alanlarını içermekte ve program mezunlarının sağlık alanında efektif bir biçimde çalışabilmelerini sağlamaktadır. Bu doğrultuda eğitimin kalitesinin artırılması noktasında eğitim içeriğinin güncellenmesi, mesleğin dönüşerek gelişmesi noktasında önem teşkil etmektedir.

Tıbbi sekreterler, hasta ile sağlık çalışanları arasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Söz konusu meslek grubunun, sağlık hizmetlerinin verimliliğini artırmak maksadıyla gerekli olan etkileşim ve örgütlenme becerilerine sahip olması bir gerekliliktir. Köksal'ın araştırmasında, tıbbi sekreterlerin sağlık kurumlarında yer alan sağlık ekibinin bir parçası olarak üstlendikleri farklı görevler detaylı bir şekilde tasnif edilerek incelenmiştir (Köksal, 2017). İcra edilen söz konusu görevler arasında hasta kayıtlarının sistematik olarak güncellenmesi, randevu veri tabanlarının idare edilmesi ve kuruluştaki bilgi akışının sağlanması yer almaktadır.

Göde ve Kuşcu'nun araştırmasında, sağlık uygulamaları ve hizmetlerinde nesnelerin internetinin (IoT) etkileri ele alınmakta ve söz konusu teknolojilerin tıbbi sekreterlik hizmetlerine nasıl entegre edilebileceği üzerinde durulmaktadır (Göde & Kuşcu, 2023). Bu tür teknolojik ve yenilikçi yaklaşımlar, tıbbi sekreterlerin iş süreçlerini daha verimli hale getirerek aynı zamanda hasta bakımını iyileştirmektedir.

1.2. Tıbbi Sekreterlerin Görevleri

Tıbbi sekreterlerin görevleri, farklı, detaylı ve geniş bir çerçeveyi kapsamaktadır. Bu görevler aşağıda detaylandırılmıştır

Hasta Kayıt Sisteminin Yönetimi: Tıbbi sekreterler, hastaların sağlık kayıtlarını sistematik olarak düzenler, günceller ve saklarlar. Söz konusu kayıt süreci, hasta mahremiyetini sağlamayı ve doğru bir şekilde kaydetmeyi içermektedir. Bununla birlikte hasta kayıt verilerinin elektronik veri tabanlarına aktarılması, kaydedilmesi ve güncellenmesi de tıbbi sekreterlerin görevleri arasında yer almaktadır (Meriç, 2022).

Randevuların Düzenlenmesi: Tıbbi sekreterler, hastaların randevularının tutulması, randevu takvimlerinin yönetilmesi ve hastalara kayıt ve randevularla ilgili bilgilerin duyurulması işlemlerini yürütmektedir. Söz konusu randevuların düzenlenmesi süreci, hastaların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmayı sağlamakta ve sağlık kuruluşlarının işleyiş süreçlerini düzenlemektedir.

Koordinasyon ve İletişim: Tıbbi sekreterler, hastalar ve sağlık çalışanları arasında etkin bir iletişim kanalı olarak görev yapmaktadırlar. Koordinasyon ve iletişim sürecinin tesisi ve yürütülmesinde, hastaların sağlık durumları gösterir kayıtlar hakkında bilgi almak, randevu hatırlatmalarını gerçekleştirmek ve gerekli koşullarda hastaların bilgilendirilerek yönlendirilmesini sağlamak gibi görevler bulunmaktadır (Tekin, 2023).

Tıbbi Terminolojinin Kullanımı: Tıbbi sekreterlerin görev ve sorumlulukları arasında tıbbi terminolojiyi doğru bir şekilde kullanmak bulunmaktadır. Tıbbi terminoloji noktasında sağlık kayıtlarıyla ilişkili dokümanları düzenlemekte tıbbi sekreterler yetkin olmalıdır.

Finansal İşlemlerin Yürütülmesi: Farklı görev alanlarında tıbbi sekreterler sağlık kurumlarına başvuran hastaların sigorta bilgileri ve poliçelerini kontrol eder, faturalama işlemlerini detayıyla gerçekleştirir ve ödeme süreçlerini idare ederler. Tıbbi sekreterlerin görevleri bu bağlamıyla sağlık hizmetlerinin finansal işleyiş süreçlerini de kapsamaktadır (Göde & Kuşcu, 2023).

1.3. Tıbbi Sekreterlik Araştırmaları

Tıbbi sekreterler sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde sahada önemli bir rol oynamaktadır Tıbbi sekreterlik mesleğiyle ilgili yapılan araştırmalarda tıbbi sekreterlerin karşılaştıkları zorluklar, gerçekleştirdikleri fonksiyonlar ve mesleğin gelecekteki durumu ele alınmaktadır. Alan yazındaki araştırmalarda tıbbi sekreterlik mesleğiyle ilgili karşılaşılan sonuçlar tasnif edilerek aşağıda detaylandırılmıştır.

1.3.1. Tıbbi Sekreterlerin Rol ve İşlevleri

Tıbbi sekreterler, sağlık kuruluşlarında verilen sağlık hizmetlerinin üretilerek sunulmasında kritik bir rol üstlenmektedirler. Lorkowski ve Grzegorowska'nın araştırmasında, tıbbi sekreterlerin, doktorların vermiş oldukları tıbbi hizmetlerdeki bürokratik iş yükünü azaltarak, doktorların hasta bakımına daha fazla odaklanmalarını sağladığı aktarmaktadır. Çalışmada, tıbbi sekreterlerin süreçlere entegrasyonuyla beraber doktorların tıbbi belgeler üzerinde harcadıkları zamanın önemli ölçüde azaldığı görülmektedir (Lorkowski & Grzegorowska, 2020).

1.3.2. Tıbbi Sekreterler ve Kayıt Yönetimi

Bossen ve arkadaşlarının araştırmasında, tıbbi sekreterlerin sistematik kayıt süreçlerini idare etmedeki durumları incelenmektedir. Çalışmada, tıbbi sekreterlerin spesifik alanda görev yapan klinik personellerinin yüksek maliyetle çalıştığı bir ortamda, kayıtların yönetilmesi noktasında

çok değerli bir iş gördükleri ortaya konulmuştur. Bu noktadan hareketle kurumlarda önemli görevleri yerine getiren tıbbi sekreterlerin kayıtları sistematik bir şekilde yapmasını sağlamak ve bilgi prosesini tesis etmek için gereken beceri ve bilgilere sahip olması gerekmektedir (Bossen vd., 2012).

1.3.3. Tıbbi Sekreterlik ve Bilgi Sistemleri

Santavirta ve arkadaşlarının araştırmasında, tıbbi sekreterlerin hasta bilgilerinin idaresinde bilişim sistemlerinin desteklenmesi gerektiğini aktarılmaktadır. Çalışma, var olan araçların, hastaların bakım süreçlerinde tüm muhatapları bilgilendirmekte yetersiz kaldığını göstermektedir. Buradan hareketle tıbbi sekreterlerin iş tanımlarında yer alan iletişim yeteneklerinin geliştirilmesi için bilgi ve bilişim sistemlerinin iyileştirilmesi bir gerekliliktir (Santavirta vd., 2021).

1.3.4. Tıbbi Sekreterlik ve İş Tatmini

Gümüş ve Şahin'in araştırmasında, Diyarbakır'daki bir kamu hastanesinde iş gören tıbbi sekreterlerin iş tatminini detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmada, uzun seneler çalışan tıbbi sekreterlerin, mesai (ek) çalışma saatleri imkanları nedeniyle daha yüksek bir iş motivasyonu hissettiklerini ortaya konulmaktadır (Gümüş & Şahin, 2015). Bu sonuç tıbbi sekreterlerin mesleki iş tatminlerini ve gelişimlerinin yükseltilmesi için çalışma imkanlarının iyileştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

1.3.5. Tıbbi Sekreterlik ve Elektronik Sağlık Kayıtları

Knudsen ve Bertelsen'in araştırması, Danimarka'daki kamu hastanelerinde tıbbi sekreterlerin elektronik sağlık kayıtları ile olan etkileşimlerini incelemektedir. Çalışma, tıbbi sekreterlerin, hasta odaklı ve sağlık yönetimiyle ilgili görevleri yerine getirdiklerini ve bu görevlerin yalnızca "doktorun sekreteri" olmaktan çok daha fazlasını kapsadığını göstermektedir (Knudsen & Bertelsen, 2021). Bu durum, tıbbi sekreterlerin mesleki kimliklerini ve rollerini güçlendirmektedir.

1.3.6. Tıbbi Sekreterlik ve Dijital Dönüşüm

Yüksel'in araştırması, dijital teknoloji ve bulut bilişimin tıbbi sekreterlik üzerindeki katkılarını kapsamlı bir şekilde aktarmıştır. Çalışma, dijital teknolojilere adaptasyonun, tıbbi sekreterlerin iş tanımlarında ve yetenek setlerinde önemli dönüşümlere yol açtığını aktarmaktadır (Yüksel, 2024).

1.3.7. İş Stresi ve Tıbbi Sekreterlerin Durumu

Qvarfordt'un çalışması, tıbbi sekreterlerin dijitalleşerek dönüşen iş ortamındaki fırsat ve korkularını incelemektedir. Araştırma tıbbi sekreterlerin, dijital ortamın dönüşüm sürecinde daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyduğunu ve mesleğin bu dönüşümler üzerindeki etkisini idrak etmenin önemli olduğunu aktarmaktadır (Qvarfordt, 2024).

1.3.8. Tıbbi Sekreterlik ve İş Tatmini -Kurumsal Kültür

Maswani ve arkadaşlarının araştırması, örgütsel kültür ile iş motivasyonu arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma, iyi bir örgütsel kültürün, tıbbi sekreterlerin iş motivasyonunu artırabileceğini ve bu hususun örgütsel bağlılığı güçlendirebileceğini aktarmaktadır (Maswani vd., 2019).

1.3.9. Gelecekte Tıbbi Sekreterlik

Tıbbi sekreterliklerin ifa ettiği sekreterlik mesleği, dijital teknolojilerin dönüştürücü etkisiyle sürekli bir farklılaşma içerisindedir. Azman ve arkadaşlarının araştırması, dijital teknolojilerin

tıbbi sekreterlerin iş akış süreçlerini nasıl olumlu/olumsuz etkilediğini ve bu değişimlerin mesleğin geleceği üzerindeki dönüştürücü etkilerini incelemektedir (Azman vd., 2023).

Tıbbi sekreterlik mesleği üzerine yapılan söz konusu çalışmalar, mesleğin sağlık hizmetleri içerisindeki önemi ve karşılaşılan zorlukları ortaya çıkarmaktadır. Tıbbi sekreterler, hastaların sisteme kaydedilmesinden randevuların sistematik olarak düzenlenmesine kadar geniş bir alan ve dijital ortamda görevler üstlenmektedir. Bununla beraber, dijital değişim ve dönüşümle teknolojik gelişmeler de tıbbi sekreterlerin konumlarını yeniden dizayn etmekte ve mesleğin geleceğini şekillendirmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmada temel amaç, tıbbi sekreterlikle ilgili yayınlanmış akademik makalelerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve bu araştırmaların tematik olarak sınıflandırılmasıdır.

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, doküman analizi yöntemi çerçevesinde yürütülmüş olup, tıbbi sekreterlik alanında yayımlanmış bilimsel makaleler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir (Bowen, 2009). Nitel araştırma yöntemine uygun biçimde mevcut araştırmaların derinlemesine incelenmesi ve kriterler çerçevesinde belirlenen temaların analiz edilmesi amaçlanmıştır (Creswell & Poth, 2018).

2.2. Veri Toplama Süreci

Araştırmada veri toplama süreci üç aşamadan oluşmaktadır:

Makalelerin Seçimi: Araştırmaya dahil edilen bilimsel makaleler, belirlenen kriterler doğrultusunda akademik veri tabanlarında taranarak seçilmiştir. Seçim kriterlerinde, bilimsel çalışmaların hakemli dergilerde yayımlanmış olması ve tıbbi sekreterlik mesleği ile ilgili olması hususu ve ilgili çalışmaların 2017-2024 yılları arasında yayımlanmış olması gibi unsurlar yer almaktadır (Patton, 2015).

Kodlama: Kriterler çerçevesinde seçilen bilimsel makaleler sistematik bir biçimde incelenmiş ve temalar belirlenerek kodlama süreci gerçekleştirilmiştir. Kodlama, makalelerde ele alınan ana konulara göre belirlenmiş ve kategorilere göre yürütülmüştür (Miles, Huberman & Saldaña, 2014).

İçerik Analizi: Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak tematik biçimde analiz edilmiştir. İçerik analizi safhasında tıbbi sekreterlik mesleğiyle ilgili öne çıkan tema ve bulgular değerlendirilmiştir (Krippendorff, 2018).

2.3. Veri Analizi

İçerik analizi istikametinde, kriterler çerçevesinde seçilen bilimsel makalelerdeki veriler sistematik bir biçimde kodlanarak sınıflandırılmıştır. Çalışmada aşağıdaki analiz adımları izlenmiştir:

Tematik Analiz: Belirlenmiş kriterlere göre seçilen makalelerde öne çıkan ana temalar belirlenmiş ve bu doğrultuda kategoriler oluşturulmuştur (Braun & Clarke, 2006).

Betimsel Analiz: Belirlenmiş kriterlere göre seçilen makalelerde elde edilmiş bulgular, alan yazında yer alan önceki araştırmalarla karşılaştırılarak yorumlanmıştır (Flick, 2018).

2.4. Güvenirlik ve Geçerlik

Çalışmanın güvenirliğini sağlamak maksadıyla kodlama sürecinde birden fazla araştırmacının değerlendirmesi alınmıştır (Lincoln & Guba, 1985). İçerik analizindeki tutarlılığı arttırmak için bağımsız araştırmacılar tarafından kontrol sağlanmış ve kodlamalar arasındaki tutarlılık değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmada tıbbi sekreterlik sahasına dönük 10 farklı akademik çalışmanın içerik analizi gerçekleştirilmiş ve bu çerçevede tematik kodlama yöntemiyle ilgili çalışmalar kategorize edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analize tabii tutularak yorumlanmış ve tıbbi sekreterlik mesleğine dair ana konular belirlenmiş ve bunlar yorumlanmıştır.

Tablo 1

İçerik Analizi Tablosu

Makale Adı	Ana Konu	Yöntem	Bulgular	Öneriler
Bulut Bilişim ve Tıbbi Veri Yönetimi: Tıbbı Sekreterlerin Rolünün Evrimi	Bulut bilişim ve dijital dönüşümün tıbbi sekreterlik üzerindeki etkileri	Derleme	Tıbbi sekreterlik mesleğinin dijitalleşme ile dönüşüm geçirdiği	Dijital eğitim programları ve sertifikasyonların artırılması
Sağlık Kurumlarında Tıbbi Sekreterlerin Performanslarının Değerlendirilmesi	Tıbbi sekreterlerin performans değerlendirmesi ve TOPSIS yöntemi	TOPSIS yöntemi	İletişim becerisi ve işlem kapasitesi yüksek sekreterlerin performanslarının daha iyi olduğu	Tıbbi sekreterlerin eğitim ve kariyer gelişim olanaklarının artırılması
Sağlık Hizmetlerinde Tıbbi Sekreterliğin Meslekleşme Süreci	Tıbbi sekreterlik mesleğinin gelişimi ve profesyonelleşme süreci	Literatür taraması	Mesleğin net sınırlarının olmaması profesyonelleşmeyi zorlaştırıyor	Mesleğin yasal çerçevesinin belirlenmesi ve istihdam koşullarının iyileştirilmesi
Sağlık Bilgi Yönetimi Perspektifinden Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	Tıbbi dokümantasyonun sağlık bilgi yönetimindeki rolü	Tarihsel inceleme	Tıbbi kayıtların bilimsel yönetiminin sağlık hizmetlerini iyileştirdiği	Tıbbi dokümantasyon süreçlerinin daha iyi yönetilmesi için standartların geliştirilmesi
Sağlık Hizmetlerinde Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterliğin Önemi	Tıbbi dokümantasyonun hasta kayıtları ve iletişimdeki önemi	Derleme	Tıbbi sekreterlerin hasta bakım süreçlerinde kritik bir rol oynadığı	Hasta-sekreter iletişiminin güçlendirilmesi için eğitim programlarının artırılması
Tıbbi Sekreterlik Mesleği ile İlgili Nitel Bir Araştırma	Tıbbi sekreterlerin karşılaştıkları sorunlar ve mesleki algılar	Nitel araştırma	Tıbbi sekreterlerin mesleklerini sevmesine rağmen çalışma koşullarından memnun olmadığı	Mesleğin daha fazla tanıtılması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi

Tıbbi Sekreterlerin Mesleklerini Algılama Biçimleri ve Gelecekten Beklentileri	Tıbbi sekreterlerin meslek algısı ve gelecek beklentileri	Anket yöntemi	Öğrenciler mesleğin kariyer olanakları sunduğunu düşünüyor	Öğrencilere yönelik kariyer danışmanlığı ve eğitim fırsatlarının artırılması
Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Eğitiminin ve Mesleki Uygulama Sorunlarının İncelenmesi	Tıbbi sekreterlik eğitimi ve mesleki uygulamalardaki sorunlar	Literatür taraması	Tıbbi sekreterlik eğitiminin uygulama alanlarında yetersizlikler içerdiği	Eğitimde uygulama ağırlıklı müfredat geliştirilmesi
Türkiye'de Tıbbi Dokümantasyon ve Careerlike Eğitiminin İncelenmesi	Türkiye'de tıbbi sekreterlik eğitimi ve mesleki uygulamalar	İnceleme ve karşılaştırma	Türkiye'de tıbbi sekreterlik eğitiminin zamanla geliştiği ancak uygulamada eksiklikler olduğu	Tıbbi sekreterlik eğitim programlarının uluslararası standartlara uyum sağlaması
Geçmişten Günümüze Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Mesleğinin Gelişimi ve Önemi	Tıbbi dokümantasyonun tarihsel gelişimi ve önemi	Tarihsel analiz	Tıbbi kayıt tutmanın tarih boyunca önemli olduğu ve sürekli gelişim gösterdiği	Tıbbi kayıt süreçlerinin tarihsel gelişimden alınan derslerle modernize edilmesi

3.1. Tematik Kodlama

İçerik analizine göre esas olarak belirlenen ana temalar aşağıda sunulmaktadır:

Tablo 2

Temalar ve Alt Kodlar

Tema	Alt Kodlar
Dijital Dönüşüm ve Teknoloji	Bulut bilişim, elektronik sağlık kayıtları, dijital veri yönetimi
Mesleki Performans ve Verimlilik	Performans değerlendirme, iş süreçleri, iletişim becerileri, karar verme süreçleri
Meslekleşme ve Profesyonelleşme	Mesleğin tanımı, sınırlarının belirlenmesi, yasal çerçeve, istihdam politikaları
Eğitim ve Gelişim Süreci	Akademik eğitim, uygulama eksiklikleri, müfredat geliştirme, sertifikasyon programları
Hasta Hizmet Kalitesi ve İletişim	Hasta-sekreter ilişkisi, hasta deneyimi, sağlık hizmetlerinde sekreterlerin rolü
Çalışma Koşulları ve Memnuniyet	İş yükü, meslek algısı, gelecek beklentileri, çalışan memnuniyeti
Tarihsel Gelişim ve Küresel Perspektif	Tıbbi dokümantasyonun tarihçesi, uluslararası standartlar, geçmişten günümüze değişimler

3.2. Betimsel Analiz

Yukarıda aktarılan temalar doğrultusunda, içerik analizinden elde edilmiş bulgular aşağıda betimsel analize göre detaylı olarak yorumlanmıştır.

Teknoloji ve Dijital Dönüşüm

Sağlık sektöründeki dijital dönüşüm, köklü değişimlere neden olmaktadır. Özellikle elektronik sağlık kayıtları ve bulut bilişim gibi teknolojik dönüştürücü gelişmeler, tıbbi sekreterliği doğrudan etkilemiştir (Yüksel, 2024). Elektronik ortamlardaki dijitalleşme, hasta kayıtlarının güvenli ve sistematik saklanmasını kolaylaştırmakta ve sekreterlerin iş yükünü azaltmaktadır. Fakat teknolojik entegrasyon sürecinde tıbbi sekreterlikle ilgili teknoloji ağırlıklı eğitiminin artırılması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Verimlilik ve Mesleki Performans

Performans inceleme ve değerlendirme süreçleri, tıbbi sekreterlerin iş verimlilik kalitesini artırma noktasında büyük önem taşımaktadır. TOPSIS yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmalarda, sekreterlerin iletişim-etkileşim yetenekleri ve işlem yapma kapasitesinin yüksek olması durumunda daha yüksek başarı seviyesinde performans gösterdikleri saptanmıştır (Yüksel, 2021). Bu araştırma sonuçları iş süreçlerinin kalite ve verimliliğini artırmak için sekreterlerin mesleki teknoloji ve dijitalleşme eğitimlerinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Profesyonelleşme ve Meslekleşme

Tıbbi sekreterlik mesleğinde net ve keskin sınırlarının bulunmaması, ilgili meslekleşme sürecinde önemli bir engel olarak açıklanmaktadır (Kaplan & Köksal, 2018). Türkiye'de mesleğin alanda resmi olarak tanımlanmış olmasına rağmen sahadaki uygulamada birtakım eksiklikler görülmektedir. Yasal çerçeve ve görev tanımlarının netleştirilmesiyle ana hatların belirlenmesi nihayetinde meslek çalışanlarının daha öngörülebilir ve iyi koşullarda çalışması sağlanabilir.

Gelişim Süreci ve Eğitim

Eğitimle ilgili süreçler, tıbbi sekreterlik mesleğinin profesyonelleşmesi noktasında kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Araştırmalarda, sahada uygulama eksikliklerinin var olduğu ve eğitim müfredat programlarının güncellenmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Acar, Acar & Çetinceli, 2020). Bilhassa, dijital yetenek setlerinin geliştirilmesine yönelik sertifikasyonlara katılım önerilmektedir.

İletişim ve Hasta Hizmet Kalitesi

Tıbbi sekreterler sağlık kurumlarında çoğu zaman hasta ile ilk iletişim ve etkileşimi kuran çalışanlardır ve bu husus, hasta tatmini açısından kritik mahiyettedir (Erdogan, 2018). Araştırmalar, sekreterin hasta iletişiminin sağlık uygulama süreçlerinde olumlu bir deneyim sağlamak için iyileştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Çalışma Koşulları ve Memnuniyet

Tıbbı sekreterler, çalışma saati ve iş yükleri açısından birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Tıbbi sekreterler sağlık sektöründe mesleklerini sevmelerine rağmen çalışma koşullarından şikâyet edebilmektedirler (Ünlü, Bakkal & Gökbudak, 2020). Bu istikamette, çalışma koşullarının iyi hale getirilmesi ve hakkaniyete dönük performans değerlendirme sistemlerinin uygulanması vurgulanmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bütünsel değerlendirme amacıyla oluşturulan bu araştırma, tıbbi sekreterlik mesleğindeki mevcut durumu, teknolojik gelişmeleri, mesleki performans hususunu, eğitim ihtiyaçlarını, çalışma koşullarındaki zorlukları ve meslekleşme sürecindeki gelişmeleri değerlendirmek açısından ele alınmıştır. Bu değerlendirmeden elde edilen sonuçlara dayanılarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Elektronik Kayıtlarla İlişkili Dijital Eğitim Programları Artırılmalıdır. Bilhassa büyük veri, bulut bilişim, siber güvenlik ve sağlık bilgi-bilişim sistemleri ve uygulamaları konularında sertifikasyon programları düzenlenmesi bir gereklilik olarak ortadadır.

Performansların değerlendirilmesi süreçleri adil bir biçimde ele alınmalıdır. Tıbbi sekreterlerin etkinlik ve verimliliğini ölçebilmek için objektif ölçütlere dayalı değerlendirme sistem ve uygulamalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Meslekleşme süreci detaylandırılmalıdır. Tıbbi sekreterlerin görev tanımları ve yasal hakları netleştirilerek detaylı olarak ortaya konulmalı bu istikamette meslek, profesyonel bir çerçeveye oturtulmalıdır.

Uygulamaya dönük eğitim içeriği hazırlanmalıdır. Eğitim sistemi, tıbbi sekreterlerin reel iş sahasına adaptasyonunu kolaylaştıracak biçimde düzenlenmelidir.

Sağlık kurumundaki iletişim becerileri arttırılmalıdır. Hastalarla etkili iletişim ve etkileşim kurabilme hususunda iletişim etkileşim becerileri setlerine dönük eğitimler düzenlenmelidir. Bu eğitimler sağlık kurumlarına entegre bir biçimde gerçekleştirilmelidir.

Çalışma ortam ve koşulları iyileştirilmelidir. İş yükleri hakkaniyete uygun olarak ve çalışanları mesleki doyuma ulaştıracak bir şekilde tasnif edilerek iyileştirilmelidir.

5. KAYNAKLAR

Azman, S., Bashari, N., Suhairom, N., & Salleh, S. (2023). The cutting-edge secretarial office technology management competency in millennial era. International Journal of Academic Research in Business ve Social Sciences, 13(5). https://doi.org/10.6007/ijarbss/v13-i5/16100

Bossen, C., Jensen, L., & Witt, F. (2012). Medical secretaries' care of records., 921-930. https://doi.org/10.1145/2145204.2145341

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative Research Journal, 9(2), 27-40.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77-101.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). Qualitative inquiry ve research design: Choosing among five approaches. Sage publications.

Flick, U. (2018). An introduction to qualitative research. Sage publications.

Göde, A. & Kuşcu, F. N. (2023). Internet of Things (IoT) in Healthcare. In: Bozkurt, İ. (ed.), Health Management Theoretical Studies in the Light of Current Developments. Özgür Publications. DOI: https://doi.org/10.58830/ozgur.pub86.c212

Gümüş, R. ve Şahin, A. (2015). A research about job satisfaction of medical secretaries working in a public hospital in the city center of diyarbakir, turkey. Journal of Hospital Administration, 4(5), 90. https://doi.org/10.5430/jha.v4n5p90

Knudsen, C. ve Bertelsen, P. (2021). Data work in health care: the case of medical secretaries.. https://doi.org/10.3233/shti210638

Köksal, K. (2017). Türkiye'de tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik eğitiminin incelenmesi, mesleki uygulamalar. Ankara Sa, 16(2), 62-68. https://doi.org/10.1501/ashd_0000000131

Krippendorff, K. (2018). Content analysis: An introduction to its methodology. Sage publications.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). Naturalistic inquiry. Sage publications.

Lorkowski, J. ve Grzegorowska, O. (2020). Assessment of time spent by doctors on medical documentation- initial analysis ve preliminary study. Kwartalnik Ekonomistów I Menedżerów, 58(4). https://doi.org/10.33119/eeim.2020.58.4

Meriç, S. (2022). Geçmişten günümüze tibbi dokümantasyon ve sekreterlik mesleğinin gelişimi ve önemi. Premium E-Journal of Social Science. https://doi.org/10.37242/pejoss.4281

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). Qualitative data analysis: A methods sourcebook. Sage publications.

Patton, M. Q. (2015). Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory ve practice. Sage publications.

Qvarfordt, M. (2024). Medical secretaries' fears ve opportunities in an increasingly digitalised workplace environment. Journal of Health Organization ve Management, 38(9), 175-194. https://doi.org/10.1108/jhom-04-2023-0127

Santavirta, J., Kuusisto, A., Saranto, K., Suominen, T., & Asikainen, P. (2021). Information system support for medical secretaries' work in patient administration tasks in different phases of the care process. Finnish Journal of Ehealth ve Ewelfare, 13(3). https://doi.org/10.23996/fjhw.107884

Syah, T. ve Anindita, R. (2019). The relationship between organizational culture ve job satisfaction towards organizational commitment ve employee performance. Russian Journal of Agricultural ve Socio-Economic Sciences, 88(4), 144-152. https://doi.org/10.18551/rjoas.2019-04.19

Tekin, P. (2023). Sağlık bilgi yönetimi perspektifinden tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik: tarihi bir inceleme. Bilgi Yönetimi, 6(1), 132-145. https://doi.org/10.33721/by.1229947

Yüksel, Ş. (2024). Bulut bilişim ve tıbbi veri yönetimi: tıbbı sekreterlerin rolünün evrimi. Kapadokya Saglik Bilimleri Dergisi. https://doi.org/10.58241/ksbd.21

Acar, S., Acar, Ö., & Çetinceli, K. (2020). Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Eğitiminin ve Mesleki Uygulama Sorunlarının İncelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 36, 164-176.

Erdogan, A. (2018). Tıbbi Sekreterlik Mesleği ile İlgili Nitel Bir Araştırma. Academia Journal of Social Sciences, Özel Sayı, 1-10.

Kaplan, A., & Köksal, A. (2018). Sağlık Hizmetlerinde Tıbbi Sekreterliğin Meslekleşme Süreci Açısından İncelenmesi. Başkent Üniversitesi Eğitim Dergisi, Özel Sayı, 103-112.

Meriç, S. (2022). Geçmişten Günümüze Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Mesleğinin Gelişimi ve Önemi. Premium E-Journal of Social Sciences, 6(25), 552-556.

Yüksel, Ş. (2024). Bulut Bilişim ve Tıbbi Veri Yönetimi: Tıbbi Sekreterlerin Rolünün Evrimi. Kapadokya Sağlık Bilimleri Dergisi, 2(2), 235-254.

ARE COMPLEMENTARY MEDICINE PRACTICES FOR MUSCULOSKELETAL DISORDERS SCIENCE OR CONVENTIONAL BELIEF?

KAS-İSKELET SİSTEMİ RAHATSIZLIKLARINDA TAMAMLAYICI TIP UYGULAMALARI BİLİMSEL Mİ YOKSA GELENEKSEL İNANÇ MI?

[1]Doç.Dr Abdulkadir AYDIN

[1]Dicle Üniversitesi Atatürk Sağlık Hizmetleri MYO, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon,
https://orcid.org/0000-0002-9316-448X

Giriş

Kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları (MSD'ler), dünya genelinde yaygın olup yaşam kalitesini düşüren ve sağlık harcamalarını artıran önemli sorunlardır. Geleneksel tedavilere ek olarak, tamamlayıcı tıbbi yöntemler (akupunktur, kayropraktik, yoga, meditasyon vb.) giderek daha fazla ilgi görmekte ve bütüncül bir tedavi yaklaşımı sunmaktadır. Akupunktur, endorfin salınımını artırarak ve iltihabı azaltarak ağrıyı hafifletirken, kayropraktik bakım omurga hizalanmasını iyileştirerek hareketliliği artırabilir. Refleksoloji, belirli noktalara basınç uygulayarak dolaşımı iyileştirir ve stresi azaltır. Masaj terapisi ise kas gerginliğini azaltarak rehabilitasyonu destekler.

Amaç: Biz bu araştırmamızda tamamlayıcı tıp modalitelerinin kas iskelet hastalıklarının tedavisinde bir bilimsel bir opsiyon mu? yoksa sadece geleneksel bir inanış mı? olup olmadığını araştırdık.

Bulgular: Bitkisel tıp, inflamasyon önleyici ve ağrı kesici özellikleriyle tamamlayıcı bir tedavi seçeneği sunarken, omega-3 gibi besin takviyeleri iltihaplanmayı azaltabilir. Yoga ve Tai Chi gibi zihin-beden uygulamaları esneklik, güç ve zihinsel dengeyi artırarak ağrı yönetimine katkı sağlar. Kupa terapisi, dolaşımı artırarak ağrı yönetimine yardımcı olabilir, ancak etkinliği üzerine daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.Tamamlayıcı terapiler, fonksiyonel hareketliliği ve yaşam kalitesini artırarak MSD'lerin yönetiminde etkili olabilir. Ancak, bu yöntemlerin etik ve düzenleyici standartlara uygunluğu kritik bir konudur. Yanlış uygulamalar ciddi yan etkilere yol açabileceğinden, bilimsel kanıtlarla desteklenen ve uzmanlar tarafından yönlendirilen tedavi yaklaşımları tercih edilmelidir. Geleneksel tıp ile tamamlayıcı yöntemlerin entegrasyonu, hasta sonuçlarını iyileştirerek sağlık hizmetlerinde daha bütüncül bir yaklaşımı teşvik edebilir. Bu nedenle, tamamlayıcı tıp uygulamalarının güvenli ve etkin şekilde kullanımı için standart protokollerin oluşturulması ve sağlık profesyonelleri ile hastalar arasında bilinçli bir iletişimin sağlanması gerekmektedir.

Sonuç: Sonuç olarak, muskuloskeletal bozuklukların yönetiminde tamamlayıcı tıbbi yöntemlerin entegrasyonu, hasta sonuçlarını iyileştirmek için önemli bir fırsat sunmaktadır. Tamamlayıcı tıbbi yöntemlerin kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarının tedavisine entegrasyonu, hem semptomların hafifletilmesi hem de altta yatan nedenlerin ele alınmasını içeren çok yönlü bir yaklaşımı temsil etmektedir. Mevcut araştırmalar, akupunktur, masaj terapisi ve kayropraktik düzenlemeler gibi yöntemlerin, hasta sonuçlarını ve yaşam kalitesini iyileştirerek geleneksel tıbbi tedavileri önemli ölçüde destekleyebileceğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Tamamlayıcı tıp, Kas-iskelet sistemi bozuklukları, Ağrı, Akupunktur, Kayropraktik

İntroduction

Musculoskeletal disorders (MSDs) are prevalent worldwide, significantly reducing quality of life and increasing healthcare expenditures. In addition to conventional treatments, complementary medical approaches (such as acupuncture, chiropractic care, yoga, and meditation) are gaining increasing attention, offering a holistic therapeutic approach. Acupuncture alleviates pain by enhancing endorphin release and reducing inflammation, while chiropractic care improves spinal alignment and mobility. Reflexology, by applying pressure to specific points on the hands, feet, and ears, aims to enhance circulation and relieve stress. Massage therapy also supports rehabilitation by reducing muscle tension.

Aim: In this study, we investigated whether complementary medicine modalities constitute a scientifically valid option for the treatment of musculoskeletal disorders or merely a traditional belief.

Findings: Herbal medicine offers an adjunctive treatment option with its anti-inflammatory and analgesic properties, while dietary supplements such as omega-3 fatty acids may help reduce inflammation. Mind-body practices like yoga and Tai Chi contribute to pain management by enhancing flexibility, strength, and mental balance. Cupping therapy may promote circulation and alleviate pain; however, further research is needed to establish its efficacy. Complementary therapies can be effective in managing MSDs by improving functional mobility and quality of life. However, adherence to ethical and regulatory standards remains a critical issue. Given the potential for severe adverse effects from improper application, treatment approaches supported by scientific evidence and guided by experts should be prioritized. Integrating conventional medicine with complementary approaches can improve patient outcomes and promote a more holistic healthcare framework. Therefore, ensuring the safe and effective use of complementary therapies requires the development of standardized protocols and enhanced communication between healthcare professionals and patients.

Conclusion: In conclusion, the integration of complementary medical approaches into the management of musculoskeletal disorders presents a valuable opportunity to improve patient outcomes. This integration represents a multifaceted approach that addresses both symptom relief and underlying causes. Current research suggests that methods such as acupuncture, massage therapy, and chiropractic adjustments significantly support conventional medical treatments by improving patient outcomes and quality of life.

Keywords: Complementary medicine, Musculoskeletal disorders, Pain, Acupuncture, Chiropractic

COMPARATIVE TOXICITY OF BULK AND NANO ZINC PARTICLES IN *Oreochromis niloticus*: ACCUMULATION AND EFFECT ON OXIDATIVE STRESS-RELATED GENE EXPRESSIONS

NİL TİLAPYALARINDA (*Oreochromis niloticus*) BULK VE NANO ÇİNKO OKSİT PARTİKÜLLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI TOKSİSİTESİ: BİRİKİM VE OKSİDATİF STRES GEN EKSPRESYONLARINA ETKİSİ

Gülsemin ŞEN AĞILKAYA[1], Sahire KARAYTUĞ

[1]Su Ürünleri Mühendisi, T.C. Tarım Orman Bakanlığı, İstanbul Gıda Kontrol Laboratuvarı, 0000-0001-5108-0109

[2]Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, 0000-0003-1299-9790

Özet

Nanopartiküller çok küçük boyutlardaki hacimlerine göre geniş yüzey alanları sebebiyle oldukça reaktiflerdir. Yüksek reaktivite potansiyeli, nanopartiküllerin biyolojik sistem ve çevreyle zararlı ilişkisine bağlı olarak toksisiteye sebep olabilmektedir. Metal oksit nanopartiküllerinin kullanımındaki hızlı artış, bu partiküllerin çevreye kontrolsüz bir şekilde salınımına neden olmaktadır. Söz konusu bu partiküller, sucul ekosistemleri ve bu ortamdaki organizmaları etkileyerek besin zincirinde potansiyel riske yol açmaktadır. Bu amaçla bu çalışmada *Oreochromis niloticus*'ta nano-ZnO (<50 nm) ve bulk-$ZnSO_4$ (2000 nm) partiküllerinin LC50 değerleri belirlenmiş, balıklar bu değerlere göre belirlenen subletal konsantrasyonlar (%5 ve %10 LC50) etkisine bırakılarak 7. ve 15. gün sonunda karaciğer dokusundan örnekler alınmıştır. Karaciğer dokularında çinko birikimine bakılmasının yanı sıra potansiyel olarak genotoksik bileşiklerin detoksifikasyonunda önemli rol oynayan savunma sistemi temel enzimleri olan SOD, CAT, GPX, GST enzimleri ve bir ısı şoku proteini olan HSP70 gen ekspresyonlarına bakılmış ve standart gen olarak β-aktin gen ekspresyonu kulanılmıştır. 96 saatlik LC50 analizlerinin sonucunda ZnONP'nin, $ZnSO_4$BP'ne göre daha düşük konsantrasyonda LC50 değerine (%25'i kadar) sahip olduğu; 15 gün subletal konsantrasyonlar etkisinde bırakılan balıklarda daha yüksek miktarda biriktiği saptanmıştır. 1 ve 2 mg/L ZnONP ve 4 ve 8 mg/L $ZnSO_4$BP etkisine bırakılan O. niloticus'ta 7. günde SOD, CAT, GST (1 mg/L ZnONP ve 4 ve 8 mg/L $ZnSO_4$BP gruplarında), HSP70 (7. gün 2 mg/L ZnONP ve 4 mg/L $ZnSO_4$BP gruplarında) gen ekspresyonlarında kontrol grubuna kıyasla koordineli olarak uyarıldığı gözlenmiştir. 1 ve 2 mg/L ZnONP ve 4 ve 8 mg/L $ZnSO_4$BP etkisine bırakılan O. niloticus'ta 7. gün ve 15. günde GPX, GST (15. gün 2 mg/L ZnONP grubunda) ve HSP70 gen ekspresyonlarında (7. gün 2 mg/L ZnONP ve 4 mg/L $ZnSO_4$BP grupları hariç) kontrol grubuna kıyasla koordineli olarak baskılandığı gözlenmiştir ($P<0,05$). Bu çalışmanın sonuçları, farklı boyutlardaki metal partiküllerinin karaciğer dokusunda biriktiğini, canlı organizmada sebep olduğu toksik etkileri ve partikül boyutlarının farklı toksik cevaplara yol açtığını göstermiştir. Aynı zamanda, balıklarda SOD, CAT, GPx, GST antioksidan enzimlerinin ve HSP70'in nano çinko oksit ve bulk çinko sülfat partiküllerinin toksisitesinin biyobelirteçleri olarak etkili bir şekilde kullanılabileceğini gösteren daha önceki bulguları doğrulamaktadır.

Teşekkür: Bu tez çalışması, MEÜ. Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından 2018-1-TP3-2812 numaralı proje ile desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Oreochromis niloticus*, Nano çinko oksit, Oksidatif stres, Gen ekspresyonu.

Abstract

Nanoparticles are very reactive due to their large surface areas compared to their very small volumes. High reactivity potential may cause toxicity due to the harmful relationship of nanoparticles with the biological system and the environment. The rapid increase in the use of metal oxide nanoparticles leads to the uncontrolled release of these particles into the environment. These particles affect the aquatic ecosystem and the organisms found there, thus causing risks in the food chain. For this purpose, in this study, the LC50 values of nano-ZnO (<50 nm) and bulk-$ZnSO_4$ (2000 nm) particles in *Oreochromis niloticus* were determined, and the fish were exposed to the sublethal concentrations determined according to these values (5% and 10% LC50) on the 7th and 15th days. At the end of the day, samples of liver tissue were taken. In addition to examining zinc accumulation in liver tissues, the gene expressions of SOD, CAT, GP_X, GST enzymes, which are the basic enzymes of the defense system, which play an important role in the detoxification of potentially genotoxic compounds, and HSP70, a heat shock protein, were examined, and β-actin gene expressions were used as the standard gene.

As a result of 96-hour LC50 analyses, ZnONP had a lower concentration LC50 value (25% less) than $ZnSO_4$BP; it was determined that ZnONP accumulated in higher amounts in fish exposed to sublethal concentrations for 15 days. In *O. niloticus* exposed to the effect of 1 and 2 mg/L ZnONP and 4 and 8 mg/L $ZnSO_4$BP, on the 7th day, SOD, CAT, GST (in 1 mg/L ZnONP and 4 mg/L $ZnSO_4$BP groups), HSP70 (in 4 mg/L $ZnSO_4$BP group) gene expressions were coordinated stimulated compared to the control group. GPx, GST (except for 1 mg/L ZnONP and 4 mg/L $ZnSO_4$BP groups on day 7) and HSP70 gene expressions (day 7) in *O. niloticus* exposed to the effect of 1 and 2 mg/L ZnONP and 4 and 8 mg/L $ZnSO_4$BP on the 7th day and 15th day. 4 mg/L except $ZnSO_4$BP group); it was observed that SOD and CAT gene expressions were coordinately suppressed on the 15th day compared to the control group ($P<0.05$). The results of this study showed that metal particles of different sizes accumulate in the liver tissue, cause toxic effects in living organisms, and particle sizes lead to different toxic responses. It also confirms previous findings showing that antioxidant enzymes SOD, CAT, GP_X, GST and HSP70 in fish can be effectively used as biomarkers of toxicity of nano zinc oxide and bulk zinc sulfate particles.

Acknowledgements: Mersin University, Scientific Projects Unit, supported this research project. (Project Number: 2018-1-TP3-2812).

Keywords: *Oreochromis niloticus*, Nano zinc oxide, Oxidative stress, Gene expression.

ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN THE TIGRIS RIVER AND THEIR POSSIBLE EFFECTS ON THE HEVSEL ECOSYSTEM

DİCLE NEHRİNDEKİ ÇEVRE SORUNLARI VE HEVSEL EKOSİSTEMİNE OLASI ETKİLERİ

Tarık ÇİÇEK[1], Serbest BİLİCİ[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Hidrobiyoloji A.B.D., 21000, Diyarbakır, Türkiye. ORCID:0000-0001-8491-5598

[2]Doç Dr. Serbest BİLİCİ, Şırnak Üniversitesi, Zootekni Bölümü, 73000, Şırnak, Türkiye. ORCİD: 0000-0002-3787-4452.

Özet

Binlerce yıldır Dicle vadisinde birçok insan etkinliği yoğun bir şekilde yürütülmektedir. Bu durum Dicle Nehrinin yapısının fiziksel, kimyasal ve biyolojik bir şekilde değişmesine yol açmaktadır. Hevsel Bahçeleri Bölgesindeki sucul yaşam ve buna bağlı ekosistem zarar görmeye başlamıştır. Tarımsal etkinliklere bağlı kimyasal ve biyolojik bir çok olay balık popülasyonlarını direkt olarak etkilemektedir. Evsel ve sanayi atıkları, kum ocaklarına bağlı habitat tahribatı ve su kalitesindeki değişimler, yabancı türler gibi önceden var olan sorunlar daha da giderek artmaya başlamıştır. Hevsel Bahçeleri bölgesindeki nispeten de olsa, daha aşağı kısımlara göre kirliliğin, daha az olduğunu son yıllara kadar söylemek mümkündü. Ancak son yıllarda, var olan çevresel sorunların artmasının yanında yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır. Nehrin batı ve doğu yakasında çok fazla sayıda yeni yerleşim alanlarının artmasıyla, yerleşim alanlarının kanalizasyonu drenajdan dolayı arıtılmadan nehre akıtılmaktadır. Buna bağlı olarak Hevsel Bahçeleri ve yukarı kesimlerindeki Dicle Nehrinde kirlilik artmıştır. Bunların yanı sıra bölgemizde ve küresel ölçekte görülen kuraklık ile beraber yağışların azalması, nehirdeki su debisinde önemli azalmalara neden olmuştur. Son yıllarda nehrin bazı kısımlarında, bu olumsuz etkenlerden dolayı toplu balık ölümleri sıklıkla görülmüştür. Bu ölümlerin ileriki zamanlarda Hevsel Bölgesi ve yukarıdaki bölgelerde görülmesi kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Balıkların yanı sıra sucul yaşamın tehdit altında olması demek nehir ekosistemindeki; kurbağa, sürüngen, kuş ve memeli gibi diğer canlıların da tehlike altında olduğunu göstermektedir. Dicle Nehrindeki çevresel sorunların artması, Hevsel Bahçelerinin geleceğini yakından ilgilendirmektedir.

Anahtar kelimeler: Dicle Nehri, Kirlilik, Hevsel, Ekosistem.

Abstract

For thousands of years, many human activities have been carried out intensively in the Tigris valley. This situation has caused the structe of the Tigris River to change physically, Chemically and biologically, Aquatic life and the ecosyster related to it in the Hevsel Gardens Region have begun to suffer. Many chemical and biological events related to agricultural activities directly affect fish populations. Previously existing problems such as domestic and industrial waste, habitat destruction due to sand pits and changes in water quality, and alien species have begun to increase. Until recent years, it was possible to say that pollution in the Hevsel Gardens region was relatively less than in the lower parts. However, in recent years, new problems have emerged in addition to the increase in existing environmental problems. With the increase in a

large number of new settlements on the west and east banks of the river, the sewage of the settiements is discharged into the river without being treated due to drainage. Accordingly, pollution has increased in the Tigris River in Hevsel Gardens and its upper parts. In addition to these, the decrease in rainfall due to the drought seen in our region and on a global scale has caused significant decreases in the water flow in the river, In recent years, mass fish deaths have been frequently seen in some parts of the river due to these negative factors. It has become inevitable that these deaths will be seen in the Hevsel Region and the regions above in the future. The fact that aquatic life is under threat, in addition to fish, indicates that other creatures in the river ecosystem such as frogs, reptiles. birds and mammals are also under threat. The increase in environmental problems in the Tigris River closely concerns the future of the Hevsel Gardens.

Keywords: Tigris River, Pollution, Hevsel, Ecosystem.

TIGRIS RIVER FISH BIODIVERSITY IN HEVSEL GARDENS REGION

HEVSEL BAHÇELERİ BÖLGESİNDEKİ DİCLE NEHRİ BALIK BİYOÇEŞİTLİLİĞİ

Tarık ÇİÇEK[1], Serbest BİLİCİ[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Hidrobiyoloji A.B.D., 21000, Diyarbakır, Turkiye. ORCID:0000-0001-8491-5598

[2]Doç Dr. Serbest BİLİCİ, Şırnak Üniversitesi, Zootekni Bölümü, 73000, Şırnak, Türkiye. ORCİD: 0000-0002-3787-4452.

Özet

Dicle Nehir Sisteminde yaklaşık olarak 45 balık türünün yaşandığı bilinmektedir. Dicle Nehri ana gövdesinin içinden geçtiği Hevsel Bahçeleri Bölgesinde ise 27 balık türünün yaşadığı tespit edilmiştir. Dicle Nehrinin Hevsel kısmında, nehir ekosisteminin sahip olduğu balıkların yarısından fazlası yaşamaktadır. Bu türler yenilebilir türler olup, avcılığı yapılan ve ekonomik değeri olan balıklardır. Bu alanda yaşayan balık türlerinin çoğu Cyprinidae familyasına ait sazangil diye tabir edilen balık türleridir. Bu familyaya ait 20 tür bulunmaktadır. Nemacheilidae, Mastacembelidae, Mugilidae, Siluridae, Heteropneustidae, Bagridae ve Poeciliidae familyaları birer türe sahiptir. Çoğu türler endemik olup Dicle ve Fırat Nehir Sistemlerinde yaşamaktadırlar. Türlerin bazıları yerel olmayıp, yabancı tür denilen türlerden olup, değişik yollarla nehir sistemine dahil edilmiş türlerdir. Hevsel Bahçelerinin bulunduğu alandaki nehir sistemi içinde balık türlerinin bulunma sıklığı homojen olmayıp, bazı türlerin yoğunluğu fazla iken, bazı türler de son yıllarda az ya da nadir görülmeye başlanmıştır. Buradaki balık türleri; insan gıdasının yanı sıra, bölgede yaşayan başta kuşlar olmak üzere diğer canlılara temel besin kaynağı olma niteliğindedir. Sonuç itibariyle Dicle Nehrinin Hevsel Bölgesindeki balık biyoçeşitliliği, bölgenin ekosistemi için son derece hayati bir öneme sahiptir. Hevsel Bahçeleri, tarihsel ve kültürel değerinin yanı sıra ev sahipliğini yaptığı başta sucul canlılar olmak üzere önemli bir biyoçeşitlilik alanıdır.

Anahtar kelimeler: Dicle Nehri, Hevsel, Biyoçeşitlilik, Cyprinidae.

Abstract

It is known that approximately 45 fish species live in the Tigris River System. In the Hevsel Gardens Region, where the main body of the Tigris River passes, 27 fish species have been found. More than half of the fish in the river ecosystem live in the Hevsel section of the Tigris River. These species are edible, hunted and have economic value. Most of the fish species living in this area are cyprinid fish species belonging to the Cyprinidae family. There are 20 species belonging to this family. The Nemacheilidae, Mastacembelidae, Mugilidae, Siluridae, Heteropneustidae, Bagridae and Poeciliidae families each have one species. Most species are endemic and live in the Tigris and Euphrates River Systems. Some of the species are not local, they are called alien species and have been introduced to the river system in different ways. The frequency of fish species in the river system in the area where Hevsel Gardens is located is not homogeneous while the density of some species is high, some species have started to be seen less or rarely in recent years. The fish species here; In addition to human food, they are also the main source of food for other living creatures, especially birds, living in the region. As a result.

the fish biodiversity in the Hevsel Region of the Tigris River is of vital importance for the ecosystem of the region. In addition jo its historical and cuitural value, Hevsel Gardens is an important biodiversity area, especially for the aquatic creatures it hosts.

Keywords: Tigris River, Hevsel, Biodiversity, Cyprinidae

DIRECT CURRENT IN METAL-SEMICONDUCTOR JUNCTIONS

METAL- YARIMKEÇIRICI KEÇİDLƏRİNDƏ DÜZ İSTİQAMƏTDƏ CƏRƏYAN

QARDAŞBƏYOVA Nailə Adəm, QULİYEVA Adilə

Naxçıvan Dövlət Universiteti Orchid ID 0000-0002-0191-942

Abstract

Metal-semiconductor (MS) junctions are one of the main elements of electronic devices. These junctions are widely used in Schottky barrier diodes, MOSFET transistors and other semiconductor devices. Metal-semiconductor junctions are one of the important elements of electronics and are widely used in many applications, including Schottky diodes and metal-oxide-semiconductor (MOS) devices. The electrical properties of these junctions are determined by whether they conduct current in the forward and reverse directions.

In a forward-biased (FB) junction, the potential barrier between the metal and the semiconductor decreases, which leads to an increase in current depending on the passage of electrons or holes. To understand this process, the role of the Schottky barrier and the conduction mechanisms that depend on the type of semiconductor (n-type or p-type) should be considered. This article provides information on the principle of forward current conduction of metal-semiconductor junctions, the main physical processes and areas of application.

Xülasə

Metal-yarımkeçirici (M-YK) kontaktı elektron qurğuların əsas elementlərindən biridir. Bu kontaktlar Şottki baryer diodları, MOSFET tranzistorları və digər yarımkeçirici cihazlarda geniş istifadə olunur.Metalı-yarımkeçirici keçidləri elektronikanın vacib elementlərindən biridir və bir çox tətbiqlərdə, o cümlədən Şottki diodlarında və metal-oksid-yarımkeçirici (MOY) qurğularında geniş istifadə olunur. Bu keçidlərin elektrik xüsusiyyətləri, onların düz və əks istiqamətdə cərəyanı necə keçirib-keçirməməsi ilə müəyyən edilir.

Düz istiqamətdə qütblənmiş (MYK) keçidində metal və yarımkeçirici arasındakı potensial baryer azalır, bu da elektronların və ya deşiklərin keçidindən asılı olaraq cərəyanın artmasına səbəb olur. Bu prosesi anlamaq üçün Şottki baryerinin rolu və yarımkeçiricinin tipindən (n və ya p tip) asılı olan keçiricilik mexanizmləri nəzərə alınmalıdır.Bu məqalədə metal-yarımkeçirici kontaktlarının düz istiqamətdə cərəyan keçirmə prinsipi, əsas fiziki proseslər və tətbiq sahələri haqqında məlumat verilir.

Metal-silisium (Si) keçidlərində düz istiqamətdə cərəyanın davranışı, əsasən Şottki baryerinin xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bu keçidlər yarımkeçirici texnologiyasında istifadə edilən metal-yarımkeçirici diodlara (Şottki diodları) əsaslanır. Bir daha qeyd edək ki, Şottki diodları metal ilə n-tipli silisium arasında yaranan bir keçiddir. MYK kontaktının düz istiqamətdə keçiriciliyi Şottki baryeri və elektronların hərəkət mexanizmi ilə izah olunur.Metal ilə yarımkeçirici arasında enerji baryeri formalaşır. Bu baryerin hündürlüyü metalın iş funksiyası və yarımkeçiricinin elektron affiniteti ilə müəyyən edilir. Metal elektrod müsbət potensiala, yarımkeçirici isə mənfi potensiala qoşulduqda, kontakt düz istiqamətdə qütblənmiş olur.Bu halda potensial baryer azalır və elektronların metaldan yarımkeçiriciyə və ya əksinə keçidi asanlaşır. Nəticədə, cərəyan artır və MYK kontaktı aşağı müqavimətli keçirici kimi işləyir. Cərəyanın keçmə

mexanizmi isə əsasən termionik emissiya mexanizmi ilə izah olunur.Elektronlar metalın Fermi səviyyəsindən enerjini aşaraq yarımkeçiriciyə keçir.

Düz istiqamətdə cərəyanın davranışını izah edərkən aşağıdakı məqamları vurğulamaq olar:

1. Elektronların hərəkəti:Diod düz istiqamətdə qütbləndikdə (yəni metal terminala müsbət və silisium terminala mənfi gərginlik verildikdə), metal ilə silisium arasında olan baryer hündürlüyü azalır.Bu zaman elektronlar silisiumdan metala doğru asanlıqla keçə bilirlər və bu da cərəyanın axmasına səbəb olur.

2. Aşağı Gərginlikdə İşləmə:

Şottki diodları aşağı düz istiqamət gərginliyində (adətən 0.2V - 0.3V) cərəyan keçirdir. Bu onları digər diodlardan (məsələn, p-n keçid diodlarından) fərqləndirir.Aşağı gərginliklə cərəyan keçirdiyi üçün yüksək sürətli keçidlər və enerji səmərəli tətbiqlər üçün üstünlük təşkil edir.

3. Sürətli Reaksiya Zamanı:

Şottki diodlarının sürətli reaksiyası var, çünki p-n keçid diodlarında olduğu kimi daşıyıcıların rekombinasiyası prosesi burada baş vermir. Bu səbəbdən, düz istiqamətdə cərəyan sürətlə dəyişir və yüksək tezlikli tətbiqlərdə istifadə olunur. Buna misal olaraq yüksək sürətli açar dövrələrini göstərmək olar.

Tətbiqləri isə aşağıdakılardır:

Güc çevrilmə cihazları, sürətli açar dövrələri, yüksək tezlikli RF(Radio Frequency-Radio tezlikli) dövrələr, güclü rektifikasiya.

Si-silisium keçidlərində düz istiqamətdə cərəyanın xüsusiyyətlərini tədqiq etmək üçün istifadə olunan nümunələr, xüsusi müqaviməti 1 Om sm olan n-tip monokristal silişium löhəsinin (111), kristalloqrafiq orientasiyalı səthində fotolitoqrafiya üsulu ilə hazırlanmışdır. Diametrləri 6, 10, 20, 60 və 100 mkm olan Şottki diodları 1-10 Torr (Təzyiq ölçü vahididir və təqribən 1mm civə sütunu təzyiqinə bərabərdir.) vakuumda termik buxarlandırma üsulu ilə Au, Cu, Ag və Ni metal hissəciklərini buxarlandırmaqla təqribən 0,3 mkm qalınlıqla nazik təbəqələr çökdürməklə hazırlanmışdır. Metal nazik təbəqələrin çökdürülmə sürəti 1-4 A/s olmuşdur. (Çöktürmə sürəti zaman vahidi ərzində müəyyən bir səth sahəsinə çökmüş materialın miqdarı ilə ölçülür.) Si altlığına omik kontakt yaratmaq üçün Al metal 1-105 Torr vakuumda termik buxarlandırma üsulu ilə lövhənin alt səthinə 0,3 mkm qalınlıqda çəkilmiş və 500 °C də 3 dəq. N, atmosferdə termik işlənmişdir.

Tədqiq olunan Şottki diodlarının volt-amper xaraktestikası otaq temperaturunda ənənəvi experimental qurğuda çıxarılmışdır. Şottki diodlarının potensial çəpərinin hündürlüyü, ideallıq əmsalı və xarakteristik müqaviməti I-V xarakteristikası üsulu ilə təyin edilmişdir. Şottki diodlarının *L* uzunluğa malik periferiyasının elektrofiziki və həndəsi parametrləri periferiya cərəyanın xətti sıxlığı ilə təyin edilmişdir. Xətti sıxlıq J_L-ilə işarə edilir. Metal-silisium səthi potensial çəpərli metal-yarımkeçirici kontaktların yarımloqarifmiq miqyasda düz istiqamətdə I-V xarakteristikaları otaq temperaturunda düz xətt ilə təsvir olunur. Əlavə olaraq kiçik gərginliklərdə Şottki diodlardan keçən cərəyan sabit qalmayaraq, gərginlik artdıqca zəiflətmək və keçiddən vaxtından əvvəl elektrik deşilmə baş verir. Şottki diodlarda düz və əks istiqamətdə cərəyan edən termoelektron- emissiya nəzəriyyəsi ilə əsaslı qaydada izah olunur [3].

Metal-silisium səthi potensial çəpərli metal-yarımkeçirici kontaktların cərəyan hərəkətinin eksperimental tədqiqi gostərir ki, ideal SPÇ MYK-lardan fərqli olaraq, onlar müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdir. I-V xarakteristikaları fərqlənir və xarakterik xüsusiyyətlərə malik olurlar.

Diametrləri 100 *mkm*-ə qədər olan və eyni texnoloji mərhələdən keçən Cu-nSi səthi potensial çəpərli metal-yarımkeçirici kontaktların düz tipk I-V xarakteristikaları yarımloqarifmik miqyasda şəkil 1.a-da qurulmuşdur. Əyrilərin parametri kontakt diametridir. Şəkildən aydın görünür ki, bütün səthi potensial çəpərli metal-yarımkeçirici kontaktların düz enerjisi I-V kimi xüsusiyyətlər eyni xarakter daşıyır, ideal səthi potensial çəpərli metal-yarımkeçirici kontaktlarda olduğu kimi, onlarda yarımloqarifmik miqyasda düz müşahidələrlə təsvir olunurlar və qU>>kT şərti ödənilərsə aşağıdakı düsturla ifadə olunurlar [4]:

$$I_F = SAT^2 \exp\left(-\frac{\Phi+\beta qU}{KT}\right) \exp\left(\frac{qU}{KT}\right) = I_{0F}\exp\left(\frac{qU}{nKT}\right) \qquad (1)$$

Burada, Φ_{BF}- potensial çəpərin effektiv hündürlüyü, n-ideallıq əmsalı, β potensial çəpərin hündürlüyünün gərginliklə dəyişmə əmsalı,U-xarici gərginlikdir.

a) *b)*

Şəkil 1.. Müxtəlif diametrə malik olan Cu-nSi səthi potensial çəpərli metal-yarımkeçiricinin düz istiqamətdə volt-amper xarakteristikası (a) və cərəyanın kontakt diametrindən asılılıqları (b.)

Metal-yarımkeçirici kontaktlarının tətbiq sahələrinə isə aşağıdakıları misal göstərə bilərik:

Yüksək tezlikli elektronika və mikrodalğa sistemlərində istifadə olunur.Aşağı düşmə gərginliyi və sürətli cavab vermə xüsusiyyətinə malikdir. MOSFET və MESFET tranzistorları yarımkeçirici qurğuların əsas komponentlərindən biridir.MOSFET-lər mikroelektronika və güc elektronikasında istifadə olunur.MESFET-lər isə yüksək tezlikli RF və mikrodalğa cihazlarında işləyir və s.

Nəticə

Metal-yarımkeçirici kontaktları elektronikanın müxtəlif sahələrində geniş istifadə olunur. Düz istiqamətdə qütblənmə zamanı cərəyanın keçmə mexanizmi Şottki baryeri və termionik emissiya ilə izah edilir. Bu kontaktlar yüksək tezlikli dövrələrdə, tranzistorlarda, sensorlarda və günəş panellərində mühüm rol oynayır.

Beləliklə, metal-silisium keçidlərində düz istiqamətdə cərəyan metal-silisium baryerinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq formalaşır və Şottki diodlarının əsas funksional prinsiplərindən birini təşkil edir.

Ədəbiyyat

1.Миронов В.Л. Основы сканирующей зондовой микроскопии. Нижний Новгород,2004, 114 с.

2.Торхов Н. А. Природа электрического взаимодействия контактов Шоттки / ФТП. 2011, т.45, в.8, с. 1041-1055

3. Зи С. Физика полупроводниковых приборов. Москва: Мир, 1984, Часть 1, 450 с.

4.Мамедов Р.К. Контакты металл-полупроводник с электрическим полем пятен. Баку, БГУ, 2003, 231 с.

SPECIFICS OF COMBINED TUNES REALIZATION

Ibadullaeva Mehriban SADYAR[1]

[1]Azerbaijan University of Languages

The speech process involves the use of sentences also known as utterances. These utterances can consist of one or more syntagmas or semantic groups. Thus, a syntagma is a syntactic and rhythmic-melodic part of a sentence, indivisible in meaning and expressing relative completeness of thought. Sometimes, a syntagma equals a sentence, and at other times, a sentence combines one or several syntagmas.

For example: I 'laɪk ↘ri:dɪŋ ‖| tə 'tel ð̞ə >tru:θ |aɪ 'doʊnt 'laɪk ↘ri:dɪŋ‖|

If a sentence is divided into two or more semantic groups, each of them has its own nuclear tone, the unity of such tones is called a combined melody or combined tunes. Pronouncing a sentence with a single simple nuclear tone gives it monotony, dullness, and tiresomeness. To avoid speech monotony, combined tunes are used, which accordingly divide sentences into intonation groups. Combined tunes are used in complex and compound, in tag and alternative questions, and in sentences containing interjections, parenthetical words, author's words, addresses, adverbials, homogeneous members, and so on.

Combined tunes are realized through various combinations of nuclear tones. Among them, the following combinations of tones are quite common:

Low Fall + Low Fall, Low Fall + Low Rise, Low Rise + Low Rise, Low Rise + Low Fall, Mid Level + Low Fall, Mid Level + Low Rise, Fall-Rise + Low Fall, Low Fall + Fall-Rise.

Pronouncing the same sentence with different tones results in a change in its modality and emotional coloring. An incorrectly chosen nuclear tone leads to a change of the required modality and the emotional tone of the sentence. At the same time, we cannot ignore the importance of other structural elements and components of intonation.

The use of combined tunes does not occur spontaneously; there are factors determining the necessity of using each combination. Each of these factors serves to correctly, without any deviations, convey the speaker's thoughts to the other party.

Key words: combined tunes, syntagma, nuclear tones, structural elements, components of intonation

INTERACTION OF FOLKLORE AND LITERATURE IN AZERBAIJAN

AZERBAYCAN`DA FOLKLOR VE EDEBİYATIN ETKİLEŞİMİ

[1]Babayeva Malahat Ramiz kızı

[1]Phd, Doçent, ASPU, Edebiyat Bölümü, https://orcid.org/0000-0002-3600-8499

Özet. Makalede Azerbaycan halkının folkloru ile edebi yaratıcılığı arasındaki yaratıcı ilişkiler incelenmektedir. Öte yandan, konunun çok yönlü ve karmaşık bir konu olduğu, folklorun yazılı edebiyata olan etkisi sayesinde aralarında ilk yaratıcı bağların kurulduğu belirtiliyor. Yüzyıllardır süregelen sözlü ve yazılı edebiyat geleneklerini yaratma ve koruma sürecinde Azerbaycan halkının, dünyanın akraba ve diğer halklarıyla yaratıcı bağlar kurmayı başarmış halklar arasında yer aldığı da belirtiliyor. Örneğin, Ortaçağ'daki ortak Türk el yazması edebiyatı deneyiminin gösterdiği gibi, bu halkların runik metinlerinde halk destanı gelenekleri korunmuştur ve buna karşılık el yazması şairlerin doğaçlama şairlerin eserleri üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Sonuç olarak, Azerbaycan halkının yazılı edebiyatı ile folklor arasındaki bağların incelenmesinde karşılaştırmalı edebiyat bilimi, edebi kaynak incelemesi, metin eleştirisi ve diğer yardımcı derslerin metodolojik ilkelerinden yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan folkloru, runik metinler, el yazması edebiyat, edebiyat, edebi bağlantılar, edebi eleştiri, edebi kaynaklar, metin eleştirisi.

Abstract. The article examines the creative relations between the folklore and literary creativity of the Azerbaijani people. On the other hand, it is stated that the subject is multifaceted and complex, and the first creative connections between them were established thanks to the influence of folklore on written literature. It is also stated that the Azerbaijani people are among the peoples who have managed to establish creative connections with their relatives and other peoples of the world in the process of creating and preserving the traditions of oral and written literature that have been going on for centuries. For example, as the experience of the common Turkic manuscript literature of the Middle Ages shows, the traditions of folk epics have been preserved in the runic texts of these peoples, and in turn, the influence of manuscript poets on the works of improvised poets cannot be ignored. As a result, the methodological principles of comparative literary science, literary source analysis, text criticism and other auxiliary courses were used in the study of the connections between the written literature of the Azerbaijani people and folklore.

Keywords: Azerbaijani folklore, runic texts, manuscript literature, literature, literary connections, literary criticism, literary sources, text criticism.

Azerbaycan edebiyatı, tarihsel gelişimi boyunca folklorla yakın ilişki içinde olmuştur. Bunlar iki yönlü bağlantılar idi: Edebiyat sadece folklorun ideolojik ve sanatsal deneyimine yönelmekle kalmıyordu, aynı zamanda folklor da edebi biçimlerin, imgelerin ve dilin etkisini deneyimliyordu. Azerbaycan edebiyatı ve folklorunun tarihinde bunların birleştiği ve ayrıldığı dönemler olmuştur. Dolayısıyla Klasisizm döneminde edebiyat ile folklor birbirinden oldukça uzak noktalarda durmaktadır. Klasisizmin sanatsal ilkeleri halk sanatıyla bağların gelişmesine katkıda bulunmamıştır. Tam tersine Romantizm döneminde edebiyat ile folklor arasındaki bağlar önemli ölçüde genişlemiş, bu da bu akımın estetik ilkeleri, milliyet ve milli kimlik ilkeleri tarafından belirlenmiş, bunların uygulanması yazarları halk şiiri türlerini, motiflerini ve

imgelerini kullanmaya zorlamıştır. Aynı zamanda edebi öğeler folklora geniş ölçüde nüfuz etmiş, romantik şairlerin şiirleri halk repertuarına girmiştir. Sonuç olarak edebiyat-folklor ilişkisi, gelişiminin farklı dönemlerinde farklı alanlarda kendini göstermiştir. Örneğin, Romantizm'in yükseliş döneminde edebiyat, halk şiiri türlerini -masallar, baladlar, şarkılar- benimsedi ve 19. yüzyılın sonu - 20. yüzyılın başında şiirin karakteristik özelliği olan hece-tonik şiir ve uyak (vurgulu ve vurgusuz hecelerin dönüşümlü olarak kullanılması) folklora yaygın bir şekilde nüfuz etmeye başladı; bu özellikle şarkıda belirgindi. Çağdaş folklorda, edebi türlerin, özellikle lirik şiirin ve pop şarkılarının taklidi belirgin bir biçimde belirgindir.

Antik yazı ile folklor arasındaki ilişkinin tuhaflıkları, öncelikle, bir yandan bunların henüz belirgin bir biçimde ayrılmamış olması, diğer yandan da farklı işlevler yerine getirmelerinden kaynaklanıyordu. Folklor o dönemde toplumun her kesiminde yaygındı. Şehzade şölenlerinde halk şiirleri, cenaze törenlerinde ağıtlar, atasözleri günlük konuşma dilinde sıkça kullanılırdı. Yazı ve folklor türlerinin işlevleri farklı olmakla birlikte, birlikte toplumun gereksinimlerini karşılamışlardır. Atasözleri, tarihçede sıklıkla yer alır ve bunlara "benzetme" adı verilir. Ama kronik tarihsel bir türdür.

Azerbaycanlılar, Antik, Orta ve Yeni Çağ folkloru ile el yazması ve yazılı edebiyatı arasında bağ kurmayı başaran halklardandır. Azerbaycanlılar sözlü ve yazılı edebiyatın büyük sanatsal geleneklerini yaratma ve koruma sürecinde, akraba ve diğer halklarla yaratıcı bağlantılar kurmayı başardılar, buna karşılık uluslararası edebi bağlantıların kurulduğunu ve daha da güçlendiğini görüyoruz. Elbette halkımızın edebi ilişkilerine tek taraflı bakmak yanlış olur, zira Azerbaycanlılar sözlü edebiyatlarında akraba ve diğer halklar üzerinde yüksek düzeyde yaratıcı etkiye sahipken, yazılı edebiyatlarında ise tam tersine dış etkilere daha açıktırlar. Bu anlamda Azerbaycan halkının yüzyıllara yayılan iç ve dış edebi bağlantıları esas alınarak, onun oluşumu konuları üzerinde bir çalışma yürütülmektedir. Folklor-edebiyat ilişkisine yaklaştığımızda, bunun da çok yönlü ve karmaşık bir konu olduğu unutulmamalıdır. Ancak bu sorunun yerindeliğini düşündüğümüzde, folklor edebiyatının yazılı edebiyata olan etkisi aracılığıyla, onların ilk ilişkilerinin gerçekleştiğini göreceğiz.

Dünya edebiyat ilişkileri deneyiminden de anlaşılacağı üzere, yazılı edebiyatın folkloru etkilediği durumlara rastlamak mümkündür. Bu durum özellikle Doğu şiirinin yaratıcı sürecinde sıkça görülür ve Azerbaycan şairlerinin şiirlerinde el yazması ve doğaçlama şairler arasındaki karşılıklı yaratıcı ilişkilerde küçük bir yer tuttuğunu görürüz. Orta Çağ'daki ortak Türk el yazması edebiyatının yaratıcı deneyimi, halk destanı geleneklerinin runik metinlerde korunduğunu gösterdiğinden, el yazması şairlerin doğaçlamacıların şiirleri üzerindeki etkisinin göz ardı edilemeyeceği açıktır.

"Halkbilimi çalışmalarının edebiyat tarihiyle bağ kurması, onun diğer bilim ve sanat alanlarıyla kopması anlamına gelmez. Folklorun kendisi hem edebiyatla hem de etnografyayla sıkı bir ilişki içindedir. "İdeolojik ve sanatsal önemi bakımından edebiyattan ayrılamaz..." [1, 35 s.] – M.K. Azadovski not eder. Bu doğrultuda Azerbaycan sözlü ve yazılı edebiyatı arasındaki ilişkinin tarihine adanmış bir eserin yazılması ve yayınlanmasının bilimsel ve teorik bir temele sahip olduğunu göstermektedir. Sanatsal yaratımda folklor ile edebiyat arasındaki karşılıklı etkileşimlerden ve tür ilişkilerinden bahsederken bunları tutarlı bir biçimde ele almak gerekir.

"Sistematik analiz ilkelerinin edebi-halkbilimi sorununun formülasyonu ve çözümüne uygulanmasının belli bir sorunu olduğunu vurgulamak önemlidir" [2, 6 s.] – V.B. Dalgat'ln yazdığı gibi, folklor-edebiyat ilişkisinin incelenmesi sorununun da bir takım soruları gündeme getirdiğini belirtmektedir. Zira sözlü ve yazılı edebiyatın yaratım sürecinde bir durumda yakınlaşma, diğer durumda uzaklaşma yaratıcı süreçlerinin yaşandığı inkâr edilemez. Böylece

sözlü ve yazılı edebi yaratıcılığın süreci, edebiyat eleştirisinin birbiriyle ilişkili temel ve yardımcı konularının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Zira sözlü ve yazılı edebi yaratıcılık arasındaki ilişkinin çok yönlü ve çok boyutlu olduğu bilinmektedir. Örneğin, sözlü edebiyatın yazıya olan yaratıcı sanatsal etkisi, Azerbaycan halkında henüz mesleki yazılı edebiyatın ortaya çıkmasından önce bile kendini göstermiş ve yazılı edebiyat döneminde bu süreç, yeni edebiyatın daha da oluşmasının ve gelişmesinin bir devamı olmuştur.

"Geçmişin edebi mirasına karşı saygılı bir tutum, ... edebi eleştiri ve edebiyat çalışmalarının ortaya çıkışına tanıklık eder; bu alanların temsilcileri daha sonra tarihin farklı dönemlerinden şairlerin ve yazarların eserlerini inceleyecek ve cumhuriyetin edebi sürecinin gelişimindeki rollerini ve yerlerini belirleyeceklerdir" [3, 5 s.], diye belirtiyor edebiyat bilimci Z.G. Kurbanova. Ortaçağ folkloru ve runik el yazması edebiyatı da Azerbaycan edebiyat eleştirisinin bilimsel konusu olarak seçilmiştir; mesleki edebiyat eleştirimizin ortaya çıktığı ve geliştiği dönemde halkımızın bu edebi miraslarının incelenmesi şaşırtıcı değildir. Öte yandan, Azerbaycan yazılı edebiyatının yenilenme sürecine doğrudan etki eden Rus ve Azerbaycan edebiyatları arasındaki yaratıcı bağların incelenmesi, edebiyat eleştirisinin hemen gündemine gelen konulardan biri olmuştur.

Azerbaycan edebiyat eleştirisinin bu konuda bilimsel sonuçlar yazmanın başlangıcındaki ilk adımlarına dönersek, M. Bogdanova'nın " Azerbaycan Edebiyatı ve Folkloru" (ilişkileri içinde) adlı el yazmasında: "Bilindiği gibi, Azerbaycan Sovyet edebiyatının tarihi boyunca folklor ve onun şiirsel gelenekleri büyük ve olumlu bir rol oynamıştır..." [4]. Azerbaycan yazılı edebiyatı ile folkloru arasındaki ilişkinin 20. yüzyılın 40'lı yıllarında araştırılmaya başlandığını görüyoruz. Bu da Azerbaycan edebiyatı araştırmalarının folklor araştırmalarıyla bilimsel bağ kurma arayışının ilk adımıydı. Elbette M. Bogdanova, bahsi geçen yazısında yeni ortaya çıkan yazılı folklor edebiyatıyla ilgili bir dizi konuya odaklanmıştır: "Bu bağlamda, acil konulardan biri de Azerbaycan Sovyet edebiyatının daha ileri gelişme yollarının ve biçimlerinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu sorunun çözümü, bir dereceye kadar, folklor ve edebiyat arasındaki ilişkinin doğru anlaşılmasına bağlıdır" [4] – ve Azerbaycan edebiyat eleştirisinin oluşum sürecinin öncelikle halk geleneklerinin özünde ve folklor ile edebiyat arasındaki yaratıcı bağlantılarda gerçekleştiğini saptayabilmiştir.

Bu soruya gelince, "...folklor, özel bir tür şiirsel yaratıcılığın ürünüdür. Ama şiir aynı zamanda edebiyattır. Ve gerçekten de folklor ile edebiyat, folklor çalışmaları ile edebiyat eleştirisi arasında çok yakın bir bağ vardır.

"Edebiyat ve folklor, her şeyden önce şiirsel türleri ve tarzları bakımından kısmen örtüşürler" [5, 19-20 s.] – eğer ünlü folklorist V. Y. Proppa, el yazısıyla yaratılan yaratıcılık ile profesyonel yaratıcılık arasında yaratıcı karşılıklı etkileşimler, ortak noktalar ve farklılıklarla ilgili bir takım sorunların bulunduğunun bilindiğini söyledi. Edebiyat eleştirisinin bilimsel ilkelerinin geliştirilmesinde, edebi eserin hangi çağda ve hangi dönemde yazıldığı da önemlidir. Ünlü Rus bilgini M. Rozanov'a göre, edebi mirasın oluşumunu belirlemek için edebi eleştirinin doğru yöntemi tarihsel yöntemdir: "Ortaçağ ve halk şiirinin karakteristiği olan içerik ve biçimin "karşılaştırmalı istikrarı" ile ayırt edilen şiiri incelerken, karşılaştırmalı tarihsel edebi eleştiri veya... edebi geleneğin ana akımındaki bir anıtın incelenmesi gerekir." Nitekim J. Balasagyn'in "Kutsanmış Bilgi" adlı eserinin derinlemesine metinsel incelemesini yapan I. Stebleva, runik anıtların dizelerinin yapısında birçok benzerlik olduğunu göstermiş ve bu destanı Ortaçağ Türk şiirinin klasik bir örneği olarak değerlendirmiştir. Örneğin, Enesay-Orhun anıtlarında yazılı metinlerin büyük çoğunluğunun türk halklarına ait olduğu kabul edilirken, J. Balasagun'in "Kutadgu Bilgi"si ile M. Kaşkari'nin "luğati" Türk halklarının ortak mirası olarak kabul edilmektedir. Bu durum, edebi yaratıcılığın el yazması biçiminde gelişmesiyle açıklanabilir;

yazılı edebiyatın yazarları, halk sözlü yaratıcılığından farklı olarak, eserlerini çokuluslu bir dilde yaratma olanağına sahiptirler. Bu da yazarların kuşkusuz olarak dönemlerinin edebi ve yazılı diline öncelik verdiklerini göstermektedir. Bu konu V. Radlov, V. Thomsen, S. Malov, A. Müller, tarafından ele alınmıştır. Türk halklarının dilini kapsamlı bir şekilde inceleyen Klyashtorny ve diğerleri, Türk halklarının doğu, batı, kuzey ve güney lehçelerini incelediler. Bir dizi Türkologun araştırmalarına dayanarak, bu konularda bilimsel bir temelde sonuçlar çıkarıldı. Bununla birlikte halk şiiri türünün doğası gereği birçok bakımdan sözlü biçime yakın olduğu, ulusal geleneklerini henüz yazılı biçimde tam olarak özümseyemediği söylenebilir. Öncelikle bu durum, Kazak şair O. Süleymanov'un dediği gibi, şair-yazarların, tıpkı profesyonel edebiyat şairleri gibi, henüz kitlesel okur kitlesine ulaşamamış olmasıyla açıklanabilir. Halkbilimi ile yazılı edebiyat arasındaki ilişkinin öncelikle yaratıcı süreçle gerçekleştiği, buna bilimsel araştırma sürecinin de eşlik ettiği bilinmektedir. Azerbaycan şairlerinin sözlü ve yazılı edebiyatla ilgili olan Aşık Alı, Hasta Kasım, Aşık Garib, Bozalqanlı, Aşık Alesger, Vagif ve diğerlerinin şiirlerini ele alırsak, bu şairlerin eserleri el yazması formundadır, ancak hem biçim hem de içerik olarak sözlü edebiyata yakın olduklarını söyleyebiliriz. Elbette şairlerin bireysel çalışmaları söz konusu olduğunda şiirlerini aynı düzlemde değerlendirmek mümkün değildir ve bu konuya karşılaştırmalı edebiyat eleştirisi açısından yaklaşmak gerekir.

Bunun sonucunda folklor yaratıcılığının ulusal özgünlüğünün ve türsel niteliğinin kapsamı genişlemiş, bu da, akraba ve akraba olmayan halkların edebiyat ve kültürünün gelişimindeki folklor-edebiyat bağlantılarının ve bunlar üzerindeki etkisinin Ortaçağ'dan itibaren yeniden oluştuğunu göstermektedir. Şairlerin çalışmalarında özel bir yer, halk sözlü edebiyatında, özellikle yazılı edebiyatta oluşan uluslararası yaratıcı bağların yaratılmasına aittir. Doğaçlama şairlerin çalışmalarında özel bir yer, özellikle yazılı edebiyat aracılığıyla halk sözlü edebiyatında oluşan uluslararası yaratıcı bağların yaratılmasına aittir. Elbette folklorik edebi gelenekler açısından zengin halklar arasında, ilişkili ve ilişkisiz yaratıcı gelenekler arasındaki bağlantı sınırlıdır; buna karşın yazının yeniden kurulduğu halklar arasında, edebi yaratıcılığın dünya gelenekleri aracılığıyla iletişim süreci devam etmektedir. Dolayısıyla folklor edebiyatının özümsenmesi ve bir türün diğeri üzerindeki etkisinin daha önceden kurulmuş edebi bağların doğasında gerçekleştiği söylenebilir.

Şiirsel yaratıcılık, sadece halk edebiyatı ile el yazması edebiyatın sentezinin yaratılmasındaki yeri ile değil, aynı zamanda halk destansı geleneklerinin oluşumu ve gelişimindeki yeri ile de öne çıkar. Azerbaycan halk sanatında karşılıklı etkileşim ve bağlantıların yalnızca doğaçlama şairlerin şiirlerinde tam olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu doğrultuda Azerbaycan hanende aşıklarının, halkının şiir sanatını kardeş halkların ve Doğu halklarının şiirleriyle zenginleştirirken, Azerbaycan doğaçlamacı şairlerin şiirlerinde ise birçok halkın folklor geleneklerinin birbiriyle bağlantısı gerçekleşmeye başlamıştır.

Bununla birlikte el yazması şiir geleneğinin doğaçlama şairlerin şiirlerinden beslendiğini ve sonrasında halk şiirinin özgün geleneklerini sürdürdüğünü görüyoruz. Aynı zamanda Kırgız el yazması edebiyatının doğu halklarının edebiyatından etkilendiği, sözlü edebiyat geleneğinde şekillenen Kırgız şairlerinin şiirlerinin halk edebiyatı geleneklerini yaşatmaya devam edeceği de inkar edilemez. “Diğer halklarda ise sözlü gelenekte kalan ‘halk romanları’ şekillenemeyip, kalıcı bir biçim alamamış, bazen de iz bırakmadan kaybolup gitmiştir. Ancak halk şiirinin gelişimi üzerine özel çalışmalar, elbette bu tür olguların varlığını ortaya koyabilir” [7, 86 b.] – V. Kozhinov'a göre, folklorda, “Manas” destanı da dahil olmak üzere, küçük türlerden roman türüne kadar Kırgız yazılı edebiyatının tüm türlerinin yaratıcı geleneklerini ve tür özelliklerini keşfetmek için geniş fırsatlar vardır. Aynı zamanda halk destanı ile edebi destan (nesir) arasında tür farklılığının birtakım özel durumlarının da olduğu

söylenebilir. Örneğin halk destanı yaratıcılığının kendi içinde yazılı edebiyatın nesir türlerinin pek çok tür bileşenini barındırdığı söylenebilir.

"Halkbilimi eserlerinde, hatta büyük eserlerde bile efsanelere sıkça yer verilir. Araştırmamızın konusunu oluşturan efsanelerin olay örgüsünden yola çıkılarak yazılan eserlerde, şair ve yazarların bunları kendi yetenek ve kabiliyetlerine göre yeni bir biçime aktardıkları görülmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Türk halklarının karşılıklı yaratıcı bağları folklorik eserleriyle oluşmuş ve mesleki edebiyatta da devam etmiş, edebi bağların çerçevesi genişleyerek gelişme yoluna girmiştir. Bu durum, edebi bağların gelişmede özel bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Edebiyyat

1. Азадовский М.К. История русской фольклористики: В 2-х т. Т. I. – М., 1958. – 479 с.

2. Далгат У.Б. Литература и фольклор. – М.: Издательство Наука, 1981.

3. Курбанова З.Г. Лезгинское литературоведение (Зарождение, становление и развитие). Диссертация на соис. канд.филол.наук. – Махачкала, 2004.

4. Богданова М.И. О взаимоотношении литературы и фольклора. – Рукописный фонд НАН. Инв. № 1293.

5. Пропп В.Я. Фольклор и действительность: Изб.статьи. / Сост. Б.Н. Путилов. – М.: Наука, 1976.

6. Кебекова Б. Творческая связь кыргызских и казахских поэтов. – Ф.: Илим, 1985. – 235 с. (на кыргызском языке).

7. Кожинов В.В. Происхождение романа. – М.: Сов.писатель, 1963. – 440 с.

ÖMƏR SEYFƏDİNİN YARADICILIĞINDA MİLLİ DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ

F.ü.f.d. Ülkər BAXSIYEVA

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, ORCID İD 0000-0002-5994-2356

GİRİŞ

Ömər Seyfəddin yeni türk realist ədəbiyyatının inkişafında böyük xidmətləri olmuş görkəmli simalardan biridir. Ömər Seyfəddin qısa ömür (cəmi 36 il) yaşamasına baxmayaraq , Türk ədəbiyyatı tarixində böyük xidmətləri ilə yadda qalmışdır. Onun yaradıcılığı mövzu və forma baxımından zəngin olmuş və navatorluğu ilə seçilmişdir. Ömər Seyfəddin həm şeir, həm roman , həm dram , həm də hekayə müəllifi kimi türk ədəbiyyatı tarixində öz sözünü demişdir. Lakin ədib daha çox hekayə janrına üstünlük vermişdir. Türk hekayə janrının yeni tələblər daxilində , realist üslubda ,ictimai-psixoloji baxımdan inkişafında Ö.Seyfəddinin əməyi danılmazdır. Ədib dövrünün ictimai-siyasi mənzərəsini , türk xalqının maddi-mənəvi yaşam mühitini , millilik və türkçülük məsələlərini hekayələrinin mövzu dairəsinə məqsədli şəkildə gətirmişdir. Xalqın milli-mədəni inkişafına mane olan məqamların , ictimai mühitin eybəcərliklərinin tənqidi , türk dilinin saflığının qorunması , qadın azadlığı probleminin , cəhalətin aradan qaldırılması , maarifçiliyin inkişaf etdirilməsi və s. mühüm faktorlar Ö.Seyfəddin hekayələrinin ideoloji xəttini təşkil etmişdir.

XIX əsrdə dünyada baş verən ədəbi proseslərə nəzər salsaq ,dövlətlərin coğrafi-məkan baxımından fərqli ərazilərdə yerləşməsinə baxmayaraq, ədəbi proseslərin inkişaf dinamikası və istiqamətində oxşarlıq görmək mümkündür.Belə ki , cəmiyyətdə baş verən ictimai- siyasi proseslər ədəbiyyatdan da yan keçmir.Ədəbiyyatın mövzu dairəsinin formalaşmasında bu amilin təsiri böyükdür. 1913-cü ildən sonrakı mərhələ Ö.Seyfəddin yaradıcılığının yeni dövrü hesab olunur. O , həm hekayə janrındakı yenilikləri ilə , həm də sadə dil uğrundakı mübarizələri ilə türk ədəbiyyatı tarixində yadda qalmışdır. Ö.Seyfəddinə görə sadə xalqın anlayacağı dildə yazmaqla xalqı maarifləndirmək , cəhalətdən uzaqlaşdırmaq mümkündür.Rəhbərlik etdiyi "Bilgi dərnəyi" adlı ədəbi qurumun əsas ideoloji xəttini də ana dilinin saflığı uğrunda mübarizə təşkil edirdi. Ö.Seyfəddinin əsas tənqid hədəfi "Sərvəti fünunçular" idi. "Sərvəti fünunçuları" ədəbiyyat zalımları adlandıraraq , onların türk dilinə əcnəbi sözlər gətirərək ağırlaşdırmalarını tənqid etmişdir. Ö.Seyfəddinin türk ədəbiyyatındakı dil islahatları ilə , Azərbaycan ədəbiyyatında Molla Nəsrəddinçilərin Füyuzatçıların dilinə olan münasibətlərində oxşarlıq vardır. Belə ki , Molla Nəsrəddinçilər də Füyuzatçıları daim dillərinin ağırlığına görə ,ərəb-fars və osmanlı sözləri ilə zənginliyinə görə tənqid etmişlər . Görkəmli ədəbiyyatşünas alimimiz F.Köçərli "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1913-cü ildə çapdan çıxan 23-cü sayında Ə.Hüseynzadənin dilimizə pozğunluq salmasına etirazını bildirmişdir. Əslində isə həm Molla Nəsrəddin , həm də Füyuzat jurnalı Azərbaycan xalqının , ədəbiyyatının inkişafı naminə eyni hədəfə tuşlanmış iki ox idilər. Yəni hər iki jurnalın əsas amalı Azərbaycan xalqının milli-mədəni , ictimai inkişafını təmin etmək idi. Sadəcə dilləri fərqli üslubda idi .

Ö.Seyfəddin sadə türk dilinin , türkçülük ideologiyasının inkişafı istiqamətində "Primo türk uşağı" , "Bic" , "Fon Sadrişaynın oğlu" və s. hekayələrini yazmışdır. Yazıçının "Gizli məbəd" hekayəsi isə millilik , türkçülük idealogiyasının təbliği baxımından mühüm yer tutur. Ö.Seyfəddin "Gizli məbəd" hekayəsində türklərin mədəniyyətlərinin qədim və zənginliyini

Səmədin dostu , Şərqin məftunu olan avropalı gəncin dilindən çox gözəl ifadə etmişdir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Türkiyə gəncləri Avropa meyilli formalaşırdılar. Ö.Seyfəddin dayə obrazı ilə milli türk adət-ənənələrini , milli-mental dəyərləri , türk gəncliyinin timsalında isə Türkiyəni uçuruma aparan Avropa mənəvi dəyərlərini qarşılaşdırmışdır. O zamankı avropameyilli türk nümayəndələrində Türk mədəniyyətinə , adət-ənələrinə qarşı bəyənməməzlik hissi milli kökə , milli dəyərlərə bağlı olan Ö.Seyfəddini narahat edən məsələlərdən idi. "Gizli məbəd" hekayəsində yaşlı dayənin evindəki səhnə ilə yazıçı türk mədəniyyətinin qədim və zənginliyini , türk əxlaqını,türk adət-ənənələrini canlandırmışdır. Ədib hekayədə avropalı gəncin dediyi "Əzizim, siz özünüz özünüzü tanımırsınız.Avropaya səcdə edir,öz gözəlliklərinizi görmür,öz həyatınızın sirrlərini duymadan yaşayırsınız..." (2. 48) sözləri ilə Türk və Şərq mədəniyyətinin , Avropa mədəniyyətindən üstün və zəngin olmasını sübut etmişdir.

"Qan bahası" hekayəsində Osmanlı imperiyasında hökm sürən çürük və ədalətsiz siyasi rejim , dövlətin amansız ,sərt qanunları , insanlara şər- böhtan atılaraq günahsız yerə cəza almaları və s. əsas tənqid hədəfinə çevrilmişdir. Ö.Seyfəddin hekayədə tənəzzül dövrünü yaşayan Osmanlı imperiyasının ictimai-siyasi durumunu , cəmiyyətdə hökm sürən ictimai- psixoloji məqamların mənzərəsini yaratmışdır. Yazıçı hekayənin baş qəhrəmanı Xoca Əli obrazını dürüstlük , mərdlik , qürur simvolu kimi yaratmışdır. Xoca sözününü lüğəvi mənası da mərd , igid , qorxmaz , qəhrəman deməkdir.Xoca Əli 12 yaşında ikən çox sərt bir bəylərbəyi olan atasının başı vurulmuşdur. Onu varlı əmisi himayəsinə götürmüşdür. Lakin Xoca Əli minnətli çörəyi sevmirdi. Gecə ikən əmisinin evindən qaçmış və öz zəhməti hesabına halal çörəyini qazanaraq həyatını davam etmişdir.Hekayədə Xoca Əli halal,dürüst ,gözütox bir xarakterdir. Ö.Seyfəddinin bu obrazı yaratmaqda başlıca məqsədi Xoca Əliyə xarakterik olan müsbət keyfiyyətləri insanlara təbliğ etməkdir. Hekayədə Xoca Əlinin məsumluğu və saflığı yaşadığı cəmiyyətin, dövlətin düşüncə tərzi ilə təzad təşkil edir.Hekayənin sonunda halal, namuslu , dürüst həyat sürən Xoca Əli sərt , amansız , ədalətsiz qanunların hökm sürdüyü ictimai-siyasi rejimin qurbanına çevrilir. Belə ki günahsız yerə Xoca Əliyə oğru damğası vurulur və ona bir qolunun kəsilməsi əmri verilir. Xoca Əlinin qolu onun üçün ən qiymətli varlığı idi .Çünki o , iki əli ilə qalxanları qıran , ağır zirehləri parçalayan ,dəmir dəbilqələri ikiyə bölən , iti ,möhkəm qılınclar hazırlayırdı.Hekayədə maraqlı məqamlardan biri onun qolunun sipahilərin xahişi ilə xəsis və əzazil ,lakin çox varlı olan Hacı Mehmet tərəfindən müəyyən şərtlər əsasında xilas olunması idi. Ö.Seyfəddin Hacı Mehmet obrazı ilə cəmiyyətin ən iyrənc , şərəfsiz simalarının simvolunu yaratmışdır. Tale elə gətirir ki, başqasından minnət götürməyi sevməyən , hətta gənc ikən əmisinin "lütfkarlığını" qəbul etməyən Xoca Əli Hacı Mehmedin yanında qolunun bahasına müftə nökərçilik etməli olur. Hacı Mehmedin ağır iş rejiminə , hər cür zülmünə dözən Xoca Əli onun qolunun bahasını verməsini hər dəfə ona minnət qoymasını qəbul edə bilmir. Hekayənin sonunda nifrət dolu baxışları ilə Xoca Əli öz qolunu balta ilə kəsərək ,Hacının qarşısına tullayıb deyir:

"-Al görüm , bu bahasını verdiyin şeyi!

Sonra paltarının qolunu möhkəm düyünləyib, dükandan çıxdı.Vaxtilə onun gəldiyi yer kimi ,indi getdiyi yeri də heç kim öyrənə bilmədi."(2. 39)

Ədib hekayədə saflıq simvolu olan Xoca Əlinin saxta,ədalətsiz cəmiyyətdə məhv olmasını cəmiyyətin ictimai faciəsi hesab etmişdir. Ö.Seyfəddin ədalətsiz ,nadan cəmiyyətin dürüstlük üzərində "qələbəsini" ürək ağrısı ilə oxucuya təqdim etmişdir.

"And" hekayəsində yazıçı eyni cəmiyyətdə mövcud olan 15-20 il əvvəlki və sonrakı əxlaqi-tərbiyəvi məqamların müqayisəsinə toxunmuşdur. Əxlaqi-dini normaları, tərbiyə normalarını sanki möhkəm bir qalaya bənzətmək olar .Bu "qalanın" illər keçdikcə zərrə -zərrə

dağılmasından narahatçılıq hissi keçirən böyük yazıçı Ömər Seyfəddin fikirlərini hekayədə əks etdirmişdir. Yazıçı hekayədə yumorlu səhnələr də yaratmışdır. Hacı xanımla qızı Mətlubənin Səbri evə daxil olarkən içi əncir qurusu ilə doldurulmuş "Qurani-Kərimə" yalandan and içmələri oxucuda gülüş hissi yaradır. O zamanlar insanlar arasında böyüyə hörmət etmək , saflıq , halallıq kimi milli- əxlaqi dəyərlər qorunub saxlanılmışdır. "And" hekayəsinin qəhrəmanını ,Səbrinin onu ölümlə hədələməsi deyil , yalan yerə Hacı xanım və Mətlubənin onun otaqda olmamasından ötrü "Qurani-Kərimə" and içmələri narahat edir.Yazıçı bu məqamla insanlarda olan Allah xofunun nə qədər ali ,müqəddəs hiss olmasını təbliğ etmişdir. Həmçinin hekayədə dini-pərdə altında cəmiyyətdə olan eybəcərliklər də tənqid olunmuşdur. Hekayənin sonunda təhkiyəçinin dilindən verilmiş "Heyhat! Artıq indi İstanbulda nə Mətlubə kimi körpə , təmiz , ənnik-pudrasız , məsum , bəzək-düzəksiz gözəllər qaldı, nə də Səbri kimi dostunu doğramağa gələn hücum çəkənlər,anda inanan igidlər! Sözləri ilə yazıçı saf , dürüst , müsbət əxlaqi dəyərlərə malik gözəl cəmiyyətin olmasını təbliğ etmişdir.

"Möcüzə" hekayəsində də dini-xurafatın cəmiyyətdə yaratdığı gerilik , cəhalət əsas tənqid hədəfinə çevrilmişdir. Ö.Seyfəddin hekayədə yumorla cəmiyyətin mövcud durumunu tənqid etmiş , inkişafdan geri qalmasının əsas səbəbini mövhümatçılıqda görmüşdür.Hekayədə məhəllə adamlarının iki evdən sonra yanğının qəti şəkildə sönəcəyinə inanmaları oxucuda gülüş hissi yaradır. Səbəb isə iki evdən sonra müqəddəs bir türbənin olmasıdır. İnsanlarda müqəddəs yerlərin toxunulmazlığına inam hissinin hansı formada olması , onların nadanlığının,cahilliyinin göstəricisi kimi qiymətləndirmək olar. Hekayədə Çiroz Əhməd adlı oğru yanğın səbəbindən hər yerdən əli üzülərək , oğurluq planını həmin türbədə həyata keçirməli olur. Türbədə olan əşyaları oğurlayıb əmmaməni başına keçirdən Çiroz Əhmədi insanlar övliyaya bənzədərək :"Möcüzə! Budur övliya yerindən qalxıb yeriyir" deyərək bir-birinə heyrətlə baxırlar.Ömər Seyfəddin hekayədə cahil , nadan cəmiyyətin tənqidini vermişdir.

Ö.Seyfəddinin "Cinli ev" hekayəsinin də əsas mövzusunu mövhumatın ,dini-xurafatın , cəhalətin tənqidi təşkil edir.Bu hekayədə insanları qəflət yuxusundan oyatmağa , mövhumata inanmamağa çağırış vardır. Hekayənin qəhrəmanı Hacı Niyazi əfəndi evini kirayəyə verməklə gün-güzəranını qurmuşdur. Hacı Niyazi əfəndi evinə gələn kirayəçilərdən öncədən pulun bir neçə aylıq məbləğini alırdı. Lakin Hacı Niyazi əfəndinin evində "cin-şeytan" yaşaması səbəbindən heç kəs bu evdə bir aydan artıq qala bilmirdi.Hamı qorxudan qaçır və öncədən ödədikləri pulları beləcə batırdı. Səməd bəy yeganə şəxs olur ki , Hacı Niyazi əfəndinin evinin "cin-şeytan" məskəni olması şaiyəsinin üstünü açır. Hekayənin sonunda bəlli olur ki, cin-şeytan cildinə girib insanları vahimələndirən elə Hacı Niyazi əfəndinin özü imiş. Lakin Səməd bəy bu sirri heç kəsə deməyir və altı il bu evdə yaşayası olur. Ədib hekayəni belə sonluqla bitirməklə cəmiyyətdə mövcud olan ,Hacı Niyazi əfəndi kimi dini-mövhumat pərdəsi altında ,fırıldaqçılıqla məşğul olub pul qazanan şəxsləri tənqid etmişdir. "Cinli ev" hekayəsi Ö.Seyfəddinin nadan , cahil, avam cəmiyyətə ismarıcı idi.O, insanları dini-mövhumatçılara inanmamağa çağırmışdır.XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində müsəlman ölkələrində formalaşmış bədii ədəbiyyatın böyük hissəsinin mövzu dairəsini mövhumatın , cəhalətin tənqidi ,maarifçilik istiqamətinin təbliği təşkil etmişdir. Həmin dövrdə feodalizm qalıqlarının hələ də hökm sürdüyü Şərq ölkələrində bu problemin kökündə savadsızlıq ,nadanlıq dayanırdı. Ö.Seyfəddinin "Cinli ev" hekayəsinin sonluğundakı Niyazi əfəndinin qonşuları ilə dialoq səhnəsi böyük Azərbaycan dramaturqu M.F.Axundovun "Hekayəti Müsyö Jordan həkimi – nəbatət və dərviş Məstəli şah cadükuni məşhur" əsərinin sonundakı Xanpəri ilə Şəhrəbanu xanımın dialoq səhnəsini xatırladır. Belə ki "Cinli ev" hekayəsinin sonunda qonşular Hacı Niyazi əfəndidən "Yəqinki sənin evinin əcinnələri başqa evə köçdülər.Yeni kirayənişinin heç çıxmaq istəyən adama oxşamır" və sonra da "Nə dəstəmaz alırlar ,nə oruc tuturlar,nə namaz qılırlar... Böyüklü-kiçikli ,arvadlı-uşaqlı hamısı axşamdan səhərə qədər sərxoşluq edirlər. A

kişi, belələrindən nəinki əcinnə, hətta şeytan da qaçar!" deyə soruşurlar. Böyük mütəfəkkir M.F.Axundovun dramının sonluğunda isə Xanpəri Şəhrəbanu xanıma deyir: "Xanım , mən sənə demədim ki, bu dərvişin əlindən heç zad qurtarmaz ?Mən hələ ondan qorxuram ki ,Parisin yıxılmağının zərbindən özgə şəhərlər də bərbad ola.

-Şəhrəbanu xanım: Bəli, bundan sonra bu təəccüb deyil.Kişilər həmişə bizə deyirlər ,caduyə,pitiyə inanmayın! Necə inanmamaq olar ki,adam gözü ilə belə işlər görür" Hər iki əsərdə dini mövhümatın,dini xurafatın tənqidi əsas yer tutmuşdur. Hər iki yazıçı "cin,şeytan" kimi mifik obrazlardan istifadə etməklə cəmiyyətin düşüncə tərzini canlandırmışdır. İnsanların dini fanatizmə inanmaları cəmiyyət üçün fəlakət hesab olunmuşdur. Hər iki yazıçı əsərdə obrazın dili ilə özünütənqid üsulundan istifadə etmişdır.Həm Hacı Niyazi əfəndinin qonşuları, həm də Şəhrəbanu xanım və Xanpəri öz nitqləri ilə oxucuda özlərinə qarşı gülüş hissi yaradırlar. Çox təəssüf ki, bu tənqidi-gülüşün alt qatında isə cəmiyyətin acınacaqlı durumda olmasının, geriliyin , cəhalətin ürəkağrıdıcı mənzərələri dayanmışdır.

Ömər Seyfəddin xalq yaradıcılığına , milli kökə bağlı bir yazıçı olmuşdur. Onun yaradıcılığının formalaşmasına folklor ənənələrinin mühüm təsiri olmuşdur.Bütün bu nüanslar onun hekayə yaradıcılığında da öz əksini tapmışdır."Üç nəsihət" hekayəsinin mövzusu xalq ədəbiyyatından qaynaqlanmışdır. Əsərin qəhrəmanı Durmuşa Müstəqim əfəndi tərəfindən verilən üç nəsihət onun həyatında mühüm rol oynamışdır. Durmuşun "Əmanətə xəyanət etmə!" ,"Yolunu,izini yaxşı bilmədiyin yerə getmə!" , "Arvadını özün getmədiyin yerə gecələməyə göndərmə!" nəsihətlərinə əməl etməsi , onun həyatında baş verə biləcək faciələrin qarşısını almışdır.Hekayədən çıxan əsas nəticə budur ki, insan böyüyün sözünə, məsləhətinə qulaq asmalıdır.Atalar gözəl deyib: "Böyük sözünə baxmayan baxımsız qalar."

Ö.Seyfəddinin "Miras" hekayəsində nəfsin insan taleyində yaratdığı faciələrdən danışılır.Böyük klassikimiz Xaqani Şirvaninin nəfslə bağlı gözəl aforizmində deyilir: "Gözlə öz nəfsini , öz izzətini,

Tapdaq etməsinlər heysiyyətini." Və ya şairin başqa aforizmində "Tamahını azalt, hörmətin artsın."Aforizmdən göründüyü kimi nəfs insanın bütün hörmətini ,mənəviyyatını , heysiyyatını bir anda məhv etməyə qadir bir hissdir."Miras" hekayəsinin məzmun xəttini də ,nəfsinə sahib ola bilməyən gəncin acı sonluqla bitən taleyi təşkil etmişdir.Oğlu Nihad Çanaqqala döyüşündə şəhid olduğundan əmisinin yeganə varisi olan bu gənc ,sonda var-dövlət hərisliyinə görə əmisinə xəyanət etmiş olur.Hekayədə Ö.Seyfəddin bir çox əxlaqi dəyərlərə toxunmuşdur.Zəngin kitabxanaya malik olan əmi elm fədaisidir. Onun üçün dünyanın ən zəngin var-dövləti , cəvahiri kitabxanasındakı qədim əlyazmalar, nadir kitablardır. Bu ziyalı qoca , Şərqşünasların bu zəngin kitabxananı ondan böyük məbləğə satın alması xəbərini heç cür qəbul edə bilmir.Bu xəbər ona ölümdən də ağır cəza kimi gəlir. Lakin var-dövlət düşkünü olan gənc isə əmisinin bu fikri ilə razı deyil.Hekayədə elmlə var-dövlətin müqayisəsi verilmişdir.Hekayənin sonunda Ö.Seyfəddin bu müqayisədə elmin dünyada ən bahalı ,qiyməti ölçüyə gəlinməyən cəvahir olduğunu təsdiq etmiş olur.Ən qədim dövrdən bu günümüzə qədər istər dünya ,istərsə də şərq ədəbiyyatında elmə verilən dəyər hər zaman öz layiqli yerini tapmışdır.Dünyaşöhrətli klassikimiz Nizami Gəncəvinin dediyi kimi:

Qüvvət elmdədir ,başqa cür heç kəs,

Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz.

Hər uca rütbədən bilinir ,fəqət,

Alimin rütbəsi ucadır əlbət.

Ümumiyyətlə nəfsin tənqidi ,elmin ,ağılın təbliği ilə bağlı əxlaqi-didaktik məsələlərə həm Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrində,həm də Türk xalqlar ədəbiyyatı nümunələrində rast gəlmək mümkündür. Belə ki , XIX əsr Qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi A.Kunanbayev "İsgəndər" poemasında nəfs ,acgözlük kimi mənfi xüsusiyyətlərin insanda olan vicdan ,ləyaqət, humanizm kimi müsbət keyfiyyətləri məhv etməsi məsələlərinə toxunmuşdur. Poemada mənəmlik eşqi ilə yanan İsgəndərin "Allah qapısını" təkid ilə açdırdığı səhnədə o, Aristotellə qarşılaşdırılır.İsgəndərin qarşısına atılmış göz çanağı (kəllə sümüyü) nə qədər edirlərsə ,qızıldan ağır gəlir.Bu səhnədə nəfsin ,var-dövlət hərisliyinin tənqidi öz yerini tapmışdır.

"Heyran qalmış İsgəndər sual verdi alimə

Görünür çox az qızıl keçirmişəm əlimə,

Sümük ağırlığında sərvətim yoxdu mənim.

Nəylə çəkək sümüyü? Bu sirri deyək kimə?"

Yuxarıda həm elmin təbliği ,həm də nəfsin tənqidi ilə bağlı gətirdiyimiz nümunələr "Miras" hekayəsinin ideya xətti ilə səsləşir.Belə ki, Ö.Seyfəddinin hekayəsindəki gənc nəfsinə aldanaraq cinayət etməyə belə hazırdır.Hekayənin sonunda əmisinin etibarına xəyanət edən , ona yalan danışaraq kitabxananın millətə, əmisinin var-dövlətinin isə kimsəsizlərə , yetimlərə verəcəyini deyən gənc müəllif tərəfindən mənən "öldürülür".Yazıçı , ruhunda "yaxşılıq, gözəllik , doğruluq" kimi əxlaq məşəlinin söndüyü insanları heyvanla bərabər tutur. Ö.Seyfəddin bu hekayəsi ilə nəfsinə hakim dura bilməyən insanları doğru yola çağırır. Yazıçıya görə insanlar elmlə ucalaraq, doğru,xeyirxah, gözəl , nəfsdən uzaq həyat sürməlidirlər.

"Rüşvət" hekayəsinin əsas ideyasını dövlət idarələrində baş alan rüşvətxorluğun, ədalətsizliyin tənqidi təşkil edir.Ö.Seyfəddinin "Rüşvət" hekayəsi yumoristik məzmunu ilə seçilir.Hekayədə təsvir olunan yeni hakim rüşvətin əleyhinə olan , dürüst ,doğru bir insandır.Kim ona rüşvət təklif etsə , haqlı olsa belə hakim onu haqsız çıxardacaq. Yeni hakimin bu keyfiyyətindən istifadə edən "Bozöyük" kəndinin sakini Əli Xoca haqsız olsa belə , məhkəmədə qalib gəlir.Belə ki, Əli Xoca kəndxuda Huysuzoğlunun istifadəsiz qalan torpağında ev tikdirib , torpağı da öz əmlakı kimi qəbul etmək istəyirdi.Hekayədə gülüş doğuran məqam Əli Xocanın Huysuzoğlunun adından hakimə rüşvət təklif edərək məhkəmədə qalib gəlməsidir.

Ö.Seyfəddinin hekayələrinin mövzu və ideya istiqamətini təhlil edərkən dövrün eybəcərliklərinin,cəhalətin,geriliyin,savadsızlığın ,dini fanatizmin və s. tənqidinin şahidi olduruq.Yazıçının hekayələrində milli-mental dəyərlərin, əxlaqi-didaktik , müsbət mənəvi keyfiyyətlərin , ana dilinin saflığının qorunması və təbliği məsələləri mühüm yer tutur. Ö.Seyfəddin yaradıcılığında xalqın tərəqqisi, milli oyanışı , əxlaqi-didaktik problemlərin təbliği və s. istiqamətdə atdığı addımları XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri M.F.Axundov,C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev , N.Vəzirov və s. ədiblərimizin ədəbiyyat tariximizdəki xidmətləri ilə müqayisə oluna bilər. XIX əsrdə Türkiyə və Azərbaycan xalqının təfəkküründə hakim olan cəhalətin ,geriliyin kökündə savadsızlıq və müxtəlifmeylli qüvvələrin (Avropa və Rusiya) təsiri dayanırdı.Dini fanatizmin hökm sürdüyü cəmiyyətdə din xadimlərinin yalnış təbliğatları ilə əxlaqi-dəyərlər də məhv edilirdi. İnsanlar din xadimlərinin fitvalarına inanaraq mövhumatı ,cəhaləti təbliğ edən,əxlaqi- dəyərləri isə məhv edən çağırışların arxasıyca gedirdilər. XIX əsrdə Azərbaycan Rusiyanın işğalı altında olduğu üçün ölkəmizdə müstəmləkə siyasəti həyata keçirilmişdir. Bu siyasətin başlıca məqsədi milli-mənəvi dəyərlərin, ana dilimizin saflığının qorunmasının və təbliğinin qarşısını almaq, əxlaqi-didaktik keyfiyyətləri məhv etmək,savadsızlığı təbliğ edərək xalqı əsarətdə saxlamaq olmuşdur. Lakin uzaqgörən maarifçilərimizin, ziyalılarımızın sayəsində dilimizin saflığı uğrunda ,milli-məvəvi

dəyərlərimizin qorunması və xalqın qəflət yuxusundan oyanması uğrunda böyük işlər görülmüşdür. M.F.Axundovun "Aldanmlş Kəvakib", "Hekayəti Molla İbrahim-Xəlil kimyagər", "Hekayəti Müsyö Jordan həkimi-nəbatət və dərviş Məstəli şah cadükuni məşhur", "Sərgüzəşti mərdi-xəsis", C.Məmmədquluzadənin "Anamın kitabı" ,"Danabaş kəndinin əhvalatları","Poçt qutusu", "Buz","İki alma", Ə.Haqverdiyevin "Dağılan tifaq","Bəxtsiz cavan", "Pəri cadu", "Xortdanın cəhənnəm məktubları","Pir" ,N.Vəzirovun "Müsibəti - Fəxrəddin", "Yağışdan çıxdıq,yağmura düşdük","Pul düşkünü Hacı Fərəc" və s. əsərlərində cəmiyyətdə əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərin inkişafı , maarifçiliyin təbliği ideyaları mühüm yer tutmuşdur. Sadaladığımız əsərlər təlimi-tərbiyəvi əhəmiyyəti, əxlaqi-didaktik keyfiyyətləri , milli-mənəvi dəyərlərin ,dilimizin saflığının qorunmasının təbliği baxımından əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə mütaliə nümunəsi kimi tədris olunur. Ümumi təhsil pilləsində siniflər üzrə şagirdlərə tədris olunur.Bu prizmadan yanaşsaq ,Ö.Seyfəddinin hekayələri də həmin məsələlərin təbliği baxımından uşaq mütaliəsi nümunəsi kimi tədris oluna bilər. Ömər Seyfəddinin hekayə yaradıcılığı çox zəngindir.Onun hekayələri öz novatorluğu və mövzu dairəsinin genişliyi ilə seçilmişdir. Ədibin yaradıcılığına hər zaman böyük ehtiyac duyulmuşdur. Ö.Seyfəddinin hekayələrinin böyük əksəriyyəti müasir zamanımızda da aktuallığını qorumuşdur. Bu səbəbdəndir ki ədibin yaradıcılığı hər zaman sevilə-sevilə oxunur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1.Elman Quliyev .Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı,Elm və təhsil ,2017.

2.Ömər Seyfəddin .Qısqanclıq.Bakı,Avropa nəşriyyatı,2018.

3.Ömər Seyfəddin .Əshabi-kəhfimiz ,İstanbul,1918.

4. Ömər Seyfəddin .Fərman,Ankara, 1992.

5. Ömər Seyfəddin.Doğumunun yüzüncü ilində ,Ankara,1992.

6. Ömər Seyfəddin.Külliyyatı,İstanbul,1949.

ÂŞIK VEYSEL'S CREATIVITY AND NATIONAL VALUES
ÂŞIK VEYSEL YARATICILIĞI VE MİLLİ DEĞERLER

Dr. Ülkər BAXSIYEVA

ADPU-nun Filologiya fakültesinin Edebiyyatın tədrisi tehnolojisi bölümünün baş öğretim üyesi ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet :

Aşık Veysel'in şiirlerinin ana temalarından biri vatanseverlik ve yurt sevgili şiirleri üstünlük tutmuş.Âşık Veysel'in çalışmaları hem geleneksel hem de özgün bir bakış açısıyla vatanseverliğe bir bakış açısına sahiptir. O vatanseverlikten bahseterken, vatana gönülden bağlı olmak, vatan için ölebilmek, vatanın her taşının kıymetini bilmek, vatan için dökülen şehit kanının kıymetini bilmek ve başkalarını dikkat önüne çekmışdır.Ona göre genci yaşlısı herkes vatanına düşkün olmalı, milletine değer veren ve seven herkes vatanı için yanmalı ve kaderine kayıtsız kalmamalıdır.Aşık Veysel kalkınmanın tek yolunu bilim ve eğitimde insanların ilerlemesinde görmüştür. "İnsan olmak için okumak gerekir" diyen Aşık Veysel, eğitimin insan niteliklerinin yanı sıra kültürel ve bilimsel düzeydeki rolüne de vurgu yapmıştır.Âşık Veysel de şiirlerinde milli birlik fikrini öne sürmüş ve milletini sürekli ilerlemeye çağırmıştır. O zamankı durumda Aşık Veysel, halkın mutluluğunu tek bayrak, tek amaç ve tek iş altında birleşmesinde görmüştür. Dünya Türklerini aynı kökten ve soydan oldukları için onları kardeş saymıştır.

Anahtar kelmeler: Türk, vətən sevgisi, xalq, Aşıq Veysəl, Atatürk

Summary:

One of the main themes of Ashig Veysel's poems is patriotism and patriotism. Ashig Veysel's work has a traditional and unique approach to patriotism. When he speaks of patriotism, he means to be attached to the homeland with a sincere heart, to be able to die for the homeland, to know the value of every stone of the homeland, the blood of a martyr shed for the land, and so on. draws attention.According to him, everyone, young and old, should be passionate about their homeland, and everyone who values and loves his nation should burn for his homeland and not be indifferent to his fate. Ashig Veysel saw the only way for the development and progress of the people in science and education. "You have to study to be a human being," said Ashig Veysel, emphasizing the role of education in the formation of human qualities, as well as cultural and scientific level.Also, in his poems, Ashig Veysel put forward the idea of national unity and constantly called his nation to progress. In this case, Ashig Veysel saw the happiness of the people in their unification under one flag, one goal and one deed. He considered the Turks of the world to be brothers because they are of the same origin and lineage.

Key words: Turk, patriotism, nationality, Ashik Veysel, Ataturk .

GİRİŞ

Âşık Veysal'ın eseri konu ve içerik bakımından zengindir.Bele ki tanrı'ya adanmış, ahlaki ve öğretici bir içeriğe sahiplik, sevgi tarafından motive edilmiş ve ayrılık, kader hakkında şikayetler vb. şiirleri sanattaki temaların çeşitliliğini yansıtır.Aşık Veysel'in şiirlerinin ana temalarından biri vatanseverlik ve yurtseverlik teşkil etmiştir.Aşık Veysel'in şiirlerinde

vatanseverliğe geleneksel ve özgün bir yaklaşım vardır. O Vatanseverlikten bahsetmişken, vatana gönülden bağlı olmak, vatan için ölebilmek, vatanın her taşının kıymetini bilmek, vatan için dökülen şehit kanının kıymetini bilmek ve başka makamları dikkata çekmişdir.Ona göre çocukdan büyüye herkesin yüreği vatan sevgisiyle dolmalı, milletine değer veren ve seven herkes vatanı için yanmalı ve kaderine kayıtsız kalmamalıdır.

Vatan sevgisini içten duyanlar
Sıtkı ile çalışır benimseyerek
Milletine ulusuna uyanlar,
Demez neme lazım, neyime gerek.

Aşık Veysel, insanların tek gelişmesini ve ilerlemesini ilim ve eğitimde görmüştür. "İnsan olmak için okumak gerekir" diyen Aşık Veysel, eğitimin insan niteliklerinin yanı sıra kültürel ve bilimsel düzeydeki rolüne de vurgu yapmıştır.

Olmak istiyorsan dünyada mesut
Hakka, halka yarayacaq bir iş tut
Çalıştır oğlunu, kızını okut,
İnsan olmak için okumak gerek.

Âşık Veysel kalemiyle vatana hizmet etmekten gurur duysa da bir şiirinde körlüğünden dolayı vatana hakkıyla hizmet edememekten duyduğu hayal kırıklığını dile getirir. Vatan savaşlarında düşmana karşı kılıç çalamadığına, düşmanın kanını dökmediğine üzülür, kara bahtından şikayetlenmiştir.

Nə yazık ki, bana olmadı kısmet
Düşmanı denize dökerken millet,
Felek kırdı kolum vermedi nöbet,
Kılıç vurmak için düşman başına.

Âşık Veysel, Türk evladı olmaktan, Türk atalarının şanlı kahramanlık tarihi sayfalarını yazmaktan büyük gurur duymuştur. Bu sebeple Türk olarak yaşamayı, Türk olarak ölmeyi, Türk olarak şehit olmayı bir şeref saymışdır.

İftihar ettiğim büyük muradım
Türkoğluyum temiz Türktür ecdadım,
Şehit ismi yazılsaydı soyadım,
Kanım ilə mezarımın taşına.

Âşık Veysel, şiirlerinde milli birlik fikrini öne sürmüş ve milletini daima ilerlemeye çağırmıştır. Bu durumda Âşık Veysel, halkın mutluluğunu tek bayrak, tek hedef ve tek iş altında birlik ve beraberliğinde görmüştür. Dünya Türklerini aynı kökenden ve aynı soydan geldikleri için kardeş sayardı. Şair birçok şiirinde halka hitaben “Halkın acısı, sizin kederiniz ve acınız olmalıdır” demiştir.

Birleşiriz bir bayrağın altında
Biz Türklərin ikilik yok aslında,
Yanar tutuşuruz vatan aşkında,

Hepimiz bu yurdun evlatlarıyız.

Aşık Veysel, Türk gençliğinin aydınlık geleceğine büyük bir güven duymuşdur. Çağdaş Türk gençliğini Atatürk'ün yarattığı devlet geleneğine bağlı kalmaya ve belirlediği doğru yolda devam etmeye çağırmışdır. Şair, şiirlerinde gençlerin bilimle ilerleyeceğine ve aydınlık bir gelecek inşa edeceğine dair de büyük umutlar beslemiştir.

Kitaplar yazılmış nasihat dolu
Birlikte güclenir gencliğin kolu
Gençliğe emanet Atatürk yolu,
Hepimiz bu yurdun evlatlarıyız.

Âşık Veysali her zaman devletin sosyo-politik, kültürel ve ekonomik gelişimini düşünmüştür. Halkını her zaman müreffeh, yüksek kültürlü ve bilimsel görmek istemişdir. Âşık Veysel'in düşüncesinde vatanın anlamı dar anlamda değildir, yani vatan derken sadece coğrafi anlamda Türkiye'yi kastetmemiştir. Âşık Veysel anlamında vatan, her şeyden önce topraktır, ata mirasıdır, milletin tarihidir, yarattığı kültürün tarihidir, inancın yeridir, inancın kaynağıdır.Bu anlamda Âşık Veysal'ın vatan düşüncesi biraz farklı ve felsefi ama aynı zamanda somuttur. Her bireyi vatanının kalkınması için hizmet etmeye, vatanı, milleti bütün kalbi ve ruhuyla sevmeye çağırmışdır. Âşık Veysel'in iç dünyasının hep bu eylemle, bu düşünceyle yandığını şiirlerinde görmek mümkündür.

Vətən sevgisini içten duyanlar,
Sıtkı ile çalışır benimseyerek,
Milletine ulusuna uyanlar,
Demez neme lazım, neyime gerek.

Bilindiği gibi dünyada 20-ci yüzyılın başlarından itibaren bilimsel ve teknolojik ilerlemeler yaşanmaktadır. Toplumda meydana gelen sosyo-ekonomik süreçler de bilimsel ve kültürel gelişmeyi etkilemiştir. Aşık Veysel her zaman Türkiye'nin Avrupa düzeyinde gelişmesini istemişdir. O,halkının uyanışını her şeyden önce halkın eğitiminde görmüşdür. O, haklı olarak, Avrupa'nın şu anki ilerlemesinin ancak bilimsel ilerleme yoluyla elde edildiğini düşünüyordu. Bu nedenle özellikle Avrupa modelinin kendi ülkesinde yaratılmasıyla ilgilenmiş ve sürekli olarak bunun tanıtımını yapmaya çalışmışdır. Âşık Veysel modernite taraftarı olmasına rağmen İslami dini değerleri koruyarak milli ve manevi değerleri kaybetmeden moderniteyi geliştirmeyi tavsiye etmiştir.

Zarar gelmez sana kaçınma sazdan,
Günahın korkusu çıkmıyor bizden
Vazgeç demiyoruz sana namazdan,
Uyan bu gafletten uyuma yurttaş.

Tarihe baktığımızda Türk topraklarının tarihsel olarak savaş alanları olduğunu ve bu toprakların birçok kahraman kahramanlar yetiştirdiğini görüyoruz.Bu kahramanların isimleri tarihimizde altın harflerle yazılıdır. Bunlar arasında Atilla, Şah İsmail Khatai, Sultan Süleyman Kanuni, Yıldırım Beyazid, Amir Teymur ve diğerleri sayılabilir, bir örnek gösterile bilir. 20-ci yüzyılda atalarımızdan miras kalan bu kahramanlık görevini Atatürk sürdürmüşdür.Âşık Veysel'in dediği gibi Mustafa Kemal Atatürk "ölü vatanı" diriltti. Türk halkı, Atatürk'ün doğru siyasi liderliği ve kanı pahasına özgürlüğünü kazanmış ve kendi cumhuriyetini kurmuştur. Bu zafer

kolay elde edilmedi, ancak halkın sarsılmaz kararlılığı, düşmana karşı yumruk gibi birlik ve son nefese kadar savaşması sayesinde elde edildi.

Atatürkün Türkiyenin ihyası,
Kurtardı vatanı düşmanımızdan,
Canını bu yolda eyledi feda
Bir dahi geçelim öz canımızdan.

İddiaçı Türkiyenin insanı
Çalışmakla kazandık biz vatanı,
Aç kurt gibi parçaladık düşmanı,
Şecaat görünce aslanımızdan.

Aşık Veysel vatanının her köşesini, memleketinin her karışını severdi.Halk ve devlet adına Atatürk'ün politikasını sevgiyle yüceltmiş, izlediği siyaset sonucunda gelişen Türkiye Cumhuriyeti imajını şiirlerine yansıtmıştır.

Âşık Veysel'in "Ziyaret eyledim Koca Sivası", "Karaözü", "Erzincan", "Yurt ürünleri", "İstanbul" ve diğer şiirlerinde adı geçen yerli topraklar büyük bir aşkla anlatılır.

"Ziyaret edelim Koca Sivasi" şiirinde Sivas antik şehirinin günden güne gelişimi anlatılır. Sivas'ın bugünü tarihi mevzu olarak araştırılmışdır. Sivas, zengin, kadim bir kültür ve edebiyata sahip bir şehir olarak övülmektedir. Şair, Sivas topraklarının Ruhsati Pir Sultan kibi bilinen bir şair yetişdirmesini gururla kutlamıştır.

Cevre yanı Yıldız Tecer kar imiş,
İnsanların bağı bir ikrar imiş
Çok küvvetli şairleri var imiş,
Ruhsatı Pir Sultan varı Sivasın.

"Karaözü" şiiri, Karaözü'nün hem kültürel hem de ekonomik kalkınmadaki liderliğini ve burada yaşayan insanların cesaret ve yiğitliğini anlatmaktadır. Şair, şiirde Karaözülleri Atatürk okulunun varisleri olarak değerlendirmiştir. Tasavvuf edebiyatının önde gelen temsilcilerinden ve tanınmış Tekke şairlerinden Sadık Baba'nın Karaözü sakini olması şiire de yansımıştır.

Bu köyü kuranlar hayırlı kurmuş
Veysel der bu köyde kimler oturmuş.
Şair Sadık felsefeden okurmuş,
Her biri bir ehl-i dildir Kar'özü

"Yurt ürünleri" şiirinde şair, memleketinin topraklarının ne kadar bereketli ve müreffeh olduğundan bahseder.Böylece Amasyanın elması, Zil'in bahmezi, Tokad'ın güzel bahçeleri, Erzurum kaymağı, Konya buğdayı, Ayıntab çiğ köftesi, Mersin portakalı, Maraş pirinci, İzmir üzümü, Bursa ipek mendili, Samsun tütünü, Urfa'nın atı, Trabzon fındığı ile tanınması ve başkaları şiirde gerçek sevgi ilə yer almışdır.

Adanada biter pamuk

Geze geze hep usanduk,

Trabzonda çoktur fındık,

Yesem amma yesem ama.

Aşık Veysel, "İstanbul" adlı şiirinde İstanbul'un güzelliklerini sanatsal metaforlarla anlatmıştır. Şair, İstanbul'un gizemli bir coğrafi kabartma içinde yer alan bir denizler şehri olmasını Tanrı'nın bir mucizesi hesab etmişdir ve bu muhteşem liman şehrine dünya ticaret merkezinin beşiği adını vermiştir.Şair Fateh Mehmet Sultan tarafından İstanbul'un bir Türk ülkesine dönüşmesinden gurur duyduğunu söylemişdir. Şiirde şair Türk halkının kadim tarihi, kültürü ile ve güzel manzarasıyla zengin İstanbul şehrini türklerin anne şehiri adlandırmışdır.

Fatih Mehmet Sultan temeli kurdu,

Ondan sonra olduTürklerin yurdu

Edirneden gelen o büyük ordu

Ayyıldız bayrak nurun İstanbul.

Denizler kilidi boğazların var,

Dünyaya haykıran avazların var,

Yılmaz Türk ordusu şahbazların var.

Ferah tut gönlünü şerin İstanbul.

Cumhuriyetin kurulmasından önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa yanlısı ve Batı edebiyatına ilgi hakim idi.Bunun sonucu olarak Türk edebiyatında Avrupa kelimeleri ve deyimleri yer almaya başlamışdır. Ancak buna karşılık Türk aşık edebiyatının önde gelen temsilcilerinden Âşık Veysel'in dili oldukça sade ve halkın anlayacağı bir dilde idi.Çunki o, Yunus İmre'nin yaradıcılığından behrelendiği için şiirlerinde halk çeşmesinden yararlanmıştır. Unutulmamalıyık ki, Türk edebiyatında bir süre Avrupa edebiyatına yöneliş olmuşdur ,ancak halk şiirinin etkisiyle yeniden milli edebiyata, milli ve manevi değerlere dönüş başlamıştır. Bu anlamda Aşık Veysel'in eserleri milli bağlılığın zirvesinde dayanmaktadır.Çünkü Âşık Veysal'ın eserlerinde Türk milli ve manevi değerleri korunmuştur. Türk folklor geleneğine dayalı halk sanatından yararlanan ve millî pratiği korurken çağdaşlık düzeyine ulaşan Âşık Veysel, ahlaki-didaktik bir içerik, vatanseverlik, dini-İslam motifleri, aşk içeriği vb. olması doğaldır.Öyle demek mümkünse Âşık Veysel'in eserleri halka doğrudan hizmet etmesi, halkın ruhunun taklidi, insanların ahlaki değerlerinin zenginleşmesi açısından önemlidir. Bu nedenle şairin edebî mirasının kapsamı geniş olmuş , eserleri halk dilinde ezberlenmiş, şiirlerine çeşitli şarkılar bestelenmiştir.

Kaynakça :

1.Aşık Veysel. (1991). Dostlar beni hatırlasın.İstanbul.

2.N.S.Banarlı. (1998). Resimli Türk edebiyatı tarihi 2cilddə, II cild. İstanbul.

3.P.Əfəndiyev. (1992). Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı.

4.E.Alkan. (1991). Kör oldum Veysel oldum.İstanbul.

5.Ahmet Özdemir. (2010). İki Kapılı Handa Aşık Veysel. İstanbul.

6.Z.Yaqub. Aşıq Veysəl dünyası. Ədəbiyyat qəzeti, 2013, 13 sentyabr, s.4

ENVIRONMENTAL SITUATION IN THE LIBERATED ARMENIAN OCCUPIED TERRITORIES

ASADOV Nabi Nazir oglu[1]

[1]Azerbaijan State Pedagogical University, Faculty of History and Geography, Academic Department of the History of Azerbaijan, lecturer, Orchid: 0000-0001-6563-6470

In accordance with the instructions of the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan "On the organisation of temporary special administration in the liberated territories of the Republic of Azerbaijan" dated 29 October 2020, the employees of the Ministry of Ecology and Natural Resources, represented in the Operational Headquarters established for the purpose of environmental protection, efficient use of natural resources and their initial assessment, have started monitoring in the territories of Gubadly, Zangilan, Jabrayil, Fuzuli and Khojavand regions.

The monitoring and observation carried out in the areas of the Araz River showed that all houses, buildings, historical monuments, cemeteries in residential areas were completely destroyed, mulberry, poplar, plane, pine and fruit trees along the roadsides were cut down and in some places completely burnt.

As a result of deliberate fires in forests and green areas, vegetation, fertile soil and other living things were destroyed.

One of the facts proving the Armenian vandalism is the deliberate felling of thousand-year-old trees included in the list of unique natural monuments of the former Soviet period under special protection, and the creation of conditions for the deliberate eradication of the rich natural history. For example, according to the results of several days of monitoring, eastern plane trees of 1600, 900 and 500 years old have been destroyed in the Gubadli, Fuzuli and Jabrayil regions. The shoots growing in their place, up to 2 metres high, confirm that these ancient plane trees were felled several years ago.

It is to show the damage that Armenia has caused to the environment and the violation of the ecological balance by occupying our territories for 30 years, destroying, polluting and plundering everything they find there. How have the savages destroyed and polluted the environment and ecology.

Armenia and its occupation regime used natural resources, land, forests and water in an inefficient, inhumane and brutal way, polluted water bodies, rivers, lakes with industrial wastes, dumped chemical, biochemical and untreated sewage and wastes that are harmful to health, and this process continues even after the liberation of our territories from occupation.

All this is also ecological terrorism, very serious damage to natural resources, the restoration of which (soil, forests, etc.) will take a long time and cost a lot of money. The scale of Armenian terror and brutality against our country is wider and more terrible.

Key words: Armenia's ecological terrorism, natural environment, occupied territories of Azerbaijan

THE CONTRIBUTION OF HALAL TOURISM SECTOR TO ACHIEVING ECONOMIC DIVERSIFICATION IN TURKEY

Nawal BOUCHENTOUF[1], Taieb FETTANE[2]

[1]Tlemcen University, Faculty of Economics Sciences, Department of Finance. MIFMA Laboratory, Tlemcen, Algeria

[2]Tlemcen University, Faculty of Economics Sciences, Department of Finance. MIFMA Laboratory, Tlemcen, Algeria

Abstract – Halal tourism is a way of life according to a modern tourist pattern in field of service economy, Halal tourism has emerged as one of fastest growing sectors in the global tourism market, it is a major channel for social and cultural communication between different nations. The study aims to identify the concept of Halal tourism, its components and the most important factors contributing to growth of this industry in Turkey based on analytical approach to analyze Turkey's competitiveness in marketing itself as the best Islamic destination. The study concluded that Turkey achieved leadership in field of Halal tourism by occupying the second place in the world according to the Global Halal Tourism Index for 2024, Turkey's tourism revenues amout more than 46 billion dollar. The study also indicates a set of ideas that can develop this type of tourism and benefit from reasons for success of this experience from Turkey.

Keywords – Halal Tourism, Halal Food, Global Halal Tourism Index, Economic Diversification, Turkey.

REFERENCES

Slamet & All, The contestation of the meaning of halal tourism, Journal of Heliyon 8(2022).

Grant Allan & All, Economic impacts of COVID-19 on inbound and domestic tourism, Annals of Tourism Research Empirical Insights, Volume03, Issue02, November(2022).

Asad Moshin & All, Halal tourism is traveling fast: Community perceptions and implications, Journal of Marketing & Management, Volume18, December(2020).

Zakiah Samori & All, Current trends on Halal tourism: Cases on selected Asian countries, Journal of Tourism Management Perspectives, Volume19, July(2016).

Mohamed Battour& All, Halal tourism: Concepts, practices, challenges and future, Journal of Tourism Management Perspectives, Volume19, July(2016).

GRIEF WORK FUNERAL RITUALS IN DIFFERENT CULTURES

Irına-Ana DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyze Buddhist funeral rituals and grief work (Theravāda, Mahāyāna, Vajrayāna) traditions, which share core elements that help mourners process loss through mindfulness, merit-making, and the concept of impermanence. We can consider rituals such as preparing the body and the wake. Grief work and funeral rituals vary across cultures, but they all serve the purpose of helping mourners process loss, maintain social bonds, and transition the deceased into the afterlife or a new state of existence. For this paper, we can consider some examples from different cultural and religious traditions. We can mention the Mexican Día de los Muertos (Day of the Dead). On Día de los Muertos (November 1–2), families create altars (ofrendas) with photos, favorite foods, candles, marigolds, and sugar skulls to welcome spirits back. It represents a continuing bond, helping the living integrate grief into daily life rather than seeing death as a final separation. On Hindu Antyesti (Last Rites), the body is bathed, dressed in white (or saffron for renunciates), and placed on a pyre for cremation, symbolizing the release of the soul (Atman). The eldest son often performs the mukhagni (lighting of the pyre), an act of responsibility and closure. Ashes are scattered in the Ganges or another sacred river, connecting death with the cycle of rebirth (Samsara). Mourning periods last 10–13 days, with daily prayers to help the soul transition. Annual shraddha rituals allow families to honor ancestors and continue bonds. For Chinese Confucian and Buddhist funeral traditions, incense, food offerings, and paper effigies (joss paper) are burned to provide comfort in the afterlife. The 100-day mourning period allows family members time to adjust emotionally. Tomb-Sweeping Day (Qingming Festival) encourages families to visit graves, reinforcing ancestor reverence and ongoing connection. Cultural studies is the main methodological framework.

Keywords: Psychoanalysis, Cultural Awareness, Cultural Studies

1. INTRODUCTION

Losing someone close to us is a universally human experience. We all go through this experience during various moments in our lives and we all react to this loss in our own ways. We are different, yet, at the same time, we may establish some general guidelines according to which our grieving process can go. At the same time, our cultures and religions serve as guidelines to help us go through these difficult moments. Funeral rituals, once we examine them, are relying on the psychological process of coming to terms with the fact that a person we care about is no longer alive. Culture, therefore, supports the way our human psychology works and its practices, rituals and traditions, which are elements present in the culture identity manifestations grid devised by Baciu (2012), are created to support our psychological structure and to comfort us.

1.1. Theoretical Framework

According to psychoanalysis (Devan, 1993; Wetmore, 1963), we all go, roughly, through the same stages of grief work: the shock of the loss, its denial, the revolt against the loss, the coming to terms with the loss based on negociations with ourselves, and the final acceptance. At some point we may experience indifference to the loss. Freud (1917) also distinguishes between a healthy, normal type of experience of dealing with loss, which is mourning, and a pathological form, melancholia. Through mourning we come to integrate the loss of the dear person.

2. METHOD

Cultural Studies (Thomas, 1997), relying on the way in which certain practices and mindsets are present in societies at a certain time can explain the various rituals, traditions and practices related to mourning during different times and across different cultures. At the same time, it may explain the power of the religious mindset, social norms, and the way in which individuals conform to it or not. Highly individualistic societies may tend towards dealing with mourning on a less religious level, and more on a psychological one, once the society grows to become more secular. As a result, individuals would be inclined to deal with mourning by asking help from a psychologist or psychoanalyst. While mourning is a natural experience, in some cases it can feel overwhelming and it may be comforting to talk to a specialist. Otherwise, talking to family and friends can also help, and ease the grieving process together with the various rituals, traditions and practices which place the individual who has lost a dear person within society and knows that his or her sadness is shared and he or she is receiving emotional support. Rituals, traditions and practices have the role to make the mourning experience look as a natural stage in life, accepted and also supported by society. It may also be left up to the choice of the individual to which practices he or she will rely on in order to go through the grieving process. The individual may, thus, resort to a certain religion, to various spiritual practices, such as Zeb Buddhism or Taoism, if he or she is a Western culture member attracted to Eastern practices, to philsophical reflections, as well as to the psychoanalytic and psychological understanding of the process. Various perspective are, nowadays, around us regarding this common human experience, and it is up to us based on the approach with which we resonate more which one we are going to choose.

Going at a fast glance through various rituals, traditions and practices related to grief work, we can mention the Buddhist funeral rituals (Williams & Ladwig, 2012) from the Theravāda, Mahāyāna, and Vajrayāna traditions, where the main feature is that these traditions can help individuals going through loss accept the impermanence of life and rely on what is familiar to Western culture members as mindfulness techniques, meaning to stay focused on the present. In this sense, such practices rely on helping the individual be aware of his or her situation and not run away from or block emotions related to the loss. Blocking the expression of these emotions can lead to various psychological issues, as psychoanalysis cases prove, based on consequences such as depressive states and conversion of emotions into physical symptoms, with no physical causes in the body, however.

Throughout cultures and religions, including Christian Orthodoxy, present in Romania, where the author of the present paper lives, there are rituals referring to preparing the body for funeral and also the practice of the wake, when family and friends of the dead person gather around and discuss memories of their life together with the respective person. This can help in the acceptance of the loss. The stage of denial is gradually reduced, and it continues to be so based on the funeral ceremony when the priest talks about God forgetting all the sins of the dead person. This practice can refer mostly to the living persons present at the ritual, whose feelings of guilt related to various issues in their relationships to the dead person may be eased, as they

realize that even God forgives the dead person and so can they. This should have a calming, soothing effect, and make the persons present at the funeral not go through feelings of reproach so that eventually they would start feeling guilty for thinking badly about the dead person. Since there are commemorating services after the death, such as after 40 days in Christian Orthodoxy, the family of the dead person can realize that it is natural to keep remembering and thinking of the lost person. Even so, while such practices can help reduce the intensity of the sadness related to the loss, or other feelings, the process of mourning would still go on through the psychological stages of grief work. Every grief work of every individual is unique, and some individuals may not go through the same stages in the same order.

We can also think about other rituals, traditions, and practices from other cultures, such as the Mexican Día de los Muertos (Day of the Dead), on November 1–2 (Arredondo & Casillas, 2019), a time when families create altars (ofrendas) with photos, foods, candles, marigolds, and sugar skulls to welcome the spirits of their loved ones back.

We can also consider the Hindu practice of Antyesti ot Last Rites (Daly-Novoa, 2021), when, as part of the funeral ritual, the body is bathed, dressed in white (or saffron for renunciates), and placed on a pyre for cremation, symbolizing the release of the soul (Atman). During this ritual, the eldest son often performs the mukhagni (lighting of the pyre), an act of responsibility and closure. Ashes are scattered in the Ganges or another sacred river, connecting death with the cycle of rebirth (Samsara). For the Hindu, mourning periods last 10–13 days, with daily prayers to help the soul transition to the afterlife. Yearly, shraddha rituals are held in order to help families to honor ancestors and continue bonds.

In the case of Chinese Confucian and Buddhist funeral traditions, incense, food offerings, and paper effigies (joss paper) are burned to provide comfort in the afterlife. For these cultures, there is a 100-day mourning period, which can help family members take the time to adjust emotionally to the loss. Tomb-Sweeping Day (Qingming Festival) is a time when families visit graves, a practice which reinforces their respect for the ancestors and makes them feel that they maintain an emotional with them.

According to Jung Society of Utah (2025), the poet John O'Donohue considered the "hesitancy to look at death" as follows: "Though death is the most powerful and ultimate experience in one's life, our culture goes to great pains to deny its presence…the rhythm of death in life is rarely acknowledged." At the same time, the Jung Society of Utah (2025) recommends the following with respect to the death of a loved person: "acknowledging, accepting, and even developing a relationship with death," since these "can help one to live a fuller, more vibrant life."

According to Gitttins (2024), Jung believed that "it is healthy to the human psyche to embrace 'the idea of life after death… the ancient athanasias pharmakon, the medicine of immortality, is more profound and meaningful than we supposed'," thus "granting of permission to grieve." Indeed, being religious and believing in the afterlife can help compensate for the loss of the dear person. Freud (2012) would call religion an illusion, while for Jung we could call it a compensation, a means of soothing those who have lost someone dear and a way of dealing with this loss, resorting to fantasy instead of dealing with the reality that there is nothing beyond death. Religious traditions, rituals amd practices lead the ones who have lost a close person to consider that person's going into another journey towards the afterlife, as the deceased goes after a certain time, established in days, towards having his or her established fate by God, going to heaven or to hell, at least according to Christian Orthodox belief.

Culture allows us to do so, and society adapts cultural practices to suit the present mindset of the individuals.

3. FINDINGS

Culture and human nature work together in creating ritual, traditions and practices related to the process of accepting the loss of a dear person. The psychological effect of traditions, rituals and practices in the case of grief work has been presented in this paper. The traditions, rituals, and practices show that grief work is natural and socially acceptable to be expressed in the symbolic and psychological forms based on each and every culture, belief, and society.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

Death is a natural ending to human life. We constantly lose someone in this life, and feelings of grief are present all throughout our lives. It is important for us to go through the natural stages of mourning in order to be able to not become neurotic. Expressing and feeling the many possible emotions when we are going through mourning is healthy, and can help us heal psychologically. Our well-being depends on the way in which we relate to our everyday life experiences, and losing someone we love is one such experience. Our culture and society makes it possible for us to integrate these experiences into our lives.

We can notice how our sense of cultural awareness is prompted based on the way in which we realize the common elements between our universal human nature and psychology and cultural rituals, traditions, and practices. We realize that we are not that different from members of other cultures and that we do share something in common.

5. REFERENCES

Arredondo, A., & Casillas, C. (2019). Rituals Around Life and Death in Mexico; The Day of the Dead. Death Across Cultures: Death and Dying in Non-Western Cultures, 225-242.

Baciu, S. (2012). Culture: An Awareness-Raising Approach. Cavallioti Publishing House, Bucharest, Romania.

Daly-Novoa, K. (2021). Antyeshti Samskaara: Hindu Funerary Rites. *Global Indian Diaspora: Charting New Frontiers (Volume II)*.

Devan, G. S. (1993). Management of grief. Singapore medical journal, 34, 445-445.

Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, 14(1914-1916), 237-258.

Freud, S. (2012). *The Future of an Illusion*. Broadview Press.

Gittins, B. (2024). How Jung turned grief into a philosophy of life. https://www.eurekastreet.com.au/article/how-jung-turned-grief-into-a-philosophy-of-life

Jung Society of Utah. (2025). A Jungian Perspective on Death. https://jungutah.org/blog/a-jungian-perspective-on-death/

Thomas, S. (1997). Dominance and ideology in culture and cultural studies. In Cultural studies in question (pp. 74-85). SAGE Publications Ltd.

Wetmore, R. J. (1963). The role of grief in psycho-analysis. The International Journal of Psycho-Analysis, 44, 97.

Williams, P., & Ladwig, P. (Eds.). (2012). Buddhist funeral cultures of Southeast Asia and China. Cambridge University Pres

TO WHAT EXTENT IS I CHING RELEVANT TODAY?

Irına-Ana DROBOT[1]

[1]Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyze the way we can relate to I Ching today. I Ching is an ancient Chinese divination book, which serves to guide someone's decisions. The I Ching is not a classical fortune-teller. Instead, consulting the I Ching can lead to self-reflection and to a deeper understanding of our own situation. Philosophy, personal growth, decision making, psychology, all of these are aspects related to the I Ching. From the point of view of philosophy, the I Ching is a reflection on change. We do deal with plenty of changes in our contemporary world, starting with technology, culture, politics, which can all bring people so much uncertainty. We need to be balanced and to adapt to the changes in our lives. The I Ching serves in guidance and decision making for complex decisions and uncertainty. With respect to psychological insight, Jung is an example of psychologist using I Ching to explore the unconscious and to help one understand his or her inner world. Self-exploration can benefit from using I Ching. Mindfulness and reflection are also present with respect to I Ching, as it is related to acceptance-based practices. The cultural and spiritual relevance of I Ching is related to the fact that all our actions are, according to it, part larger, universal patterns. Personal growth and transformation is also present in I Ching, as it can help people reach a deeper connection with their true selves.

Keywords: Psychology, Personal Growth, Change

1. INTRODUCTION

Can we really know our future? And, if so, can we intervene to change it or do we simply wait for certain events to just happen? Are events under our own, personal control, or are they part of external circumstances? We may be familiar with various practices of telling the future from Western cultures, including palm reading, readings in our coffee remains, crystal globe readings, as well as, in some cases, dreams that predict the future.

The I Ching (Baynes & Jung, 2001; Legge, 1963; Redmond & Hon, 2014; Wilhelm & Wilhelm, 1995) is an ancient Chinese book used for divination, meaning to ask questions about the outcome of taking a certain action. It could be understood as a means of our asking questions about the future, yet it is more than just about what is going to happen. When we ask about what is going to be the consequence of our taking a certain action, we realize that the Oracle is also giving us some advice, of course, given under a form which needs to be interpreted, or decoded. The answer of the I Ching oracle is not a yes or no one. Instead, it shows the various complicated aspects of a certain situation, which all need careful consideration. The answer comes under the form of, most frequently, two hexagrams, due to one or more changing lines marked in red in the first, creating the second hexagram, with lines that change from continuous to discontinuous or the other way round, and, in some more rare cases, one hexagram, if there is no changing line at all, and which leads to the interpretation that the situation is stable, and

also that the question is simple and straightforward, just like the answer. The hexagrams are in a number of 64, and each of them is a figure made of six horizontal lines, continuous (yang) or discontinuous (yin). We can consult the Oracle by composing the hexagrams by concentrating on our question and throwing coins or using yarrow stalks, or by using online website generating them.

How do we use I Ching today? Is it still relevant or is it tied to the times it appeared, to the ancient world and to another geographical space and mindset?

1.1. Theoretical Framework

The I Ching or Book of Changes includes text for each and every hexagram. They have a title, an image, a judgement, and also text for each of the lines composing the hexagrams. The text resembles a combination of riddles, literary works with allusions, especially poetry, and parables, as well as philosophy. The I Ching relies on Taoism (Baynes & Jung, 2001), which claims that the only onstant in this world and in our lives is change. We need to adapt to a changing world and to consider when it is the right moment to take certain decisions and when to start our actions. We need to keep in mind favourable conditions. Taoism proposes acceptance of what we cannot change and promotes well-being by prompting us to act only when it is favourable for us. Consulting the I Ching and adopting Taoism can be therapeutic and allow us to apply a philosophy of life that contributes to our well-being.

2. METHOD

As we look in online communities discussing I Ching and dedicated to the topic, we notice that individual users from all over the world have a high fascination for consulting the Oracle. Their experience shows that I Ching is very much relevant today, to the Western world, as much as it was for the ancient Chinese world. In the ancient Chinese world, rulers would use I Ching when wishing to take a decison involving the political level of the country. At the same time, I Ching was also consulted in personal matters, such as relationships of all kinds. Anyone could consult the I Ching, from rulers to imperial concubines to the common man. Nowadays, the situation appears to be the same. While the world we live in is no longer as hierarchical as it was in the past, since we move on towards an egalitarian society, the Oracle is open to any question from any area of our lives.

In order to see how we can use I Ching, we can look at online communities that are dedicated to the consulting or the Oracle. These online communities include the I Ching group on Reddit and the Association of the Way of Perfect Emptiness (Calea vidului perfect) belonging to Jean Chiriac's Romanian Association for the Promotion of Psychoanalysis (AROPA).

From these communities, we understand that users have their own approaches to understanding whether the I Ching refers to the future only, relying on it for making predictions, or it can also refer to the present situation. As an example, user Teo Becu in the I Ching group on Google administered by AROPA expressed, on September 26, 2023, the following opinion: "Many times it's not about the future but about what'd happening now. I find that very usegul too." Another user, Evandro Vianna, on June 20, 2023, in the time same group, shares the following experience, considering that I Ching is helpful to guide our actions and give us alternatives and advice, leaving to us the possibility of choice regarding our actions: "I have been using the I Ching for 20 years or so, and I am convinced that he will not tell you the future like that because there is no such thing as fate or destiny. The Tao is a path to walk, not a destination. In taoism the future is open and we change it with every single action. The Tao is the utmost truth. Fortune tellers are liers. So the oracle must be understood differently. It will tell you where forces are

acting and what tends to happen in each pattern of ying-yang combinations. You can't get any better than this as future anticipation in the real world."

Sometimes, such as in the case presented by Ionut (2021), from AROPA, referring to a therapy with a patient suffering from a cough which could be either a physical medicine problem or a psychological one, of conversion, I Ching can be used to make decisions based on understanding of the situation and proposed solutions. The Oracle tells psychoanalyst Ionut (2021) that the patient has psychological symptoms, and should go along that line of treatment. We can estblish with the Oracle what resembles a dialogue with a real-life person, in situations such as this one. When asking about the state of the patient, hexagram 20 with a changing line in fifth place appears, changing to hexagram 23.

I Ching was used frequently by psychoanalyst Carl Gustav Jung for council regarding the way in which therapy would go on with his patients. He was fascinated by Oriental philsophy and culture (Lenoir, 2023). Jung discovered I Ching based on the translation of this book by Richard Wilhelm (Lenoir, 2023). Jung was surprised at the way in which using coins and yarrow talks completely randomly to create the hexagrams would lead to hexagrams resonating with his thoughts and answering them, establishing a true dialogue (Lenoir, 2023). Jung called this process synchronicity, based on the non-causal, coincidence effects. He also recommended his patients to use I Ching in relation to their dilemmas. One example is given by a young man having a pronounced maternal complex and being afraid that he would choose as a wife a dominating young woman. He asks the Oracle whether or not to marry a certain young lady, to which question the Oracle answers offering him advice not to marry a woman like her, since she was a strong and dominating young woman (Lenoir, 2023). It makes sense, therefore, to continue the practice of using I Ching in psychotherapy sessions.

AROPA offers the example of a Young man asking about whether it is favourable to ask his girlfriend to marry him, the oracle answers with hexagram 16, with a changing line in the first place, leading to the hexagram called 51, meaning that he should wait for better circumstances so that he would not be refused (Taoismonline, 2025).

The Way of Perfect Emptiness (2025) presents the case of the question related to the way in which the year 2012 would be like, receiving hexagram 46, with a changing line in the second position, leading to hexagram 15, and meaning that no major changes would occur.

Taopage.org (2025) publishes a classic reading using I Ching regarding the question about the fate of the empire of emperor Li, ruler of Ch en, regarding the future of the dynasty led by his on. Hexagram 20 with the fourth changing line leading to hexagram 12, which meant that the descendants of his son would rule his state. Historical facts about this ruler from the beginning of the seventh century B.C. confirm this.

Any question may be addressed to I Ching, regardless of whether it is about the future of a public event, of a personal event. Just any question, regardless of its considered importance, can be asked, according to users in the Reddit community, and also during any time of day. Multiple questions can be asked during the same day as well, according to Reddit users. While accoridng to the courses presented by AROPA, in general, the question needs to be addressed based on the outcome of a personal action, or the outcome of an overall political or world situation, e.g. such as to the outcome of deciding to propose marriage to someone, how the year 2012 will be, users on Reddit believe that we can even ask apparently philosophical questions, or even ask the Oracle what it thinks about their personal development. Even within AROPA, questions such as how the year 2012 is going to be like, or asking for solutions regarding the

process of a psychoanalytic treatment can be asked, and, in the latter case, the oracle can offer solutions.

3. FINDINGS

The present paper has shown, based on analysing the specific cases of online communities, the relevance of consulting the I Ching oracle in matters as diverse as personal life decisions, related to marriage proposals, advice in therapy, the world situation in 2012, as well as general guidelines related to understanding our relationship with the future.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

The relevance of the I Ching nowadays related to our need for self-exploration and finding balance in our lives, as well as a sense of purpose and ways in which to adapt to the various circumstances in our world and society. The I Ching does not make unchangeable decisions for our fate, as in some cases circumstances allow us to make certain decisions based on the favourable or unfavourable context. We can choose not to fail as we can avoid certain actions which would otherwise lead to failure, as in the case of the young man deciding to postpone the idea of asking his girlfriend in marriage, avoiding the refusal and waiting for the right time when she would accept. Tpersonal growth and mindfulness are encouraged by using I Ching, as we have close to us a truly wise guide and advisor, making us change our perspective on and relationship with the world and, ultimately, with ourselves. Our relationship with change is, psychologically and philosophically speaking, one based on axiety and I Ching, together with Taoism, can help us reach a balanced relationship with it. In our lives, we do not deal only with external changes, related to our society. We also deal with internal changes, regarding to our own psychology, based on the life stages and psychological dilemmas we go through during various moments of our lives. Change is, tehrefore, as Taoism and I Ching claim, a constant in our lives, and reaching a good relationship with it can lead us to have a balanced perception of various transformations we can go through ourselves and adapt to if they are external.

We need to come to terms with the fact that there are many areas in our life that we cannot control.

5. REFERENCES

Baynes, C. F., & Jung, C. G. (2001). I Ching: Book of changes. Grange Books.

I Ching Online Group on Google. (2025). https://groups.google.com/g/iching-online

Ionut, I. (2021). Determinarea cauzei unui symptom prin I Ching. https://psihanaliza.org/jung/simpt_iching.html

Legge, J. (Ed.). (1963). The I Ching (Vol. 16). Courier Corporation.

Lenoir, F. (2023). Jung: o calatorie catre sine. Humanitas Publishing House, Bucharest, Romania.

Reddit I Ching Community. (2025). https://www.reddit.com/r/iching/

Redmond, G., & Hon, T. K. (2014). Teaching the I Ching (Book of Changes). Oxford University Press.

Taoismonline, (2025). I Ching – exemplu de divinatie. https://www.taoismonline.xyz/iching-divinatie/

Taopage. (2025). A Classic I-ching Reading. https://www.taopage.org/iching/classic.html

Way of Perfect Emptiness. (2025). Question: What will happen in 2012? https://www.taopage.org/iching/2012.html

Wilhelm, H., & Wilhelm, R. (1995). Understanding the I Ching: The Wilhelm lectures on the book of changes (Vol. 19). Princeton University Press.

«АТ ТЕРГЕУ» САЛТЫНДАҒЫ ТАБУ СӨЗДЕРДІҢ МАҒЫНАСЫ

Жанат СИСЕНБАЙ*

*** Жанқожа батыр атындағы № 70 орта мектебінің Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, Қызылорда обл.**

Түйіндеме

Қазақ халқының тәлімдік мәні зор өмір тәжірибесінде табу сөздер көптеп кездескен. Табу сөз – халықтың нанымы бойынша, атын тура атауға болмайтын, тыйым салынған сөздер. Бұл қазақ елінің ақылдылығы мен үлкенді құрметтей білуінің жемісі. Халқымыздың осы бір әдет-ғұрпынан жасы үлкен адамды сыйлаудың озық мәдениетін байқаймыз. Ата-бабаларымыздың үлкенді сыйлауға, кішіге ізет көрсетуге бағытталған осындай дәстүріміз болашақ ұрпақ үшін өте құнды. Автор мақаласында «Ат тергеу» салтындағы табу сөздердің мағынасын ашу арқылы құндылыққа бай, ұмытылып бара жатқан салт-дәстүрімізді заманға қайта жаңғыртудың маңызды екенін білдіруге тырысады.

Тірек сөздер: Табу**,** Ат тергеу салты, тыйым сөздер, халық дәстүрі, ұрпақ тәрбиесі

Abstract

In the educational life experience of the Kazakh people, there are many taboo words. The word taboo is, according to the beliefs of the people, forbidden words, the name of which cannot be called literally. This is the result of the Kazakh nation's intelligence and respect for elders. In this custom of our people, we see an advanced culture of respect for an older person. Such a tradition of our ancestors, aimed at respecting the elders and showing respect for the younger ones, is very valuable for future generations. In his article, the author tries to express the importance of modernizing our rich and forgotten traditions by revealing the meaning of taboo words in the ritual "horse investigation".

Key words: taboo, horse investigative customs, taboo words, folk traditions, generation education

Ғасырлар бойы халық жадында сақталған ырым мен тыйымдар бар. Олар адамды бірде пәле-жәледен сақтайды делінсе, кейбірі сыйластық пен жақсы қарым-қатынасқа негізделген. Қазіргі таңда тұрмыстан жырақтап, қолданыстан шығып бара жатқан сөзге салынған тыйымдар «табу» деп аталады. Табу сөз – халықтың нанымы бойынша, атын тура атауға болмайтын, тыйым салынған сөздер. Бұл жай ғана тыйым емес, киелі нәрсені аяк асты етуге болмайды, әйтпесе оның киесі атады деген қоркыныштан туындайтын тыйым. Бұрын ата-бабамыз қауіп төндіретін заттардың да атын атамай, орнына басқа сөз қолданған. Мысалы, көзге теріскен шыкса, оны «керіскен» деп айтқан. Тіпті қару-жарақтың атын тергейтін болған. Осындай халқымыздың көне тотемистік, анимистік көзқарастарынан сыр тартатын ат тергеу де табу сөздердің бір саласын құрайды. Сол себепті «ат тергеу» жақсы көретін, қорыққан және қауіптенген нәрсесіне қатысты қолданысқа енген. Бұған дәлел қазақ әйелдері жақсы көретін адамынан айырылып қалам деген қауіппен күйеуінің атын атамаған. Сондай-ақ ескі әдет-ғұрып бойынша келін боп түскен қыз күйеуінің туған-туыстарын өз атымен атамай, олардың әрқайсысына лайықтап ат тергеуге мәжбүр

болған. Бертін келе, бұл салт ескі ырым, діни ұғым бойынша емес, ұят сақтап, иба тұту рәсімі ретінде қолданыла бастаған.

Түркі халықтарының тіліндегі табудың бір түрі көне замандардан бүгінге жеткен, кезінде кең таралған, дегенмен бұл күнде біртіндеп жойылып бара жатқан «ат тергеу» салтымен тікелей байланысты.

Қазақ тілін тұңғыш зерттеушілердің бірі Н.И.Ильминский кезінде қазақ келіндерінің халықтың берік қалыптасқан ат тергеу салтын қандай дәрежеде бұлжытпай сақтайтынын сипаттайтын мынандай пікір қалдырыпты. «Келінге күйеуінің туыстарының есімдерін ашық атауға болмайды. Күйеуінің іні-қарындастарына ол өз тарапынан төрем , шырақ , жарқын сияқты ат қояды. Егер күйеуінің туыстарының қайсыбірінің есімі кейбір заттың атауына сәйкес келсе , келін ол затты да өз атымен атамай , оған лайықты әрі басқаларға түсінікті болатындай , жанама атау немесе синонимдес атауларды ойлап табатын болған (Арғынбаев, 2005: 29).

Бұл деректерге қарағанда, қазақ пен қырғыздардың ізетті әйелі, тіпті қыз күнінде-ақ, болашақ күйеуінің жеті атасына дейінгі қыз алыспас туыстарының есімдерін атауды ұятқа санап, оларды тергеп, басқаша атаған. Ал батылдау, ұялшақ емес әйелдер әлгіндей туыстардың есімдерін олардың көзінше атамағанымен, сырттарынан атап та жіберетін болған. Ал тыйым салынған есімдермен үндес сөздерді ашық қолдану мін саналғанымен, күнәға баланбаған.

Қазақ әйелдерінің арасында берік қалыптасқан ат тергеу салтына кезінде белгілі этнограф А.Н.Самойлович те назар аударыпты. Ғалымның пікірінше, қазақ әйелдері өздеріне атауға тыйым салынған кісі есімдерін тергегенде, қалай болса солай емес, керісінше, белгілі бір қалыптасқан жүйе бойынша, туысқандық қарым-қатынасты білдіретін ортақ терминдерді пайдаланып отырған. Сондай-ақ жаңа түскен келін міндетті түрде күйеуінің туыстарының атын тергеп жаңаша ат ойлап таппаса да, туысқандық атаумен мысалы, қайны аға, қайны апа, ақ қайным деп те атауына болады. (Ахметов, 2015:49)

Қазақ тыйымдары бойынша, «ат тергемесе, артқан жүк ауады» дейтін ырым бар екен. Осы сөздің астарына үңілетін болсақ, ескі әдет-ғұрып бойынша келін боп түскен қыз туған-туыстарын өз атымен атамай, солардың әрқайсысына лайықтап (жолына, жасының үлкен-кішісіне қарай) өз тұсынан басқадай ат қоюға мәжбүр болған. Мәселен, қызға – қарагөз, бикеш, шырайлым, еркежан десе, ұлға – кекілдім, айдарлым, тұлымдым, шырақ, тетелес, мырза жігіт, төре жігіт, мырза аға, би аға делінген. Егер аты дөрекілеу болса, аттеріс деп те атаған. Келін ат қойғанда кездейсоқ түрде емес, ат қоятын адамдардың мінез-құлқын, түр-тұрпатын, жан-жақты тексеріп түрлі қасиеттеріне қарай сәйкестендіріп атаған. Мәселен, тете емес қайнысын тетелес деп атамаған, тұлым қоймаған қайнысын тұлымдым демеген. Сондай-ақ жасы бір мүшелге толмаған қайындарын, әдетте, тентегім деп тергейді. Бұл сөздің астарында мынадай ұғымдар жатады: біріншіден, ол бала бұзық, кәзеп бала емес; екіншіден, әлжуаз, ынжық бала емес; үшіншіден, келін тәуелдік жалғауы бірінші жағының қосымшасы «-ім» арқылы ол баланы өзіне меншіктейді. Сөйтіп, объектінің тетік те қағылез, әрі сүйкімді, әрі азырақ сотқарлығы бар қасиетін дәл де шынайы бейнелеумен бірге, оны інім деп өзіне балайды, жақын тартып, сүйіспеншілігін де білдіреді.

Тергелетін ат басқа зат атауларымен аттас болып немесе дыбыстық жақта белгілі үндестік болса, келіндер ол адамдарға тергеп ат қоюдан сырт, аты кетеді деген түсінік бойынша, ол заттарға да үндес дыбысы бар сөздерге де басқаша ат қояды.

Мысалы, тергелетін есім Жылқыбай болса « мініс» деп, Тышқанбай болса «қаптесер» деп, Жолшыбай болса «соқпақ» деп, Қарабай болса «баран» деп Ақберген «шаңқан» деп, Сарыбай болса «шикіл», Қызылбай болса «күрең» деп атаған (Жетібай, 2014: 6-7).

Осы сөздердің мағынасын зерттеу барысында қазақ келіндерінің тапқырлығына таң қалмасқа болмайды. Бұл жердегі «мініс» сөзі мінетін ат дегенді білдіреді, яғни жылқыға синонимдес сөзді қолданып тұрса, «қаптесер» сөзін тышқанның орнына баламалап қолданғаны байқалады (үй тышқанын осылай атаған). «Соқпақ» сөзі тапталған тар жолды білдіреді, олай болса, «жол» сөзінің синонимі ретінде баламаланып қолданған. Қазақ халқында «баран» сөзінің мәні қара қоңыр түстес ұғымды білдіретін жылқы түсімен байланыстырылып қолданылса, «күрең» сөзі қызыл қоңыр түсті білдірген, ал «шаңқан» сөзі боз немесе ақ сүттей, аппақ түске баламаланған атау.

Үлкендер жас келін тарапынан «тергеу» арқылы қойылған есім-атауларға қарап, оның байқампаздығын аңғара алатын. Мысалы, қайын ата, қайын ағаларына саятшы болса «бүркітші аға», діндар болса «молда ата, аға», жақсы киінетін сымбатты болса «сері ата, аға» т.б. кәсібіне, іс-әрекетіне байланысты ат қойса, қайыларына қалжыңға негізделген қарама-қарсы мағынадағы күлкілі аттар да қояды. Мысалы, жайбасар інісін әзілдеп «жүйрігім», көп сөйлейтін балдызын «жуасым», тапалды «сұңғақ бойлы», жалқауды «пысық қайным» деген сияқты аттар да кездеседі.

Қазақ аттары жер, су, аң, құс және төрт түлік мал атауларымен байланысты да қойылғандықтан, ондай атаулардың өзін өзінше өзгертіп айтатын. Мәселен, Сұлутөбе деген жерді – әдемі төбе, Бүркітті – қыран, биені – сауар, малдың бүйенін – жуанішек деп өзгертіп айтады. Мұндағы «сұлу» сөзінің синонимі «әдемі» сөзін қолданса, бүйен – ащы ішек пен тоқ ішектің тоғысатын тұсындағы тұйық, жуан ішек болғандықтан, синонимдес баламасымен атағаны байқалады. Ал, «қыран» сөзінің мағынасы түсіндірме сөздікте бүркіт, қаршыға, қырғи, ителгі сияқты алғыр құстардың жалпы атауы деп баяндайды

(Малбаков, Оңғарбаева, 2011:584). Әрине, бұл мағына аталған құстардың қасиетіне қарай кейін пайда болса керек. Кейбір түркі тілдерінде, атап айтқанда, қырғыздарда қыран «епті, алғыр» сияқты мағыналарда қолданылады екен. Олай болса, бүркітті «қыран» сөзімен синонимдес ретінде ауыстыруы орынды.

Халық дәстүрі бойынша ауылдағы қарт кісілер мен қайнағаларының аттарын атамау үшін оларға мазмұны бір басқа синонимдес немесе перифраза тәсіліндегі баламалар табатын. Мәселен, Қасқырбайды – Бөрі ата, Қазыбайды – Топ ата, Айтуғанды – Түнгі жарық, Алтыбайды – Бестен артық, Қыстаубайды – Көң ата деп те атай беретін (Х.Арғынбаев, 2005:31). Қазақ тілінің аймақтық сөздігінде «көң» атауы – мал қыстайтын тұрақты қоныс орны, қыстау», яғни белгілі аймақтарға тән диалект сөз болса, тағы бір аймақтарда «қой қиының ұсағы, құмалағы» деп берілген. Бұдан ат тергеуде жергілікті диалект сөздерді қолдану ерекшелігін де байқауға болады.

Табу – тек қана қазақ емес, басқа халықтар арасында кеңінен тараған құбылыс, ауқымы кең этнографиялық лексика. Бұл дәстүр көршілес қырғыз халқында да бар. «Қырғыз ұлтының мәдени мұрасы» атты Нұргүл Шатекованың мақаласымен танысу арқылы қырғыз халқында да жас келін күйеуінің туыстарын атымен атауға болмайтынын, өйткені олар жас келінге «тергөө» болып келеді (https://assembly.kz/analitika/yr-yz-ltyny-m-deni-m-rasy/), яғни, әркімге жеке-жеке лақап ат қоятынын білдім. Осыған орай, зерттеуші Г.Жаманкулова өз еңбегінде «Апакай

апам», «Умай энем», «Баатыр атам», «Койчумандын апасы», «Турсунбайдын атасы» деп қолданатынын айтады (Жаманкулова, 2021:87).

Әрине, заман ағымына қарай тергелген аттардың да өзгерісін байқауға болады. Мәселен, коммерсант шешей, аптекарь қайным, базарком, депутат қайным, кассир қайнаға, скорый қайнаға, банкир қыз деген секілді аттар дәлел бола алады. Бұл жерде ғылым мен өндірістің, кәсіптің т.б. салаларына байланысты енген термин және кірме сөздердің қолданысын байқау қиын емес.

Жалпы алғанда, дана халқымыз жас ұрпаққа тергеу сөздері арқылы , біріншіден, сөз құдіретін түсіне алатын зерделі, ортаға қарай бейімделе алатын зерек, жол-жосынға берік, ибалы да ізетті тектілігін әйгілесе, екіншіден, тергеу сөздер өзінің тілге жеңіл, жүрекке жылы тиетін қасиеті, дәуірдің қилы сынынан өте алатын өміршеңдік қуаты арқылы, қазақ тілінің сөздік қорына қосылып, қазақ келіндерінің жасампаздығы ретінде танылды.

Қорытынды

Қазақ халқының «Ат тергеу» салтының бір бөлігі саналатын табу сөздерді зерттеу барысында отандық және шетелдік этнограф - ғалымдардың еңбектеріне шолу жасай отырып, табу сөздердің астарында терең мағына жатқанына көз жеткіздім. Мақаладан ат қоюға келгенде қазақ келіндерінің тапқырлығы мен шешендігі сонша, оларды жаңылдырамын десең де жаңылмайтынын, қанша сүріндіремін десең де сүрінбейтінін байқауға болады. Қорыта айтқанда, әдептің басы саналатын ерекше салтымызды қазіргі жастарға үлгі ете отырып, табу сөздердің мағынасын танып-білудің маңызы зор. Сондықтан жас ұрпақты адами құндылыққа баулитын салт-дәстүріміздің өзіндік тәрбиелік мәнін ұғынуға жол ашады деген ойдамын.

Әдебиеттер

1. Халел Арғынбаев «Қазақтың отбасылық дәстүрлері. Алматы «Қайнар», 2005ж
2. Ү.Жетібайұлы « Тыйым және тыйым сөздер» Қарағанды университетінің хабаршысы// Серия «Филология». № 4(76), 2014ж
3. Ә.Ахметов «Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер» (Салыстырмалы этнолинвистикалық пайым) «Ғылым» баспасы , Астана 2015ж
4. Жаманкулова Г. Национально-культурная особенность табу в кыргызском языке // Наука. Образование. Техника. – Бишкек, № 2 (71), 2021ж
5. Қазақстан халқы Ассамблеясының порталы, Н.Шатекова «Қырғыз ұлтының мәдени мұрасы» мақала
6. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 10-том / Құраст.: М. Малбаков, Н.Оңғарбаева, т.б. Алматы, 2011ж

ROLE OF ICT TECHNOLOGIES IN THE PREVENTION OF CONTEMPORARY HEALTH ISSUES IN MODERN DAY SOCIETY

Moses Adeolu AGOI[1], Blessing Elizabeth AJANI[2], Oluwadamilola Peace AGOI[3], Oluwanifemi Opeyemi AGOI[4]

[1]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria., ORCID ID: 0000-0002-8910-2876
[2]Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.
[3]Federal University of Agriculture Abeokuta, Ogun Nigeria.
[4]Obafemi Awolowo University, Osun Nigeria.

Abstract
Information and communication technologies (ICTs) have contributed greatly towards societal development and are growingly becoming a major tool in the prevention of contemporary health issues in our modern day. The role of ICTs is not limited to general information sharing alone but has also helped in the healthcare sector to sensitize human communities about emerging health issues, contributed towards healthcare delivery process and invariably improved the effectiveness of healthcare services. Numerous studies have examined the role of ICTs in health contexts, including public health communication, promotion, and surveillance, yet there still more insights on the utility of ICTs in communication and prevention of health challenges in our communities (Al-Dmour 2020). This paper is a mixed review on the role of ICTs in preventing contemporary health issues in human society. The paper discussed the application areas and impact of ICTs in preventing and curbing health issues. In order to collect important information for the paper work, online Google form questionnaire instrument was used to collect vital data from respondents which were subjected to reliability analysis. Conclusion, the paper asserts that ICTs have the capabilities that can primary help in the conveyance of information and prevention of health related issues, unveiling unprecedented opportunities and benefits.
Keywords: ICT Technologies (ICTs), Health Issues, Modern Day Society.

INTRODUCTION

ICT has immensely contributed a great deal towards societal development and are growingly becoming a major tool in the delivery of better health and attainment of good quality of life. ICTs are growingly making provision for innovative ways of accessing, communicating and retrieval of information. Essentially, ICTs have the potential that can help bridge the communication gaps between healthcare professionals and communities in developing countries as well as enhancing adequate collaboration between health researchers and health practitioners through health database and web applications. The incorporation and use of telecommunication devices in healthcare services have made accessibility to life saving information available at every door post. Health practitioners are able to use communication devices to easily deliver treatment and healthcare to their patient at anytime and at any location

around the world. I.e. Doctors can interact with their patient, diagnose and prescribe medications for them. ICTs have also helped healthcare industries/ management to improve patient safety and service satisfaction with the use of emerging technologies while health researchers are using these same technologies in finding preventive measures to reduce the spread of disease to the barest minimum.

RELATED LITERATRE

Today healthcare and medical practitioners are confronted with increased pressure of finding lasting solutions to health challenges. The growing needs of innovative solutions to health-related problems have become a global concern (Chiuchisan, et al., 2014; Omanović-Mikličanin, et al., 2015). Recently, the concept of e-health which is driven by the application of ICTs in healthcare has attracted a lot of attention to both health practitioners and health researchers (Germanakos, et al., 2005). The study of Pino & Di Salvo (2013) reveals that e-health is experiencing increasing use of emerging information technologies solutions. According to Ventola (2014), new technologies combined with the availability of medical database have made the integration of mobile devices possible in clinical practices. Cao, et al. (2009) emphasized that the integration of ICTs into healthcare has helped to mitigate lasting solutions and facilitated Medical care and first-hand Health Monitoring. Zou, et al. (2013) mentioned that ICTs supports the use of medical database, providing advanced techniques for the management of resource storage and advanced practices. In general, the adaption of latest ICTs helps to provide various opportunities. For instance, Yeole & Kalbande (2016) describe some of the applications of IoT-enabled devices in healthcare; Ko et al. (2010) discussed the emergence of Wireless Sensor Networks (WSN) in healthcare and their related challenges. Ramesh, et al. (2016) summarizes the role of big-data in healthcare and its various shortcomings.

Applications of ICT in Healthcare

Some of the commonly used ICT applications that support specific areas in healthcare are:-

1. Electronic Medical Records (EMR):
   Electronic Medical Records provides healthcare givers with real-time access to patient records that can be used to aid decision making. The EMR provides healthcare givers with updated information about patients including health disease surveillance reporting, outcome reporting, billing and quality management.
2. Personal Health Record (PHR): PHR
   Personal Health Record is an electronic application system that allows individuals to maintain and manage their health information in a more secure, private, and confidential way. The most salient feature of PHR is that the information contained is subjectively under the control of individual.
3. Computerized Physician Order Entry (CPOE):
   Computerized Physician Order Entry is a computerized order system used by health practitioners for ordering medications and other diagnostic procedures. The major importance of CPOE application is that healthcare givers write their orders or prescriptions using computers.
4. Electronic Prescribing (E- prescribing):
   E-prescribing is a two-way electronic media prescription transmission between

prescriber, dispenser and pharmacy manager that uses e- prescribing network. E-Prescribing include safety checks for allergies, dose appropriateness and drug-clinical condition warning.

5. Clinical Decision Support (CDS):
   Clinical Decision Support provides healthcare practitioners and patients with specific information and other tools that enhance decision making in health workflow. CDS encompasses of inferring computerized mechanism that combines knowledge and data to generate medical advice to healthcare practitioners.
6. Health Information Exchange:
   Health Information Exchange is the electronic connectivity that enables healthcare givers to exchange patient health information via the internet and other communication networks. Health Information Exchange requires the development data and messaging standards to to safeguard information from unauthorized access, use and disclosure.

Benefits of ICTs in Healthcare

The progress of ICTs has reached every stratum of human society, and the healthcare industry is no exception. The various benefits of ICTs in healthcare are listed below. Viz:-

1. Easy access to patient medical records:
   The use of ICTs has enhanced extraordinary ease for healthcare givers to access their patients' medical record thereby enabling the specialist to analyze the patient's illness or situation and then being able to find a possible cure for it. I.e., ICTs have simplified the collection of medical data, enabling health practitioners to collect patients' information within the shortest possible time.
2. Greater patient care:
   The use of ICTs have helped health specialist to create personalized health and wellness plans that have increased patient engagement. Some ICTs devices are used to monitor patients' health conditions and are able to depict blood pressure variations, calorie count, exercise checks, appointments, etc. I.e., Health practitioners are able to keep track of patients' health more efficaciously and efficiently.
3. Reduction in medical errors:
   Medical errors are inevitable parts of human performance manually but thanks to the development of ICT systems that have been proven to reduce medical errors and helped to save more lives. ICT tool such as clinical decision support (CDS) system provides health care practitioners with patient-specific information, providing evidence-based standards, procedures and recommendations for care.
4. Improved patient education:

ICTs have helped health specialist to better inform and engage patients. I.e., ICT software and applications such as Patient Electronic Portal is a secure online application essentially used to present customized health education information to patients based on their specific needs and conditions.

5. Reduction in costs:
   The incorporation of ICTs into health paradigm has enhance moving from paper to the use of Electronic Medical Record (EMR) which has helped to reduce the cost of medical patient care. I.e., EMR have significantly reduces the usage of paper in practice and cost in various other errors.

MATERIALS AND METHODS

This paper is a mixed review on the role of ICTs in preventing contemporary health issues in human society. Relevant information on the application areas and impact of ICTs in preventing and curbing health issues were collected through interview with medical professionals from five (10) selected hospital in five (5) regions across Nigeria. Other relevant information were gotten from technology related magazine and medical textbooks. In order to facilitate the method of data collection for the write-up of this study, carefully formulated questions were drafted and administered to the respondents using online Google form questionnaire instrument. The collected responses were subjected to Cronbach's alpha reliability analysis. The result of 82 gave a good reliability index of the instrument. The whole exercise took place within three (3) weeks before completion.

RESULT AND DISCUSSION

Fig.1: Chat Analysis

The graph plotted in figure 1 reveals that a higher number of respondents are fully aware of technological developments and their incorporation into healthcare paradigm. The respondents noted that "ICTs" stands for "Information and Communication Technologies," referring to the application of digital tools within health industries such as mobile phones, computers, and software used in managing and delivery of health services, which include the facilitation of communication between healthcare providers, storage of patient records, providing patient education, and enabling telemedicine consultations, which is ultimately aimed at improving access, quality, and efficiency of healthcare delivery. According to the respondents, ICT

applications in health sector include electronic health records (EHRs), patient portals, medical imaging systems, telemedicine and more.

Fig.2: Chat Analysis

The graph plotted in figure 2 depicts that majority of the respondents inferred that ICTs enhance information sharing among healthcare givers as well as the patients, promoting bonds between health workers and patients, and enhancing the education of healthcare professionals. The respondents emphasized that ICTs enhances the access to medical information, improving communication between healthcare providers and patients, facilitating remote consultations (telemedicine), enabling better disease surveillance, streamlining administrative processes, and overall contributing to improved efficiency and quality of healthcare delivery.

Fig.3: Chat Analysis

The graph plotted in figure 3 signifies that a greater amount of respondents supports that ICTs are essentially to improve efficiencies of health systems and ensure cost-effectiveness of healthcare services. According to the respondents, the use of ICTs has led to better patient care in healthcare. The respondents further mentioned that ICTs tools such as telemedicine, electronic health records (EHRs) and health information portals have helped to enhance effective storage and management of patient data. The respondents added that ICTs have also helped to improve clinical outcomes in healthcare.

Fig.4: Chat Analysis

The graph plotted in figure 4 reveals that a huge some of respondents concur with the statement ICTs have made significant impact on patients' health. According to the respondents ICTs have provided easy access to health information and healthcare professionals often at a minimal cost. ICTs have enhanced efficient sharing of patient health data among healthcare givers. The respondents mentioned that ICTs have also contributed to the betterment of other relevant human endeavor. E.g., ICTs have facilitated the prompting of daily routine; have helped to track fitness activities and many more..

Fig.5: Chat Analysis

The graph plotted in figure 5 illustrates that most of the respondents concur with the statement that integrating ICTs into healthcare is confronted with a number of challenges, including patients' attitude towards the use of ICTs, shortage of expertise, poor technological infrastructures, lack of standardization, etc. while the greatest technological challenge in healthcare is Cyber attack on patient database, and the devastating consequences.

CONCLUSION

ICTs have indeed revolutionized the healthcare industry, with the availability of many software and applications considered usable to streamline patients' medical logistics and professionals'

health workflow. ICTs have helped to enhance many initiatives aimed at improving the prompt dissemination of information to patients as well as healthcare givers and also opened new opportunities to health mangers and the society at large. In conclusion, ICTs have the capabilities that can primary help in the conveyance of information and prevention of health related issues, unveiling unprecedented opportunities and benefits.

REFERENCE LIST

Cao, H., Leung, V., Chow, C. & Chan, H. (2009). Enabling Technologies for Wireless Body Area Networks: A Survey and Outlook. IEEE Communications Magazine. Vol. 47(12). Pp. 84-93.

Chiuchisan, I., Costin, H.-N. & Geman, O. (2014). Adopting the Internet of Things Technologies in Healthcare Systems. In Electrical and Power Engineering (EPE), 2014. International Conference and Exposition. IEEE, 2014. Pp. 532-535.

Germanakos, P., Mourlas, C. & Samaras, G. (2005). A Mobile Agent Approach for Ubiquitous and Personalized eHealth Information Systems. In Proceedings of the Workshop on' Personalization for e-Health' of the 10th International Conference on User Modeling (UM'05). Edinburgh 2005. Pp. 67-70.

Ko, J., Lu, C., Srivastava, M.B.J., Stankovic, A., Terzis, A. & Welsh, M. (2010). Wireless Sensor Networks for Healthcare. Proceedings of the IEEE. Vol. 98(11). Pp. 1947-1960.

Omanović-Mikličanin, E., Maksimović, M. & Vu-jović, V. (2015). The Future of Healthcare: Nanomedicine and Internet of Nano Things. Folia Medica Facultatis Medicinae Universitatis Saraeviensis. Vol. 50(1).

Pino, C. & Di Salvo, R. (2013). A Survey of Cloud Computing Architecture and Applications in Health. In International Conference on Computer Science and Electronic Engineering.

Ramesh, D., Suraj, P. & Saini, L. (2016). Big Data Analytics in Healthcare: A Survey Approach. In Microelectronics, Computing and Communications (MicroCom). Pp. 1-6.

Ventola, C. L. (2014).. Mobile Devices and Applications for Healthcare Professionals: Uses and Benefits. PT. Vol. 39(5). Pp. 356-364.

Yeole, A. S. & Kalbande, D. (2016). Use of internet of things (IoT) in healthcare: A survey. In Proceedings of the ACM Symposium on Women in Research 2016. Pp. 1-76.

Zou, Q., Li, X.-B., Jiang, W.-R., Lin, Z.-Y., Li, G.-L. & Chen, K. (2013). Survey of mapreduce frame operation in bioinformatics. Briefings in Bioinformatics. Vol. 15(4). Pp. 637.

DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN NURSES' EARTHQUAKE RISK PERCEPTIONS AND DISASTER INTERVENTION SELF-EFFICACY

HEMŞİRELERİN DEPREM RİSKİ ALGILARI İLE AFETE MÜDAHALE ÖZ YETERLİLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Sinan ASLAN[1], Uğur ÖNER[2]

[1]Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Sağlık Bilimler Fakültesi Hemşirelik Bölümü, , https://orcid.org/0000-0002-2118-5943

[2]Batman Üniversitesi, Sağlık Bilimler Fakültesi Hemşirelik Bölümü, , https://orcid.org/0000-0002-4975-9558

Amaç:

Bu çalışmanın amacı hemşirelerin afet riski algısı ile afete müdahale öz yeterlilik arasındaki ilişkiyi belirlemektir**.**

Yöntem:

Tanımlayıcı ve kesitsel olarak planlanan çalışmanın evreni Kahramanmaraş il merkezinde çalışan hemşirelerdir. Güç analizine göre %95 güven aralığı, %5 hata payı 297 hemşireye ulaşıldı. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan "Sosyo-demografik Soru Formu", "Afete Müdahale Özyeterlilik Ölçeği" ve "Afet Riski Algısı Ölçeği" kullanıldı. Deprem Risk Algısı Ölçeği (DRAÖ): Trumbo vd. (2016) tarafından geliştirilen ölçek, Mızrak, Özdemir ve Aslan (2021) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, beşli likertli olup, iki alt boyuttan ve sekiz maddeden oluşmaktadır. Afete Müdahale Öz-yeterlik Ölçeği (AMÖYÖ): Hong-Yan Li ve arkadaşları tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Koca ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (Koca, Çağan ve Türe 2018). Ölçek beşli likertli olup üç alt boyut 19 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin tamamının cronbach alfa kat sayısı 0.96 olarak belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçların istatistiksel analizleri Statistical Package for Social Sciences (SPSS) for IBM 25 paket programı ile yapılacaktır. Kişisel bilgi formunda yer alan verilerin değerlendirmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler (sayı, yüzde, min-maks değerleri, ortalama ve standart sapma) kullanıldı. Verilerin analizinde bağımsız gruplarda t testi ve Anova, ölçekler ve tanımlayıcı özellikler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman korelasyon analizi yapıldı. Çoklu karşılaştırmada farkı belirlemede Bonferroni analizinden yararlanıldı. Araştırmanın etik kurul onayı Kahramanmaraş İsitklal Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan alındı (Karar tarihi: 14.01.2025 Karar no: 2024/15-05).

Bulgular:

Hemşirelerin cinsiyet ve gelir durumu ile Afet Riski Algısı Ölçeği toplam puan arasında anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Katılımcıların cinsiyet, eğitim durumu, afet sırasında sahada çalışma durumu ile Afete Müdahale Öz-yeterlik Ölçeği toplam puan arasında anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Hemşirelerin afet risk algısı ile Afete Müdahale Öz-yeterliği arasında anlamlı ilişki bulunmamuştur ($p>0.05$).

Sonuç ve öneriler:

Hemşirelerin afet riski algısı düzeyleri yüksek düzeyde bulunurken, afete müdahale öz-yeterliği orta düzeyde bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: *Hemşire, deprem, risk, afet, öz-yeterlilik*

Purpose:

The purpose of this study is to determine the relationship between nurses' disaster risk perception and disaster response self-efficacy.

Method:

The universe of the study, which was planned as descriptive and cross-sectional, is nurses working in the Kahramanmaraş city center. According to the power analysis, 297 nurses were reached with a 95% confidence interval and 5% margin of error. The "Socio-demographic Questionnaire", "Disaster Response Self-efficacy Scale" and "Disaster Risk Perception Scale" prepared by the researchers were used in data collection.

Earthquake Risk Perception Scale (DRAS): The scale developed by Trumbo et al. (2016) was adapted to Turkish by Mızrak, Özdemir and Aslan (2021). The scale is a five-point Likert-type scale, consisting of two sub-dimensions and eight items.

Disaster Intervention Self-Efficacy Scale (DAS): The Turkish validity and reliability study of the scale developed by Hong-Yan Li and his friends was conducted by Koca and his friends (Koca, Çağan and Türe 2018). The scale is a five-point Likert-type scale and consists of 19 items in three sub-dimensions. The Cronbach alpha coefficient of the entire scale was determined as 0.96. Statistical analyzes of the results obtained in the research will be made with the Statistical Package for Social Sciences (SPSS) for IBM 25 package program. Descriptive statistical methods (number, percentage, min-max values, mean and standard deviation) were used in the evaluation of the data in the personal information form. In the analysis of the data, t-test and ANOVA were performed in independent groups, and Spearman correlation analysis was performed to determine the relationship between the scales and descriptive characteristics. Bonferroni analysis was used to determine the difference in multiple comparisons. Ethics committee approval for the research was obtained from the Kahramanmaraş İsitklal University Scientific Research and Publication Ethics Committee (Decision date: 14.01.2025 Decision number: 2024/15-05).

Results:

A significant difference was found between the gender and income status of the nurses and the total score of the Disaster Risk Perception Scale ($p<0.05$). A significant difference was found between the gender, education status, working in the field during the disaster and the total score of the Disaster Response Self-Efficacy Scale ($p<0.05$). No significant relationship was found between the nurses' disaster risk perception and Disaster Response Self-Efficacy ($p>0.05$).

Conclusion and recommendations:

While the nurses' disaster risk perception levels were found to be high, their disaster response self-efficacy was found to be at a moderate level.

Keywords: *Nurse, earthquake, risk, disaster, self-efficacy*

Giriş

Türkiye'nin jeolojik yapısı ve meteorolojik koşulları, tarihsel olarak çeşitli afet türlerinin zaman zaman yaşanmasına yol açmıştır (Şen ve Ersoy, 2017; Şengün ve Küçükşen, 2019). Ülke genelindeki nüfusun büyük bir kısmı, yerleşim alanları ve sanayi tesislerinin önemli bir bölümü, en önemli afet türlerinden biri olan deprem riski altındaki bölgelerde yer almaktadır (Şengün ve Küçükşen, 2019). Türkiye, yüzölçümünün yaklaşık %66'sını kaplayan 326 aktif fay hattı üzerinde bulunan ve nüfusunun %70'ini yüksek deprem riskine maruz bırakan tektonik olarak aktif bir ülkedir (Şen ve Ersoy, 2017).

Sağlık profesyonelleri arasında en büyük grubu oluşturan hemşirelerin, afetlere hazırlıklı olmaları ve hızlı müdahale edebilmeleri, afetlerin etkin bir şekilde yönetilmesi için kritik bir konu olarak ele alınmaktadır. Günümüzde, birçok ülkede hemşireler, olası afetlere karşı hazırlıklı olmaktan ve bu tür durumlarla başa çıkabilmek için gerekli bilgi ve becerileri kazanmaktan sorumlu tutulmaktadır (İnal E. ve ark., 2018). Florence Nightingale'den bu yana, hemşireler afet yönetiminde değerlendirme yapma, öncelik belirleme, iletişim kurma, iş birliği yapma ve eleştirel düşünme gibi becerilerle çeşitli roller üstlenmişlerdir. Bu bağlamda, günümüzde hemşireler, olası afetlere karşı hazırlıklı olmaktan ve afet durumlarına yönelik gerekli bilgi ve becerileri edinmekten sorumlu tutulmaktadır. Hemşirelerin, uzmanlık alanlarına bakılmaksızın afet yönetimi konusunda bilgi sahibi olmaları ve afetlerin tüm evrelerinde aktif rol almaları gerekmektedir (Kalanlar ve Kubilay, 2015: 59).

Deprem tehlikesinin etkilerini azaltmak amacıyla, insanların gelecekteki olaylara nasıl etkili bir şekilde tepki verebileceklerini belirleyen tehlike bilgisi, risk algılaması ve afet hazırlığı gibi unsurların anlaşılması son derece önemlidir (Alam, 2016). Depremlerin oluşturduğu riskleri azaltmaya yönelik çeşitli stratejiler bulunmaktadır. Bunlar arasında arazi kullanım planlaması ile deprem riski yüksek alanlardan kaçınılması, mühendislik çözümleri (örneğin, depreme dayanıklı binaların inşası), sismik aktivitelerden birkaç saniye önce uyarı verebilen erken uyarı sistemleri ve afetlere hazırlık yer almaktadır (Becker ve ark., 2012). Erken uyarı sistemleri, doğrudan tehlikeyi ortadan kaldırmasa da depremin olumsuz etkilerini azaltmada etkili olabilir. Günümüzde sismolojik alandaki gelişmelere rağmen, depremin yeri, başlangıcı ve olası sonuçları henüz kesin olarak tahmin edilememekte, bu da büyük bir endişe kaynağı yaratmaktadır (Cvetković ve Planić, 2022). Bu bağlamda, depremin nasıl gelişeceğinin tahmin edilememesi nedeniyle, insanlar, meydana gelebilecek tehditleri ve bunun sonucu olarak ortaya çıkabilecek hasarı önlemek ya da en aza indirmek için hem fiziksel hem de zihinsel olarak uygun stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır. Deprem öncesi ve sonrası etkili önleme ve müdahale stratejilerini teşvik edebilmek adına, insanların risk algılamalarının araştırılması büyük bir önem taşımaktadır.

Hemşirelerin afete müdahale yeterliliği, afetlere karşı hazırlıklı ve dirençli olmanın önemli bir göstergesidir. Bir afet gerçekleştiğinde, yaralılara sunulacak tıbbi bakım talepleri ve hemşirelik gücüne olan ihtiyaç belirgin şekilde artmaktadır. Bu bağlamda, afetlerin sıklıkla yaşandığı günümüzde, afet hemşireliği ve hemşirelerin öz yeterlikleri hayati bir rol oynamaktadır (Çiriş-Yildiz ve Yıldırım, 2022). Özellikle afet yönetimi konusunda eğitim almış hemşirelerin, afetler meydana geldiğinde önemli görevler üstlenebileceği ve afet yönetiminde daha başarılı olabileceği öngörülmektedir. Afet durumlarında, hemşireler ortam değerlendirmesi, hasta bakımı, dekontaminasyon, triyaj, tedavi ve rehabilitasyon gibi çok çeşitli hemşirelik faaliyetlerine katılabileceklerdir (Veenema ve ark., 2016). Bu girişimler, sınırlı kaynakların yanında çalışma koşullarının zor olduğu zamanda afetlere müdahale etmelerini, sürece uyum sağlamalarını ve diğer sağlık hizmeti sağlayıcılarıyla etkili bir iletişim kurmalarını gerektirmektedir (Tzeng ve ark., 2016). Ayrıca, hemşirelerin afet hemşireliği konusundaki bilgi

düzeylerinin ve eğitim ihtiyaçlarının tespiti, afetlere daha etkili bir şekilde hazırlanmalarını, afet müdahalesine hazır olmalarını ve öz yeterliklerini belirlemek adına yapılan çalışmalarda vurgulanmıştır (Çiriş-Yildiz ve Yıldırım, 2022).

Bu çalışmada hemşirelerin deprem riski algısı ile afete müdahale öz-yeterlilik arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

Materyal-Metot

Araştırmanın Türü

Araştırma tanımlayıcı, kesitsel ve ilişkisel türde yapılacaktır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Ocak 2025 ile 27 Ocak 2025 tarihleri arasında, Kahramanmaraş ilindeki Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde çalışan hemşireler oluşturdu (N=1300). Araştırmanın örneklem büyüklüğünü ise %95 güven aralığı, %5 hata payı ve %95 güç analizi ile en az 297 hemşire oluşturacaktır. Çalışma 299 hemşire ile tamamlandı.

Araştırmaya Alınma Kriterleri

Araştırmaya katılmayı kabul eden, araştırmaya katılacak olan bireyleri 18 yaş ve üzerinde olması ve iletişimsel bir engel bulunmamasıdır.

Veri toplama araçları

Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan "Sosyo-demografik Soru Formu", "Afete Müdahale Özyeterlilik Ölçeği" ve "Deprem Riski Algısı Ölçeği " kullanılarak toplandı.

Sosyo-demografik Soru Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu formda yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, aile gelir düzeyi ve hemşirelikte çalışma yılından olmak üzere 6 sorudan oluşmaktadır.

Deprem Risk Algısı Ölçeği (DRAÖ)

Ölçek, Trumbo ve ark. tarafından yapılmış olup, Mızrak, Özdemir ve Aslan tarafından 2021 yılında Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 5'li likert tipi 8 madden ve 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlar; "duyuşsal risk algısı (DRA)" ve "bilişsel risk algısı (BRA)" oluşmaktadır. Ölçeğin DRA boyutu, bireyin deprem gibi bir afet karşısında yaşayabileceği endişe, korku, endişe ve depresyon düzeylerini tanımlar. BRA boyutu, bireyin depremin neden olabileceği maddi hasar, yıkım, gelecek kaygıları ve bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan yaygın etkiler konusundaki algısını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçeğin Cronbach's α 0.85, çalışmamızda ise Cronbach α katsayısı 0.87 olarak bulunmuştur.

Afete Müdahale Öz-yeterlik Ölçeği (AMÖYÖ)

Ölçek, 2017 yılında Hong-Yan Li ve ark. tarafından geliştirilmiş olup Koca ve ark. 2018 yılında Türkçeye uyarlamışlardır. Ölçek 5'li likert tipi 19 madde ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek alt boyutları, "kurtarma yetkinliği", "afette psikolojik hemşire yeterliliği" ve "afette üstlenilen rolün niteliği ve uyum yeterliliği"'dir. Puan arttıkça afet müdahale öz-yeterliliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach's α 0.96, çalışmamızda ise Cronbach α katsayısı 0.92 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Veriler, 1 Ocak-27 Ocak 2025 tarihleri arasında toplandı. Kahramanmaraş ilindeki Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde çalışan hemşirelerden araştırma hakkında bilgi verilip yazılı ve sözel onamları alındıktan sonra (Google form üzerinden) veri toplama araçları doğrultusunda Google form ile toplandı.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen sonuçların istatistiksel analizleri Statistical Package for Social Sciences (SPSS) for IBM 25 paket programı ile yapılacaktır. Kişisel bilgi formunda yer alan verilerin değerlendirmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler (sayı, yüzde, min-maks değerleri, ortalama ve standart sapma) kullanıldı. Verilerin analizinde bağımsız gruplarda t testi ve Anova, ölçekler ve tanımlayıcı özellikler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Spearman korelasyon analizi yapıldı. Çoklu karşılaştırmada farkı belirlemede Bonferroni analizinden yararlanıldı.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın etik kurul onayı Kahramanmaraş İsitklal Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan alındı (Karar tarihi: 14.01.2025 Karar no: 2024/15-05).

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, araştırmanın yapıldığı zaman aralığı, örnekleme dahil edilen Kahramanmaraş ilindeki hemşirelerden toplanılan veriler ile sınırlıdır. Bu yönüyle araştırma sonuçları tüm Sağlık Bakanlığında çalışan hemşirelere genellenemez.

Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'e göre katılımcıların yaş ortalaması 32.37 ± 7.02 yıl, %67.2'si kadın, %55.9 'u evli, %82.2'si çekirdek aile, %81.3'ü lisans mezunu, %49.5'i geliri gidere eşit, %69.6'sı afete maruz kaldığını ve %56.9'u afet sırasında sahada çalıştığını belirtmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcılara ait sosyo demografik özellikler(n=299)

Demografik Özellikler		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	201	67.2
	Erkek	98	32.8
Medeni durum	Evli	167	55.9
	Bekar	132	44.1
Aile tipi	Çekirdek aile	171	82.2
	Geniş aile	37	17.8
Eğitim durum	Lise	5	1.7
	Önlisans	16	5.4
	Lisans	243	81.3
	Lisanüstü/Doktora	35	11.7
Gelir durum	Gelir giderden az	66	22.1
	Gelir gidere eşit	148	49.5
	Gelir Giderden Fazla	85	28.4
Çalışma yılı	0-5 yıl	100	33.4
	6-10 yıl	147	49.2
	11 ve üzeri	52	17.4

Afete maruz kalma durumu	Evet	208	69.6
	Hayır	91	30.4
Afet sırasında sahada çalışma durumu	Evet	170	56.9
	Hayır	129	43.1

Katılımcıların demografik özellikler ile DRAÖ ve AMÖYÖ ölçek puan ortalamalarının karşılaştırılması Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'yi incelediğimizde hemşirelerin cinsiyet ve gelir durumu ile DRAÖ toplam puan ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Kadın çalışanların erkek çalışanlara göre deprem risk algısı daha yüksek olduğu bulunmuştur ($t=-2.439$; $p=0.07$). Gelir durumu az olan hemşirelerin deprem risk algısı düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur ($t=2.678$; $p= 0.008$); (Tablo 2).

Hemşirelerin cinsiyet, eğitim durumu ve afet sırasında sahada çalışma durumu ile AMÖYÖ toplam puan ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Erkek çalışanların kadın çalışanlara göre afet müdahale öz yeterlilikleri daha yüksek olduğu bulunmuştur ($t=-3.836$; $p=0.001$). Hemşirelerin eğitim durumları artıkça afet müdahale öz yeterlilikleri daha yüksek olduğu bulunmuştur ($F=3.078$; $p=0.02$). Afet sırasında sahada çalışanların sahada çalışmayanlara göre afet müdahale öz yeterlilikleri daha yüksek olduğu bulunmuştur ($t=2.863$; $p=0.05$); (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcıların demografik özellikler ile DRAÖ ve AMÖYÖ ölçek puan ortalamalarının karşılaştırılması

Demografik özellikler		**DRAÖ**	**AMÖYÖ**
Cinsiyet	Kadın	35.09 ± 4.49	69.29 ± 12.81
	Erkek	34.90 ± 5.98	75.27 ± 10.60
	t, p	***-2.439; 0.007***	***3.836; 0.001***
Medeni durum	Evli	35.46 ± 4.91	71.61± 11.16
	Bekar	35.26 ± 5.16	70.70 ± 13.40
	t, p	*0.322; 0.74*	*0.231; 0.55*
Aile tipi	Çekirdek aile	20.04 ± 3.85	9.92 ± 2.29
	Geniş aile	20.54 ± 3.62	10.27 ± 2.45
	t, p	*0.717; 0.47*	*0.773; 0.44*
Eğitim durum	Lise	35.20±7.15	64.60± 19.86
	Önlisans	36.66±2.66	70.00± 09.10
	Lisans	36.30± 5.22	70.30 ± 12.46
	Lisanüstü/Doktora	36.66 ± 4.15	75.58± 11.53
	F; p	1.183; 0.31	**3.078; 0.02**

Gelir durumu	Gelir giderden az	36.44 ± 4.85	10.04 ± 1.69
	Gelir gidere eşit	34.78 ± 5.35	9.88 ± 2.38
	Gelir Giderden Fazla	35.13 ± 4.95	10.16 ± 2.44
	F; p	**2.874; 0.05**	0.965;0.96
Çalışma yılı	0-5 yıl	34.80 ± 5.13	70.40 ± 11.70
	6-10 yıl	35.70 ± 5.62	71.08 ± 12.96
	11 ve üzeri	35.48 ± 5.060	71.56 ± 13.08
	F; p	1.230; 0.29	0.195; 0.82
Afete maruz kalma durumu	Evet	35.28 ± 5.15	71.09 ± 12.27
	Hayır	35.60 ± 4.81	71.20 ± 12.98
	t; p	0.417; 0.62	0.606; 0.94
Afet sırasında sahada çalışma durumu	Evet	34.89± 4.48	10.59 ± 1.84
	Hayır	35.77 ± 11.77	9.81 ± 2.33
	t, p	-1.472; 0.14	**2.863; 0.05**

Katılımcıların DRAÖ ve AMÖYÖ ölçek puanları arasındaki ilişkilerinin incelenmesi Tablo 3'te verilmiştir. Hemşirelerin deprem risk algısı ile afete müdahale öz yeterlilikleri arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Katılımcıların DRAÖ ve AMÖYÖ ölçek puanları arasındaki ilişkilerinin incelenmesi

	Mean	**sd**		**1**	**2**
DRAÖ *	35.37	5.05	Pearson Correlation	1	
			Sig. (2-tailed)	-	
AMÖYÖ**	71.12	12.46	Pearson Correlation	.102	1
			Sig. (2-tailed)	0.08	-

* **DRAÖ**: Deprem Risk Algısı Ölçeği; ** **AMÖYÖ**: Afete Müdahale Öz-yeterlik Ölçeği

Tartışma

Coğrafi konum olarak Türkiye birçok doğa kaynaklı afetlerin yaşandığı bir bölgede yer almaktadır. Afetler toplum hayatını kesintiye uğratan, mortalite ve morbitite oranlarını ciddi şekilde artıran ve ekonomik kayıplara yol açan küresel olarak önemli halk sağlığı sorunlarından biridir. Sağlık çalışanları afet öncesi, sırasında ve sonrasında kilit bir noktada yer almaktadır ve bu süreçlerde tam donanımlı ve kriz yönetime bilme yeteneğine sahip olmaları gerekmektedir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının afetlere hazırlık algısını ve afetlere hazırlık algısını etkileyen faktörleri belirlemek oldukça önemlidir. (Li ve ark., 2017).

Yapılan bu çalışmada hemşirelerin deprem risk algısı yüksek olarak bulunmuştur. Literatürü incelediğimizde Tercan ‘ın yaptığı çalışmada sağlık çalışanlarını afet risk algılarının yüksek olduğu bulunmuştur (Tercan, 2023). Ürdün’de yapılan bir çalışmada sağlık çalışanların afette hazırlık bilgi puan ortalamalarının orta düzeyde olduğu bulunmuştur (Al Ali ve Ibaid, 2015).

Yapılan bu çalışmada hemşirelerin afet müdahale öz yeterlilikleri orta düzeyde bulunmuştur. Okan ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışmada da 112 çalışanların afet müdahale öze yeterlilikleri orta düzeyde bulunmuştur (Okan ve ark., 2023). Toraman ve Korkmaz’ın yaptıkları çalışmada da hemşirelik öğrencilerinin afet müdahale öz yeterlilikleri orta düzeyde bulunmuştur (Toraman ve Korkmaz, 2023). Sarıkahya ve Yorulmaz’ın yaptıkları çalışmada ise hemşirelik öğrencilerinin afet müdahale öz yeterliliklerini istenilen düzeyde olmadığını belirtmişlerdir (Sarıkahya ve Yorulmaz, 2024).

Bizim yaptığımız çalışmada cinsiyet ile deprem riski algısı ölçek puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Kadın hemşirelerin deprem risk algıları erkek hemşirelere göre daha yüksek bulunmuştur. Yağmur’un (2024) yapmış olduğu çalışmada kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre deprem risk algısı yüksek bulunmuştur (Yağmur 2024). Şekerci ve arkadaşlarının üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada da kadınların afet risk algıları yüksek bulunmuştur (Şekerci, Ayvazoğlu ve Çekiç, 2024). Tercan’ın Erzincan’da yapmış olduğu çalışmada da kadınların afet risk algısının erkeklere göre yüksek olduğunu bulmuştur (Tercan, 2023). Kung ve Chen Tayvan’da yapmış oldukları çalışmada kadınların deprem riski algılarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu bulmuşlardır (Kung ve Chen, 2012). Bu çalışma sonucu literatür ile uyumludur. Bunun nedeni kadınların erkelere göre fiziki, ruhsal ve ekonomik olarak daha hassas olmasından kaynaklanmaktadır (Lui, 2018).

Bizim çalışmamızda gelir durumu ile deprem riski algısı ölçek puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Gelir giderden az olan hemşirelerin deprem risk algısı düzeyleri diğer gruplara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yağmur’un sağlık çalışanları üzerine yaptıkları çalışma bizim çalışmanın sonuçlarını desteklemektir (Yağmur, 2024). Tercan (2023)’ın yaptığı çalışmada ise gelir durumu afet risk algısını etkilemediği bulmuşlardır (Tercan, 2023). Niforatos ve arkadaşlarının Yunanistan’da yaptıkları çalışmada gelir durumu ile deprem risk algısı arasında anlamlı fark olduğunu bulmuşlardır. Fakat gelir durumu yüksek olanların gelir durumu az olanlara göre daha yüksek olduğunu söylemektedirler (Niforatos, Panagiotakos ve Delladetsimas, 2024).

Bizim yaptığımız çalışmada cinsiyet ile depreme müdahale öz yeterliliği ölçek puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Erkek hemşirelerin depreme müdahale öz yeterliliği kadın hemşirelere göre daha yüksek bulunmuştur. Sarıkahya ve Yorulmaz’ın hemşirelik öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada yapmış olduğu çalışmada erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre deprem müdahale öz yeterliklerinin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır (Sarıkahya & Yorulmaz, 2024). Ürdün’de sağlık çalışanları üzerine yapılan çalışmada erkek çalışanların afet yönetimi için hazırlıklı olma durumlarının kadın çalışanlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur (Al Ali ve Ibaid, 2015). Jiang ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada erkek hemşirelerin afet bilgi puanları kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur (Jiang ve ark., 2022). Yemen’de yapılan bir çalışmada erkek sağlık çalışanların kadın çalışanlara göre (OR 2.161, 95% CI 1.307 to 3.573) afetlerde müdahale öz yeterlilikleri iki kat daha fazla olduğu bulunmuştur Al-Hunaishi, Hoe ve Chinna, 2019).

Bizim yaptığımız çalışmada eğitim durumu ile depreme müdahale öz yeterliliği ölçek puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Eğitim durumu artıkça depreme müdahale öz yeterliliği kadın hemşirelere göre daha yüksek bulunmuştur. Okan ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada lise mezunu sağlık çalışanlarının diğer grup çalışanlara göre

afete hazırlık algısı ölçek toplam puan ortalaması ile öz yeterlilik alt boyutu arasında anlamlı fark bulunmuştur (Okan ve ark., 2023). Aslan ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada hemşirelik öğrencilerine verilen ilk yardım eğitimi öğrencilerin triaj bilgi puanlarını olumlu yönden artırdığınıa belirtmişlerdir (Aslan, Yeşilçınar ve Şahin, 2024). Eğitim seviyesi yüksek bireylerin etkin bilgi kaynaklarına ulaşımı kolay ulaşmakta ve bu bilgileri kolay analiz etme yeteneğine sahip olduklarından afet ve acil durumlarda müdahale yeterlilikleri daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır (Al-Hunaishi, Hoe ve Chinna, 2019).

Bizim yaptığımız çalışmada afet sırasında sahada çalışma durumu ile depreme müdahale öz yeterliliği ölçek puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Afet sırasında sahada bulunanların depreme müdahale öz yeterliliği afet sırasında sahada bulunmayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Çelebi ve Uçku'nun yaptıkları çalışmada daha önce afette görev alan sağlık personelinin deprem bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır (Çelebi ve Uçku, 2017).

Sonuç ve Öneriler:

Bu çalışmada hemşirelerin afet risk algıları yüksek bulunurken, afete müdahale öz yeterlilikleri orta düzeyde bulunmuştur. Afet risk algısı ile afete müdahale öz yeterlilikleri arasında ilişki bulunmamıştır. Sağlık çalışanlarının afete hazırlıkta hizmet içi eğitimlerin düzenlenmesi belli aralıklar ile tatbikatların yapılması ve ülkemizde bölgelere göre afet risk haritaları çıkartılmalı ve uyarı sistemler oluşturmalıdır.

Kaynakça

Al Ali NM, Ibaid AH.A. (2015). Health-care providers perception of knowledge, skills and preparedness for disaster management in primary health-care centres in Jordan. Eastern Mediterranean Health Journal, 21 (10), 713-721.

Al-Hunaishi W, Hoe,V.C.W, & Chinna K. (2019). Factors associated with healthcare workers willingness to participate in disasters: a cross-sectional study in Sana'a, Yemen. *BMJ Open*, *9*(10), e030547.

Alam E. (2016). Earthquake and tsunami knowledge, risk perception and preparedness in the SE Bangladesh. Journal of Geography & Natural Disasters, 6(1), 1-7.

Aslan S., Yeşilçınar İ., & Şahin E. (2024). Evaluation of knowledge level of nursing students receiving disaster and first aid training on triage practices during disaster: a quasi-experimental study. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, *12*(1), 204-214.

Becker J.S, Paton D, Johnston D.M., & Ronan K.R. (2012). A model of household preparedness for earthquakes: How individuals make meaning of earthquake information and how this influences preparedness. Natural Hazards, 64, 107-137.

Cvetković V. M., & Planić, J. (2022). Earthquake risk perception in Belgrade: implications for disaster risk management. International Journal of Disaster Risk Management, 4(1), 69-88.

Çelebi İ, & Uçku Ş.R. (2017). Kayseri ili 112 acil sağlik hizmetlerinde görev yapan sağlik personelinin deprem bilgi düzeyi ve etkileyen etmenler. *Hastane Öncesi Dergisi*, *2*(2), 91-103.

Çiriş Yildiz C, Yildirim D. (2022).The effects of disaster nursing education program on beliefs in general disaster preparedness, disaster response self-efficacy, and psychological

resilience in nursing students: A single-blind, randomized controlled study. Nurs Educ Perspect.,43(5):287–91.

Inal E, Altintas KH, Doğan N. (2018). The development of a general disaster preparedness belief scale using the Health Belief Model as a theoretical framework. International Journal of Assessment Tools in Education, 5(1):146-158. doi: 10.21449/ijate.366825

Jiang M, Jiang M, Sun M, Zhang X, Luan XR, Li RJ. (2022). Disaster nursing competency of ıntensive care nurses in Jinan, China: A multicenter cross- sectional study. Journal of Nursing Research, 30(3), 207.

Kalanlar, B., Kubilay, G., (2015). Afetlerde toplum sağlığının korunmasında önemli bir kavram: afet hemşireliği. Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 23: 57-65.

Koca B, Çağan Ö, Türe A. Validity and Reliability Study of the Turkish Version of the Disaster Response Self-Efficacy Scale in Undergraduate Nursing Students. ACU Sağlık Bil Derg. 2020;11(3):515-521.

Kung, Y. W., & Chen, S. H. (2012). Perception of earthquake risk in Taiwan: Effects of gender and past earthquake experience. *Risk Analysis: An International Journal*, *32*(9), 1535-1546.

Li H-Y, Bi R-X, Zhong Q-L. (2017). The development and psychometric testing of a Disaster Response Self-Efficacy Scale among undergraduate nursing students. Nurse Educ Today, 59:16-20.

Liu D., Li Y., Shen X., Xie Y., & Zhang, Y. (2018). Flood risk perception of rural households in western mountainous regions of Henan Province, China. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *27*, 1-8.

Mızrak S., Özdemir A., & Aslan, R. (2021). Adaptation of hurricane risk perception scale to earthquake risk perception and determining the factors affecting women's earthquake risk perception. *Natural Hazards*, *109*(3), 2241-2259. https://doi.org/10.1007/s11069-021-04918-z

Niforatos S., Panagiotakos D., & Delladetsimas P. M. (2024). Socio-demographic determinants of earthquake risk perception: the case of the Corinthiakos Gulf, in Greece. *Natural Hazards*, *120*(4), 3847-3864.

Okan F., Porsuk S. K., Yıldırım M., Dursun B., Toğuşlu İ., & Yanık, F. (2023). 112 Acil Sağlık Hizmetleri Çalışanlarının Afetlere Hazırlık Algısı. *Afet ve Risk Dergisi*, *6*(2), 562-574.

Sarıkahya S. D., & Yorulmaz D. S. (2024). Hemşire Öğrencilerin Afete Müdahale Öz Yeterliliğinin Değerlendirilmesi: Tanımlayıcı ve Kesitsel Çalışma. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, *7*(1), 206-215.

Şekerci Y. G., Ayvazoğlu G., & Çekiç, M. Üniversite öğrencilerinin afet risk algısı ve sürdürülebilir deprem farkındalık düzeyinin incelenmesi. Sağlık ve Toplum 2024; 34(3):134-146.

Şen G., Ersoy G. (2017). Hastane afet ekibinin afete hazırlık konusundaki bilgi düzeylerinin değerlendirilmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(4), 122–130.

Şengün H., Küçükşen M. (2019). Afet yönetimi eğitimi niçin gerekli. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33(46), 193-211.CC: BY-NC-ND 4.0

Trumbo C. W., Peek L., Meyer M. A., Marlatt H. L., Gruntfest E., McNoldy B. D. & Schubert W. H. (2016). A Cognitive-Affective scale for hurricane risk perception. Risk Analysis, 36(12), 2233–2246. https://doi.org/10.1111/risa.12575

Tzeng W-C, Feng H-P, Cheng W-T, et al. Readiness of hospital nurses for disaster responses in Taiwan: A cross-sectional study. Nurse Educ Today. 2016;47:37-42.

Veenema TG, Griffin A, Gable AR, MacIntyre L, Simons RN, Couig MP, Walsh Jr JJ, Lavin RP, Dobalian A, Larson E. Nurses as leaders in disaster preparedness and response-a call to action. Journal of Nursing Scholarship. 2016;48(2):187-200.

Yağmur, Ö. B. (2024). Sağlık çalışanlarının deprem risk algısının bireysel olarak afete hazırbulunuşluk düzeyi üzerine etkisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *27*(4), 593-618.

VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE SHADOW OF NATURAL DISASTERS: THE INVISIBLE THREAT

DOĞAL AFETLERİN GÖLGESİNDE ÇOCUKLARA YÖNELİK ŞİDDET: GÖRÜNMEYEN TEHDİT

Sinem YALNIZOĞLU ÇAKA [1], Sümeyra TOPAL [2]

[1] Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği AD, Kocaeli/Türkiye

[2] Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği AD, Kahramanmaraş/ Türkiye

Özet

Doğal afetler, dünya nüfusunun giderek daha büyük bir kesimini etkileyen ve toplumsal yapılar üzerinde yıkıcı etkiler bırakan krizlerdir. Bu tür olaylar, özellikle çocuklara yönelik şiddeti artıran sosyal dinamiklerde ve çevrede olumsuz değişikliklere yol açma potansiyeline sahiptir. Ancak, doğal afetlerin çocuklara yönelik şiddete nasıl yol açtığı konusunda halen kapsamlı bir anlayışa sahip değiliz. Çocuklara yönelik hedefli ve kanıta dayalı önleme hizmetlerinin tasarlanması için, şiddete giden yolların haritalanması kritik bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, çocuk hemşirelerinin afet sonrası süreçteki rollerini ve multidisipliner ekip çalışmasının önemini vurgulamaktadır. Çocuk hemşireleri, afet sonrası fiziksel ve psikolojik travmaları tanımlayarak erken müdahale sağlar, çocukların güvenliğini ve temel ihtiyaçlarını temin eder ve ihmal ile şiddet risklerini azaltmada öncü bir rol üstlenir. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, eğitimciler ve yerel yöneticilerle iş birliği yaparak kapsamlı bir koruma ağı oluşturulmasına katkıda bulunurlar.

Çalışma, doğal afetlerin çocuklara yönelik şiddet üzerindeki etkisini literatür taramaları ve vaka analizleriyle değerlendirmektedir. Çocuk merkezli bir yaklaşımın benimsenmesi ve multidisipliner ekip çalışmasının güçlendirilmesi, şiddetin önlenmesi ve çocukların iyilik halinin sağlanması için vazgeçilmezdir.

Sonuç olarak, bu derlemenin amacı, doğal afetlerin çocuklara yönelik şiddeti nasıl etkilediğini daha iyi anlamak ve çocuk hemşirelerinin liderliğinde multidisipliner müdahalelerin geliştirilmesine katkıda bulunmak için politika yapıcılara ve uygulayıcılara öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal afetler, çocuklara yönelik şiddet, çocuk hemşireliği, afet sonrası müdahale

Abstract

Natural disasters are crises that affect an increasingly large proportion of the world's population and have devastating effects on social structures. Such events have the potential to lead to unfavourable changes in social dynamics and the environment that increase violence against children in particular. However, we still lack a comprehensive understanding of how natural

disasters lead to violence against children. Mapping the pathways to violence is a critical requirement for designing targeted and evidence-based prevention services for children.

In this context, the study emphasises the role of paediatric nurses in the post-disaster process and the importance of multidisciplinary teamwork. Pediatric nurses provide early intervention by identifying physical and psychological traumas after disasters, ensure the safety and basic needs of children and assume a pioneering role in reducing the risks of neglect and violence. They also contribute to the creation of a comprehensive protection network by collaborating with social workers, psychologists, educators and local administrators.

The study evaluates the impact of natural disasters on violence against children through literature reviews and case analyses. Adopting a child-centred approach and strengthening multidisciplinary teamwork are indispensable for preventing violence and ensuring children's well-being.

In conclusion, this review aims to provide recommendations to policy makers and practitioners to better understand how natural disasters affect violence against children and to contribute to the development of multidisciplinary interventions led by paediatric nurses.

Keywords: Natural disasters, violence against children, paediatric nursing, post-disaster intervention

GİRİŞ

Doğal afetler, dünyanın farklı coğrafyalarında giderek daha sık ve şiddetli bir şekilde yaşanmakta, toplumsal yapılar üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmaktadır (Erdoğan, 2023). Bu krizler, bireylerin yaşamlarını fiziksel, duygusal ve ekonomik açılardan altüst ederken, özellikle savunmasız gruplar üzerinde orantısız bir yük oluşturmaktadır (Gündüz, 2022). Afetlerin yıkıcı etkilerine karşı en hassas gruplardan biri olan çocuklar, bu süreçte hem doğrudan hem de dolaylı zararlar görebilmektedir. Barınma, beslenme, sağlık ve güvenlik gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan aksamalar, çocukların yalnızca fiziksel iyilik hallerini değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal gelişimlerini de olumsuz etkilemektedir (Karabulut & Bekler, 2019; Aral, 2023; Kurt ve ark.,2025). Bununla birlikte, doğal afetlerin çocuklara yönelik şiddet üzerindeki etkileri konusunda literatürde önemli bir bilgi boşluğu bulunmaktadır. Doğal afetler, bilinen şiddet risk faktörlerini (bakıcı stresi, yoksulluk, toplumsal madde kullanımı ve ruh sağlığı bozuklukları gibi) artırarak çocukları daha büyük bir risk altına sürükleyebilir (Karabulut & Bekler, 2019; Göçmen ve ark.,2024). Ayrıca, sosyal kontrol mekanizmalarının zayıflaması, toplu yer değiştirmeler ve ailelerin parçalanması gibi afetlere özgü durumlar, şiddet riskini daha da artırmaktadır. Ancak, bu risklerin şiddetin farklı türleri üzerindeki etkisi ve hangi çocuk gruplarının daha savunmasız olduğu konusundaki bilgiler sınırlıdır. Bu bilgi eksikliği, hedefli ve etkili önleme stratejilerinin geliştirilmesini zorlaştırmaktadır (Gündüz, 2022; Aral, 2023; Göçmen ve ark.,2024 Kurt ve ark.,2025).

Doğal afetlerin çocuklara yönelik şiddeti artırma potansiyelini ve bu süreçte rol oynayan sosyal ve çevresel dinamikleri kapsamlı bir şekilde ele alınması çocuk sağlığının korunması ve gelişmesinin de oldukça önemli bir konudur. Çocuk hemşireleri, şiddetin önlenmesi, çocukların korunması ve afet sonrası iyileştirme süreçlerinde multidisipliner ekip çalışmasının etkinliğini artırmada kilit bir role sahiptir (Cerna-Turoff ve ark.,2021; Thurston ve ark.,2021).

Sonuç olarak, bu derlemenin de amacı doğal afetlerin çocuklara yönelik şiddet üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak ve şiddetin önlenmesi için gerekli müdahale stratejilerini güçlendirmek amacıyla bir bilgi temeli oluşturmayı hedeflemektedir. Özellikle çocuk merkezli,

multidisipliner ve toplum temelli müdahalelerin geliştirilmesi, afet sonrası süreçlerde çocukların refahını artırmanın anahtarı olarak düşünülmektedir.

Doğal Afetler ve Çocuklara Yönelik Şiddet

Doğal afetler, toplumsal yapıları çözülerken aile içindeki rolleri ve sosyal destek sistemlerini zayıflatabilir. Bu durum, çocukların fiziksel, duygusal ve cinsel şiddet riskine daha açık hale gelmesine yol açabilir (Cerna-Turoff ve ark.,2021; Kurt ve ark.,2025).

Afet sonrası dönemlerde;

Ekonomik ve Psikososyal Baskılar

Doğal afetler, özellikle depremler, toplumların sosyal, ekonomik ve psikososyal dengelerini derinden sarsarak, en savunmasız gruplardan biri olan çocuklar üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler bırakmaktadır. Literatürde, afetlere maruz kalan çocukların yoğun travmatik stres yaşadığı ve bu durumun onların sosyal, duygusal ve psikolojik gelişimlerini olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Berger ve ark.,2011; Fallon ve ark.,2020; Shafiq, 2023). Afetlerin ardından ortaya çıkan ekonomik kayıplar ve toplumsal yapının bozulması, bu etkileri daha da ağırlaştırarak çocukların korunmasızlığını artırmaktadır (Berger ve ark.,2011; Shafiq, 2023).

Çocuklar için koruma hizmetlerinin, yalnızca afet sonrası değil, her zaman kritik bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Afet sonrası dönemde yaşanan ekonomik ve psikososyal baskılar, çocuklara yönelik şiddetin artmasında kritik bir rol oynamaktadır (Fernandes ve ark.,2021; Ajisafe, 2023).

Ailelerin ekonomik zorluklarla mücadele etmesi, şiddet ve ihmale yol açabilmektedir. Özellikle barınma, gıda ve temel ihtiyaçlara erişim eksikliği, ebeveynlerin stres düzeyini artırarak olumsuz ebeveynlik davranışlarına neden olabildiği belirtilmektedir (Uzun, 2023). Ekonomik sıkıntılar, ebeveynlerin geçim kaynaklarının azalmasına, işsizlik oranlarının yükselmesine ve temel ihtiyaçlara erişimde ciddi kısıtlamalara yol açmaktadır. Bu durum, aile içinde artan stres ve kaygıyla birlikte ebeveynlerin çocuklarına yönelik fiziksel, duygusal ve cinsel şiddet uygulama riskini yükseltebilmektedir (Fernandes ve ark.,2021; Berger ve ark.,2011; Shafiq, 2023). Aynı zamanda, afetin yol açtığı psikososyal travmalar ebeveyn-çocuk ilişkisini olumsuz etkileyerek, ihmali ve istismarı tetikleyebilir. Özellikle afet sonrası travma yaşayan ebeveynlerin ruh sağlığı sorunlarıyla baş etmede zorlanmaları, çocuklarla olan etkileşimlerinde duyarsızlaşmalarına neden olabilmekte ve bu durum çocukların daha fazla şiddete maruz kalmasına yol açmaktadır (Thurston ve ark., 2021; Cerna-Turoff ve ark.,2021).

Bu bağlamda, afet sonrası çocukların korunmasını sağlamak için kapsamlı ve bütüncül yaklaşımlar geliştirilmelidir. Öncelikli olarak, çocuk koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi, çocuklara yönelik şiddetin önlenmesi için etkili bir politika aracı olarak değerlendirilmelidir. Ailelere yönelik psikososyal destek programlarının yaygınlaştırılması, ebeveynlerin afet sonrası yaşadıkları travmalarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir ve aile içi şiddet oranlarını azaltabilir. Ayrıca, ekonomik destek politikalarının hayata geçirilmesi, ailelerin geçim kaynaklarını yeniden kazanmalarını sağlayarak, çocukların ekonomik nedenlerle şiddete maruz kalma riskini azaltacaktır (Gündüz, 2022; Kurt ve ark., 2025).

Sağlık profesyonelleri, özellikle çocuk hemşireleri, afet sonrası şiddetin erken tespiti ve önlenmesi sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir. Çocuk hemşireleri, çocukların fiziksel ve psikolojik sağlık durumlarını düzenli olarak izleyerek şiddet belirtilerini erken aşamada tespit edebilir ve gerekli koruyucu önlemlerin alınmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, toplum temelli psikososyal destek programlarının yaygınlaştırılması hem çocukların hem de ailelerin

afet sonrası uyum süreçlerini destekleyerek, aile içi şiddetin önlenmesine katkıda bulunacaktır Karabulut & Bekler, 2019; Kurt ve ark., 2025).

Sonuç olarak, doğal afetler sonrası çocukları korumaya yönelik stratejilerin yalnızca fiziksel güvenliği sağlamakla sınırlı kalmaması, aynı zamanda ekonomik ve psikososyal faktörleri göz önünde bulunduran bütüncül politikalar içermesi gerekmektedir. Çocukların güvenliğini sağlamak ve uzun vadeli olumsuz etkileri en aza indirmek için multidisipliner yaklaşımlar benimsenmeli ve toplumsal iş birliği artırılmalıdır. Bu alanda gerçekleştirilecek daha kapsamlı araştırmalar, çocuk koruma politikalarının ve şiddetle mücadele stratejilerinin daha etkili bir şekilde geliştirilmesine katkı sağlayarak, afet sonrası toplum sağlığının güçlendirilmesine yardımcı olacaktır.

Güvenlik ve Denetim Eksiklikleri

Afet alanlarında güvenlik önlemlerinin yetersizliği, çocukları şiddet ve istismara karşı daha korumasız hale getirmektedir (Cerna-Turoff ve ark.,2021; Göçmen ve ark., 2024; Kurt ve ark.,2025).

Doğal afetler, toplumların sosyal, ekonomik ve fiziksel yapılarında büyük yıkımlara neden olarak bireylerin yaşamlarını derinden etkilemektedir. Afet sonrası dönemde, başta çocuklar olmak üzere savunmasız grupların güvenliği ciddi tehdit altına girmekte ve temel hakları ihlal edilebilmektedir (Göçmen ve ark.,2024; Kurt ve ark.,2025). Afetlerin yol açtığı kaos ortamı, hukuki ve sosyal düzenin zayıflaması, güvenlik mekanizmalarının yetersiz hale gelmesi ve denetim eksiklikleri, özellikle çocuklara yönelik şiddet ve ihmal riskini artırmaktadır. Çocukların korunması için gerekli olan güvenlik tedbirlerinin ve denetim mekanizmalarının etkili bir şekilde uygulanamaması, onları fiziksel, duygusal ve cinsel istismara karşı daha savunmasız hale getirebilir (Thurston ve ark.,2021; Cerna-Turoff ve ark.,2021).

Afet sonrası süreçte devlet kurumları, sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlar acil yardım ve yeniden yapılandırma çalışmalarına odaklanmaktadır. Ancak, bu süreçte güvenlik önlemlerinin yetersiz kalması, çocukların şiddet ve istismara karşı korunmasını zorlaştırmaktadır (Akpınar ve ark.,2021; Kızılelma ve Görgülü, 2021; Kovancı, 2024; Yurtlu ve ark.,2024). Güvenlik eksikliklerinin çocuklar üzerindeki etkileri şu başlıklar altında değerlendirilebilir:

1. Afet Sonrası Kaos ve Güvenlik Zafiyetleri

Afetler sonrasında yaşanan kaos ortamı, güvenlik mekanizmalarının zayıflamasına neden olmakta ve bireylerin korunmasını güçleştirmektedir. Toplumsal düzenin bozulması, güvenlik güçlerinin yetersiz kalması ve suç oranlarının artması, çocukların korunmasız kalmasına yol açmaktadır. Bu durum, çocukların kaçırılma, istismar ve kötüye kullanılma riskini artırmaktadır (Kovancı, 2024; Yurtlu ve ark.,2024).

2. Afet Sonrası Barınma Merkezlerinde Güvenlik Açıkları

Afet sonrası barınma merkezleri, evlerini kaybeden binlerce insanın geçici olarak sığındığı alanlar olarak işlev görmektedir. Ancak, bu merkezlerde yaşanan yoğunluk, denetim eksiklikleri ve güvenlik zaafları çocukları istismar, kaçırılma ve sömürü riskine açık hale getirmektedir. Özellikle kalabalık ve kontrolsüz alanlarda çocukların kaybolma riski artarken, suç unsurlarının çocukları hedef alması daha kolay hale gelmektedir (Akpınar ve ark.,2021; Kızılelma ve Görgülü, 2021; Giyik, 2024).

4. Ailelerinden Ayrılan Çocukların Korunmasızlığı

Afetler nedeniyle ebeveynlerinden veya bakıcılarından ayrılan çocuklar, insan ticareti, cinsel istismar ve zorla çalıştırma gibi risklere karşı daha savunmasız hale gelmektedir. Korunmasız çocuklar, yetkililer tarafından sistematik bir şekilde tespit edilmediğinde veya güvenli alanlara yönlendirilmediğinde, şiddet ve sömürüye maruz kalma olasılıkları artmaktadır (Yilmaz, 2012; Ünlü, 2024).

5. Afet Sonrası İletişim Eksiklikleri ve Çocukların Korunmasızlığı

Afet sonrası dönemde iletişim sistemlerinin devre dışı kalması, bireylerin ve özellikle çocukların güvenliğini ciddi şekilde tehlikeye atmaktadır. İletişim eksiklikleri nedeniyle çocuklar aileleriyle bağlantı kurmakta zorlanabilir ve kaybolma veya istismar riskiyle karşı karşıya kalabilir. Afet sonrası süreçte, ebeveynlerin çocuklarını bulamaması, çocukların resmi koruma sistemlerinden uzak kalmasına ve sömürüye açık hale gelmesine neden olabilir (Yilmaz, 2012; Ünlü, 2024; Göçmen ve ark., 2024).

Bu bağlamda, afet yönetiminde alternatif iletişim kanallarının devreye sokulması büyük önem taşımaktadır. Sosyal medya, uydu telefonları ve topluluk bazlı iletişim ağlarının kullanımı, çocukların korunmasını sağlamak açısından kritik bir rol oynayabilir. Afet sonrası iletişim sistemlerinin sürekliliği sağlanmalı, ebeveynler ile çocuklar arasındaki bağlantının korunması için etkili mekanizmalar oluşturulmalıdır (Ortaç ve Yıltas-Kaplan, 2021)

Afet sonrası güvenlik ve denetim eksikliklerinin giderilmesi, çocuklara yönelik şiddetin önlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda önerilen temel stratejiler şunlardır:

1. **Afet sonrası barınma alanlarında çocuk dostu güvenlik önlemleri artırılmalıdır.** Çocukların fiziksel ve psikososyal güvenliğini sağlamak amacıyla özel koruma alanları oluşturulmalı ve güvenlik önlemleri güçlendirilmelidir.
2. **Kolluk kuvvetleri ve çocuk koruma birimlerinin afet sonrası süreçlerde aktif rol alması sağlanmalıdır.** Çocuk istismarı ve şiddet vakalarının hızlı bir şekilde tespit edilmesi ve müdahale edilmesi için özel ekipler görevlendirilmelidir.
3. **Afet sonrası iletişim sistemleri güçlendirilmelidir.** Çocukların kaybolma riskini azaltmak için sosyal medya ve alternatif iletişim kanallarının etkin bir şekilde kullanılması sağlanmalıdır.
4. **Çocuk merkezli afet yönetim planları oluşturulmalıdır.** Afet sonrası çocukların korunmasını merkeze alan bütüncül politikalar geliştirilerek, çocuk güvenliğine yönelik acil müdahale stratejileri hazırlanmalıdır (Limoncu, 2018; Karçkay, 2023).

Eğitim ve Sosyal Destek Sistemlerinin Yaşanan Sorunlar

Afet sonrası eğitim ve sosyal destek sistemlerinin yaşanan sorunları, özellikle çocukların güvenliği ve psikolojik iyilik halleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Doğal afetler, eğitim sistemlerini ve sosyal destek ağlarını zayıflatarak, çocukların gelişimlerini olumsuz etkileyebilir. Eğitim süreçlerinde yaşanan bu aksaklıklar, çocukların yalnızca akademik gelişimlerini değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal iyilik hallerini de olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, afet sonrası eğitim sistemlerinin yetersizliği ve sosyal destek mekanizmalarının eksiklikleri, çocukların maruz kaldığı şiddet ve istismar riskini artırmaktadır (Ortiz ve ark.,2011; Hidayat, 2023).

1. Okul Ortamının Kaybolması ve Çocukların Korunmasızlığı

Okullar, sadece akademik bilgi sağlayan kurumlar değil, aynı zamanda çocukların güvenliğini ve sosyal gelişimini destekleyen yapılar olarak işlev görmektedir. Afetler sonrasında okulların fiziksel yapıları zarar görebilir, bu da eğitim sürecinin kesintiye uğramasına neden olur okulların kapanması, çocukların günün büyük bir bölümünü denetimsiz ortamlarda geçirmesine neden olabilir. Bu durum, çocukların istismar, ihmal ve şiddete maruz kalma riskini artırmaktadır (Greca et al., 2013; Khaerudin ve Suharto, 2022).

2. Eğitim Süreçlerinde Yaşanan Kesintiler ve Çocuk İşçiliği Riski

Afetlerden sonra eğitimdeki kesintiler, çocukların güven duygusunu kaybetmesine, stres ve anksiyete seviyelerinin artmasına neden olabilir. Bu psikososyal zorluklar, çocukların aile içi şiddete karşı daha kırılgan hale gelmesine yol açabilir (Greca et al., 2013; Chen & Wu, 2016). Ayrıca, eğitim sistemlerinin afet sonrası yeniden yapılandırılması sürecinde, öğretmenlerin ve eğitimcilerin yeterli eğitim ve destek almadığı durumlar, çocukların ihtiyaçlarına uygun müdahalelerin yapılmasını engelleyebilir (Atkinson, 2023; Warbington et al., 2019).

Afet Sonrası Sosyal Destek Sistemlerinde Yaşanan Sorunlar ve Çocuklara Yönelik Şiddet

Sosyal destek sistemleri, çocukların güvenliğini sağlamak ve onların fiziksel, duygusal ve psikolojik iyilik hallerini korumak için kritik öneme sahiptir. Ancak, afetler sonrası bu sistemlerin işleyişinde meydana gelen aksamalar, çocukların korunmasını zorlaştırmakta ve şiddete maruz kalma risklerini artırmaktadır.

1. Çocuk Koruma Hizmetlerindeki Aksamalar

Afet sonrası çocuk koruma hizmetleri, ihmal ve istismar vakalarını önleme ve müdahale etme konusunda yetersiz kalabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının ve psikologların afet bölgesinde yeterli kapasiteyle çalışamaması, mağdur çocukların gerekli desteği almasını geciktirebilir. Bu durum, çocukların uzun süreli travmalara maruz kalmasına ve şiddet döngüsünün devam etmesine neden olabilir.

2. Aile Destek Mekanizmalarının Yetersizliği ve Artan Ebeveyn Stresi

Sosyal destek sistemleri de afet sonrası çocukların korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, afet sonrası sosyal destek ağlarının zayıflaması, çocukların güvenliğini tehdit eden bir durum yaratabilir. Araştırmalar, düşük sosyal destek algısının çocukların stresle başa çıkma yeteneklerini olumsuz etkilediğini göstermektedir (Nishihara ve ark., 2018). Sosyal destek eksiklikleri, çocukların psikolojik travma yaşama riskini artırmakta ve bu durum, uzun vadede ruh sağlığı sorunlarına yol açabilmektedir (Lai et al., 2018). Ayrıca, afet sonrası sosyal destek mekanizmalarının etkinliği, toplulukların dayanıklılığını artırmak için kritik öneme sahiptir. Ebeveynlerin travma sonrası ruh sağlığı sorunları yaşaması, çocuk ihmali ve istismarının artmasına neden olabilir. Sosyal destek hizmetlerinin yetersiz olduğu durumlarda, ailelerin yaşadığı stresin çocuklara yönelik fiziksel ve duygusal şiddet olarak yansıma olasılığı daha yüksek olmaktadır. (Fahmida et al., 2022; Goto et al., 2022).

Çocuk Hemşirelerinin Kritik Rolü

Çocuk hemşireleri, afet sonrası dönemlerde çocukların korunması ve iyilik halinin sağlanmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Çocuk hemşireleri, afet sonrası çocukların güvenliğini sağlamaya yönelik koruyucu ortamların oluşturulmasına da katkıda bulunmaktadır (Kurt ve ar., 2025). Afetler sonrasında çocuklar, barınma ve bakım hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle şiddet ve istismar gibi risklere daha açık hale gelmektedirler. Bu noktada, çocuk hemşireleri yalnızca tıbbi müdahalelerde bulunmakla kalmayıp, güvenli barınma alanlarının

oluşturulmasını desteklemekte ve çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik koruyucu hizmetler sunmaktadırlar. Çocuk dostu alanların oluşturulmasına katkıda bulunarak, onların hem fiziksel hem de duygusal açıdan güvende hissedecekleri ortamların oluşturulmasını desteklemektedirler. (Gümüş ve ark.,2024; Kurt ve ark.,2025).

Afet sonrası çocukların korunması yalnızca sağlık hizmetleriyle sınırlı kalmayıp, multidisipliner ekiplerin iş birliği içerisinde çalışmasını da gerektirmektedir. Çocuk hemşireleri, sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, eğitimciler ve yerel yönetimlerle ortak hareket ederek, çocukların korunmasına yönelik kapsamlı stratejilerin uygulanmasına katkı sağlamaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarıyla birlikte çocuk istismarı ve ihmal vakalarının tespit edilmesini sağlayarak gerekli hukuki ve rehabilitasyon süreçlerinin başlatılmasına yardımcı olmaktadırlar. Eğitimcilerle iş birliği yaparak çocukların eğitime erişimini desteklemekte ve ruh sağlığı uzmanlarıyla koordineli bir şekilde çalışarak psikolojik rehabilitasyon programlarının yürütülmesine katkıda bulunmaktadırlar (Akpınar ve Ceran, 2020; Kurt ve ark.,2025).

Afet sonrası çocukların maruz kaldığı şiddeti önlemek ve çocuk haklarını korumak amacıyla bazı politikaların benimsenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çocuklara yönelik şiddet riskinin erken tespit edilmesi ve izlenmesi için etkin risk değerlendirme ve takip sistemleri geliştirilmelidir (Molyneaux ve ark.,2019; Kurt ve ark.,2025). Çocuk hemşireleri, bu süreçte önemli bir rol üstlenerek çocukların maruz kaldığı şiddeti tespit etmeye yönelik veri toplama süreçlerine katkıda bulunmalıdır. Aynı zamanda, hemşirelik mesleğinde afet durumlarına yönelik uzmanlık kazandıran eğitim programları yaygınlaştırılmalı, hemşirelerin kriz yönetimi, çocuk koruma politikaları ve psikososyal destek mekanizmaları konularında donanımlı hale gelmeleri sağlanmalıdır (Molyneaux ve ark.,2019; Drolet ve ark.,2020).

Afet sonrası çocukları koruma süreçlerinin yalnızca sağlık hizmetleri ile sınırlı kalmaması, aynı zamanda toplum temelli önleme stratejilerini de içermesi gerekmektedir. Afetlere karşı dirençli topluluklar oluşturmak amacıyla, çocukların korunmasına yönelik bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmeli ve ailelere yönelik psikososyal destek hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanları, psikologlar ve hemşireler arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi, çocuklara yönelik şiddeti önlemeye yönelik mekanizmaların daha etkin hale getirilmesini sağlayacaktır (Ronan ve ark.,2015; Raccanello ve ark.,2017).

Sonuç

Sonuç olarak, doğal afetler sonrası çocuklara yönelik şiddetin önlenmesi ve çocukların iyilik halinin korunması için çocuk hemşirelerinin liderliğinde geliştirilen multidisipliner ve kanıta dayalı yaklaşımlar hayati bir öneme sahiptir. Çocuk merkezli politikalar ve iş birliğine dayalı müdahale stratejileri, afet sonrası süreçte çocukların korunmasını güçlendirecek ve uzun vadeli toplumsal iyileşmeye katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, politika yapıcılar ve uygulayıcılar, çocuk hemşirelerinin rehberliğinde etkin koruma mekanizmaları geliştirerek, çocuk haklarını önceliklendiren sürdürülebilir çözümler üretmelidir.

KAYNAKÇA

Gündüz, F. (2022). Afetlerde kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifi ile çıkarılması gereken dersler (Haiti ve Japonya depremi örneği). *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 440-460.

Erdoğan, B. (2023). Depremin sosyolojisi: 6 Şubat felaketinin toplumsal ve kültürel boyutları. *TRT Akademi*, *8*(18), 718-725.

Kurt, A., Dinç, F., & Şan, E. G. (2025). Çocuk Merkezli Afet Yönetiminde Pediatri Hemşiresinin Önemi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *3*(1), 72-81.

Karabulut, D., & Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri.

Göçmen, G., Ekşioğlu, A., & Yücel, U. (2024). Afetlerde Yenidoğan ve Çocuk Sağlığı Hizmetleri. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, *32*(5), 415-421.

Aral, N. (2023). Depremin çocuklara etkileri. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, *6*(11), 93-105.

Cerna-Turoff, I., H, F., Mansourian, H., & Mayhew, S. (2021). Doğal afetler ile çocuklara yönelik şiddet arasındaki yollar: sistematik bir inceleme. BMC Public Health, 21(1). https://doi.org/10.1186/s12889-021-11252-3

Thurston, A., Stöckl, H., & Ranganathan, N. (2021). Doğal tehlikeler, afetler ve kadınlara ve kızlara yönelik şiddet: küresel karma yöntemli sistematik bir inceleme. BMJ Global Health, 6(4), e004377. https://doi.org/10.1136/bmjgh-2020-004377

Berger, R., Fromkin, J., Stutz, H., Makoroff, K., Scribano, P., Feldman, K., … & Fabio, A. (2011). Abusive head trauma during a time of increased unemployment: a multicenter analysis. Pediatrics, 128(4), 637-643. https://doi.org/10.1542/peds.2010-2185

Fallon, B., Lefebvre, R., Collin-Vézina, D., Houston, E., Joh-Carnella, N., Malti, T., … & Cash, S. (2020). Screening for economic hardship for child welfare-involved families during the covid-19 pandemic: a rapid partnership response. Child Abuse & Neglect, 110, 104706. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104706

Shafiq, S. (2023). Maternal wellbeing: impact of parenting and child abuse. Pakistan Journal of Science, 74(1-1), 32-40. https://doi.org/10.57041/pjs.v74i1-1.1013

Fernandes, G., Fernandes, M., Vaidya, N., Souza, P., Plotnikova, E., Geddes, R., … & Choudhry, V. (2021). Prevalence of child maltreatment in india and its association with gender, urbanisation and policy: a rapid review and meta-analysis protocol. BMJ Open, 11(8), e044983. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2020-044983

Ajisafe, L. (2023). Child abuse: a significant contemporary community problem. Nternational Journal of Public Health Pharmacy and Pharmacology, 8(1), 18-26. https://doi.org/10.37745/ijphpp.15/vol8n11826

Uzun, Y. (2023). Uluslararası yüksek denetim kurumlarının aile içi şiddetle mücadelenin yönetilmesi odaklı denetim uygulamaları. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (46), 156-185.

Göçmen, G., Ekşioğlu, A., & Yücel, U. (2024). Afetlerde Yenidoğan ve Çocuk Sağlığı Hizmetleri. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 32(5), 415-421.

Kovancı, Y. A. (2024). Afet ve kırılgan gruplar. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(1), 13-30.

Yurtlu, F. B., Öztürk, B., Güven, E., & Eren, T. (2024). Afet sonrası ilk 72 saatte yapılacak faaliyetlere ilişkin stratejiler: Türkiye. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, *10*(2), 504-522.

Akpınar, M. E., & Nişancı, Z. N. (2021). Analitik hiyerarşi süreci yöntemine dayalı afet sonrası acil durumlar için geçici barınma alanı seçimi. istanbul ticaret üniversitesi sosyal bilimler dergisi, 20(42), 1368-1381.

Kızılelma, S., & Görgülü, T. (2021). Afetler Sonrası Mimarlıkta Yeni Normal. Kent Akademisi, 14(4), 911-949.

Yilmaz, A. (2012). Türkiye'de afetlerde karşılaşılan sorunlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *1*(1), 61-81.

Giyik, C. (2024). 6 Şubat 2023 Depremi Sonrası Geçici Barınma Uygulamaları: Gaziantep Nurdağı Örneği. Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 10(1), 113-124.

Ünlü İ.P.(2024). 6 Şubat 2023 Deprem Afeti Sonrası Refakatsız ve Kimliği Belirlenemeyen Çocukların Korunma Altına Alınması Sürecinde Tıbbi Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rol Ve Görevleri, Afet ve Risk Dergisi 7(3); 728-742.

Ortaç, G., & Yıltas-kaplan, D. (2021). Afet yönetimi ve kablosuz iletişim sürekliliğine genel bakış. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, *10*(1), 316-326.

Abay, A. R., & Çelik Abay, E. Z. (2023). Deprem sonrası ortaya çıkan sorunlar ve sosyal destek ağlarının rolü.

Tüzün, I. (2023). Afet döneminde eğitim: 6 Şubat depremlerinin ardından ERG'nin deneyimleri ve önerileri. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(2), 373-381.

Ortiz, C., Silverman, W., Jaccard, J., & Greca, A. (2011). Children's state anxiety in reaction to disaster media cues: a preliminary test of a multivariate model.. Psychological Trauma Theory Research Practice and Policy, 3(2), 157-164. https://doi.org/10.1037/a0020098

Hidayat, Z. (2023). The role of education and training for disaster-affected communities., 133-137. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-346-7_25

Khaerudin, K. and Suharto, N. (2022). Disaster education model for pre-school age children. Jurnal Iqra, 7(2), 194-208. https://doi.org/10.25217/ji.v7i2.1967

Greca, A., Lai, B., Llabre, M., Silverman, W., Vernberg, E., & Prinstein, M. (2013). Children's postdisaster trajectories of pts symptoms: predicting chronic distress. Child & Youth Care Forum, 42(4), 351-369. https://doi.org/10.1007/s10566-013-9206-1

Chen, J. and Wu, X. (2016). Post-traumatic stress symptoms and post-traumatic growth among children and adolescents following an earthquake: a latent profile analysis. Child and Adolescent Mental Health, 22(1), 23-29. https://doi.org/10.1111/camh.12175

Atkinson, L. (2023). Roles of schools and educators in supporting resilience in young children after disasters. CJEM, 3(2). https://doi.org/10.25071/3jdffs41

Warbington, N., Owenby, K., Brady, H., Shears, D., Burton, J., & Strong, K. (2019). School counselors help build resilience after natural disaster. European Journal of Educational Sciences, 06. https://doi.org/10.19044/ejes.s.v6a4

Nishihara, M., Nakamura, Y., Fuchimukai, T., & Ohnishi, M. (2018). Factors associated with social support in child-rearing among mothers in post-disaster communities. Environmental Health and Preventive Medicine, 23(1). https://doi.org/10.1186/s12199-018-0747-7

Lai, B., Osborne, M., Piscitello, J., Self-Brown, S., & Kelley, M. (2018). The relationship between social support and posttraumatic stress symptoms among youth exposed to a natural disaster. European Journal of Psychotraumatology, 9(sup2). https://doi.org/10.1080/20008198.2018.1450042

Fahmida, U., Hidayat, A., Oka, A., Suciyanti, D., Pathurrahman, P., & Wangge, G. (2022). Effectiveness of an integrated nutrition rehabilitation on growth and development of children

under five post 2018 earthquake in east lombok, indonesia. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(5), 2814. https://doi.org/10.3390/ijerph19052814

Warbington, N., Owenby, K., Brady, H., Shears, D., Burton, J., & Strong, K. (2019). School counselors help build resilience after natural disaster. European Journal of Educational Sciences, 06. https://doi.org/10.19044/ejes.s.v6a4

Gümüş, D., Yılmaz, Z., Tuncer, M., & Aydın, E. (2024). Afet Yönetiminde Hemşirelerin Rolü. *Afet ve Risk Dergisi*, *7*(2), 354-367.

Akpınar, N. B., & Ceran, M. (2020). Afetlerle ilgili güncel yaklaşımlar ve afet hemşiresinin rol ve sorumlulukları. *Paramedik ve Acil Sağlık Hizmetleri Dergisi*, *1*(1), 28-40.

Drolet, J., McDonald-Harker, C., Lalani, N., & Tran, J. (2020). Impacts of the 2013 flood on immigrant children, youth, and families in alberta, canada. International Journal of Social Work, 7(1), 56. https://doi.org/10.5296/ijsw.v7i1.16872

Molyneaux, R., Gibbs, L., Bryant, R., Humphreys, C., Hegarty, K., Kellett, C., … & Forbes, D. (2019). Interpersonal violence and mental health outcomes following disaster. Bjpsych Open, 6(1). https://doi.org/10.1192/bjo.2019.82

Ronan, K., Alisic, E., Towers, B., Johnson, V., & Johnston, D. (2015). Disaster preparedness for children and families: a critical review. Current Psychiatry Reports, 17(7). https://doi.org/10.1007/s11920-015-0589-6

Raccanello, D., Burro, R., & Hall, R. (2017). Children's emotional experience two years after an earthquake: an exploration of knowledge of earthquakes and associated emotions. Plos One, 12(12), e0189633. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0189633

EARTHQUAKE EFFECT ON HOSPITAL INFECTION VENTILATOR-ASSOCIATED PNEUMONIA

HASTANE ENFEKSİYONU VENTİLATÖR İLİŞKİLİ PNÖMONİLERE DEPREM ETKİSİ

Zeynep TOPRAKKALE[1], Hilal CANLI[2], Mehtap SÖNMEZ[3], Selçuk NAZİK[4], Selma ATEŞ[5]

[1]Hastane Enfeksiyonları Hemşireliği Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 0009-0006-6391-125x

[2]Hastane Enfeksiyonları Hemşireliği Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 0009-0003-3007-6313

[3]Doç. Dr, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 000-0001-6975-0262

[4]Prof. Dr, Enfeksiyon Hastalıkları Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 0000-0003-0587-0104

[5]Prof. Dr, Enfeksiyon Hastalıkları Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 0000-0002-2515-8758

Özet: Bu çalışmada, üçüncü basamak bir üniversite hastanesinde Enfeksiyon Kontrol Komite verileri doğrultusunda deprem öncesi ve sonrası Ventilatör İlişkili Pnömoni gelişen olguların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Tanımlayıcı özellikte olan araştırma örneklemini 2022 -2023-2024 Nisan-Haziran ayı üçüncü basamak erişkin yoğun bakım ünitelerinde Enfeksiyon Kontrol Komitesi tarafından ventilatör günü takip edilen Ventilatör İlişkili Pnömoni gelişen derin treakeal aspirat ve bronkoalveoler lavaj kültürü çalışılan hastalar oluşturmuştur. Deprem öncesi ve deprem sonrası tespit edilen Ventilatör ilişkili pnömoniler arasında bazı değişkenler açısından farklılıklar olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya %40.7'si (n:37) kadın toplam 92 olgu dahil edilmiştir. Olguların yıllara dağılımı değerlendirildiğinde 2022 yılında %30.4 (n:28), 2023 yılında %29.3 (n:27) ve 2024 yılında %40.7 (n:37) olguya Ventilatör İlişkili Pnömoni tanısı konulmuştur. Yıllara göre Ventilatör İlişkili Pnömoni hızı değerlendirildiğinde 2022 yılında 20.73/1000 ventilatör günü, 2023'te 24.03/1000 ventilatör günü, 2024'te 17.44/1000 ventilatör günü olarak saptanmıştır. Olgulara ait kültür sonuçları değerlendirildiğinde ilk sırada *Acinetobacter baumanni* (%69.6) sonrasında *Klebsiella pneumoniae* (%31.5), *Pseudomonas aeruginosa* (%25), MRSA (%2.2) görülmüştür. Olguların %73.9'u eksitus olarak sonlanmıştır. Yıllara göre Ventilatör İlişkili Pnömoni olgu sayıları karşılaştırıldığında yıllar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Deprem sonrası akut dönemde aktif çalışan tek hastanede yatan kritik hasta sayısındaki artışa bağlı Ventilatör İlişkili Pnömoni hızı artmış olmasına rağmen, el hijyeni eğitimleri, sık sürveyans, eğitim ve hastane şartları genelinde personel sayısının desteklenmesi ile Ventilatör İlişkili Pnömoni hızında azalma sağlamıştır. Ventilatör İlişkili Pnömoni hızında daha iyi oranlara ulaşabilmek için düzenli eğitim, sık sürveyans, Ventilatör İlişkili Pnömoni önleme talimatının tam olarak uygulanması, ortam temizlik ve dezenfeksiyon kontrolü, el

hijyeni uyumunun arttırılması ve aseptik uygulamalara dikkat edilmesi sayesinde istenilen hedef değerlere ulaşıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler; Ventilatör İlişkili Pnömoni, Deprem, Hastane Enfeksiyonları

Abstract: In this study, it was aimed to evaluate the cases that is developed Ventilator-Associated Pneumonia before and after the earthquake in a tertiary university hospital in line with the data of the Infection Control Committee. The descriptive study sample consisted of patients who developed Ventilator-Associated Pneumonia, who developed Ventilator-Associated Pneumonia, who were followed by the Infection Control Committee on the ventilator day in tertiary adult intensive care units in April-June 2022, 2023-2024, and whose broncho alveolar lavage culture was studied. It was tried to determine whether there are differences between ventilator-associated pneumonia detected before and after the earthquake in terms of some variables. A total of 92 cases, 40.7% (n:37) of whom were female, were included in the study. When the distribution of cases over the years was evaluated, 30.4% (n: 28) in 2022, 29.3% (n: 27) in 2023 and 40.7% (n: 37) in 2024 were diagnosed with Ventilator-Associated Pneumonia. When the rate of Ventilator-Associated Pneumonia was evaluated by years, it was determined as 20.73/1000 ventilator days in 2022, 24.03/1000 ventilator days in 2023, and 17.44/1000 ventilator days in 2024. When the culture results of the cases were evaluated, *Acinetobacter baumanni* (69.6%), followed by *Klebsiella pneumoniae* (31.5%), *Pseudomonas aeruginosa* (25%), *MRSA* (2.2%) were seen in the first place. 73.9% of the cases ended as exitus. When the number of Ventilator-Associated Pneumonia cases was compared according to the years, it was seen that there was no statistically significant difference between the years ($p>0.05$). Although the rate of Ventilator-Associated Pneumonia increased due to the increase in the number of critically ill patients in the single hospital working actively working in the acute period after the earthquake, the rate of Ventilator-Associated Pneumonia decreased with hand hygiene trainings, frequent surveillance, training and supporting the number of personnel throughout hospital conditions. In order to, achieve better rates in the rate of Ventilator-Associated Pneumonia, it has been observed that the desired target values have been achieved thanks to regular training, frequent surveillance, full implementation of the Ventilator-Associated Pneumonia prevention instruction, environmental cleaning and disinfection control, increasing hand hygiene compliance and paying attention to aseptic practices.

Keywords: Ventilator Associated Pneumonia, Earthquake, Nosocomial Infections

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Spor Bilimleri Fakültesi

Sayı : E-84965626-903.07-2500007452 04.02.2025
Konu : 21-23 Şubat 2025 Kongre Görevlendirmesi Hk.

Sayın Doç. Dr. Turan BAŞKONUŞ

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılığın 21-23 Şubat 2025 tarihleri arasında Diyarbakır'da düzenlemeyi planladığı Uluslararası Hevsel Bilimsel Çalışmalar Kongresinin Düzenleme Kuruluna akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilmeniz Dekanlığımızca uygun bulunmuştur.

Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Yağmur AKKOYUNLU
Dekan V.

Ek: Doç. Dr. Turan BAŞKONUŞ

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Belge Doğrulama Kodu: 9FPAPU7 Belge Takip Adresi: https://www.turkiye.gov.tr/bandirma-onyedi-eylul-universitesi-ebys

Adres: Yeni Mah. Şehit Astsubay Mustafa Soner Varlık Cad. No:77 Bandırma/Balıkesir
Telefon No: Faks No:
e-Posta: İnternet Adresi:
Kep Adresi: bandirmaonyedieylul@hs01.kep.tr
Bilgi için : Meray Çoban
Bilgisayar İşletmeni
Telefon No: (0 266) 7170117 - 5015
Direkt Hat:

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-104 26.02.2025
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 21-23 Şubat 2025 tarihleri arasında Diyarbakır'da düzenlenen International Hevsel Scientific Studies Congress'te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir.Çalışmaların %38,75'i Türkiye den ve % 61,25'si yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 49
Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 19
Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 30
Katılımcı ülke sayısı: 6 ülke
Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (21 bildiri) Cezayir (3 bildiri), Romanya (2 bildiri),Nahçıvan (1 bildiri), Nijerya (1 bildiri), Kazakistan (1 bildiri),

Gereğini arz ederim.

Doç. Dr. Lokman ZOR
Düzenleme Kurulu Başkanı

İletişim:

Website: https://aseshealth.com
E-mail: asestrakya@gmail.com

26.02.2025

ISBN: 978-625-95806-0-9

ASES PUBLICATIONS-2025©